

ISSN 1563-0366; eISSN 2617-8362

Индекс 75882; 25882

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

Заң сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия юридическая

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

JOURNAL

of Actual Problems of Jurisprudence

№2 (90)

Алматы
«Қазақ университеті»
2019

ХАБАРШЫ

ЗАҢ СЕРИЯСЫ № 2 (90) маусым

25.11.1999 ж. Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде тіркелген

Қуәлік №956-Ж.

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады.

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Сманова А.Б., з.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Телефон: +7727-377-33-36 (ішкі н. 12-57)
E-mail: Akmaral.Smanova@kaznu.kz

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Байдельдинов Д.Л., з.ғ.д., профессор
(бас редактор) (Қазақстан)
Ерғали А.М., PhD докторы, доцент м.а.
(бас редактордың орынбасары) (Қазақстан)
Кенжалиев З.Ж., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Джансараева Р.Р., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Тыныбеков С.Т., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Усеинова Г.Р., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Жатқанбаева А.Е., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Маликова Ш.Б., з.ғ.к., доцент м.а. (Қазақстан)
Қабанбаева Г.Б., PhD докторы, доцент (Қазақстан)

Муксимова А.Т., (Қазақстан)
Алексеева С.В., аға оқытушы (Қазақстан)
Томас Хоффман, PhD докторы, профессор (Эстония)
Шелухин С.И., PhD, профессор (АҚШ)
Ганс Йохим Шрамм, құқық докторы, профессор
(Германия)
Рейкнин Мария, PhD, профессор (Финляндия)
Алиев А.И., з.ғ.д., профессор (Әзірбайжан)
Репецкая А.Л., з.ғ.д., профессор (Хакасия)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Арын А.А., з.ғ. магистрі (Қазақстан)

Заң сериясы Мемлекет пен құқық теориясы және тарихы, конституциялық және әкімшілік құқығы, азаматтық құқық және еңбек құқығы, табиғи ресурстар және экологиялық құқық, қылмыстық құқық және криминалистика, халықаралық қатынастар бағыттарын қамтиды.

ҚАЗАҚ
УНИВЕРСИТЕТІ
Б А С П А Ү Й І

Ғылыми басылымдар бөлімінің басшысы

Гульмира Шаккозова
Телефон: +7 747 125 6790
E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

Редакторлары:

Гульмира Бекбердиева
Агила Хасанқызы

Компьютерде беттеген

Айгүл Алдашева

ИБ № 128132

Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 14.6 б.т. Офсетті қағаз.
Сандық басылыс. Тапсырыс № 5088. Бағасы келісімді.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.
«Қазақ университеті» баспа үйінің баспаханасында басылды.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2019

1-бөлім
**МЕМЛЕКЕТ ПЕН ҚҰҚЫҚ
ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ ТАРИХЫ**

Section 1
**THEORY AND HISTORY
OF CHAIR OF STATE AND LAW**

Раздел 1
**ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ
ГОСУДАРСТВА И ПРАВА**

Байтекова Қ.Ж.¹, Рахметова Н.Ж.², Шамшен Ж.А.³

¹заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, e-mail: kbaytekova@mail.ru

²заң ғылымдарының магистрі, оқытушы, e-mail: rakhmetova.nazym@mail.ru

³заң ғылымдарының магистрі, оқытушы, e-mail: shamshen.zhadyra@mail.ru

«ҰМУ» АҚ медициналық құқық кафедрасы, Қазақстан, Алматы қ.

МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТ ЖҮЙЕСІНДЕГІ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ

Бұл мақалада сыбайлас жемқорлық ұғымына көптеген ғалымдардың берген жан-жақты анықтамалары және сыбайлас жемқорлықтың шығу тарихы зерттелген. Сыбайлас жемқорлықтың елімізде және өзге мемлекеттердегі жай-күйі баяндалған. Аталған мақалада Қазақстан Республикасының заңнамасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жүргізуге бағытталған әр түрлі нормативтік құқықтық актілер, мемлекеттік бағдарламалар, халықаралық шарттар және Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың халыққа Жолдаулары қарастырылған. Қоғамның әр саласында сыбайлас жемқорлықты жою тәсілдері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеті қалыптастыру шаралары ұсынылған. Сонымен қатар, аталмыш мақалада сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл қағидалары, мақсаттары, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі уәкілетті органдар қызметі және сыбайлас жемқорлыққа қарсы шектеулер көрініс тапқан. Осыған қоса, сыбайлас жемқорлық қылмыстары мен әкімшілік құқық бұзушылықтары үшін жауаптылық мәселелері сипатталған. Елімізде аталмыш тақырыпқа арналған мақалалар көп болса да, олардың әрқайсысы сыбайлас жемқорлықты зерттеу тәсілдерімен және өзіндік күресу шараларымен, қоғамда сыбайлас жемқорлықты жоюға арналған ұсыныстарымен ерекшеленеді. Сол себепті де, бұл мақалада сыбайлас жемқорлық мәселесі тереңінен зерттеліп, пайда болу тарихынан қазіргі таңдағы жай-күйіне дейін жан-жақты қарастырылған.

Түйін сөздер: сыбайлас жемқорлық, құқық бұзушылық, заң, қылмыстық жауаптылық, әкімшілік жауаптылық, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет, паракорлық.

Baytekova K.Zh.¹, Rakhmetova N.Zh.², Shamshen Zh.A.³

¹master of law, senior lecturer, e-mail: kbaytekova@mail.ru

²master of law, lecturer, e-mail: rakhmetova.nazym@mail.ru

³master of law, lecturer, e-mail: shamshen.zhadyra@mail.ru

Department of medical law Of joint-stock Company "NMU", Kazakhstan, Almaty

Counteraction of corruption in the system of public service as a factor of increasing the efficiency of public administration

This article examines the comprehensive definitions of corruption given by many scientists and the history of corruption. Besides, the state of corruption in our country and other States is stated. This article discusses various normative legal acts, state programs, international treaties aimed at combating corruption in the legislation of the Republic of Kazakhstan, as well as other normative legal acts aimed at combating corruption and the President's Address to the people. The ways of corruption eradication and measures for the formation of anti-corruption culture in each sphere of society are presented. In addition, this article reflects the principles and objectives of anti-corruption, the activities of the authorized bodies to combat corruption and anti-corruption restrictions. In addition, the issues of responsibility for corruption crimes and administrative offenses are described. Despite the fact that the country has a lot of articles on this topic, each of them is different methods of research and measures of corruption protec-

tion, recommendations for the eradication of corruption in society. Therefore, this article discusses in detail the issues of corruption from the history to the present state.

Key words: corruption, offense, law, criminal liability, administrative responsibility, anti-corruption culture, bribery.

Байтекова Қ.Ж.¹, Рахметова Н.Ж.², Шамшен Ж.А.³

¹магистр юридических наук, старший преподаватель, e-mail: kbaytekova@mail.ru

²магистр юридических наук, преподаватель, e-mail: rakhmetova.nazym@mail.ru

³магистр юридических наук, преподаватель, e-mail: shamshen.zhadyra@mail.ru
кафедры медицинского права АО «НМУ», Казахстан, г. Алматы

Противодействие коррупции в системе государственной службы как фактор повышения эффективности государственного управления

В данной статье изучены всесторонние определения понятия коррупции, данные многими учеными, и история возникновения коррупции. Кроме того, изложено состояние коррупции в нашей стране и других государствах. В данной статье рассмотрены различные нормативные правовые акты, государственные программы, международные договоры, направленные на борьбу с коррупцией в законодательстве Республики Казахстан, а также иные нормативные правовые акты, направленные на противодействие коррупции, и Послания Президента к народу. Представлены способы искоренения коррупции и меры по формированию антикоррупционной культуры в каждой сфере общества. Кроме того, в данной статье отражены принципы, цели противодействия коррупции, деятельность уполномоченных органов по противодействию коррупции и антикоррупционные ограничения. Кроме того, описаны вопросы ответственности за коррупционные преступления и административные правонарушения. Несмотря на то, что в стране много статей на данную тему, каждый из них отличается методами исследования коррупции и мерами защиты, рекомендациями по искоренению коррупции в обществе. Поэтому в данной статье подробно рассмотрены вопросы коррупции от истории возникновения до современного состояния.

Ключевые слова: коррупция, правонарушение, закон, уголовная ответственность, административная ответственность, антикоррупционная культура, взяточничество.

Кіріспе

Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары. Республика қызметінің түбегейлі принциптері қоғамдық татулық пен саяси тұрақтылық, бүкіл халықтың игілігін көздейтін экономикалық даму, қазақстандық патриотизм болып табылады (ҚР-дың Конституциясы, 1995). Осы аталған принциптердің толық орындалуына кедергі жасап тұрған қауіп-қатер – ол сыбайлас жемқорлық. Сыбайлас жемқорлық тақырыбы қазіргі таңдағы қоғамда өте өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Әлемдегі кез келген мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық даму деңгейін, нарықтық экономиканың құлдырауын, саяси жетілуін сыбайлас жемқорлық тежейді. Сол себепті кез келген қоғамда індет секілді тамырын кең жайған сыбайлас жемқорлықпен күресу біздің еліміз үшін мемлекеттік саясаттың басты бағыттарының бірі болып табылады. Бірақ сыбайлас жемқорлықпен күресу тек қана мемлекеттік органдар мен билік

өкілдерінің міндеті ғана емес, ол бүкіл қоғамның жұмыла күресуге тиіс міндеті. Өйткені қоғамның көмегінсіз сыбайлас жемқорлықты жеңу мүмкін емес.

Жалпы кез келген белгілі бір құбылысты жан-жақты зерттемес бұрын, оның түсінігін айқындаудан бастау керек. Көптеген ғалымдар өз еңбектерінде сыбайлас жемқорлық ұғымына әр түрлі анықтама беріп кеткен. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің мәнін «сыбайлас жемқорлық» ұғымының мазмұнын, осы этностық әлеуметтік құбылыстың тарихи түп-тамырын түсінбейінше, ұғыну мүмкін емес. Сыбайлас жемқорлық ұғымы қазіргі ғылыми және қоғамдық-саяси әдебиетте кеңінен қолданылады.

«Сыбайлас жемқорлық» сөзі (латын тілінен «соупрег») көптеген мағынасы бар: бұлдіру, құлдырау, параға сатып алу, азғыру, тура жолдан тайдыру, притон, құбылмалылық, істі бұзу, күйреуге әкелу, бұрмалау, алдау, қорлау, арнамысын таптау, «гупреге» көп мағыналы (бұзу, қирату, заңнан аттап өту, шартты бұзу) етістігімен қатар қолданылатын «со» қосымшасы сыбайлас жемқорлық – бұл бірнеше субъектілердің

қатысуымен іс-қимыл жасау екенін көрсетеді. Бұдан өзге, латынша «согуптио» «параға сатып алу», «іріп-шіру» дегенді білдіреді, «сыбайласу» етістігі «біреуді ақшамен немесе өзге де материалдық игіліктермен параға сатып алу» дегенді білдіреді (Абдрасилов, 2016: 176). Мысалы, Н.Ф. Кузнецова сыбайлас жемқорлықты әлеуметтік көлеңкелі құбылыс деп көрсетіп, оның бір тұлғаны екінші бір тұлғаның сатып алуынан тұратынын анықтайды. Н.Ф. Кузнецованың ойы бойынша, лауазым иесі болып табылмайтын мемлекеттік қызметкерлерді коррупциялық қылмысы үшін қылмыстық жауапкершілікке тарту криминологиялық негізсіз деп есептейді. Оның пікірінше, бұл адамдардың қоғамдық қауіптілігі антиәлеуметтік криминалдық дәрежеге жетпейді (Кузнецова, 1993: 40). А.И. Долгова осындай пікірді қолдай отырып, коррупцияны мемлекеттік немесе басқа да қызметкерлердің жеке басының пайдасы үшін ресми қызметтік өкілеттіліктерін және соған байланысты беделдері мен мүмкіндіктерін сатуы немесе сол үшін сатылуы деп атап көрсетеді (Долгова, 1997: 640). П.Н. Панченко сыбайлас жемқорлықтың қызмет өкілеттілігін теріс пайдаланып құқық бұзу, қызмет өкілеттілігін теріс пайдаланып талан-таражға салу, қызмет бабын пайдаланып пара алу сияқты нысандарын анықтады (Панченко, 1995: 13).

«Коррупция» термині латынша «бұзу, сатып алу» деген мағына береді. Заң энциклопедиясында бұл терминге «лауазымды адамның өзіне сеніп тапсырылған құқықтар мен мүмкіндіктерді бас пайдасына жұмсайтындығын көрсететін саясат немесе мемлекеттік басқару саласындағы қылмыстық әрекет» деп анықтама берілген (Юридическая энциклопедия, 2003: 56).

Рим құқығында «согуптиге» сөзі «сындыру, бүлдіру, бұзу, зақымдау, алдау, бұрмалау, параға сатып алу», сондай-ақ «кұлдырау, бұзылғандық, нашар жағдай, (пікір немесе көзқарастың) құбылмалылығы» деген мағынаны білдіреді (Аристотель, 1983: 640). Шамамен төрт мыңжылдық бұрын Ежелгі Вавилонда паракорлық үшін жауапкершіліктің болғанын Хаммурапи патшаның заңдары, сондай-ақ египет фараондарының заңдары көрсетеді. Сыбайлас жемқорлық Рим империясы тұсында да нақты айқындалған, ол XII кесте Заңдарында көрініс тапты. Рим империясының құлдырау себептерінің бірі – сыбайлас жемқорлық болған. Сол кезеңде мемлекеттік орындарда, мемлекеттік лауазымдарға тағайындау кезінде паракорлық жайлаған (Жетписбаева, 2011: 12).

Аристотель «Саясат» деген еңбегінде сыбайлас жемқорлықты мемлекетті күйретуге әкелмесе де, азғындауына әкелетін маңызды фактор деп атап көрсеткен. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті Аристотель мемлекеттік тұрақтылықты қамтамасыз етудің негізі деп санаған: «Кез келген мемлекеттік құрылыста ең бастысы – бұл заңдар және қалған тәртіп арқылы істі лауазымды адамның пайда таба алмайтындай етіп құру керек» (Гегель, 1990, 524). Ал П.А. Кабанов саяси сыбайлас жемқорлыққа мынадай анықтама береді: «мемлекеттік қызметкердің, не сол орынға үміткердің, не солардың тапсырмасын орындаушы басқа адамның белгілі бір мемлекетте белгілі бір уақыт аралығында тиісті мемлекеттік қызметті сақтап қалу немесе сол орынға тұру үшін басқа адамдардың, қоғамның мүддесіне қайшы келетін әрекеттерінің жиынтығы» (Кабанов, 1998: 27). Ал Халықаралық сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің негізін қалаушы құжат – БҰҰ-ның сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясының (2003 жылғы 31 қазан) 13-бабы, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте азаматтық қоғамның анағұрлым тиімді құралы ретінде қоғамдық бақылауды кеңейтуді айқындайды (БҰҰ-ның Сыбайлас жемқорлыққа..., 2003).

17.12.1979 жылғы Лауазымды адамдардың құқықтық тәртібін сақтау жөніндегі кодексте былай делінген: «сыбайлас жемқорлық ұғымын ұлттық құқық анықтайды», ал «лауазымды адамның өзі өкілетті салада кез келген формадағы сыйақы үшін сол сыйақыны берген адамның мүддесіне лауазымдық нұсқаулықты бұзып та, бұзбай да қандай да бір әрекет жасауы немесе жасамауы» сол анықтамаға жатқызылған (Кодекс поведения должностных..., 1998). Американдық зерттеушілер М. Джонстон мен Дж.С. Наем сыбайлас жемқорлыққа мынадай анықтама береді: «өзі, өзінің отбасы немесе шағын топ үшін материалдық немесе мәртебелік артықшылық алу мақсатында лауазымды адамның белгіленген тәртіптен ауытқуы» (Джонстон, 1997: 9).

Аталған зерттеу жұмысының мақсаты мемлекеттік қызмет жүйесіндегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шаралары мен міндеттері жүйесін қарастыру және қоғамда сыбайлас жемқорлық фактілерін жоюға, азайтуға бағытталған іс-шаралар кешенін зерттеу болып табылады.

Зерттеу пәні ретінде еліміздегі мемлекеттік қызмет саласында орын алып жатқан сыбайлас

жемқорлық құқық бұзушылық фактілерін талдау, қоғамдағы сыбайлас жемқорлықтың жай-күйі болып табылады.

Зерттеу жұмысының әдіснамалық негізін жалпы ғылыми зерттеу әдістері, соның ішінде теориялық, топтастыру-жүйелеу, салыстырмалы-тарихи, салыстырмалы-құқықтық, талдау, статистикалық өңдеу, жүйелі-құрылымдық әдістері құрайды.

Әдебиеттерге шолу жасау

Сыбайлас жемқорлық тақырыбының теориялық мәселелері заманауи әдебиеттерде өте кең көрініс тапқан. Мысалы, Б.А. Жетписбаева, Г.С. Мауленов, Е.О. Алауханов секілді өз еліміздің ғалымдарының ғылыми еңбектері жұмысты жазуға зор үлесін қосты. Өзге мемлекеттердің ғалымдары қатарынан, Н.Ф. Кузнецова, А.И. Долгова, П.Н. Панченко, П.А. Кабанов, М. Джонстон еңбектері кеңінен қолданылды. Сонымен қоса, Қазақстан Республикасындағы сыбайлас жемқорлық аясын қамтитын заңнамалар кешені қарастырылды.

Айрықша пайдаланылған заңдар қатарында, 1995 жылы 30 тамыздағы республикалық референдумда қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясы, 2015 жылы 18 қарашада қабылданған «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы Заң», 2014 жылы 3 шілдеде қабылданған Қылмыстық Кодекс, 2014 жылы 5 шілдеде қабылданған Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодекс. Сонымен қоса, өзге де нормативтік құқықтық актілер мақала жазуда маңызды рөл атқарды. Олардың қатарында, «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты Қазақстан Республикасының Президенті – елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 26 желтоқсандағы Жарлығы, Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 5 қазандағы № 349 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі туралы ереже, 2015 жылғы 23 қарашадағы Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы Заңы, Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің әдептілік нормаларын және мінез-құлық қағидаларын одан әрі жетілдіру жөніндегі шаралар туралы Қазақстан

Республикасы Президентінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 153 Жарлығы бар. Ал халықаралық шарттарға байланысты 2003 жылғы 31 қазандағы БҰҰ-ның Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясы қарастырылды.

Қорыта айтқанда, жұмысты жазу барысында, Қазақстан Республикасының заңдары, Қазақстан Республикасы Президентінің жарлықтары мен жолдаулары, ережелер, халықаралық конвенциялар, сонымен қоса өзге де нормативтік құқықтық актілер пайдаланылды.

Негізгі бөлім

Қазақстан Президенті Н.Ә. Назарбаев белгілеген «Мәңгілік Ел» жалпы ұлттық идеясының құндылықтары қазақстандық қоғамды біріктіруші ретінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті құруда негізін қалаушы болып табылады. Бұл – азаматтық теңдік, еңбекқорлық, ғалым мен білім ғибраты, зайырлы ел – толеранттылық елі сияқты құндылықтар (Назарбаев Н.Ә. Баршаға бірдей..., 2015).

2015 жылғы 18 қарашада қабылданған Қазақстан Республикасының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы Заңына сәйкес сыбайлас жемқорлық дегеніміз – жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдарға теңестірілген адамдардың, лауазымды адамдардың өздерінің лауазымдық (қызметтік) өкілеттіктерін және соған байланысты мүмкіндіктерін жеке өзі немесе делдалдар арқылы жеке өзіне не үшінші тұлғаларға мүліктік (мүліктік емес) игіліктер мен артықшылықтар алу немесе табу мақсатында заңсыз пайдалануы, сол сияқты игіліктер мен артықшылықтарды беру арқылы осы адамдарды параға сатып алу (Сыбайлас жемқорлыққа қарсы..., 2015).

2018 жылғы 5 қазанында жарияланған мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауында сыбайлас жемқорлықпен белсенді күрес жалғасатынын баяндады. Біріншіден, мемлекеттік көрсетілетін қызметтерде ашықтық пен жариялылық маңызды мәселе болып тұр. Сол себепті, елбасымыз Н.Ә. Назарбаев 2019 жылы көрсетілетін мемлекеттік қызметтердің 80 пайызы, ал 2020 жылы кемінде 90 пайызы электронды форматқа көшірілуге тиіс екенін атап өтті. Екіншіден, «Сыбайлас жемқорлықтан ада өңірлер» жобалары аясында елорданың жемқорлыққа қарсы

стратегияны жүзеге асыру жөніндегі тәжірибесін тарату керек делінген (Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтың..., 2018).

Сонымен қоса, елбасы Н.Ә. Назарбаев өзінің «Қазақстан-2050» стратегиясында қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси басымдықтарының бірі ретінде сыбайлас жемқорлықпен күресті атап көрсетті («Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан..., 2012).

Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы 2014 жылғы 26 желтоқсанда қабылданды. «Қазақстан-2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» сыбайлас жемқорлықты ұлттық қауіпсіздікке тікелей қауіп-қатер қатарына қояды және мемлекет пен қоғамды осы келеңсіз құбылыспен күресте күш-жігерді біріктіруге бағыттайды (ҚР-дың 2015-2025 жылдарға арналған..., 2014).

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі уәкілетті органдар бірі ретінде Қазақстан Республикасының Мемлекеттік істер кірістері және Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі, сонымен қатар Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл Ұлттық бюросы танылады (ҚР Президентінің..., 2016).

Ал сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл Ұлттық бюросының қызметінде 1424 Call Орталығы жұмыс жасайды. Яғни кез келген тұлғада сыбайлас жемқорлық фактісі туралы хабарлауға мүмкіндік бар. Жалпы, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылға көмек көрсететін адам мемлекеттік органдардың қорғауында болады және Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілеген тәртіппен көтермеленеді.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 22 сәуірдегі Қазақстан Республикасында қылмысқа және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті күшейту және құқық қорғау қызметін одан әрі жетілдіру жөніндегі қосымша шаралар туралы Жарлығына сәйкес сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес және азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау кез келген құқық бұзушылыққа мемлекеттің жауап әрекетінің болуын қамтамасыз етіп және кінәлілерді заңда белгіленген жауапқа тарта отырып, құқық қорғау органдары қызметінің басым бағыттары айқындалады (ҚР Президентінің..., 2009).

2015 жылғы 23 қарашадағы Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы Заңы бойынша өзіне мәлім болған сыбайлас

жемқорлық құқық бұзушылықтың анық жағдайлары туралы өзі жұмыс істейтін мемлекеттік орган басшылығының және құқық қорғау органдарының назарына жеткізген жағдайда Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес құқықтық және өзге де қорғалуға құқығы бар, сонымен қоса өздеріне мәлім болған сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық жағдайлары туралы өздері жұмыс істейтін мемлекеттік орган басшылығының және құқық қорғау органдарының назарына дереу жеткізуге міндетті (ҚР-дың мемлекеттік қызметі туралы..., 2015).

Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің әдептілік нормаларын және мінез-құлық қағидаларын одан әрі жетілдіру жөніндегі шаралар туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 153 Жарлығына сәйкес мемлекеттік қызметшіге сыбайлас жемқорлық көріністерін жасаған деп көпшілік алдында негізсіз айып тағылған жағдайда, ол осындай айыптау анықталған күннен бастап бір ай мерзімде оны теріске шығару жөнінде шаралар қолдануға тиіс (ҚР мемлекеттік қызметшілерінің..., 2015).

Біріккен Ұлттар Ұйымының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясын ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 4 мамырдағы Заңы қабылданды. Бұл конвенция 6 тараудан, 71 баптан тұрады. Осы конвенцияға қатысушы мемлекеттер қылмыстың алдын алу мен қылмыстық сот төрелігі жөніндегі комиссияның және Біріккен Ұлттар Ұйымының Сыбайлас жемқорлықтың алдын алу және оған қарсы күрес саласындағы есірткі мен қылмыс жөніндегі басқармасының жұмысын жоғары бағалай отырып, осы саладағы халықаралық және аймақтық ұйымдардың жұмысына, Африка одағының, Еуропалық одақтың, Араб мемлекеттері Лигасының, Америка мемлекеттері ұйымының, Экономикалық ынтымақтастық пен даму ұйымының, Еуропа Кеңесі мен (сондай-ақ Дүниежүзілік кеден ұйымы ретінде белгілі) Кеден ынтымақтастығы жөніндегі кеңестің қызметіне сілтеме жасай отырып, сыбайлас жемқорлықтың алдын алу және оған қарсы күрес жөніндегі көпжақты құжаттарды, атап айтқанда, 1996 жылғы 29 наурызда Америка мемлекеттері ұйымы қабылдаған Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы Америкааралық конвенциясы, Еуропа қауымдастығының лауазымды адамдарын немесе 1997 жылғы 26 мамырда Еуропа Кеңесі қабылдаған Еуропа одағына мүше мемлекеттер лауазымды адамдарын қамтитын Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы конвен-

цияны, 1997 жылғы 21 қарашада Экономикалық ынтымақтастық пен дамыту Ұйымы қабылдаған Халықаралық коммерциялық мәмілелердегі лауазымды адамды да параға сатып алуға қарсы күрес конвенциясын, 1999 жылғы 27 қаңтарда Еуропа Кеңесінің Министрлер комитеті қабылдаған Сыбайлас жемқорлық үшін қылмыстық жауапкершілік туралы конвенцияны, 1999 жылғы 4 қарашадағы Еуропа Кеңесінің Министрлер комитеті қабылдаған Сыбайлас жемқорлық үшін азаматтық-құқықтық жауапкершілік туралы конвенцияны және 2003 жылғы 12 шілдеде Африка одағы мемлекеттері мен үкіметтері басшылары қабылдаған Сыбайлас жемқорлықтың алдын алу және оған қарсы күрес туралы Африка одағының Конвенциясын қоса алғанда, сенім білдірумен назарға ала отырып, 2003 жылғы 29 қыркүйекте күшіне енген Біріккен Ұлттар Ұйымының Ұлттық шекарадан тыс ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенцияның күшіне енуімен құттықтай отырып, осы конвенцияның шарттары мен мазмұнымен келісті (БҰҰ-ның Сыбайлас жемқорлыққа..., 2008).

Кейбір сыбайлас жемқорлық қылмыстарды қарау практикасы туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 27 қарашадағы № 8 нормативтік қаулысына сәйкес Қазақстан Республикасы Біріккен Ұлттар Ұйымының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясын ратификациялап (2008 жылғы 4 мамырдағы № 31-IV Қазақстан Республикасының Заңы), халықаралық құқық нормаларын негізге алып, сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға және оған қарсы күреске бағытталған тиімді құқықтық шараларды әзірлеу және қолдану ниетін білдірген. Біріккен Ұлттар Ұйымының 2003 жылғы 31 қазанда қабылданған Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясында (Нью-Йорк) сыбайлас жемқорлықтың алдын алу және оған қарсы күрес саласындағы қызметті сипаттайтын халықаралық тәсілдер (стандарттар) көрсетілген (Кейбір сыбайлас жемқорлық..., 2015).

Нәтижелер мен талқылаулар

Сыбайлас жемқорлықты жою үшін әр адам өзінен бастау қажет. Себебі, адам өзінің құқықтық мәдениетін жоғарылатуға күш салса, қоғамда қылмыстылықтың деңгейі төмен болар еді. Жеке тұлғалар мен заңды тұлғалар сыбайлас жемқорлыққа түбегейлі қарсы болса, мемлекетте пара алу және пара беру қылмыстары аз болар еді. Сыбайлас жемқорлықпен күресу және

оның алдын алу үшін заңнаманың қатандығы қажет. Сол себепті, сыбайлас жемқорлық үшін қылмыстық және әкімшілік жауаптылықты күшейту мәселесі қолға алынған болатын. 2014 жылы Қылмыстық кодекске және Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексте сыбайлас жемқорлық үшін жаза қатандатылды.

Жалпы, Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев өзінің «Қазақстан-2030. Барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және тұрмыс жағдайының жақсаруы» деп аталатын Жолдауында сыбайлас жемқорлықпен аяусыз күресті басты мақсаттар қатарына қойған, оны құқықтық мемлекет орнатудың шарты деп санаған («Қазақстан-2030» Барлық..., 1997).

Президент Н.Ә. Назарбаев Қазақстанның әлемнің бәсекеге ең қабілетті 50 елінің қатарына ену бағдарламасын ұсынды, онда сыбайлас жемқорлықпен күрестің жалпы ұлттық бағдарламасын дәйекті түрде жүзеге асыру керектігіне баса назар аударды (ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың..., 2006).

2014 жылғы 3 шілдеде қабылданған Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің «Мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы сыбайлас жемқорлық және өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтар» атты 15-тарауына сәйкес лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалану, билікті немесе лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану, лауазымды адамның өкілеттіктерін иемденіп алу, кәсіпкерлік қызметке заңсыз қатысу, заңды кәсіпкерлік қызметке кедергі жасау, пара алу, пара беру, парақорлыққа делдал болу, қызметтік жалғандық жасау, қызметтегі әрекетсіздік, салғырттық сияқты қылмыстар көрініс тапқан. Билікті немесе лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану, яғни мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамның не оған теңестірілген адамның не лауазымды адамның өзінің құқықтары мен өкілеттіктерінің шегінен анық шығатын және азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделеріне не қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделеріне елеулі зиян келтіруге әкеп соққан әрекеттер жасауы үш мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не сегіз жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады (ҚР-дың Қылмыстық Кодексі, 2014).

2014 жылы 5 шілде қабылданған Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінің «Әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар» атты 34-тарауына сәйкес Жеке тұлғалардың заңсыз материалдық сыйақы беруі, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген тұлғаның не оған теңестірілген тұлғаның заңсыз материалдық сыйақы алуы, заңды тұлғалардың заңсыз материалдық сыйақы беруі, мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының заңсыз кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыруы және заңсыз кірістер алуы, мемлекеттік органдар басшыларының сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі шараларды қабылдамауы, бұрын сыбайлас жемқорлық қылмыс жасаған адамдарды жұмысқа қабылдау қылмыстары көрініс тапқан. Мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген тұлғаның не оған теңестірілген тұлғаның жеке өзі немесе делдал арқылы заңсыз материалдық сыйақыны, сыйлықтарды, жеңілдіктерді не көрсетілетін қызметтерді ұсынған тұлғалардың пайдасына әрекеттері (әрекетсіздігі) үшін осыларды алуы, егер мұндай әрекеттер (әрекетсіздік) мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген тұлғаның не оған теңестірілген тұлғаның қызметтік өкілеттіктеріне кіретін болса, егер бұл әрекеттерде қылмыстық жазаланатын іс-әрекет белгілері болмаса, онда алты жүз айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға әкеп соғады (ҚР-дың Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі, 2014)

Өкінішке орай, мемлекетімізде толыққанды нақты түйінін таба алмай тұрған үлкен мәселе, ол – паракорлық. Елімізде осы тақырыпқа қатысты көптеген қабылданған нормативтік құқықтық актілер де, жүзеге асырылып жатқан арнайы жұмыстар да баршылық, алайда олардың тиімділігі мен қосқан үлесі өте аз, себебі пара беру және пара алу мәселесі әлі күнге дейін түбегейлі шешімін тапқан жоқ.

Профессор Т.С. Мауленов «экономикадағы нарықтық қатынастардың жетілмегендігі, заң шығарудағы проблемалар, азаматтар санасының төмендігі» сыбайлас жемқорлықтың басты себептері деп есептейді (Мауленов, 2005: 34).

Қорытынды

Сонымен, сыбайлас жемқорлық қылмыс – мемлекеттік функциялар атқаруға өкілетті адамның және оған теңестірілгендердің өз лауа-

зымын пайдаланып, материалдық және басқадай пайда көру үшін қасақана жасалған қоғамдық қауіпті іс-әрекеті, оның негізгі немесе қосымша объектісі – мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқарудың мүдделері. Кез келген елдің саяси және биліктегі элитасынан, әртүрлі деңгейдегі лауазым иелерінен қылмыстық іс-әрекеттің барлық түрлерін кездестіруге болады (Алауханов, 2009: 240).

Қорыта айтқанда, тәуелсіздік жылдарында қазіргі заманғы халықаралық стандарттарға сай келетін, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың тиімді жүйесі қалыптасты. Бағынысты қызметкерлердің сыбайлас жемқорлық құқықбұзушылық жасағаны үшін тікелей басшылардың, азаматтар мен кәсіпкерлердің құқықтарын жүзеге асыруға заңсыз көмектескені немесе нақты кедергі жасағаны үшін квазимемлекеттік сектор субъектілерінің лауазымды тұлғаларының қылмыстық, әкімшілік, жеке тәртіптік жауапкершілігін заңды түрде одан әрі қатаңдатуы бекіту қажет. Барлық мемлекеттік органдар мен квазимемлекеттік сектор субъектілеріне сыбайлас жемқорлыққа қарсы шектеулерді одан әрі көбейту және енгізу керек.

Жоғары оқу орындары үшін кез келген мамандықтарға мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарына «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің негіздері» атты міндетті пәнді енгізу қажет. Жалпы, БҰҰ Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясының нормаларын имплементациялауды мынадай мүмкіндіктерді қарастыра отырып жалғастыру: – пара беруге уәде беру және ұсынудың қылмыстануы; – заңсыз байығаны үшін әкімшілік жауапкершілік; – заңды тұлғалардың қылмыстық жауапкершілігін белгілеу; – қылмыстық жолмен шетелге шығарылған активтер мен мүліктерді қайтару және иелік ету бойынша нормативтік құқықтық актілерді әзірлеу (Сыбайлас жемқорлыққа қарсы..., 2018).

Сыбайлас жемқорлықты қоғамда жою үшін әр азамат өзінен бастаса ғана, әр жеке тұлға сыбайлас жемқорлықтың зардабын саналы түрде ұғына алып, бұл залалмен күресуді насихаттаса ғана, мемлекеттік қызметшілер өз жеке мүдделері үшін ғана емес, халықтың жағдайын жақсартуға талпынса ғана, заң шығарушы орган сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтары мен қылмыстары үшін жазаны одан әрі қатаңдатса ғана, мемлекетіміз сыбайлас жемқорлықты толық жоя алмаса да, сәл де болса азайта алатын еді.

Әдебиеттер

- Абдрасилов Б.С. – Астана: Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, 2016. – 176 б.
- Аристотель. – М.: Мысль, 1983. – 830 с.
- Алауханов Е.О. Сыбайлас жемқорлықпен күрес: теория және практика: оқулық. – Алматы: Нұр-пресс, 2009. – 240 б.
- БҰҰ-ның Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясын ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 4 мамырдағы №31 Заңы, <http://adilet.zan.kz>
- БҰҰ-ның Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясы. 2003 жылғы 31 қазан. <http://adilet.zan.kz>
- Гегель Г.В. Философия права. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
- Долгова А.И. Криминология: учебник. – М., 1997. – 640 с.
- Джонстон М. Поиск определений: качество политической жизни и проблема коррупции // Международное жюри социальных наук. – Париж, 1997. – № 16, 9 с.
- Жетпісбаева Б.А. Антикоррупционное законодательство Республики Казахстан. – Астана, 2011. – 12 с.
- Кабанов П.А. Политическая коррупция в России: криминологическая характеристика и меры сдерживания. – Нижнекамск: МГЭИ, 1998. – 27 с.
- Кейбір сыбайлас жемқорлық қылмыстарды қарау практикасы туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 27 қарашадағы № 8 нормативтік қаулысы, <http://adilet.zan.kz>
- Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка. – Бишкек, 1998.
- Кузнецова Н.Ф. Коррупция в системе уголовных преступлений // Вестник МГУ, право. – №1. – 1993. – 40 с.
- Мауленов Г.С. Коррупция, как социальное явление и меры его предупреждения. – Астана, 2005. – 23 б.
- Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2018 жылғы 5 қазан, <http://www.akorda.kz>
- Назарбаев Н.Ә. Баршаға бірдей осы заманғы мемлекет: Бес институттық реформа: «Нұр Отан» партиясының XVI съезіндегі баяндама // Егемен Қазақстан. 2015. 12 наурыз. <http://adilet.zan.kz>
- Панченко П.Н. Уголовно-правовая характеристика коррупций // Материалы научно-практической конференции, 18-19 апреля 1995 г. – М., 1995. – 13 с.
- Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы ұлттық баяндама «Біздің міндет – халыққа қызмет» 2018 ж. <http://kuzmet.gov.kz>
- Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V ҚРЗ, <http://adilet.zan.kz>
- ҚР-дың Конституциясы. 1995 жылы 30 тамыз, <http://adilet.zan.kz>
- «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты Қазақстан Республикасының Президенті – елбасы Н.Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ Қазақстан халқына Жолдауы, Астана қ., 2012 жылғы 14 желтоқсан, <http://adilet.zan.kz>
- ҚР-дың 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 26 желтоқсандағы №986 Жарлығы, <http://adilet.zan.kz>
- ҚР Президентінің 2016 жылғы 5 қазандағы №349 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі туралы ереже, <http://adilet.zan.kz>
- ҚР Президентінің 2009 жылғы 22 сәуірдегі Қазақстан Республикасында қылмысқа және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті күшейту және құқық қорғау қызметін одан әрі жетілдіру жөніндегі қосымша шаралар туралы Жарлығы, <http://adilet.zan.kz>
- ҚР-дың мемлекеттік қызметі туралы Заңы, 2015 жылғы 23 қараша, <http://adilet.zan.kz>
- ҚР мемлекеттік қызметшілерінің әдептілік нормаларын және мінез-құлық қағидаларын одан әрі жетілдіру жөніндегі шаралар туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 153 Жарлығы, <http://adilet.zan.kz>
- Қазақстан-2030 Барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы, <http://adilet.zan.kz>
- ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстанның әлемнің ең бәсекеге қабілетті 50 елінің қатарына кіру стратегиясы» атты Жолдауы. «Қазақстан-2030» Барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы – Алматы: КИСИ, 2006 жыл 1 наурыз
- ҚР-дың Қылмыстық Кодексі, 2014 жылғы 3 шілде, <http://adilet.zan.kz>
- ҚР-дың Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі, 2014 жылы 5 шілде, <http://adilet.zan.kz>
- Юридическая энциклопедия. 2-изд. – М., 2003. – 56 с.

References

- Abdrasilov B.S. (2016) Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan. *Foresight-Astana*, p 17.
- Address of the Head of state N. Ah. Nazarbayev to the people of Kazakhstan. 5 Oct 2018 <http://www.akorda.kz>
- Aristotle. (1983) *Foresight-Moscow*: Thought. p 830.
- Alaukhanov E.O. (2009) Fight against corruption: theory and practice: Textbook / Almaty: Nur-press. p 240.
- Constitution of the Republic of Kazakhstan. Constitution adopted on August 30, 1995 at the republican referendum, <http://adilet.zan.kz>
- Code of administrative offences, adopted on July 5, 2014, <http://adilet.zan.kz>

- Code of conduct for law enforcement officials.- Bishkek, 1998.
- Criminal code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014, <http://adilet.zan.kz>
- Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated December 29, 2015 № 153 “ on measures to further improve the standards of ethics and rules of conduct of civil servants of the Republic of Kazakhstan”, <http://adilet.zan.kz>
- Decree of the President of the Republic of Kazakhstan of December 26, 2014 No. 986 on the Anti-Corruption Strategy of the Republic of Kazakhstan for 2015-2025, <http://adilet.zan.kz>
- Decree of the President Of the Republic of Kazakhstan on additional measures to strengthen the fight against crime and corruption and further improve law enforcement in the Republic of Kazakhstan dated 22 April 2009, <http://adilet.zan.kz>
- Dolgova A. I. (1997) Criminology: Textbook/ under the general lane. p 640.
- Gegel G.V. (1990) Philosophy of law. – M.: Thought, p 524.
- Johnston M. (1997) The Search for Definitions: Quality of Political Life and the Problem of Corruption // International Social Science Jury. Paris, No. 16.
- Kazakhstan-2030 Prosperity, security and improvement of welfare of all Kazakhstanis. Message of the President to the people of Kazakhstan from 1997, <http://adilet.zan.kz>
- Kabanov P.A. (1998) Political corruption in Russia: criminological characteristics and deterrence measures. Nizhnekamsk: IPEI. p 27.
- Kuznetsova N. F. (1993) Corruption in the system of criminal offenses. Bulletin of Moscow state University, law. No 1, p 40.
- Law of the Republic of Kazakhstan dated November 23, 2015 “on public service of the Republic of Kazakhstan”, <http://adilet.zan.kz>
- Legal encyclopedia (2003) 2 ed. *Foresight-Moscow*, p 56.
- Maulenov G. S. (2005) Corruption as a social phenomenon and measures of its prevention.- Astana, p 23.
- National anti-corruption report “our task is to serve the people” 2018 <http://kyzmet.gov.kz>
- Nazarbayev N.A. Modern state for all: Five institutional reforms: “Nur Otan” report at the XVI Party Congress // *Kazakhstanskaya Pravda*. 2015. March 12., <http://adilet.zan.kz>
- Normative resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated November 27, 2015 № 8 on the practice of consideration of certain corruption crimes, <http://adilet.zan.kz>
- On combating corruption, the Law of the Republic of Kazakhstan dated 18 November 2015 № 410-IV LRK, <http://adilet.zan.kz>
- Panchenko P.N. (1995) Criminal law characteristics of corruption/(Proceedings of the scientific-practical conference, 18-19 April 1995). *Foresight-Moscow*, p 13.
- Ratification of the United Nations Convention against corruption Law of the Republic of Kazakhstan No. 31 of 4 may 2008, <http://adilet.zan.kz>
- Regulation on the Agency of the Republic of Kazakhstan for civil service Affairs and anti-corruption, approved by the decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated October 5, 2016 № 349, <http://adilet.zan.kz>
- President of the Republic of Kazakhstan The Address of the President of the Republic of Kazakhstan “Strategy of Kazakhstan’s entry into the 50 Most Assuming People in the World”. “Kazakhstan-2030”: Prosperity, security and prosperity of all Kazakhstan people Address of the President to the People of Kazakhstan – Almaty: KIHS, March 1, 2006
- The strategy “Kazakhstan-2050” is a new political course of the established state. Nazarbayev’s address to the people of Kazakhstan, Astana, 14 December 2012, <http://adilet.zan.kz>
- United Nations Convention against Corruption. October 31, 2003.
- Zhetpisbaeva B.A. (2011) Anti-corruption legislation of the Republic of Kazakhstan. *Foresight-Astana*, p 12.

2-бөлім
**КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ
ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҒЫ**

Section 2
**CONSTITUTIONAL AND
ADMISTRATIVE LAW**

Раздел 2
**КОНСТИТУЦИОННОЕ
И АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО**

Орсаева Р.А.

заң ғылымдарының кандидаты (Ph.D), Экономика және құқық факультеті,
С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан Мемлекеттік университеті,
Қазақстан, Өскемен қ., e-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

**ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ДЕВИАНТТЫҚ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТАРЫ:
ТҮСІНІГІ, СЕБЕПТЕРІ, АЛДЫН-АЛУ**

Мақалада жасөспірімдердің қоғамға жат әрекеттері – қылмыстық құқық бұзушылықтары жан-жақты сараланып, олардың қылмыстық әрекетке баруының себептері ғылыми деңгейде қарастырылады.

Жасөспірімдер қылмыстық құқық бұзушылықтары басты «ауыртар» мәселе ретінде бірінші кезекте тұрса да, онымен күрес күнделікті жүргізіліп жатса да, жылдан-жылға көбеймесе, азаймай тұрғаны жасырын емес. Әрине, бұл – қылмыстық құқық бұзушылықтың сағат сайын, күн сайын, ай сайын «өсіп», қылмыстылықпен күрес жүрмеді деген жаңсақ ой тудырмаса керек. Мемлекеттік бағдарламалар негізінде облыстық деңгейде, аудан, қала бойынша жасөспірімдер қылмыстық құқық бұзушылықтары мен қылмыстық теріс қылықтарымен теңдесі жоқ жұмыстар жүргізіліп жатыр, нәтижесін беріп жатыр.

Бұл жерде біздің айтпағымыз, бір қылмыстық әрекетке барған баланың екінші, үшінші, тіпті одан да көп рет жат әрекетке барып, статистикаға «үлес» қосуы. Бұл статистиканы өте жақсы тәрбиелі отбасынан шыққан баланың «келеңсіз» ортаға түсіп, қылмыстық әрекетке баруы салдарынан көбейтіп жатқаны. Бұл статистиканы ересектер ықпалымен қылмыстық әрекетке барған балалар мен бос уақыты өзіне берілген балалардың толықтыруы. Қалай болғанда да, ондай балалар тағдыры кез келген қоғам мүшесін бей-жай қалдырмасы анық.

Автор отандық және ресейлік ғалымдар еңбектерін саралай отырып, ғалымдар пікіріне пікір қоса отырып, девианттық мінез-құлықты ғылыми жағынан ашып көрсетуді мақсат етеді. Сондай-ақ, Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті-Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» (26.04.2017) атты мақаласын басшылыққа ала отырып, оның маңыздылығын көрсеткен.

Мақалада автор қылмыстық құқық бұзушылыққа баратын жасөспірімдердің девианттық мінез-құлықтарына түсінік бере отырып, девианттық мінез-құлықтардың себептерін, оны ескерту, алдын-алу және қылмыстық құқық бұзушылықпен күрес жүргізудің тиімділігі мәселелері жан-жақты қарастырылған.

Түйін сөздер: девианттық мінез-құлық, қылмыстық құқық бұзушылық, ескерту, алдын-алу, қылмыстық-құқықтық тиімділік, тиімділік.

Orsaeva R.A.

candidate of jurisprudence of sciences (Ph.D), Faculty of Economics and Law,
S. Amanzholov East Kazakhstan State University,
Kazakhstan, Ust-Kamenogorsk, e-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

Deviant behavior of adolescents: concept, causes, prevention

The article describes the antisocial activities of teenagers—criminal offences are dealt with on a scientific level, the causes of their Commission.

It is not a secret that teenagers first of all stand as the main «serious» problem of a criminal offense, but fight against it is conducted daily, every year increases, doesn't decrease. Of course, this does not mean that the criminal offense «grows» every hour, every day, every month, and the fight against crime is not conducted. In the framework of state programs at the regional level, the district and the city is working, which has no analogues of criminal offenses and criminal offenses, gives results.

Here we say that a child who has committed one criminal activity, «contribution» to the statistics in the second, third and even more times. These statistics are supplemented by children who attend criminal activities under the influence of adults and children who are given free time. In any case, the fate of such children will not leave indifferent any member of society.

The author aims at the scientific disclosure of deviant behavior, analyzing the works of domestic and Russian scientists, taking into account the opinion of scientists.

In the article the author reveals in detail the causes of deviant behavior of adolescents committing criminal offenses, the reasons for its prevention, prevention and effectiveness of the fight against criminal offenses.

Key words: deviant behavior, criminal offense, prevention, prevention, criminal law effectiveness, efficiency.

Орсаева Р.А.

кандидат юридических наук (Ph.D), факультет экономики и права,
Восточно-Казахстанский Государственный Университет им. С. Аманжолова,
Казахстан, г. Усть-Каменогорск, e-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

Девиантное поведение подростков: понятие, причины, предупреждение

В статье раскрываются антиобщественные действия подростков – уголовные правонарушения, на научном уровне рассматриваются причины их совершения.

В число главных «серьезных» проблем уголовного правонарушения входит поведение подростков, приводящее к нарушениям, но борьба с ней ведется ежедневно. Конечно, это не означает, что уголовные правонарушения «растут» каждый час, каждый день, ежемесячно, а борьба с преступностью не ведется. В рамках государственных программ на областном уровне, по району и городу ведется работа, которая дает результаты.

В статье говорится, что ребенок, совершивший одну преступную деятельность, пополняет статистику во второй, третий и даже более раз. Эту статистику дополняют дети, совершающие преступную деятельность под влиянием взрослых, и дети, которым отведено свободное время. В любом случае, судьба таких детей не оставит равнодушным любого члена общества.

Автор нацелен на научное раскрытие девиантного поведения путем анализа трудов отечественных и российских ученых и учета мнения ученых.

В статье подробно раскрываются причины девиантного поведения подростков, совершающих уголовные правонарушения, причины его предупреждения, профилактики и эффективности борьбы с преступными правонарушениями.

Ключевые слова: девиантное поведение, уголовное правонарушение, предупреждение, профилактика, уголовно-правовая эффективность, эффективность.

Кіріспе

Қазақстан Республикасының Конституциясының 1-бабында: «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» екендігі көрсетілген.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» (26.04.2017) атты мақаласында «...Еліміз жаңа тарихи кезеңге аяқ басты. ...Біздің мақсатымыз айқын, бағытымыз белгілі, ол – әлемдегі ең дамыған 30 елдің қатарына қосылу...» екенін айта келіп, «Қанымызға сіңген көптеген дағдылар мен таптаурын болған қасаң қағидаларды өзгертпейінше, біздің толыққанды жаңғыруымыз мүмкін емес... Біріншісі – ұлттық

код, ұлттық мәдениет сақталмаса, ешқандай жаңғыру болмайды. Екіншісі – алға басу үшін ұлттың дамуына кедергі болатын өткеннің кертартпа тұстарынан бас тарту керек...» екендігін нақтылай түсті.

Шынында да, Елбасы айтқан «...ұлттық код, ұлттық мәдениет сақталмаса, ешқандай жаңғыру болмайды. ... алға басу үшін ұлттың дамуына кедергі болатын өткеннің кертартпа тұстарынан бас тарту керек...» деген сөздер ұран сияқты. Себебі, осы «кертартпа» деген сөзге қоғамға жат әрекет болып табылатын қылмыстық құқық бұзушылық та кіреді деп ойлаймыз. Олай деуге себеп, қылмыстық құқық бұзушылық жалпы қылмыстылықты құрап, еліміздің экономикасына, жалпы әлеуметтік жағдайына әсер етіп, кереғар әсер етеді.

Соңғы статистика бойынша, Қазақстан түрмелерінде 39000-нан астам адам отырғаны белгілі.

39000-ның ішінде кәмелетке толмағандардың барын ойлаудың өзі қорқынышты. Десек те, ол – өмір шындығы.

Басқа дамыған мемлекеттердегі сияқты Қазақстан мемлекеті де қылмыстық құқық бұзушылықтармен күрес мәселесін өзекті проблема ретінде қарастырады. Кәмелетке толмағандар қылмыстылығы, оның себептері, салдары, ескерту мен алдын-алу, жалпы күрес жүргізу мәселелері – күн тәртібінен түспейтін мәселе екені ешкімге жасырын емес.

Біз қарастырып отырған мақалада күн тәртібінен түспейтін жасөспірімдердің девианттық мінез-құлықтарының себептері, оны ескерту, алдын-алу және қылмыстық құқық бұзушылықпен күрес жүргізудің тиімділігі мәселелері жан-жақты қарастырылады.

Негізгі бөлім

Девиантты мінез-құлық латынның «deviatio» – «ауытқу» деген сөзінен алынған. Девиантты мінез-құлық – қоғамда қабылданған ережелерге бағынбау, ауытқу деген мағынаны береді.

Жасөспірімдердің девианттық мінез-құлықтары – қалыптан ауытқушылық және ол адамның қоғам мен әлеуметтік топта қабылданған өзін-өзі ұстау нормалары мен ережелеріне сай келмейтін іс-әрекеттері мен қылықтары.

Девианттық мінез-құлықтың мәнін түсіну үшін негізгі екі ұғымды бөліп көрсетуге болады, ол: қалып (норма); қылық.

Өзімізге белгілі, адам өзінің өмір жолында түрлі дағдарыстар мен мәселелерге кездесіп, сол мәселелер мен дағдарыстардан шығатын жол іздеп қана қоймай, оны туындатқан себептерді түсінуге тырысады. Адамды «тоқырауға» әкеп тіреген себептер әртүрлі болғандықтан, оның табиғаты да әртүрлі екені бесенеден белгілі. Сондықтан болар, адам өмірінде болатын күрделі мәселелер мен дағдарыстық жағдайлар көбінде оның өмірін «дейін» немесе «кейін» деп бөліп көрсетуге мәжбүр етеді.

«Табиғи» жағдай ретінде адам өмірінде болуы керек жағдайларды айтуға болады. Мәселен, мектепке бару, отбасын құру, баланың дүниеге келуі (т.б.) сияқты жағдайлар.

Өмірдегі өзіміз сөз еткен «табиғи» жағдайдан туындайтын кейбір ситуациялық жағдайлар тұлғаны дағдарысқа тіреуі мүмкін. Міне, осы кезде тұлғаның алдындағы басты міндет ретінде туындаған дағдарыстан шығуға жол іздеп, тез шешім қабылдауына және де уақытша дағдарысқа байланысты қажетті күш

жинауын талап ететін қажеттіліктер пайда болады. Мұндай жағдайды «қалыпты стресс» деп атайды.

Өмірдің әртүрлі кезеңдерінде болатын дағдарыс жағдайлар мен ситуацияларды адамдар әртүрлі қабылдайды. Ол тұлға дамуында маңызды рөл атқарады, себебі, бір адам дағдарыстың шешімін тауып, әрі қарай дамыса, енді бірі оған бейімделе алмай, өзін-өзі бұзуға дейін жеткізеді. Бұл адамның дағдарыс жағдайын қабылдап, шешу мүмкіндігіне байланысты.

Жасөспірімдердің девиантты мінез-құлықтың қалыптасуына кім әсер етуі мүмкін? Ата-ана ма? Жоқ, әлде баланың қызығушылығынан басталып, жалғасын тапқан оғаш қылығы ма? Жоқ әлде бала бойында көрінбей жүріп, жететін шегіне жеткенде, тасадан «шыққан» қалыптасқан әрекеті ме?

Қалай болғанда да, жасөспірімнің девианттық мінез-құлқынан көрінетін зиянды әрекеттердің барлығы оның өміріне өз кедергісін келтіріп, оның дұрыс адам болып қалыптасуына зиянын тигізеді.

Жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқын бір арнаға бұруда психолог, мұғалім рөлі зор болғандықтан, олардың кәсіби даярлығының маңызы зор. Яғни ғылыми психолого-педагогикалық негіздерін басшылыққа алған психолог, мұғалім ол баланың «үйіріне» қосылуына ықпал етуі керек. Осы орайда, мұғалім мен жасөспірім арасында немесе жасөспірім мен психолог арасында қарым-қатынас мәдениетін қалыптасудың маңызы зор. Осы қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру бала бойында сенімділік ұялатып, оны бұрыс жолдан дұрыс жолға түсуіне жол сілтеуі мүмкін. Олай деуімізге себеп, жасөспірім өзінің бойындағы девианттық мінез-құлқын білсе де, одан арыла алмай жүруі де мүмкін, сондықтан, оған өзгелерге ойын өзгерту арқылы олармен ізгілікті қарым-қатынас орнату, жүйелі түрде іс-әрекет жасауға мүмкіндік беру қажеттігі туындайды. Сол туындаған мүмкіндіктердің барлығын балаға бере берсек, ол баланың болашаққа деген сенімі артып, өз ата-анасына да басқаша көзқараспен қарай бастайды. Бұрын ата-анасын тыңдамаса, не жүре тындаса, енді оларға құлақ асу, ақылдасу сияқты жақсы әдеттердің орын алуы қалыпты жағдайға айналуы мүмкін.

Біз байқасаңыз, баланың девиантты мінез-құлқына байланысты жайттарды тек «мүмкін» деген сөздер арқылы берудеміз. Бұл – алғашқы қадамға үйрене бастаған жасөспірімге ғана тән,

ал ол қарым-қатынас мәдениетін жетілдіріп, қоғамда қабылданған ережелерге бағынбай, ауытқушылық танытқан жат әрекеттерінен арылса, барлығы өз орнына келері сөзсіз.

Мінез-құлық дағдарысын психологиялық көзқарас тұрғысынан қарастыратын болсақ, кез келген балаға жеке тұлға ретінде қарап, оның көңіл-күйін түсіне отырып, оны дағдарысқа «жеткізген» себептерін аша білсек, онда ол баламен толық қарым-қатынас орната аламыз. Жасөспірім де басқа адамдармен толық қарым-қатынасқа түсіп, олардың ой-пікірі арқылы өзіне деген қамқорлықты сезінсе, жамандық емес, жақсылық тілейтінін түсінсе, онда ол бойындағы ауытқушылыққа бейім мінез-қылықтарынан бірден болмаса да, бірте-бірте арылары сөзсіз.

«Батыр – ел қорғаны» деп ата-бабаларымыз тегін айтпаса керек. Батыр елдің батыр ұл мен қыздарының болашағы жарқын болатынына еш күмән жоқ. Жасөспірімізді балаға емес, батырға теңеуімізде ешқандай да астар жоқ.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан Республикасы Конституциясының 15 жылдығына арналған Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияда сөйлеген сөзінде «Қазақстан Конституциясы – бұл заң қарпінде өрнектелген жалпыұлттық идея. Ол біздің ата-бабаларымыздың көптеген ұрпақтарының азаттық және өз тағдырын өзі шешу мүмкіндігі туралы, билік барша халықтың мүддесіне қызмет ететін мемлекет туралы, бүкіл әлемге белгілі әрі құрметтелетін тәуелсіз ел туралы армандарының осы заманғы құқықтық түсініктерін бейнеледі» – деген сөздері жас ұрпақ есінде екені сөзсіз.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев Қазақстан Республикасының тәуелсіздігінің 25 жылдығына орай сөйлеген сөзінде де, жастар болашағын бірінші орынға қойғанын білеміз.

«Балалар құқығы туралы халықаралық Конвенциясының» преамбуласында баяндалғандай, отбасы баланың жақсы тәрбие алып, жан-жақты дамуына негізгі септігін тигізетін қоғамдық ұяшық немесе механизм болып табылады. Конвенцияға сай әр бала отбасы атмосферасындағы ата-ана қамқорлығы мен махаббатын сезініп, олар тарапынан түсінушілікке ие бола отырып өсуі қажет.

Қарап отырсақ, жасөспірімдер болашағы үшін істеліп жатқан, істелер істердің қаншалықты ауқымының кең екеніне көз жеткіземіз.

Қалай десек те, қазіргі кезде орын алып отырған кәмелеттік жасқа толмағандар арасында әртүрлі қылмыстық құқық бұзушылықтың

терең тамырлануы – кімді болса да алаңдатпай қоймайды. Құқықтық мемлекетке қадам басқан шақта қоғамға сай саналы адам қалыптастыру – мемлекетіміздің басты міндеттерінің бірі болатын болса, ол міндетті іске асырудағы басты мақсат жасөспірімдерді жаңа рухта, жаңа көзқараста тәрбиелеуден айқын көрінеді.

Кейінгі кезде 14-16 жас аралығындағы кәмелеттік жасқа толмағандар арасындағы қылмыстық құқық бұзушылыққа қоса, 9-13 жас аралығындағы жасөспірімдердің құқық бұзушылығы көп тарауда. 9-13 жас аралығындағы жасөспірімдердің девиантты мінез-құлықтары неге пайда болады? Олардың бойында қалыптасатын девиантты мінез-құлық емес, керісінше, жақсы мінез-құлық болуы керек емес пе еді? Неге олар құқық бұзушылықтан қылмыстық құқық бұзушылыққа барады? Неге? Қояр сұрақ та көп. Берер жауап та көп. Сондықтан, аз да болса, ғылыми тұрғыда саралап көрелік.

Қарап отырсақ, құқық бұзушы жасөспірімдер (9-13) жасайтын жат әрекеттің көп тараған түрі ұрлық болатын болса, ұрланған заттар теңге, киім секілділер. Ал, олардан жәбір көрушілер өзінің достары, таныстары, не болмаса, сыныпта бірге оқитын балалар болып келеді. Бесіктен белі шықпай жатып, әрбір оғаш қадамына селт етпей сергек қараған балалардың жат әрекетке баруына басты себеп не? Кім кінәлі? Қоршаған орта ма? Әлі де мектеп пе? Жоқ елде, «жүре түзеліп кетер» деп жат қылық істеген баласының әрекетіне немқұрайлы қарайтын ата-ана ма?

Бала организмін күйректікке әкеп тірейтін нәрсенің бірі ішімдік болса, бұл өткен ғасырдың аяғындағы көрнекті дәрігерлердің тәжірибесімен дәлелденген. Организм қаншалықты жас болса, оның әсері де соғұрлым жоғары болады. Әсіресе, ішімдіктің кері әсері 12, 13 жас аралығында жасөспірім организміне әсері зор. 12, 13-тегі жасөспірімнің арақтың әсерінен есте сақтау қабілеті төмендейді, бойында немқұрайлық пайда болады, оқулықты нашар меңгереді. Сонымен бірге ішімдік жасөспірімнің сана-сезімінің жетілуіне, қалыптасуына зор зиянын тигізеді. Бұл оның айналасында болып жатқан оқиғаларға өз тұрғысынан баға беруін төмендетіп, мектептегі сабаққа бармауын қалыптастырады, бос жүріске, кездейсоқ ортаға әуестендіреді.

Мұндай жат қылықтар баланың бойында девианттық мінез-құлық қалыптасып, оның құқық бұзуына бірден-бір себепкер бола алады.

Жасөспірімдер құқық бұзушылығы жалпы қылмыстық құқық бұзушылықтың шытырман

жақтарының бір ғана тұрақты жағын сипаттайтын құбылыс. Бұл тұрақтылық жасөспірімдер құқық бұзушылығы мен жасы толмағандар қылмыстық құқық бұзушылығының саналуандылығынан көрініп, оның күн сайын өсіп бара жатқандығына куәгер еткендіктен, оны болдырмау, алдын-алу шараларымен қоса, ағаттық істеген баланың жеке басының ерекшеліктерін, құқық бұзушылық себептерін ашуға жол ашады [Орсаева, 2015а: 91].

Жасөспірімдердің алып-ұшуына саналатын өтпелі кезеңде не нәрсеге болсын еліктегіш келетінін жан-жақты зерттеген ғалым Т.М. Якобсон, бұл жаста олардың құқық бұзушылыққа тез еріп кететінін ашып берді. Бұл да болса, ғалымның пікірінше, «девианттықтың бір белгісі» (Якобсон, 1966: 256).

Өтпелі кезеңде жасөспірімдердің еліктегіш келетіні, жақсыға ұмтылу, ұқсағысы келетіні, көргенін қайталағысы келетіні белгілі. Өтпелі кезеңнің «күйін» сияқты өткінші елестерге толы болуы бала өміріне қауіп төндіреті де сондықтан. Жасөспірімнің еліктеуінің салдарынан құқық бұзуы, қызығушылығының әсерінен «қылмыстық құқық бұзушылыққа» баруы көбінесе осы шақта жүзеге асса керек. Міне, осы өтпелі кезеңде жасөспірім бойында девианттық мінез-құлық қалыптасса, ол өзгеге үстемдік көрсетуден, өзгенің меншігіндегі затты тартып алудан немесе ұрып-соғу сияқты жат әрекеттерден көрініп жатады.

Ішімдіктің жасөспірім өміріне зияны зор екендігін жоғарыда айтып кеттік. Жалпы ішімдікке әуестену – баланы дұрыс жолдан тандырып, құқық бұзушылыққа итермелейді. 10-13 жастағы жасөспірімдердің басым көпшілігінің талап-тілектері шектен шығып кеткендіктері, олардың ішімдікке құмарлығынан көрінсе керек. А. Вайсберг пен Ш. Тайбекова 556 қылмыс істегені үшін айыпталған 450 жасы толмағандардың 305 қылмыстық іспен танысу барысында, 41% бас бостандығынан айырылғандар қылмыстық құқық бұзушылықты мас күйінде істесе, 72% қамауға (Вайсберг 1968: 185) алынғанға дейін де, кейін де үнемі ішкенін айта келіп, олардың ішінде жасөспірімдердің болғанын атап өткен.

Ересектерге қарағанда жасөспірім құқық бұзушылығының ерекшелігі ертеңгі күнгі не боларын ойламаушылық, мән бермеушілік. Кезткелген құқық бұзушылыққа барар алдында белгілі бір мақсат қоймайды, сондықтан, олардың қолымен жүзеге асқан жат әрекеттер көбінесе, бірден тұтанып, бірден іске асады.

Белгілі ғалымдар Е.В. Болдырев пен А.А. Герцензон ішімдіктің салдарынан жасөспірім организмнің икемге келмей, ойына келгенін істеуін, соның салдарынан біреуге қайғы, өзіне сор әкелетінін жаза келіп, олардың қолынан мас күйінде қасақана түрде адам өлтіру – 63%, зорлау – 30,4% рет орын алғанын атап өткен (Болдырев 1986: 184).

Әрине, ішімдік үстінде ауыр қылмыстық құқық бұзушылық істеген адам жазасы ауырла-маса, жеңілдемейді.

Жалпы құқық бұзушы жасөспірімге болашаққа деген белгісіздік тән. Осы орайда, Н.В. Лясс пен И.А. Солодкиннің зерттеулері олар жасаған қылмыс мүлктік болып келетінін айта келіп, құқық бұзуға себеп болған девианттық ниетті анықтаған.

Ғалымдар пікірінше, жасөспірімдердің қолыменасқан қылмыстық құқық бұзушылықтар: бас пайдасын ойлау – 90%; достарына ергендер – 2%; қызық өмірге ұмтылушылық – 0,9%; басқа ниеттер – 3,8% сияқты қылмыстық құқық бұзушылық әрекеттерді құрап, ерекшеленген. Бұл құқық бұзушы балалардың кері қылықтарын тағы бір жағынан ашып көрсетеді (Ляяс 1970: 198).

Сонымен, біздің ойымызша, құқық бұзушы балаларға аяусыздық, көрсеқызарлық, көре алмаушылық, менменшілдік, өтірік айтушылық тән болса, бұл ата-ана тарапынан олардың қадамына бақылаудың болмауы, неқұрайлы қарауы салдарынан болса керек.

Жасөспірімдер құқық бұзушылығының ішінде топтасқан құқық бұзушылық үлкен орын алады. Топтасып құқық бұзушылықты болдырмау, алдын алу шараларын іске асыру басты міндет (Орсаева 2015б: 88).

Дао Чи Ук зерттеулері бойынша, бұзақылық, күш жұмсау, ішкі істер қызметкерлеріне қарсылық көрсету, алдап меншіктегі затты өзіне иемдену, есірткі алып сату осындай топтасқан топтармен жүзеге асады. Яғни мұндай қылмыстың 80%-і балалардың топтасқан топтарымен жасалады. Топтасқан құқық бұзушылыққа қыздардың да қатысуы өкінішті жай. Қыздардан құралған топтар ұлдардан құралған топтарға қарағанда берік болмайтыны дәлелді. Құқық бұзғаннан кейін мұндай топтар тез тарайды екен. Яғни, олар көбінесе 2-3 немесе 3-4 адамнан тұрады. Қыз балалардан мұндай топтардың ұйымдасуына себеп болған нәрсе бос жүріс, ішімдік, ата-ана тарапынан бақылаудың болмауы (Дао Чи Ук 1986: 29).

Америкалық заңгер-ғалым Э. Сатерленд адамды жат әрекетке апаратын девианттық

мінез-құлық ретінде сол адамның өмірде үнемі «қорлық көруі» немесе «балағат естуі» деген болатын. Дәл осындай пікірді қолдаған шетелдік ғалымдар (Дж. Сипа, Р. Марис, В. Лазервиц, С. Брайант) девианттыққа жан-жақты саралаған.

Дж. Сипа (Сипа 2000:49) пікірі бойынша, девианттылық адамды «ерекше» қырынан көрсетсе, Р. Марис, В. Лазервиц (Марис 1981: 88) сол «ерекшеліктің» қылмыстылыққа апаратынын көрсеткен. С. Брайант (Брайант 2001: 92) та жоғарыда айтқанымыздай, дәл осындай ұстанымда екенін айтқан.

Ал, Дж. Курра девианттық мінез-құлықты жалпы баланың жат әрекетімен салыстыра отырып, қорытындылау керек екенін (Курра 2000:34) жазса, француздық зерттеуші, әлеуметтанушы Э. Дюркгейм жасөспірімдердің ішкі жандүниесінен сыртқа шыққан әрекетті әлеуметтік құбылыс ретінде қараудың артықтығы болмайтынын ашып көрсетті (Дюркгейм 1994: 159).

Дж. Курра мен Э. Дюркгеймнің пікірін қолдағандар қатарында болған америкалық ғалым-зерттеуші Ф. Клагсбурн де жастар мәселесіне тоқтай келе, олардың ерсі әрекеттерінің салдарынан болатын өзіне қол салу әрекеттерінің де орын алатыны болатынын, оны да осы девианттықтың бір белгісі ретінде қараса болатынын тұжырымдаған (Клагсбурн 1976: 129).

Дж. Джейкобс Дж. К. Поттер пікірлерінше, «...жасөспірімдер арасындағы девианттық әрекет – қылмыстық көрсекызарлық немесе көреалмаушылықтың нәтижесі» (Джейкобс 1998: 132).

Біздің ойымызша, шетелдік ғалымдар мен әлеуметтанушылар пікірімен келісуге болатын сияқты. Жасөспірімдер қолымен жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың қай-қайсысын алсақ та, оның тамырын тереңге жайған, сансалалығын көру болады. Олай дейтініміз, соңғы кездегі статистикалық мәліметтер біз үшін «сөйлейтін» деңгейге жеткені ешкімге жасырын еместігіне көз жеткізуге болады.

Отандық ғалым А.Т. Ақажанованың зерттеулеріне сүйенсек, қазіргі кезде девиантты мінез-құлықты зерттеу екі бағытта қарастырылады:

– біріншісі – психикалық денсаулық нормасынан ауытқыған мінез-құлық ретінде (жүйке аурулары, психосоматикалық бұзылулар, патологиялық күй және т.б.);

– екіншісі – «әлеуметтендіру – дезадаптация – оқшаулау» құқықтық, мәдени және әлеуметтік нормаларды бұзуымен байланысты әлеуметтік қарсы мінез-құлық (Ақажанова 2009: 36).

Девиацияның ең айқын көрінісіне делинквентті (құқыққа қарсы) және криминалды (қылмыстық) мінез-құлық жатады. Психологиялық сөздікте девиантты мінез-құлық «адамның белгілі бір қоғамда бекітілген немесе қалыптасқан нормалар мен үміттерге сай келмейтін іс-әрекеті, қылығы» деген мағынада берілген. Сондықтан да ауытқыған мінез-құлық психология, педагогика, психиатрия секілді ғылымдардың зерттеу нысаны болса, әлеуметтік құбылыс ретінде әлеуметтану, құқық, әлеуметтік психология ғылымдарының зерттеу пәні болып табылады.

Девиация (ауытқушылық) көпшілік мақұлдаған нормалар мен белгіленген стандарттардан (моральдық, әлеуметтік, заңдық) ауытқыған мінез-құлық деп есептеледі. Психологияда адамның белсенділік деңгейін көрсету үшін іс-әрекет, қарым-қатынас, таным секілді ұғымдармен қатар «мінез-құлық» термині кең қолданылады. Кез келген мінез-құлыққа баға беру әрдайым қандай да бір нормамен салыстыруды қажет етеді. Алайда, өкінішке орай, барлық мүшелері жалпы нормативті талаптарға сай әрекет ететін қоғам жоқ. Ауытқушылық кентті (құқыққа қарсы) және криминалды (қылмыстық) мінез-құлық жатады. Психологиялық сөздікте девиантты мінез-құлық «адамның белгілі бір қоғамда бекітілген немесе қалыптасқан нормалар мен үміттерге сай келмейтін іс-әрекеті, қылығы» деген мағынада берілген. Сондықтан да ауытқыған мінез-құлық психология, педагогика, психиатрия секілді ғылымдардың зерттеу нысаны болса, әлеуметтік құбылыс ретінде әлеуметтану, құқық, әлеуметтік психология ғылымдарының зерттеу пәні болып табылады.

С.А. Беличева девиантты мінез-құлықтағы әлеуметтік ауытқуды былайша топтастырады:

а) пайдакүнемдік бағыттар: материалдық, қаржылық, мүліктік пайда табуға ұмтылумен байланысты заң бұзушылық, теріс қылық. Бұлар: ұрлық, тонау, алыпсатарлық, алаяқтық және т.б.;

ә) қастандық бағыттар: жеке тұлғаға қарсы бағытталған әрекеттер: тіл тигізу, бұзақылық, ұрып соғу, өлтіру, зорлау және т.б.;

б) әлеуметтік енжар түрлері: белсенді өмір салтынан қашқақтау, азаматтық міндеттерден бас тарту, жеке және әлеуметтік мәселелерді шешуге құлықсыз болу. Бұл топқа жұмыстан, оқудан бас тарту, кезбелік, маскүнемдік, нашақорлық, токсикомания, өз-өзіне қол жұмсау және т.б. жатады (Беличева 1986: 36).

Жасөспірімдердің қылмыстық құқық бұзушылығының алдын-алу үшін олардың бойын-

да ауытқыған мінез-құлықтың қалай, қайдан, неліктен туындайтынын ашу аса қажет. Сол тұрғыдан қарасақ, ауытқушылық «психикалық денсаулық нормасынан ауытқыған мінез-құлық ретінде» көрініп қана қоймай, «әлеуметтендіру – дезадаптация – оқшаулау» құқықтық, мәдени және әлеуметтік нормаларды бұзуымен байланысты әлеуметтікке қарсы мінез-құлық» ретінде көрінетініне, девиантты мінез-құлықты осы екі бағытта зерттеу қажет екеніне көз жеткізгендейміз.

Кәмелетке толмағандардың девиантты мінез-құлықтарының салдары көптеген орны толмас өкініштер мен орны толмас қайғы-қасіреттерге әкеліп жатқаны, өмір шындығы екенін жоққа шығара алмаймыз. Күніне бес қылмыстық құқық бұзушылық жасалса, соның біреуі жасөспірімге тиесілі екен. Өзімізге белгілі, елімізде күніне бес емес, мыңдаған қылмыстық құқық бұзушылық тіркеледі. Соның ішінде кәмелетке толмағанға қаншасы тиесілі екенін, есептеп көріңіз. Айтпай, ойлаудың өзі қорқынышты.

Қалай десек те, шындыққа көз жұма қарамайтынымыз анық. Сондықтан, тәртіпке қарсы мінез-құлық; антиәлеуметтік (қоғамға қарсы); делинквентті (құқыққа қайшы келетін); аутоагрессивті мінез-құлық сияқты ауытқыған мінез-құлықтардың алдын алмаса болмайды.

Қорытынды

Жалпы жасөспірімдер девианттық мінез-құлықтың алдын-алуда, жалпы қылмыстық

құқық бұзушылықтың алдын алып, ескертуде мектептің рөлі зор екенін айтпасқа болмайды. Олай деуге басты себеп, мектеп тарапынан істелген іс-шаралардың барлығының нәтижелі болуы мен нәтижесін беруі – оқушылармен жұмыс істеудің ерекшелігінде деп ойлаймыз.

Біздің пікірімізше, жасөспірімдердің девианттық мінез-құлықтың нәтижесінен қылмыстық құқық бұзушылықтар туындамас үшін:

- ата-ана тарапынан қадағалаудың жіті болып, жасөспірімдердің бос уақытының аз болуы;
- мектепте болатын үйірмелер санын көбейтіп, оған мейлінше көп баланы тарту қарастырылса (мектептегі үйірмелер қағаз жүзінде «жұмыс» істеуі де мүмкін);

- спортқа қатысатын балалар өзге балаларды да тартуды қарастыратындай ынталандыратын әртүрлі шаралар қарастырылса;

- құқық қорғау қызметкерлерімен кездесу жиі ұйымдастырылса (мектеп инспекторының қадағалауы көбінесе жеткіліксіздік танытады);

- тәрбие коллониясына жылына бір рет болса да, балаларды «саяхатқа» апару арқылы олардың көзбен көргендері болашақта қоғамға жат әрекетке бармауына тосқауыл болатындай болса.

Бұл – әрине, ұсыныс қана. Ұсыныс сұраныстан туындайтынын ескерсек, себеп кез келген нәрсені алдын алуға итермелейді. Сондықтан, жасөспірімдердің девианттық мінез-құлықтарының себептерін болдырмау үшін ең алдымен себеп-салдарды туындатқан алғы шартты анықтасақ, алдын алу қиынға соқпас деп ойлаймыз.

Әдебиеттер

- Ақажанова А.Т. (2009) Девиантология: оқу құралы. – Алматы: Нұр-пресс, 114 б.
- Болдырев Е.В., Герцензон А.А. (1986) Алкоголизм – путь к преступлению, 184 с.
- Вайсберг А., Тайбекова Ш. (1968) Алкоголизм и преступность несовершеннолетних. – В кн.: Вопросы борьбы с преступностью несовершеннолетних. – Алма-Ата. – 185 с.
- Ляяс Н.В., Солодкин И.Л. (1970) Особенности имущественных преступлений несовершеннолетних // Вопросы изучения и предупреждения правонарушений несовершеннолетних. Сб. ч. II. – М. – 198 с.
- Дао Чи Ук. (1986) Борьба с преступностью несовершеннолетних в СРВ. – М., 206 с.
- Орсаева Р.А. (2015) Қазақстан Республикасындағы кәмелетке жасы толмағандардың қылмыстық жауаптылығы (қылмыстық-құқықтық және криминологиялық аспектілері): монография. – Өскемен, 247 б.
- Якобсон Г.М. (1966) Эмоциональная жизнь школьника. – М., 256 с.
- Sutherland E. (1983) White-Collar Crime. NY: Holt, Rinehart & Winston, 67p.
- Сипа J. (2000) The Relativity of Deviance. SAGE Publications. Inc., 49 p.
- Maris R., Lazerwitz B. (1981) Pathways to Suicide: A Survey of Self-Destructive Behaviors. The Johns Hopkins University Press, 88 p.
- Bryant C. (2001) Encyclopedia of Criminology and Deviant Behavior. Vol. 1. Historical, Conceptual, and Theoretical Issues. Brunner-Routledge, 88-92 с.
- Курра Дж. (2000) Относительность девиации. Публикации SAGE. Inc., 210 с.
- Дюркгейм Э. (1994) Самоубийство: Социальный этюд / Пер. с фр. с сокр.; под ред. В.А. Базарова. – М.: Мысль, 399 с.

Klagsburn F. (1976) *Too Young to Die. Youth and Suicide*. Boston, 265 c.

Jacobs J., Potter K. (1998) *Hate Crimes: Criminal Law & Identity Politics*. – Oxford University Press, 203 c.

References

Auzhanova A.T. (2009) *Deviantology: a training manual*. – Almaty: Nur-press, -114 p.

Boldyrev E.V., Gartenzaun S. (1986) *Alcoholism-the path to crime*. – 184 p.

Weisberg A., Tabakova Sh. (1968) *Alcoholism and juvenile delinquency*. – In the book.: *Combating juvenile delinquency*. – Alma-Ata. – 185 p.

Lias N. In. Solodkin I. L. (1970) *Features of property crimes of minors.- The study and prevention of juvenile delinquency*. Sat. part II.- M.- 198 p.

Dao Chi UK. (1986) *The fight against crime of minors in Vietnam*. – M.- 206 p.

Orsaeva R.A. (2015) *Criminal liability of minors in the Republic of Kazakhstan (criminal law and criminological aspects): Monograph*. – Ust-Kamenogorsk. – 247 p.

Jacobson G. M. (1966) *Emocionalna life of the student*. – M. – 256 p.

Sutherland E. (1983) *White-Collar Crime*. NY: Holt, Rinehart & Winston, 86 p.

Сипа J. (2000) *The Relativity of Deviance*. SAGE Publications. Inc. , 48 p.

Maris R., Lazerwitz B. (1981) *Pathways to Suicide: A Survey of Self-Destructive Behaviors*. The Johns Hopkins University Press, 88 p.

Bryant C. (2001) *Encyclopedia of Criminology and Deviant Behavior*. Vol. 1. Historical, Conceptual, and Theoretical Issues. Brunner-Routledge, 88-92 p.

Curra J. (2000) *The Relativity of Deviance*. SAGE Publications. Inc., 210 p.

Djurkgejm Je. (1994) *Samoubijstvo: Social'nyj jetjud*. – M.: Mysl', 399 p.

Klagsburn F. (1976) *Too Young to Die. Youth and Suicide*. Boston, 265 p.

Jacobs J., Potter K. (1998) *Hate Crimes: Criminal Law & Identity Politics*. – Oxford University Press, 203 p.

Сартаев С.Д.

заместитель директора Департамента по расследованию транспортных происшествий
и инцидентов Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан,
Казахстан, г. Нур-Султан

АЛКОГОЛЬНАЯ АДДИКЦИЯ В СИСТЕМЕ ДЕВИАНТНЫХ ФОРМ ПОВЕДЕНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Решение вопросов борьбы с алкоголизацией несовершеннолетних представляется наиболее эффективным только путем исследования закономерностей генезиса и дальнейшего развития механизма аддикций и аддиктивных форм поведения, одной из которых является алкоголизация несовершеннолетних. Анализ аддикций и аддиктивных форм поведения дает возможность для понимания их реального места в структуре общественных отношений, прогнозировать последствия их распространения и принимать меры для устранения этих негативных явлений.

Антисоциальное поведение несовершеннолетнего в форме алкоголизации взаимобусловлено влиянием различных факторов, в первую очередь внешней социальной среды (в особенности микросреды), а также индивидуальными особенностями личности несовершеннолетнего, которые обуславливают его индивидуальное реагирование на различные жизненные неудачи, самостоятельное решение которых для несовершеннолетнего представляется проблематичным.

Ключевые слова: несовершеннолетний, аддикт, аддикция, аддиктивное поведение, алкоголизация, социологический опрос, профилактика, предупреждение, меры борьбы, антиалкогольная политика.

Sartaev S.D.

Deputy Director of the Department for investigation of accidents and incidents
of the Ministry for investment and development of the Republic of Kazakhstan,
Kazakhstan, Nur-Sultan

Problems of alcoholization as a distributed form of addictive behavior of minors

Solving the problem of combating alcohol abuse in minors seems to be the most effective only by studying the patterns of genesis and the further development of the mechanism of addiction and addictive forms of behavior, one of which is the alcoholization of minors. The analysis of addiction and addictive forms of behavior makes it possible to understand their real place in the structure of public relations, to predict the consequences of their distribution and to take measures to eliminate these negative phenomena.

Antisocial behavior of a minor in the form of alcoholism is interconnected by the influence of various factors, primarily the external social environment (especially the microenvironment), as well as the individual characteristics of the minor's personality, which cause his individual response to various life problems, independent solving which for a minor is problematic.

Key words: minor, addict, addiction, addictive behavior, alcoholism, sociological survey, prophylaxis, prevention, control measures, anti-alcohol policy.

Сартаев С. Д.

Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінің Көлік оқиғалары мен оқиқаларды тексеру департамент директорының орынбасары,
Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

Маскүнемдік проблемалар кәмелетке толмағандардың аддиктивтік мінез-құлығының ең таралған түрі

Кәмелетке толмағандардың маскүнемдік проблемалары мәселелерін шешу генезистің заңдылықтарын және кәмелетке толмағандардың маскүнемдігінің бір түрі аддикция мен аддиктивтік мінез-құлықтың түрлерін зерттеу арқылы тиімді болып табылады. Мінез-құлықтың аддикциялар мен аддиктивтік нысандарын мұқият талдау олардың қоғамдық қатынастар құрылымындағы нақты орнын түсінуге, олардың таралуы салдарын болжауға және осы жағымсыз құбылыстарды жою үшін шаралар қабылдауға мүмкіндік береді.

Кәмелетке толмағанның маскүнемдеу түріндегі бейәлеуметтік мінез-құлқы әр түрлі факторлардың, бірінші кезекте сыртқы әлеуметтік ортаның (микро орта ерекшеліктерінде) әсерінен, сондай-ақ кәмелетке толмағанның жеке тұлғасын жеке ерекшеліктермен байланысты, ол кәмелетке толмағанның әр түрлі өмірлік сәтсіздіктеріне жеке әрекет жасауына себепші болады, олардың дербес шешімі кәмелетке толмағанға проблемалы болып табылады.

Түйін сөздер: кәмелетке толмаған, аддикт, аддикция, аддиктивтік мінез-құлық, маскүнемдік, әлеуметтік сауалнама, алдын алу, ескерту, күрес шаралары, маскүнемдікке қарсы саясат.

Введение

В современной отечественной правовой науке малоисследованными остаются проблемы аддиктивных форм отклоняющегося поведения несовершеннолетних. Аддикция (аддиктивное поведение) – представляет собой пагубную склонность несовершеннолетнего к чему-либо негативному: к табакокурению, алкоголизму, наркомании, бродяжничеству, попрошайничеству, склонности к побегам из дома и др. В нашем исследовании первостепенный интерес представляет проблема алкоголизации несовершеннолетних, как одной из форм аддиктивного поведения, в контексте которой мы и будем рассматривать данную проблему.

Без понимания механизма возникновения и протекания аддикций, трудно анализировать многие проблемы правонарушений несовершеннолетних, а также вопросы, которые в первую очередь касаются проблем алкоголизма, являющегося одним из оснований для формирования устойчивых навыков делинквентного поведения несовершеннолетнего (Жетписбаев 2013: 121).

Суть данного аддиктивного поведения несовершеннолетнего заключается в стремлении изменить свое психическое состояние посредством приема алкоголя, что позволяет несовершеннолетнему на своеобразной фиксации внимания на определенных предметах или видах деятельности. При этом процесс употребления алкоголя, в последующем привязанность к нему и его действию сопровождаются развитием интенсивных эмоций и принимают такие размеры, что алко-

голь начинает управлять жизнью несовершеннолетнего, лишает его воли к противодействию аддикции. Такая форма поведения характерна для несовершеннолетних с низкой переносимостью психологических затруднений, плохо адаптирующихся к быстрой смене жизненных обстоятельств, стремящихся в связи с этим быстрее и проще достичь психофизиологического комфорта. Аддикция для них становится универсальным средством бегства от реальной жизни (Нагаев 2009: 73). Для самозащиты несовершеннолетние с аддиктивным типом поведения используют механизм, называемый в психологии “мышлением по желанию”: вопреки логике причинно-следственных связей они считают реальным лишь то, что соответствует их желаниям. В итоге нарушаются межличностные отношения, и подросток отчуждается от общества.

Аддиктивное поведение, представленное в виде алкоголизации, формируется постепенно. Начало отклонения связано с переживанием интенсивного острого изменения психического состояния несовершеннолетнего в связи с принятием алкогольных веществ, влекущих за собой определенные нестандартные действия, а также пониманием того, что существует определенный способ изменить свое психологическое состояние, испытать чувство подъема, радости, экстаза.

В последующем формируется устойчивая последовательность прибегания к средству аддикции – алкогольным веществам.

Сложные жизненные ситуации, состояния психологического дискомфорта провоцируют

аддиктивную реакцию. Постепенно такое поведение становится привычным типом реагирования на требования реальной жизни. Происходит формирование аддиктивного поведения как интегральной части личности, то есть возникает другая личность, вытесняющая и разрушающая прежнюю. Этот процесс сопровождается внутренней борьбой, возникновением чувства тревоги, страха и различного рода сомнений, становящихся навязчивыми, неотрывными от личности. Одновременно включаются защитные механизмы, способствующие сохранению иллюзорного чувства психологического комфорта. Защитные формулы таковы: “я не нуждаюсь в людях”, “я поступаю так, как мне нравится”, “если я захочу, то все изменится” (Лукьяненко 2006).

В итоге аддиктивная часть личности несовершеннолетнего полностью определяет поведение несовершеннолетнего. Он отчуждается от общества, затрудняются контакты с людьми не только на психологическом, но и на социальном уровне, нарастает одиночество. Вместе с этим появляется страх перед одиночеством, поэтому аддикт предпочитает стимулировать себя поверхностным общением со сверстниками или другими окружающими его лицами, стремлением находиться в кругу большого числа людей. Но к полноценному общению, к глубоким и долгосрочным межличностным контактам такой подросток не способен, даже если окружающие его люди всячески стремятся к этому. Главное для него – это те предметы и результаты их действия, которые являются для него средствами аддикции – алкоголь.

В целом, изучение механизма возникновения и развития аддикций и аддиктивных форм поведения дает возможность для понимания их реального места в структуре общественных отношений, прогнозировать последствия их распространения и принимать меры для устранения этих негативных явлений.

Антисоциальное поведение несовершеннолетнего в форме алкоголизации взаимообусловлено влиянием факторов, в первую очередь внешней социальной среды (в особенности микросреды), а также индивидуальными особенностями личности подростка, которые обуславливают его индивидуальное реагирование на различные “жизненные неудачи” (Вопросы изучения и предупреждения правонарушений несовершеннолетних 1970).

Кроме того, большое значение придается и формам государственного реагирования на

проблемы несовершеннолетнего, склонного к аддикции. Неэффективная государственная защита прав несовершеннолетних (на охрану здоровья и медицинскую помощь, на обеспечение жильем, на социальную защиту и т.д.), по существу, является источником социальной напряженности в обществе, предопределяет тяжелое материальное положение, как и депрессивное состояние не только несовершеннолетних, но и взрослых граждан. Из этого следует, что государство посредством охраны здоровья людей, государственной поддержки семьи, материнства и детства, обеспечения права каждого на достаточный уровень жизни и социальную защиту пытается решить весь спектр приоритетных задач, составляющих одно из главных направлений политики построения в Республике Казахстан правового, демократического государства.

Методы

В проводимом исследовании в качестве методологической основы применяется диалектический метод познания и системный подход к изучению социально-правовых явлений, возникающих в системе аддиктивных форм поведения несовершеннолетних, выраженных в виде алкоголизации несовершеннолетнего, и мер их предупреждения.

Методологическая база характеризуется как традиционными, так и инновационными подходами, способами и приемами исследования рассматриваемых общественных отношений. В процессе исследования применены методы анализа и синтеза, моделирования, обобщения, прогнозирования, абстрагирования, историко-правового, сравнительно-правового, формально-юридического и иных методов.

Социологический анализ проблемы

Представления о том, что такое спиртные напитки и как они действуют, у детей возникают рано. Еще в раннем детском возрасте дети, играя в «прием гостей», устраивают застолье, разливают в стаканы воду, чокаются, а потом изображают подвыпивших гостей, почти полностью копируя их действия, поведение, голос, жесты (например, соседа дядю Ваню, сторожа Кузю и др.).

Так, по данным Ю.Ф. Приленского и Н.Д. Ивановоженко, в детских садах в такие игры играли 32% мальчиков и 7% девочек. Из них на самом деле пробовали пиво 23-34% девочек и

32-43% мальчиков, вино – 13-26% и 21-27%, а водку – 7-13% и 11-16% соответственно. Уже в этом возрасте вино понравилось 13% девочек и 16% мальчиков (Предупреждение правонарушений несовершеннолетних 2007).

Таким образом, первые впечатления от алкоголя формируются уже в раннем детском возрасте, и почти у трети детей на основании собственного опыта.

Исследования более позднего подросткового периода развития несовершеннолетних, склонных к потреблению алкоголя, привели Н.Г. Яковлеву к следующим выводам:

- во-первых, более раннее (на два-три года) по сравнению с их ровесниками приобщение к употреблению алкоголя;

- во-вторых, различие мотивов (поводов) употребления алкоголя;

- в-третьих, интенсивное формирование привычки потреблять спиртное в свободное время, а в ряде случаев – и потребности. К этому можно добавить и такой отличительный признак, как неумеренное употребление спиртных напитков в больших дозах.

Данные социологических исследований, проведенных нами среди несовершеннолетних, также выявляют любопытную картину. Так, на вопрос о том, какое влияние оказывает потребление спиртного на динамичность жизнедеятельности общества, 89% несовершеннолетних ответили, что пьянство – это большое социальное зло и что с этим злом необходимо бороться на всех уровнях жизнедеятельности общества (государства). Однако, с другой стороны, как это выяснилось в ходе проведенного исследования, то же подавляющее большинство несовершеннолетних либо «выпивает, как все», либо полностью не препятствует этому.

На вопрос о том, хотели ли вы, чтобы вас окружали только непьющие люди, около половины опрошенных несовершеннолетних ответили, что им не хотелось бы иметь среди друзей непьющего человека. Третья часть респондентов считает, что они обиделись бы в случае, если бы их пригласили в гости и хозяин при встрече гостей не поставил бы на стол спиртное (Жетписбаев 2002 б: 28).

Более 40% опрошенных несовершеннолетних считают, что потребление спиртного в пределах «нормы» безвредно и не сказывается на работоспособности, а каждый пятый несовершеннолетний вполне допускает появление в пьяном виде на улице, в транспорте, в местах отдыха, лишь бы это не приводило к скандалам и

конфликтам. При этом интересно то, что то же самое количество несовершеннолетних считает, что появление женщины в нетрезвом состоянии в общественном месте явление недопустимое и позорное.

В отношении мотивов потребления алкоголя несовершеннолетними необходимо указать на то, что среди несовершеннолетних правонарушителей реже, чем в контрольной группе, встречаются выпивки исключительно по случаю праздников, дней рождения и по случаю так называемых иных традиционных поводов. При этом закономерно то, что в мотивах употребления спиртных напитков прямо отражаются неблагоприятные социальные условия жизни этой категории подростков (Долгова 21981: 98).

Поэтому не является случайным то, что, объясняя мотивы, причины совершения преступления в нетрезвом виде, подростки, как правило, ссылаются на тяжелые условия жизни в семье, жизненные неудачи, на то, что таким образом легче переносить горе, стыд, боль, оскорбление. Так при проведении социологических исследований, В. М. Кормщиков получил следующие результаты: 30% юношей и 26% девушек объясняли употребление спиртного тем, что «было нечего делать», пили для «храбрости», для того чтобы «веселее проводить время» и т.д. Вообще же непосредственное влияние компании как единственную причину употребления спиртных напитков назвали только 8-10% исследуемых. У остальных уже имелись желания и привычки, хотя и сформированные под влиянием товарищеских компаний, но затем превратившиеся в самостоятельные (Кормщиков 1977: 8).

В научной литературе, при исследовании проблем алкоголизации населения, как правило, используются три группы социологических показателей остроты алкогольной проблемы и масштабов распространения пьянства в стране:

- во-первых, уровень потребления алкоголя на душу населения и структура потребления;

- во-вторых, характеристики массового поведения, являющегося следствием потребления спиртного;

- в-третьих, ущерб, причиненный экономике и обществу пьянством.

Показатель уровня потребления алкоголя имеет смысл только в сочетании с данными о структуре потребления. Следует учитывать и еще целый ряд характеристик, например, регулярность потребления, длительность, связь с приемом пищи.

При этом важны и исследования общих показателей распространенности алкоголизма и показателей особенностей распределения общего объема потребления алкоголя среди населения, а в частности:

- численность и состав пьющих, непьющих и пьющих умеренно;
- распределение потребления алкоголя между мужчинами и женщинами;
- распределение потребления алкоголя по возрастам и другим социально-демографическим признакам;
- поведения при одинаковой степени опьянения и оценки этого поведения также существенно различаются в социокультурных и этнических группах (Вопросы изучения и предупреждения правонарушений несовершеннолетних 1970).

Все перечисленные выше характеристики алкоголизации населения входят в понятие модели алкогольного потребления, а при оценке алкогольной ситуации традиционно выделяют три модели потребления алкоголя: винную, пивную и водочную. Эти модели сложились исторически и проявляются в традициях потребления алкоголя у разных народов.

Винная модель получила распространение в таких странах, как Франция, Италия, Португалия, Армения, Грузия, Молдова. Для нее характерно регулярное потребление слабого виноградного вина за обедом и ужином. Сравнительно равномерное распределение объема потребляемого алкоголя между различными группами населения. Этой модели присуще чрезвычайно высокое суммарное потребление алкогольных напитков (к началу 80-х годов во Франции – 15,8 литра абсолютного алкоголя на человека в год, в Италии – 13,9 литра). Особую проблему в и этих странах представляет такое последствие алкоголизма, как угроза здоровью пьющих и их потомства.

Водочная модель традиционно преобладает в Польше, России, Финляндии, Швеции и других странах, где на крепкие напитки приходится до половины и более суммарного употребления алкоголя. Для этой модели характерны: высокая неравномерность распределения потребляемого алкоголя среди населения, существование групп, резко выделяющихся неумеренностью и асоциальным поведением, сильное опьянение как сознательно достигаемая цель потребления. Страны преимущественно водочной модели, заметно уступая «винным» по суммарному потреблению алкоголя на душу населения в год,

зачастую имеют не меньше отрицательных последствий.

Пивная модель близка к винной; по уровню потребления алкоголя «пивные» страны занимают среднее место.

В этом аспекте можно указать на то, что основная часть пьющих несовершеннолетних оказывает предпочтение именно пиву. На улицах города довольно часто можно увидеть несовершеннолетнего, свободно распивающего пиво прямо из горлышка бутылки, либо свободно покупающего пиво в магазине. При исследовании этой проблемы и проведении социологического опроса среди студентов первого курса юридического факультета КазНУ имени аль-Фараби на предмет определения, какому же из спиртных напитков отдают предпочтение несовершеннолетние, 78% опрошенных указали на пиво, объясняя это тем, что оно, во-первых, дешевое по стоимости, во-вторых, никто из окружающих серьезно не относит пиво к алкогольному напитку, способному вызвать тяжелые последствия, и, в-третьих, при возникновении неприятных для пьющего пиво последствий (нарекание со стороны взрослых, родителей и т. д.) всегда можно оправдаться тем, что ведь фактически выпито всего-навсего пиво. При этом парадоксально то, что 95% респондентов согласны с тем, что пиво способствует выработке навыков в систематическом потреблении алкогольных напитков и последующей алкоголизации. Однако это не служит основанием для прекращения потребления несовершеннолетними пива.

Социологический опрос магистрантов этого же вуза указал на то, что большей популярностью в этой среде (78% опрошенных) пользуется водка.

При социологическом опросе несовершеннолетних правонарушителей (353 подростка, находящихся в ВТК и 120 вышедших из них) 15% респондентов на заданный им вопрос «Как вы раньше, до осуждения, проводили свое свободное время?» ответили, что пьянствовали либо проводили время в поисках спиртного (Жетбисбаев 2001 в: 85).

Таким образом, уточнить алкогольную ситуацию в среде несовершеннолетних можно, изучая последствия употребления алкоголя:

- деформации личности (сужение мира несовершеннолетнего до уровня не большого мирка собутыльников);
- количество преступлений, связанных с выпивкой, и их долю в общем объеме преступлений;

– количество и долю несчастных случаев на почве пьянства, число доставленных в медицинский вытрезвитель;

– наличие хронических алкоголиков;

– экономический и материальный ущерб от преступлений и от несчастных случаев, издержки на лечение больных алкоголизмом, то есть весь ущерб, являющийся последствием пьянства и алкоголизма;

– ущерб духовный и нравственный, ущерб отношениям в обществе, семье и т.д. (Предупреждение правонарушений несовершеннолетних, 2007).

В рассматриваемом нами аспекте, Д.Д. Еникеева описала и проанализировала различные формы алкоголизма и наркомании у несовершеннолетних. В работе определены группы риска среди школьников, на которые педагоги и родители должны обратить особое внимание. Приведены признаки и описание особенностей поведения учащихся, склонных и потребляющих алкогольные напитки. Так, основными симптомами начинающегося алкоголизма несовершеннолетнего являются:

- патологическое влечение к алкоголю;
- утрата количественного контроля;
- угашение защитного рвотного симптома;
- систематический прием алкоголя.

Д.Д. Еникеевой описаны 3 стадии алкоголизма несовершеннолетних. Давая подробные медико-физиологические и психологические характеристики каждой из этих стадий, Д.Д. Еникеева отмечает, что алкоголизм у несовершеннолетних прогрессирует ускоренно (формируется в 2-4 раза быстрее, чем у взрослых) и во многом атипичен. Похмельный синдром (абстинентный) также возникает быстро и с самого начала сопровождается психическими нарушениями: раздражительностью, злобностью, депрессиями, угрюмостью, тревожностью, страхами и ночными кошмарами, галлюцинациями, судорожными припадками.

У несовершеннолетних отмечается и злокачественное течение алкоголизма, когда тяжелые психические нарушения превалируют над другими проявлениями болезни. Неоднократно в таких случаях отмечается алкогольный галлюциноз, а также алкогольные психозы. Быстро наступают деградация и декомпенсация. Такие несовершеннолетние перестают учиться, долго не удерживаются на работе из-за трудовой дисциплины и пьянства, становятся бомжами и попрошайками, многие имеют множество приводов в

полицию либо несколько судимостей (Еникеева 1999: 12).

Во всех случаях для профилактики бытового пьянства и алкоголизма школьников педагогам и родителям необходимо изучение причин и симптомов указанного девиантного поведения, знания индивидуально-психологических особенностей детей и подростков, а также достоинств и недостатков различных форм профилактики. В этом контексте различают следующие виды превентивной деятельности: первичную профилактику; санитарное просвещение; выявление групп риска; вторичную профилактику.

Дискуссия

Историко-культурологические исследования показывают, что свойства алкоголя и наркотиков были известны людям еще с древнейших времен и использовались для усиления эффекта изменения сознания при богослужениях. Изготавливались они из растений, и их потребление было частью религиозного ритуала, которым сопровождалось празднество. Древние греки даже ставили в одно время рядом статуи бога вина Бахуса и богини мудрости Миневры, хотя позже между ними поставили богиню воды Нимфу, вероятно, считая необходимым разбавлять вино водой.

Древние племена Средиземноморья бросали в костер подгнившие гроздья винограда (то есть такие, в которых уже начался процесс брожения) и от запаха сжигаемых плодов приходили в состояние опьянения (Максимова 2000: 19).

Сравнительно дешевый способ получения крепких напитков был освоен в XVI веке. На протяжении долгого времени алкогольные напитки, особенно крепкие, оставались для большинства населения предметом роскоши: они были дорогими и малодоступными. Коренные перемены произошли после того, как был открыт промышленный способ получения этилового спирта. Именно это открытие сделало возможным массовое потребление алкоголя, и в XVIII веке пьянство приобрело широкий размах в таких европейских странах, как Англия, Германия, Швеция и др. Примерно в это же время в России быстро входит в употребление водка. Можно сказать, что XIX век породил, а XX век усугубил весьма сложную проблему для человеческой цивилизации – проблему алкоголизма.

Фактически алкоголь вошел в нашу жизнь, став элементом социальных ритуалов, обяза-

тельным условием официальных церемоний, праздников, некоторых способов времяпрепровождения, решения личных проблем. Однако эта социокультурная ситуация дорого обходится обществу. Как свидетельствует статистика, 90% случаев хулиганства, 9% изнасилований при отягчающих обстоятельствах, почти 40% других преступлений связаны с опьянением. Убийства, грабежи разбойные нападения, нанесение тяжких телесных повреждений в 70% случаев совершаются лицами в нетрезвом состоянии; около 50% всех разводов связано с пьянством (Жетписбаев 2002 б: 27).

К сожалению, алкоголь остается предпочтением не только более взрослого и социально устоявшегося общества, но и среди несовершеннолетних, что, конечно же, говорит об удручающих последствиях.

В современной научной литературе существует множество моделей самых различных теорий алкоголизма. Исследователи этого асоциального явления неустанно дискутируют о том, какие модели алкоголизации являются наиболее достоверными и какие существуют наиболее эффективные способы борьбы с алкоголизмом (Ескедиоров 2011).

Проведенные в этой сфере исследования, позволили нам сделать выводы о том, что наиболее общепризнанными и популярными среди моделей алкоголизации являются: моральная; медицинская; психологическая; генетическая или наследственная модели алкоголизации (Жетписбаев 2001 в).

Смысл моральной модели теории алкоголизма заключается в том, что алкоголизм, в данном случае рассматривается как контролируемая человеческая слабость. Сторонники данной теории полагают, что человек, если он этого захочет, вполне способен самостоятельно бросить пить, а то, что он самовольно не бросает пить, говорит о его внутренней моральной слабости и отсутствии воли.

Медицинская модель теории алкоголизма заключается в том, что алкоголизм рассматривается в качестве недуга, болезни, которую нужно лечить медицинскими средствами и способами и желательно в специальных, приспособленных для этого клиниках. Конечно же, медицинская модель алкоголизма налагает на злоупотребляющего алкоголем человека меньше ответственности, нежели моральная. Сторонники данной теории, как правило, в меньшей степени склонны осуждать и презирать алкоголиков.

Психологическая модель теории алкоголизма заключается в том, что алкоголизм, в данном случае рассматривается как средство снятия стресса, освобождение от чувства тревоги, подавленности, усталости и т. д. Согласно этой модели алкоголизм рассматривается, скорее всего, как поведенческое отклонение от нормы, а не как исключительно физическое состояние.

Смысл генетической или наследственной модели теории алкоголизма заключается в том, что сторонники данной теории склонны считать, что алкоголизм передается по наследству от родителей к детям (Ильин 2000: 249).

Заключение

Алкоголизация и процессы алкоголизации общества, в том числе и несовершеннолетних, всегда являлись условиями, вызывающими особую тревогу общества и государства.

Республика Казахстан на всех этапах своего развития проводила антиалкогольную политику. В истории борьбы общества с алкоголизмом можно обнаружить два направления:

– во-первых, ограничение доступности спиртных напитков, сокращение их продажи и производства, повышение цен, ужесточение карательных мер за нарушение запретов и ограничений;

– во-вторых, усилия, направленные на уменьшения потребности в алкоголе, улучшение социальных и экономических условий жизни, рост общей культуры и духовности, спокойная, взвешенная информация о вреде алкоголя, формирование у населения безалкогольных стереотипов поведения.

История борьбы с алкоголизмом знала и попытки введения на территории некоторых стран «сухого закона» (Англия, США, Финляндия, Россия). Все они не достигли своей цели, потому что наличие алкоголя – не единственная и не главная причина существования алкоголизма. Проблема преодоления пьянства и алкоголизма является сложнейшей, она включает экономический, социальный, культурный, психологический, демографический, юридический и медицинский аспекты. Только с учетом всех этих аспектов возможно ее успешное решение.

Меры специальной превенции, направленные на борьбу с алкоголизацией несовершеннолетних традиционно, предпринимаются в процессе организации и проведения специальных операций по выявлению нарушителей антиалкогольного законодательства. При этом немаловажное

значение отводится разработке рекомендаций и соответствующих указаний по расстановке сил и средств, формированию и распространению передового опыта административно-юрисдикционной деятельности различных государственных аппаратов, ювенальной полиции, комиссий по защите прав несовершеннолетних, в плане предупреждения и пресечения правонарушений несовершеннолетних, совершаемых на почве пьянства и алкоголизма (Сейполдаев 2006). В этом аспекте вышеуказанные органы выполняют следующие антиалкогольные мероприятия:

- выявляют несовершеннолетних, а также вовлекающих их в пьянство родителей и иных лиц, склонных к злоупотреблению спиртными напитками, проводят с ними профилактическую работу с целью формирования здорового образа жизни;

- вносят предложения в соответствующие органы о рациональном размещении строящихся и функционирующих торговых предприятий, кафе, ресторанов и других учреждений, реализующих спиртные напитки, в связи с их потенциальным и негативным влиянием на криминогенную обстановку в конкретном районе населенного пункта;

- регулярно обследуют территории и особенно места концентрации несовершеннолетних и лиц, склонных к потреблению спиртных напитков (подвалы, чердаки, рынки, магазины, культурно-зрелищные учреждения, станции и остановки общественного транспорта и т. п.);

- привлекают лиц, злостно употребляющих спиртные напитки к различным видам юридической ответственности (Жетписбаев 2001: 18).

Несовершеннолетние, задержанные за появление в общественных местах в нетрезвом состоянии, оскорбляющем человеческое достоинство и общественную нравственность, находящиеся в средней и тяжелой степени опьянения, если они утратили способность самостоятельно передвигаться либо могут причинить вред себе или окружающим, могут быть помещены в медицинский вытрезвитель. Однако, при этом необходимо помнить, что доставление несовершеннолетних в медицинский вытрезвитель производится только при невозможности установить их личность, местожительство и передать родителям (лицам их заменяющим) либо представителям учреждений, на которых возложены обязанности по их содержанию и воспитанию (Заряева 2005: 150).

Законодательством запрещается доставлять в медицинский вытрезвитель несовершеннолетних, имеющих черепно-мозговые травмы или иные опасные для жизни повреждения организма, симптомы острого пищевого отравления или наркотического опьянения, находящихся в состоянии алкогольного психоза. При выявлении таких несовершеннолетних, сотрудники правоохранительных и иных органов обязаны вызвать на место скорую медицинскую помощь (Пронин 2011).

Литература

- Вопросы изучения и предупреждения правонарушений несовершеннолетних // Сб. трудов, часть 2. – М., 1970. – 145 с.
- Долгова А.И. Социально-психологические аспекты преступности несовершеннолетних. – М.: Юрид. лит., 1981. – С.98.
- Ескендилов А.А. Ювенальная юстиция в Республике Казахстан: Учебник. – Алматы: ООНИ и РИР Алматинской академии МВД Республики Казахстан, 2011. – 272 с.
- Еникеева Д.Д. Как предупредить алкоголизм и наркоманию у подростков. – М., 1999.
- Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. – СПб.: Издательство «Питер», 2000. – С. 249.
- Кормициков В.М. Изучение механизма влияния неблагополучной семьи на формирование личности несовершеннолетнего – важное условие профилактики правонарушений. // В сб. Личность правонарушителя и проблемы предупреждения преступности несовершеннолетних. – М., 1977.
- Максимова Н.Ю. Психологическая профилактика алкоголизма и наркомании несовершеннолетних: Учебное пособие. – Ростов-на-Д.: Феникс, 2000. – С. 19.
- Жетписбаев Б.А., Баймахан Р.М., Куттыгалиева А.Р. Система ювенальной юстиции Республики Казахстан / Под ред. д.ю.н., проф. Б.А. Жетписбаева. – Алматы: НУРПРЕСС, 2013. – 344 с.
- Жетписбаев Б.А., Айтпаева А.К. Концептуально-теоретические проблемы девиантного поведения и правовой социализации несовершеннолетних в Республике Казахстан. – Алматы, 2002. – 266.
- Жетписбаев Б.А. Ювенальная юстиция: Учебник. – Алматы, 2001. – 144 с.
- Жетписбаев Б.А. Теоретические проблемы административно-правового принуждения в Республике Казахстан. – Алматы: Данекер, 2001. – 410 с.
- Нагаев В.В. Ювенальная юстиция. Социальные проблемы: учебн. пособие для студентов вузов / В.В. Нагаев. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2009. – 255 с.

Лукьяненко М.В., Ромашенко А.Э., Яхьярова Г.Д. Девиантное поведение и воспитательно-коррекционное воздействие. = Алматы, 2006. – 100 с.

Пронин А.А. Ювенальное право: Учебное пособие / А.А. Пронин. – Ростов н/Д: Феникс, 2011. – 282 с.

Предупреждение правонарушений несовершеннолетних. – Алматы, 2007. – 476 с.

Сейполдаев Е.С. Правовые основы деятельности комиссий по защите прав несовершеннолетних в Республике Казахстан: проблемы теории и практики. – Алматы, 2006. – 125 с.

Ювенальное право: Учебник для вузов / Под ред. А.В. Заряева, В.Д. Малкова. – М.: ЗАО Юстицинформ, 2005. – 326 с.

References

Voprosy izuchenija i preduprezhdenija pravonarushenij nesovershennoletnih // Sb. trudov, chast' 2. – M., 1970. – 145 s.

Dolgova A.I. Social'no-psihologicheskie aspekty prestupnosti nesovershennoletnih. – M.: Jurid. lit., 1981. – S.98.

Eskendirov A.A. Juvenal'naja justicija v Respublike Kazahstan. Uchebnik. – Almaty: OONI i RIR Almatinskoy akademii MVD Respubliki Kazahstan, 2011. – 272s.

Enikeeva D.D. Kak predupredit' al'-kogolizm i narkomaniju u podrostkov. – M., 1999.

П'ин Е.Р. Motivacija i motivy. – SPb.: Izdatel'stvo «Piter», 2000. – S. 249.

Kormshhikov V.M. Izuchenie mehanizma vlijanija neblagopoluchnoj sem'i na formirovanie lichnosti nesovershennoletnego – vazhnoe uslovie profilaktiki pravonarushenij. V sb. Lichnost' pravonarushitelja i problemy preduprezhdenija prestupnosti nesovershennoletnih. – M. 1977.

Maksimova N.Ju. Psihologicheskaja profilaktika alkogolizma i narkomanii nesovershennoletnih: Uchebnoe posobie. – Romtov-na-D.: Feniks, 2000. – S. 19.

Zhetpisbaev B.A., Bajmahan R.M., Kuttygalieva A.R. Sistema juvenal'noj justicii Respubliki Kazahstan / Pod red. d.ju.n., prof. B.A. Zhetpisbaeva. – Almaty: NURPRESS, 2013. – 344 s.

Zhetpisbaev B.A., Ajtpaeva A.K. Konceptual'no-teoreticheskie problemy deviantnogo povedenija i pravovoj socializacii nesovershennoletnih v Respublike Kazahstan. – Almaty, 2002. – 266.

Zhetpisbaev B.A. Juvenal'naja justicija. Uchebnik. – Almaty, 2001. – 144s. Zhetpisbaev B.A. Teoreticheskie problemy administrativno-pravovogo prinuzhdenija v Respublike Kazahstan. – Almaty: Daneker, 2001. – 410 s.

Nagaev V.V. Juvenal'naja justicija. Social'nye problemy: uchebn. Posobie dlja studentov vuzov / V.V. Nagaev. – M.: JuNITI-DANA: Zakon i pravo, 2009. – 255 s.

Luk'janenko M.V., Romashenko A.Je., Jah'jarova G.D. Deviantnoe povedenie i vospitatel'no-korrekcionnoe vozdejstvie. = Almaty, 2006. – 100 s.

Пронин А.А. Ювенальное право: Учебное пособие / А.А. Пронин. – Ростов н/Д: Феникс, 2011. – 282 с.

Предупреждение правонарушений несовершеннолетних. – Алматы, 2007. – 476 с.

Сейполдаев Е.С. Правовые основы деятельности комиссий по защите прав несовершеннолетних в Республике Казахстан: проблемы теории и практики. – Алматы, 2006. – 125 с.

Ювенальное право: Учебник для вузов / Под ред. А.В. Заряева, В.Д. Малкова. – М.: ЗАО Юстицинформ, 2005. – 326 с.

3-бөлім
**АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ
ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ**

Section 3
**CIVIL LAW
AND LABOUR LAW**

Раздел 3
**ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
И ТРУДОВОЕ ПРАВО**

Рыскалиев Д.У.¹, Оразгали Ә.Д.², Абай М.³

¹докторант PhD, старший преподаватель,
Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: r.daulet@mail.ru

²магистр юридических наук, e-mail: orazgaly.alimzhan@gmail.com

³магистр юридических наук, e-mail: abay.myrza@bk.ru
Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Казахстан, г. Алматы

**О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ
ПРИМЕНЕНИЯ АКТОВ РАБОТОДАТЕЛЯ И
РАССМОТРЕНИЯ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ТРУДОВЫХ СПОРОВ:
УСЛОВИЯ ПРИМЕНЕНИЯ НОРМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА
В СФЕРЕ ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ**

В статье применительно к социально-экономической сфере, обеспечения условий труда, социальной защиты работников и по вопросам разрешения индивидуальных трудовых споров дается анализ норм законодательства, рассматриваются вопросы теории и практики разрешения споров на уровне юридических лиц. Отдельно исследуются условия рассмотрения трудовых споров в порядке судебного производства. К анализу подвергнуты условия разработки актов работодателя и других внутренних документов, направленных на реализацию законодательных актов. Предметом исследования также являются некоторые вопросы, связанные с созданием «Центра примерения» на основании Меморандума, подписанного 19.03.2018 г. Председателем Верховного Суда РК и Председателем федерации профсоюзов. Все вопросы, являющиеся предметом исследования, основаны на Конституции РК, Концепции правовой политики РК на 2010–2020 годы от 24 августа 2009 года № 858, ТК РК и на других законодательных актах. По тематике исследования к анализу подвергнуты виды документов, формируемые в деятельности Согласительных комиссий по рассмотрению трудовых споров, стадии и сроки их рассмотрения. По вопросам формирования документов изучены условия разработки номенклатуры дел, его значение и применение.

Ключевые слова: акт работодателя, согласительная комиссия, трудовые отношения, производственная среда, условия труда, коллективный договор, трудовой договор, структурные подразделения.

Ryskaliyev D¹, Orazgali A.D.², Abay M.³

¹PhD student, Senior Lecturer, Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: r.daulet@mail.ru

²Master of Law, e-mail: orazgaly.alimzhan@gmail.com

³Master of Law, e-mail: abay.myrza@bk.ru
Abay Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan, Almaty,

**About some questions of application
of acts of the employer and consideration of individual labor disputes: conditions
of application of regulations of the legislation in the field of labor relations**

In the article, in relation to the socio-economic sphere, ensuring working conditions, social protection of employees and on the resolution of individual labor disputes, the analysis of the legislation is given, the issues of theory and practice of dispute resolution at the level of legal entities are considered. The conditions of consideration of labor disputes in the order of judicial proceedings are considered

separately. The conditions for the development of acts of the employer and other internal documents aimed at the implementation of legislative acts are analyzed. The subject of the study, also, are some of the issues associated with the creation of "Tatuliriu ortalygy" on the basis of the Memorandum signed 19.03.2018, the head of the Supreme Court and the President of the Federation of trade unions. All issues that are the subject of the study are based on the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the Concept of legal policy of the Republic of Kazakhstan for 2010-2020 from August 24, 2009 № 858, TC RK and other legislative acts. On the subject of the study, the types of documents formed in the activities of the Conciliation Commission for the consideration of labor disputes, the stages and terms of their consideration are subjected to analysis. On the formation of documents studied the conditions of development of the nomenclature of cases, its value and application.

Key word: the act of the employer, conciliation commission, labour relations, production environment, working conditions, collective agreement, employment contract, structural subdivision.

Рысқалиев Д.У.¹, Оразғали Ә.Д.², Абай М.³

¹PhD докторанты, аға оқытушы,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: r.daulet@mail.ru

²заң ғылымдарының магистрі, e-mail: orazgaly.alimzhan@gmail.com

³заң ғылымдарының магистрі, e-mail: abay.myrza@bk.ru

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,

Жұмыс берушінің актілерін қолданудың және жеке еңбек дауларын қараудың кейбір мәселелері: еңбек қатынастары саласындағы заңнама нормаларын қолдану шарттары

Мақала мазмұнында әлеуметтік экономикалық салаға қатысты, жекелеген еңбек дауларын құқықтық реттеу, қарау мәселелері бойынша еңбек дауларын заңды тұлғалар деңгейінде қарау жөніндегі заңнамалық актілердің нормаларын қолданудың теориялық және тәжірибелік сұрақтары зерттеуге алынған. Еңбек дауларын сот өндірісі тәртібінде қарау шарттары жеке қарастырылған. Заңнамалық актілерді жүзеге асыруға бағытталған жұмыс берушінің актілерін және басқа да ішкі құжаттарды дайындау тәртібі сараптамаға алынды. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының Төрағасы мен Кәсіподақтар федерациясының Төрағасымен 2018 жылдың 19 наурызында қол қойған Меморандумы негізінде құрылған «Татуластыру орталығы» бойынша кейбір мәселелер зерттеуге алынды. Зерттеу пәні болып табылатын барлық мәселелер Қазақстан Республикасының Конституциясына, Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 24 тамыздағы №858 «Қазақстан Республикасының 2010-2020 жылдарға арналған құқықтық саясат концепциясына», Қазақстан Республикасының Еңбек кодексіне және басқа заңнамалық актілерге негізделген. Зерттеу тақырыбы бойынша еңбек дауларын қарау жөніндегі келісім комиссиясының қызметі бойынша дайындалатын құжаттар, оларды қарау деңгейі мен мерзімі сараптамаға алынды. Құжаттарды қалыптастыру мәселелері бойынша іс номенклатурасын дайындау шарттары, оның маңызы мен қолданылуы зерттеуге алынды.

Түйін сөздер: жұмыс берушінің актісі, Келісім комиссиясы, еңбек қатынастары, өндірістік орта, еңбек жағдайы, ұжымдық шарт, еңбек шарты, құрылымдық бөлімше.

Введение

В регулировании трудовых отношений существенная роль отводится актам работодателя, договорам (соглашением) и судебным актам. Нормы ТК РК, в большей части, по содержанию и смыслу носят рекомендательный характер. Общеизвестно, что по вопросу подготовки проекта акта работодателя необходимо руководствоваться Типовыми правилами документирования и управления документацией в государственных и негосударственных организациях, утвержденных приказом Министра культуры и спорта РК от 22 декабря 2014 г. №144 (далее – Типовые правила) (Типовые правила 2017). В Типовых правилах содержатся виды документов, формы их

оформления (издания), формируемые на уровне юридического лица – у работодателя, которые в дальнейшем подлежат архивированию. По п. 44 Типовых правил проект акта работодателя готовится соответствующим ответственным работником и/либо руководителем структурного подразделения. Порядок работы с документами, их хранения и архивирования определен Приказом Министра культуры и спорта РК от 26 января 2015 г. №22 «Об утверждении Перечня типовых документов, образующихся в деятельности государственных и негосударственных организаций, с указанием сроков хранения» (Приказ Министра 2017). Согласно указанному Перечню документы, формируемые по личному составу (подтверждающие трудовую деятель-

ность), по аттестации, повышению квалификации, присвоению звания (чинов), изменению фамилии, поощрению, награждению, оплате труда, премированию, выплатам, пособиям, отпускам работников с тяжелыми, вредными и опасными условиями труда, трудовым и социальным отпускам, длительным зарубежным командировкам, командировкам работников с тяжелыми, опасными условиями труда хранятся в организации 75 лет.

Понятие «акты работодателя» содержится в п.п. 41) п.1 ст. 1 ТК РК. К актам работодателя, кроме приказов, распоряжений, положений, правил, графика сменности и графика предоставления отпусков должны относиться и уведомления, и другие решения работодателя, протоколы рабочих групп и комиссии, составление которых осуществляется по вопросам производственной и управленческой деятельности, на основании которых и принимаются соответствующие организационные решения. С учетом того, что доверенность выдается работодателем работнику для реализации соответствующего поручения, за пределами организации она также должна быть признана актом работодателя, хотя в гражданско-правовом аспекте доверенность является односторонней сделкой. В ТК РК касательно доверенности какие-либо правила не содержатся. Согласно п. 2 ст. 1 ТК РК другие понятия и термины используются, исходя из содержания отдельных статей этого Кодекса. В производственных интересах, в целях своевременного определения должностных полномочий работников и сфер их деятельности, и должностная инструкция, и доверенность подлежат утверждению с соблюдением общеустановленных требований и, исходя из содержания Номенклатуры дел. Акт работодателя может быть издан (подписан), одобрен или составлен заместителем руководителя. Его полномочия по данному вопросу могут быть определены руководителем отдельным приказом, правилами или инструкциями, или, также трудовым договором.

Его полномочие может быть указано собственником или уполномоченным органом соответствующей отрасли в учредительном или в другом документе. Приделы его полномочий, с указанием перечня документов, подписываемых им и хранящихся у него, должны быть определены и содержаться в Номенклатуре дел. Обязательность наличия Номенклатуры дел основана на нормах законодательства, содержится в разделе 16 Типовых правил.

Трудовые правоотношения в области разрешения индивидуальных трудовых споров (далее – трудовых споров) – по масштабу, причинам и условиям их возникновения, объекту регулирования теоретических и практических вопросов, связанных с определением статуса участников (сторон), а также статуса самой Согласительной комиссии по рассмотрению индивидуальных трудовых споров (далее – Согласительная комиссия), имеют важное значение при их рассмотрении и вынесении по ним решения.

Основная часть

Проблемы защиты социально-трудовых прав граждан – работников в Республике Казахстан отнесены к разряду наиболее актуальных и острых, приоритетных, требующих пристального внимания и изучения (Межибовская 2014: 1). Сложность и масштабность условий рассмотрения трудовых споров обусловлены и тем, что в нарушение законодательства не все разногласия (споры) рассматриваются в составе Согласительных комиссий и в качестве трудовых споров. В данном вопросе, вместе с тем, определенные противоречия содержатся и в самом законодательстве по причине того, что в законодательстве не раскрывается содержание (значение) той или иной нормы. К примеру, согласно п. 7 ст. 12 ТК РК приказ работодателя может быть обжалован работником в государственную инспекцию труда и миграции (далее – Инспекция труда) напрямую, если жалоба подается на акт работодателя с указанием о том, что положения изданного акта нарушают права или законные интересы работников или в суд в порядке искового производства. С учетом вышеизложенного, и правил, содержащихся в п. 7 ст. 12 ТК РК, необходимо определить, по каким вопросам, минуя процедуру рассмотрения споров в Согласительной комиссии, работник вправе обратиться в Инспекцию труда в порядке внесения жалобы, а по содержаниям каких актов обращение (спор) подлежит рассмотрению в Согласительной комиссии. По данному вопросу оценка, на наш взгляд, должна проводиться по предмету обращения и содержаниям актов работодателя и других условий возникновения трудовых споров. В законодательных актах эти вопросы должны быть уточнены.

С 01 января 2016 г., со дня вступления в силу Трудового кодекса РК от 23.11.2015 г., Инспекции труда, являющиеся уполномоченными государственными органами, не вправе рассма-

тривать трудовые споры. Инспекции труда осуществляют функции контроля за правильным применением норм трудового законодательства, законодательства о занятости населения. Обращения работников в административно-правовом порядке, указанном Инспекциями, рассматриваются по правилам, предусмотренным в Законе РК от 12 января 2007 г. «О порядке рассмотрения обращений физических и юридических лиц», Законе РК от 24 ноября 2015 г. №418-V «Об информатизации» в целях реализации прав, закрепленных в ст.19 Конституции РК в порядке плановой и внеплановой проверки. Деятельность Инспекции регулируется Предпринимательским кодексом (далее – ПК РК) и ст. 191-198 ТК РК. До утверждения ПК РК обращения в государственные органы контроля и надзора рассматривались на основании Закона РК от 6 января 2011 года № 377-IV «О государственном контроле и надзоре в Республике Казахстан». Законодательством предусмотрены альтернативные меры, принимаемые контрольными органами по результатам проверки. Осуществление контроля должно быть основано на принципе «приоритета предупреждения правонарушения перед наказанием». По результатам контроля, в случае выявления нарушений законодательства, инспекция, в пределах своей компетенции, вправе возбуждать административное производство либо подать исковое заявление в суд в пределах своей компетенции. Также, актом контроля в адрес руководителя юридического лица может быть внесена рекомендация о привлечении виновного лица к дисциплинарной ответственности. Должностное лицо (лица) органа контроля и надзора, в пределах полномочий, обязано принять предусмотренные законодательством меры, направленные на устранение выявленных нарушений, их предупреждению, предотвращению возможного причинения вреда жизни, здоровью людей и окружающей среде, законным интересам физических и юридических лиц, а также меры по привлечению лиц, допустивших нарушения к ответственности.

Условия и порядок рассмотрения обращений физических и юридических лиц определяются законодательством в целях реализации и обеспечения конституционных прав граждан, укрепления трудовой и производственной дисциплины, повышения ответственности должностных лиц государственных органов и организаций, и других работников за принимаемые ими решения, планирования и организации труда. Именно посредством обращений реализуются права и

свободы человека, осуществляется координация поступков и деятельности, предотвращение противоречий и конфликтов.

В соответствии с п. 1 ст. 3 ТК РК, целью трудового законодательства является правовое регулирование трудовых отношений и иных отношений, непосредственно связанных с трудовыми, направленное на защиту прав и интересов сторон трудовых отношений, установление минимальных гарантий прав и свобод в сфере труда. В соответствии с п. 2 указанной статьи, задачами трудового законодательства являются создание необходимых правовых условий, направленных на достижение баланса интересов сторон трудовых отношений, социальной стабильности, общественного согласия.

Разновидностью обращения является «уведомление». В соответствии с пп). 81 п. 1 ст. 1 ТК РК уведомление – письменное заявление работника или работодателя либо заявление, поданное иным способом (посредством курьерской почты, почтовой связи, факсимильной связи, электронной почты и иных информационно-коммуникационных технологий). Определение рамок правовой процедуры рассмотрения обращений способствует укреплению связи между субъектами общественных отношений и является важным средством недопущения правонарушений, привлечений граждан к активному участию в процессах созидания и реформирования общественных отношений.

Способы реализации прав граждан на обращение и на получение информации, закрепленные в п.3 ст.18 и в п.2 ст.20 Конституции РК, реализуются посредством принятия соответствующих законодательных актов. В области реализации прав каждого на социальную защиту были ратифицированы соответствующие международные договоры Парламентом Республики Казахстан: 21 декабря 2005 года был ратифицирован Международный Пакт «Об экономических, социальных и культурных правах», одобренный Генеральной Ассамблеей ООН 16 декабря 1966 года; Международный Пакт «О гражданских и политических правах» был подписан Президентом Республики Казахстан 2 декабря 2003 года, и после его ратификации вступил в силу для Казахстана 24 апреля 2006 года. В правоприменительной деятельности, независимо от сфер деятельности, приоритетом обладают международные договоры, ратифицированные Парламентом Республики Казахстан в соответствии с п.3 ст.4 Конституции РК. В связи с принятием Закона РК от 12 января 2007 года «О порядке

рассмотрения обращений физических и юридических лиц» и Закона РК от 22 декабря 2003 года «О государственной правовой статистике и специальных учетах» был принят приказ Генерального прокурора Республики Казахстан от 16 ноября 2011 года № 109 «Об утверждении Правил учета обращений физических и юридических лиц, отчета формы № 1-ОЛ «О рассмотрении обращений физических и юридических лиц» и Инструкции по его составлению». Указанным Приказом определены правила учета обращений и предоставления субъектами, правомочными рассматривать обращения, учетных сведений в Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной Прокуратуры РК. В соответствии с указанными выше нормативными правовыми актами все обращения подлежат учету, статистические, контрольно-надзорные органы проводят правовой статистический анализ. Комитет по правовой статистике и специальным учетам осуществляет сбор и обработку правовой статистической информации, осуществляет надзор за соблюдением правил рассмотрения обращений.

Отдельные положения об обращениях содержатся в разделе «Социальное партнерство» ТК РК. По вопросам заключения коллективного договора, в соответствии с п.2 ст.156 ТК РК, стороны, получившие письменные предложения о начале переговоров от другой стороны, обязаны в течение десяти календарных дней рассмотреть их и приступить к переговорам. Процедура разрешения коллективного трудового спора определяется по правилам, содержащимся в разделе главы 16 ТК РК. В соответствии с п.4 ст.156 ТК РК, для ведения коллективных переговоров и подготовки проекта коллективного договора стороны создают на паритетной основе комиссию.

В соответствии с ТК РК (п.1 ст.181) работник обладает правом на получение достоверной информации от работодателя о характеристике рабочего места и территории организации, состоянии условий, безопасности и охраны труда, о существующей угрозе для жизни и здоровья, а также о мерах по его защите от воздействия вредных (особо вредных) и (или) опасных производственных факторов, на обжалование неправомерных действий работодателя в области обеспечения безопасности труда. В соответствии с пп.2) п.2 ст.181 ТК РК, работник обязан немедленно сообщать работодателю или организатору работ о каждой производственной травме и иных повреждениях здоровья работников,

признаках профессионального заболевания (отравления), а также о ситуации, которая создает угрозу жизни и здоровью людей.

Применительно к должностным лицам, в разделе II Конституции РК «Человек и гражданин» обозначены обязанности должностных лиц по условиям рассмотрения обращений: должностные лица обязаны обеспечить каждому гражданину возможность ознакомиться с затрагивающими его права и интересы документами, решениями и источниками информации (п.3 ст.18); сокрытие должностными лицами фактов и обстоятельств, угрожающих жизни и здоровью людей, влечет ответственность в соответствии с законом (п.3 ст.31).

В силу изложенного, в определении понятия должностного лица необходимо руководствоваться нормами трудового законодательства, законодательства об административных правонарушениях, страховании, государственной службе, о противодействии коррупции и о социальном обеспечении. В трудо-правовом аспекте обязанности должностного лица, по широкому кругу вопросов, определяются законодательством различных отраслей права. По условиям того, что нормы трудового права содержатся в различных законодательных актах, в соответствии с п.1 ст.2 ТК РК, трудовое законодательство основывается на нормах Конституции, настоящего Кодекса и иных нормативных правовых актов.

Обязанности должностных лиц по рассмотрению обращений определяются и Квалификационным справочником должностей руководителей, специалистов и других служащих, утвержденным Приказом Министра труда и социальной защиты населения РК от 21 мая 2012 года № 201-ө-м. Квалификационный справочник является основой для установления квалификационных требований к работникам и применяется для решения вопросов, связанных с регулированием трудовых отношений в организациях независимо от их организационно-правовых форм создания и деятельности. В основу построения Справочника положен должностной признак, поскольку требования к квалификации работников определяются в зависимости от занимаемой должности. Квалификационные характеристики являются основой для разработки внутренних организационно-распорядительных документов: должностных инструкций; правил трудового распорядка, положений и других актов работодателя, направленных на регулирование трудовых отношений. Соответственно,

оценка деятельности того или иного должностного лица проводится согласно должностной инструкции, принятие которой осуществляется на основании ТК РК и в соответствии с Классификатором занятий и Единого тарифно-квалификационного справочника.

На основании указанных выше нормативных правовых актов и в соответствии с пп.5) ст.1 Закона Республики Казахстан от 12 января 2007 года «О порядке рассмотрения обращений физических и юридических лиц», к субъектам, правомочным рассматривать обращения, помимо государственных органов и органов местного самоуправления, относятся и юридические лица со стопроцентным участием государства и организации, предоставляющие товары (работы, услуги) по правилам государственного закупа.

В соответствии с приказом Министра культуры и спорта Республики Казахстан от 22 декабря 2014 года № 144 «Об утверждении Типовых правил документирования и управления документацией в государственных и негосударственных организациях», обращения граждан (заявления, предложения, жалобы, отклики и запросы) учитываются централизованно и регистрируются в регистрационной контрольной форме в день их поступления в организацию. Нарушения установленных правил рассмотрения обращений классифицируются как коррупционные правонарушения. Условия указанных выше Типовых правил распространяются на все организации, независимо от их форм создания и видов деятельности.

В соответствии с пп.3) ст.1 и ст.11 Закона РК «О противодействии коррупции», к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций, относятся: государственный служащий, депутат маслихата, а также лицо, временно исполняющее обязанности, предусмотренные государственной должностью, до назначения его на государственную службу. В соответствии с пп.4) настоящей статьи, также к приравненным лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций, относятся: лица, избранные в органы местного самоуправления; граждане, зарегистрированные в установленном законом порядке в качестве кандидатов в Президенты Республики Казахстан, депутаты Парламента Республики Казахстан или маслихатов, акимы городов районного значения, поселков, сел, сельских округов, а также в члены выборного органа местного самоуправления; служащие, постоянно или временно работающие в органе местного самоуправления, оплата труда которых

производится из средств государственного бюджета; лица, исполняющие управленческие функции в государственной организации или в субъекте квазигосударственного сектора, служащие Национального Банка Республики Казахстан и его ведомств; лица, исполняющие управленческие функции в субъектах квазигосударственного сектора. К указанным категориям лиц также относятся и лица, постоянно, временно либо по специальному полномочию исполняющие организационно-распорядительные или административно-хозяйственные функции в указанных организациях. К организационно-распорядительным функциям относятся функции по осуществлению общего руководства коллективом, связанные с расстановкой и подбором кадров, организацией и осуществлением контроля за деятельностью подчиненных, поддержанием трудовой дисциплины путем применения мер поощрения и наложения дисциплинарных взысканий. Под административно-хозяйственными функциями подразумеваются функции лица, на которого возложена полная материальная ответственность, а также деятельность по управлению и распоряжению имуществом, находящимся на балансе организации, в том числе деньгами.

В соответствии со ст. 30 КоАП РК (в части Примечания), «Должностными лицами признаются лица, постоянно, временно или по специальному полномочию осуществляющие функции представителя власти либо выполняющие организационно-распорядительные или административно-хозяйственные функции в государственных учреждениях, субъектах квазигосударственного сектора, органах местного самоуправления». В соответствии со ст. 100 КоАП РК, подача жалобы во вред физическому или юридическому лицу, подавшему обоснованную жалобу, или в интересах которого она была подана, – влечет штраф на должностных лиц в размере десяти месячных расчетных показателей.

Согласно пп. 6) ст.1 Закона РК «О противодействии коррупции», коррупция определяется как незаконное использование лицами, занимающими ответственную государственную должность (лицами, уполномоченными на выполнение государственных функций; лицами, приравненными к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций), своих полномочий и связанных с ними возможностей в целях получения или извлечения лично или через посредников имущественных (неимущественных) благ и преимуществ для себя либо для третьих лиц, а равно подкуп данных лиц путем

предоставления благ и преимуществ. Коррупционным правонарушением признается деяние, имеющее признаки коррупции (противоправное виновное деяние – действие или бездействие), за которую законом установлена административная или уголовная ответственность.

Актуальность и неоднозначность изучаемой темы обусловлены и тем, что некоторые трудовые споры рассматриваются в качестве гражданских дел и по условиям обязательственных правоотношении. Так, споры, связанные с возмещением ущерба, причиненного здоровью работника, рассматриваются напрямую в судебном порядке. Соблюдение этого порядка указано в п.1 Нормативного постановления Верховного Суда РК от 9 июля 1999 г. №9 «О некоторых вопросах применения судами Республики законодательства по возмещению вреда, причиненного здоровью» (Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан 2017). Также, требования одной из сторон трудового договора о защите чести, достоинства и деловой репутации напрямую могут являться предметом судебного разбирательства, минуя процедуру рассмотрения индивидуального трудового спора в Согласительной комиссии.

1. Соблюдение досудебного порядка урегулирования трудового спора является обязательным законодательным условием, эта обязанность возложена на работодателей. Разбирательство дела входит в компетенцию сторон трудовых отношений. Согласно ст. ст. 159 и 160 ТК РК индивидуальные трудовые споры подлежат рассмотрению в досудебном порядке и в составе Согласительной комиссии, за исключением субъектов малого предпринимательства и споров, возникающих с участием руководителей юридических лиц (п.1 ст.159 ТК РК). Согласно п.1 ст.159 ТК РК, общие правила, связанные с разрешением индивидуальных трудовых споров, прямо не распространяются на субъектов малого предпринимательства и руководителей исполнительного органа юридического лица. В определении статуса субъектов предпринимательской деятельности необходимо руководствоваться ПК РК (Кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015). В соответствии с п.3 ст.24 ПК РК, субъектами малого предпринимательства являются индивидуальные предприниматели без образования юридического лица и юридические лица, осуществляющие предпринимательство со среднегодовой численностью работников не более 100 человек и среднегодовым доходом не свыше 300 000 месячных расчетных показате-

лей, установленного Законом РК «О республиканском бюджете», действующим на 1 января соответствующего финансового года (Закон Республики Казахстан от 30 ноября 2017).

На 2018 год 1 МРП составляет 2 405 тг.

$300\,000 * 2405 = 721\,500\,000$ тг.

Как было указано выше в отношении руководителей исполнительного органа юридического лица (их руководителей) общие правила о рассмотрении трудовых споров не распространяются с учетом следующих условия: согласно части второй п.2 ст.140 ТК РК, в случае изменения состава учредителей (участников, акционеров) с руководителем трудовой договор может быть заключен или перезаключен либо трудовые отношения могут быть прекращены на основании решения учредителей либо уполномоченного учредителями (собственником) лица/органа или уполномоченного органа юридического лица. Согласно п.3 указанной статьи, в случае назначения (избрания, утверждения в должности) руководителя на новый срок в трудовой договор вносятся изменения и дополнения. Согласно п.4 ст.140 ТК РК, утверждение в должности или прекращение трудовых отношений с руководителем осуществляется актом либо иным документом, утверждаемым уполномоченным органом или лицом, указанным в п.2 ст.140 ТК РК (Трудовой кодекс Республики Казахстан 2015).

Исходя из вышеизложенного, к одним из часто возникающих на практике вопросов в регулировании трудовых отношений (применении меры взыскания, прекращения трудовых отношений и разрешении трудовых споров) с участием органа/руководителя исполнительного органа имеются различия, особенности в их регламентации. А в отношении работников, за исключением руководителей юридических лиц, согласно ст.47 ТК РК, при изменении наименования, ведомственной принадлежности юридического лица – работодателя, смены собственника акций (долей участия) юридического лица, реорганизации работодателя – юридического лица трудовые отношения с работниками продолжают без изменения.

Право каждого на обращение в суд никем не может быть ограничено и реализовано согласно законодательству. Согласно п.2 ст.13 Конституции РК соответствующее разъяснение по вопросам реализации конституционного принципа о праве каждого на судебную защиту своих прав и свобод содержится в Нормативном постановлении Верховного Суда РК от 15 января 2016 г. №1 «О праве доступа к правосудию и право-

мочиях Верховного Суда Республики Казахстан по пересмотру судебных актов» (Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан 2016). Вероятность возникновения трудовых споров также связано с отсутствием соответствующей нормативной базы у самих же работодателей – отсутствием актов, посредством которых должны быть реализованы нормы законодательства, или же вероятность их возникновения закладывается работодателем при разработке и утверждении внутренних нормативных документов по причине неправильного толкования и применения законодательных актов. В даче оценки причинам и условиям возникновения трудовых споров в научных трудах отдельных ученых содержатся различные точки зрения. В исследовании, проведенной Межибовской И.В., в определении понятия социально-трудовых прав работников и, в том числе, социально уязвимых групп населения отмечается: «с точки зрения теории права социальные, экономические, культурные, политические права относятся к категории объективных, т.е. не зависят от воли человека и определяются правовыми рамками или трудовым договором, закрепляются соответствующим законодательством (в отличие от субъективных прав и свобод, определяемых сознательными волевыми действиями людей). То есть, право человека – это возможность обладать определенным благом, закрепленным нормами права и, соответственно, правами личности считаются лишь те возможности, которые закреплены в законах и других нормативных правовых актах» (Межибовская 2014: 7).

По мнению Абайдельдинова Т.М. конституционные гарантии вовсе не реализуются в конкретных трудовых правоотношениях, в которые вступает человек в качестве наемного работника. Гарантии конкретизируются с учетом издаваемых законов и иных нормативных правовых актов (Абайдельдинов 2017: 3). В Концепции правовой политики РК на 2010-2020 годы, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858, определены основные направления в области развития национального правового пространства, казахстанского законодательства, дальнейшего укрепления режима законности, соблюдения конституционных прав и свобод человека и гражданина, обеспечение устойчивого социально-экономического развития страны (Концепция правовой политики Республики Казахстан на 2010-2020 годы). Причины возникновения споров различны, актуальность этого вопроса обусловлена не

только производственной деятельностью работодателя но и меняющимися экономическими условиями: изменением вида собственности предприятия, форм их создания (преобразования), когда меняется источник финансирования деятельности хозяйствующих субъектов, часто приводящие к обострению кризисных явлений, обострению социальной напряженности.

По мнению Аблаевой Г.К., конфликты в трудовых отношениях представляют собой естественный и неизбежный фактор (Аблаева 2017: 9). Система предотвращения и разрешения трудовых конфликтов создана во многих странах (Абайдельдинов 2017: 9). Система предотвращения трудовых конфликтов в различных странах определена с участием государства в лице министерств труда и других государственных учреждениях с распределением соответствующих компетенции. В РК, в выработке системы предотвращения трудовых конфликтов, ставится задача о качественном урегулировании и недопущении трудовых споров, чтобы возникающие разногласия не перерастали в масштабные конфликты, внедрении различных методик и механизмов их урегулирования, в том числе посредством обучения и повышения квалификации работников по дополнительным образовательным программам с привлечением специалистов в области трудовых отношений. Обязанность работодателя – обеспечение ежегодного обучения членов Согласительной комиссии основам трудового законодательства, развития умения вести переговоры и достижения консенсуса по трудовым спорам предусмотрено в п.8 ст.159 ТК РК (Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015). Как было изложено выше, согласно п.1 ст.159 ТК РК, органами, рассматривающими трудовые споры, являются Согласительные комиссии и суды. Необходимо отметить, что кроме указанных органов возможность принятия решений профсоюзом по всем социально-экономическим, производственным вопросам определена Законом РК от 27.06.2014 г. №211-V «О профессиональных союзах» и Трудовым кодексом РК (Закон Республики Казахстан от 27 июня 2014). Согласно Закону РК «О профессиональных союзах», трудовые споры (индивидуальные и коллективные) могут быть разрешены и органом профессионального союза (далее – профсоюзом) или иным представителем работников. Основными задачами профсоюза являются представление интересов лиц, состоящих в составе профсоюза перед работодателем, осуществление общественного контроля за пра-

вильным применением норм трудового законодательства на уровне организации, защита прав, свобод и интересов членов профсоюза, решение других социально-экономических, в том числе и производственных задач. Порядок и процедура участия органа профсоюза в разрешении трудовых споров могут быть предусмотрены в коллективном и/или трудовом договоре, в другом отдельном соглашении или в акте работодателя. Согласно п.1 ст.157 ТК РК содержание и структура коллективного договора определяются сторонами в соответствии с генеральным, отраслевыми и региональными соглашениями. В подтверждение того, что трудовые споры (как индивидуальные, так и коллективные), причины их возникновения, способы их разрешения являются предметом деятельности работодателя и представительных органов работников, прямо указано в законодательстве.

Так, согласно п.п.2) п.4 ст.153 ТК РК в содержании Генерального соглашения должны быть предусмотрены мероприятия в области предупреждения и предотвращения социально-трудовых конфликтов и забастовок. Согласно п.п.3) п.5 ст.153 ТК РК, в Отраслевых соглашениях должны содержаться соответствующие положения о предупреждении и предотвращении социально-трудовых конфликтов и забастовок, согласно п.п.7) должны быть предусмотрены положения о порядке формирования и деятельности Совета по вопросам предупреждения и разрешения коллективных трудовых споров, согласно п.п.8) – положения о порядке формирования и деятельности координационного Центра по развитию кадрового потенциала и квалификации. Согласно п.6 ст.153 ТК РК в Региональных соглашениях также должны содержаться соответствующие положения, касающиеся развития социального партнерства и диалога, вопросы, касающиеся предупреждения и предотвращения социально-трудовых конфликтов и забастовок, содействия работодателям и представителям работников в урегулировании трудовых споров, о порядке формирования и деятельности Совета по вопросам предупреждения и разрешения коллективных трудовых споров. Кроме указанных выше условий, перечень вопросов, включение которых возможно в коллективный договор, указан в части второй п.1 ст.157 ТК РК и в п.2 указанной статьи (Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015). К вопросу об участии профсоюзов в разрешении индивидуальных трудовых конфликтов Бушмелева М.А. обращает внимание на следующие обстоятель-

ства: уменьшение числа профсоюзов приводит к увеличению числа неюнионизированных (не охваченных профсоюзным влиянием) работников, а значит происходит расширение сфер, масштабов индивидуального регулирования трудовых отношений. Каждый трудовой конфликт – это процесс, развивающийся во времени (Бушмелева 2017: 37).

Что касается деятельности организации с иностранным участием, согласно п.4 ст.154 ТК РК, действие соглашения (генерального, отраслевого и регионального) распространяется на организации, зарегистрированные на территории РК, собственником имущества, учредителями (участниками) или акционерами которых являются иностранные граждане и иностранные юридические лица, а также на филиалы и представительства иностранных юридических лиц. Согласно п.5 ст.155 ТК РК, тексты соглашения о социальном партнерстве в течение тридцати календарных дней со дня их подписания должны быть официально опубликованы уполномоченными государственными органами. В статье 155 ТК РК указано, что объединения работников осуществляют общественный контроль за соблюдением трудового законодательства на условиях и в порядке, закрепленных в соглашениях и коллективных договорах.

Согласно п.1 Нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан от 19 декабря 2003 года №9, закрепленного в ст.13 Конституции РК, право каждого на судебную защиту своих прав и свобод распространяется и на трудовые правоотношения. В соответствии с п.26 настоящего Нормативного постановления Верховного Суда, работник, уволенный без законного основания, подлежит восстановлению на прежней работе. По правилам п.29 указанного Нормативного постановления Верховного Суда, средний заработок для оплаты времени вынужденного прогула определяется из расчета последних 12 календарных месяцев работы [4]. В соответствии с пп.1) ст. 541 Налогового кодекса Республики Казахстан, истцы освобождены от уплаты государственной пошлины в судах – по искам о взыскании сумм оплаты труда и другим требованиям, связанным с трудовой деятельностью.

Соблюдение принципа законности является основным условием вынесения Согласительной комиссией или судом законного решения. В практическом аспекте важное значение имеет правильное толкование норм трудового и процессуального права. Так, по индивидуальным

трудовым спорам – при подаче заявления в суд об увеличении исковых требований, к примеру если первоначальным требованием являлось требование о восстановлении в должности, затем, если истцом будет предъявлено требование о взыскании заработной платы без соблюдения досудебного порядка рассмотрения такого требования (второго), то оно не может быть рассмотрено в судебном порядке. По части 1 ст.169 ГПК РК: «об изменении основания или предмета иска, увеличении или уменьшении размера исковых требований может быть заявлено истцом после соблюдения досудебного порядка его урегулирования, если такой порядок установлен законом или предусмотрен договором» (Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V).

Применительно к части 1 ст.169 ГПК РК – по вопросам рассмотрения индивидуального трудового спора как на уровне работодателя, так и в порядке судебного производства необходимо руководствоваться п.1 ст.159 ТК РК «Индивидуальные трудовые споры рассматриваются Согласительными комиссиями, а по неурегулированным вопросам либо неисполнению решения согласительной комиссии – судами». В указанном пункте, как это вытекает из содержания норм права, законодателем выделены два основания, при наличии которых спор может быть рассмотрен в судебном порядке: во-первых, если спор не был урегулирован с участием Согласительной комиссии, т.е. если работник или работодатель обратятся в суд с требованием об отмене решения Согласительной комиссии; во-вторых, если решение Согласительной комиссии не было исполнено работодателем. Во всех случаях суду важно определить, какие были первоначальные требования истца, выдвинутые при рассмотрении трудового спора в составе Согласительной комиссии, в чем выражается несогласие с решением Согласительной комиссии. По части 6 ст.8 ГПК РК «Если законом установлен или договором предусмотрен досудебный порядок урегулирования спора для определенной категории дел, обращение в суд может иметь место после соблюдения этого порядка». По указанной статье, если порядок досудебного урегулирования трудового спора работником и работодателем был соблюден, также, если решение Согласительной комиссии работодателем было исполнено (спор был разрешен в надлежащем порядке), то считается, что спор был урегулирован в полном объеме. Спор как в составе Согласительной комиссии, так и в судебном порядке подлежит

рассмотрению в присутствии заявителя и (или) уполномоченного им представителя в пределах, делегированных ему полномочий.

В ТК РК (в пунктах 4 и 5 ст.159) указано, что заявление, поступившее в Согласительную комиссию, подлежит регистрации в день ее подачи. Спор подлежит рассмотрению в Согласительной комиссии в течение 15 рабочих дней со дня регистрации заявления в указанный комиссию. По сложившейся практике, по Типовым правилам, заявление о рассмотрении спора в составе Согласительной комиссии подлежит регистрации у работодателя – в канцелярии. Вместе с тем, согласно п.п.1) ст.160 ТК РК, по спорам о восстановлении в должности срок для обращения в Согласительную комиссию составляет 1 месяц, исчисляемого со дня вручения (предоставления) копии акта работодателя о расторжении трудового договора в Согласительную комиссию. В данном вопросе как для работника, так и работодателя месячный срок исчисляется со дня регистрации копии актов работодателя и заявления работника в Согласительной комиссии. Согласно п.п.2) указанной статьи, по другим спорам срок обращения составляет 1 год со дня, когда работник или работодатель узнал или должен был узнать о нарушении своего права. В данном вопросе, вместе с тем, обязанность выдачи копии акта работодателя работнику о прекращении трудового договора в течение трех рабочих дней, со дня издания акта, содержится в п.3 ст.61 ТК РК. Согласно п.1 ст.62 ТК РК, в день прекращения трудового договора работодатель обязан выдать документ, подтверждающий трудовую деятельность работника. Перечень таких документов содержится в ст.35 ТК РК.

По вопросам рассмотрения индивидуальных трудовых споров, регистрации заявления и о их предварительном изучении уполномоченными лицами работодателя, соответствующие правила должны быть включены и в Номенклатуру дел, поскольку не противоречат законодательству. По ним должно быть введено отдельное дело-производство, утверждены соответствующие правила о порядке рассмотрения индивидуальных трудовых споров. По вопросам подготовки таких документов, в целях дальнейшего их архивирования, следует руководствоваться Законом РК от 22 декабря 1998 г. № 326-І «О Национальном архивном фонде и архивах», Типовыми правилами документирования и управления документацией. Необходимость утверждения Номенклатуры дел на уровне юридического лица указано в разделе 16 указанных Типовых пра-

вил (Баянов 2017). При рассмотрении спора, в случаях если Согласительной комиссией будет установлено, что имеется необходимость во внесении изменении или дополнении в соответствующий документ, в устранении нарушений, то на основании решения этой комиссии работодателем должен быть издан соответствующий акт. Согласно ст.61 ТК РК «Прекращение трудового договора оформляется актом работодателя». В п.25 Нормативного постановления Верховного Суда РК от 19 декабря 2013 г. №9 «О некоторых вопросах применения судами законодательства при разрешении трудовых споров» указано: «если при разрешении спора о восстановлении на работе суд признает, что работодатель имел основание для расторжения трудового договора, но в приказе ошибочно сделана ссылка не на тот закон, суд отказывает в удовлетворении иска» (Сборник нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан (1968-2017 года).

Предметом обращения о передаче дел в Согласительную комиссию могут являться разногласия, касающиеся профессиональной деятельности работника и деятельность работодателя, а не третьего лица, поскольку индивидуальность трудового правоотношения основана на нормах законодательства. Понятие трудового правоотношения содержится в п.п.21) п.1 ст.1 ТК РК «Трудовые отношения – отношения между работником и работодателем, возникающие при осуществлении прав и обязанностей, предусмотренных трудовым законодательством, соглашениями, трудовым, коллективным договорами и актами работодателя». Согласно п.2 ст.3 ТК РК, трудовые отношения основаны на принципе равенности – на достижении баланса интересов сторон, а не только в интересах одной из сторон. Приоритет отдается принципу договорного регулирования трудовых отношений. Согласно п.1 ст.10 ТК РК, трудовые отношения регулируются трудовым договором, актом работодателя, соглашениями и коллективным договором. К примеру, перевод на другую работу также является договорным условием, осуществляется соглашением сторон или на основании п.3 ст.46 ТК РК – при установлении несоответствия работника занимаемой должности ему может быть предложена другая должность. Такое предложение вносится работодателем на основании п.3 ст.46 и п.п.2) п.1 ст.58 ТК РК. При этом, согласно п.2 ст.33 ТК РК, внесение изменений и дополнений в трудовой договор, в том числе при переводе работника на другую должность, осуществля-

ется сторонами в письменной форме – в форме подписания дополнительного соглашения. Уведомление по указанному основанию – об изменении условий трудового договора – подается одной из сторон и рассматривается другой стороной (о переводе на другую должность) в течение 5 (пяти) рабочих дней со дня его подачи. Несоответствие занимаемой должности может быть связано с состоянием здоровья работника, или осуществлен по инициативе самого работника. При несогласии с условиями перевода трудовой договор подлежит расторжению по п.п.2) п.1 ст.58 ТК РК. Как правило, при возможном переводе работника на другую должность условия труда во всех случаях изменяются.

По части 1 ст.6 ГПК РК, в случае рассмотрения трудового спора в судебном порядке суд при рассмотрении гражданских дел обязан точно соблюдать требования, вытекающие из содержания нормативных правовых актов. Согласно ст.4 ГПК РК, задачами гражданского судопроизводства являются защита и восстановление нарушенных или оспариваемых прав, свобод и законных интересов граждан, юридических лиц, соблюдение законности в гражданском обороте и публично – правовых отношениях, формирования в обществе уважительного отношения к закону и суду. Согласно части 1 ст.8 ГПК РК, каждый вправе обратиться в суд за защитой нарушенных или оспариваемых прав, свобод или законных интересов. Согласно п.2 ст.73 ГПК РК, фактические обстоятельства рассматриваемого дела должны быть установлены правильно с учетом подлежащих применению норм материального и процессуального права. Соблюдение принципов состязательности и равноправия сторон является важнейшей задачей суда. В соответствии с п.5 Нормативного постановления Верховного Суда РК от 11 июля 2003 г. №5 «О судебном решении», согласно ст.224 ГПК РК, решение суда должно соответствовать критериям законности и обоснованности. Решение будет являться законным, когда оно вынесено с соблюдением норм процессуального права и в полном соответствии с нормами материального права (трудового законодательства), подлежащих применению к возникшему правоотношению (Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 11 июля 2003 г. №5 «О судебном решении»).

На практике имеют место случаи, когда работники, минуя процедуру рассмотрения спора в Согласительной комиссии, напрямую обращаются в суд. В таком случае, согласно п.1 и

2 ст.159 ТК РК и норм ГПК, указанных выше, в форме вынесения определения, с указанием о том, что на уровне организации должна быть создана Согласительная комиссия, что трудовой спор должен быть рассмотрен с соблюдением досудебного порядка рассмотрения спора, суд возвращает исковое заявление со всеми документами.

Заключение

При определении подсудности дел по трудовым спорам особое внимание должно быть обращено на применение норм права об определении подсудности дела, т.е. место нахождения работодателя. В прежней редакции, в ст.31 ГПК РК 1999 г. было указано, что иск к юридическим лицам предъявляется по месту нахождения органа юридического лица. В новой редакции ГПК РК, правила о подсудности гражданских дел были дополнены. Так, согласно п.2 ст.29 ГПК РК, иск к юридическому лицу предъявляется в суд по месту нахождения юридического лица согласно учредительным документам и (или) адресу, внесенному в Национальный реестр бизнес-идентификационных номеров. Иск к организации без образования юридического лица предъявляется по месту ее нахождения. В данном случае под организацией могут быть признаны индивидуальные предприниматели: согласно п.3 ст.19 ГК РК, к предпринимательской деятельности граждан, осуществляемой без образования юридического лица, применяются правила настоящего Кодекса, на основании которых регулируются деятельность юридических лиц, являющихся коммерческими организациями, если иное не вытекает из законодательства или существа правоотношения. Согласно части 3 ст.30 ГПК РК, иск, вытекающий из деятельности филиала или представительства юридического лица, может быть предъявлен также по месту нахождения филиала или представительства. В прежней редакции ГПК РК, если спор возникал из деятельности филиала или представительства, то иски принимались только по месту нахождения юридического лица. В данном вопросе часть третья п.4 Нормативного постановления Верховного Суда РК от 19 декабря 2003 г. №9 «О некоторых вопросах применения судами законодательства при разрешении трудовых споров», при предъявлении исков по месту нахождения филиала или представительства в порядке, предусмотренном частью 3 ст.32 ГПК РК, ответчиками могут быть только юридические лица. В новом ГПК правилами

ст.32 определяется договорная подсудность, т.е. в другой редакции. При определении правового статуса работодателя, выступающего в качестве истца или ответчика, необходимо руководствоваться следующими правилами: органом юридического лица является физическое лицо, назначаемое или избираемое собственником и/или уполномоченным органом. По п.1 ст.37 ГК РК, юридическое лицо приобретает гражданские права и принимает на себя обязанности через свои органы. В тексте статьи ГПК РК и ГК РК содержатся слова: «по месту нахождения органа юридического лица», «через свои органы». Указанные нормы прямо указывают на обстоятельство того, что права и обязанности юридического лица приобретаются посредством органа этого юридического лица. Юридическое лицо, без ее органа, в правовые отношения не может вступить. Часто предметом трудового спора являются трудовые отношения, связанные с применением дисциплинарного взыскания. Согласно п.1 Нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан от 19 декабря 2003 года №9, закрепленного в ст.13 Конституции РК, право каждого на судебную защиту своих прав и свобод распространяется и на трудовые правоотношения. В соответствии с п.26 настоящего Нормативного постановления Верховного Суда, работник, уволенный без законного основания, подлежит восстановлению на прежней работе. По правилам п.29 указанного Нормативного постановления Верховного Суда, средний заработок для оплаты времени вынужденного прогула определяется из расчета последних 12 календарных месяцев работы.

В соответствии с пп.1) ст. 541 Налогового кодекса, истцы освобождены от уплаты государственной пошлины в судах – по искам о взыскании сумм оплаты труда и другим требованиям, связанным с трудовой деятельностью. Рассмотрение и разрешение споров с участием государственных служащих, сотрудников правоохранительных органов регулируются по другим правилам, качественно отличающимся от общих установленных правил. Принцип договорного регулирования трудовых отношений, определения условий труда на договорной основе в сфере государственной службы не применяется, поскольку деятельность государственных органов финансируется из республиканского или местных бюджетов. В соответствии с п.2 ст. 46 Закона РК «О государственной службе», действия и решения государственного органа или долж-

ностного лица могут быть обжалованы привлекаемыми к ответственности государственными служащими в порядке, определенном уполномоченным органом, либо в суд (Закон Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 416-V «О государственной службе в Республике Казахстан»). В соответствии с п.8 ст.37 Закона РК от 23 января 2001 года № 148 «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан», действие актов акимата и (или) акима может быть отменено либо приостановлено полностью или частично Президентом, Правительством Республики Казахстан, вышестоящим акиматом и (или) акимом, самим акиматом и (или) акимом, а также решением суда. В соответствии с п.1 ст.38 указанного выше Зако-

на, информационно-аналитическое, организационно-правовое и материально-техническое обеспечение деятельности акима осуществляется аппаратом акима (Закона Республики Казахстан от 23 января 2001 года № 148 «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан»). Уполномоченным органом в сфере государственной службы является Министерство по делам государственной службы Республики Казахстан, на региональном уровнях – Департаменты по государственной службе и противодействия коррупции. Именно на указанное Министерство возложены функции по контролю за соблюдением норм трудового законодательства – законодательства о государственной службе.

Литература

Абайдельдинов Т.М. Правовое регулирование рассмотрения индивидуальных трудовых споров // Современные тенденции развития трудового и иного отраслевого социального законодательства: проблемы, поиски и решения: материалы международной научно-практической конференции. – Алматы: Қазақ университеті, 2017. – 215 с.

Аблаева Г.К. К вопросу о трудовых спорах и конфликтах в частном секторе экономики Казахстана и способах их преодоления // Современные тенденции развития трудового и иного отраслевого социального законодательства: проблемы, поиски и решения: материалы международной научно-практической конференции. – Алматы: Қазақ университеті, 2017. – 215 с.

Баянов А.Б. Трудовые споры, возможности их предупреждения и разрешения // Современные тенденции развития трудового и иного отраслевого социального законодательства: проблемы, поиски и решения: материалы международной научно-практической конференции. – Алматы: Қазақ университеті, 2017. – 215 с.

Бушмелева М.А. Роль и участие профсоюзов в разрешении индивидуальных трудовых конфликтов // Современные тенденции развития трудового и иного отраслевого социального законодательства: проблемы, поиски и решения: материалы международной научно-практической конференции. – Алматы: Қазақ университеті, 2017. – 215 с.

Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V. – Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2017.

Концепция правовой политики Республики Казахстан на 2010-2020 годы, утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858 // «Казахстанская правда» от 30 января 2014 г. № 20 (27641).

Кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 г. № 375-V «Предпринимательский кодекс Республики Казахстан» // «Казахстанская правда» от 3 ноября 2015 г. № 210 (28086).

Закон Республики Казахстан от 27 июня 2014 года №211-V «О профессиональных союзах» // «Казахстанская правда» от 1 июля 2014 г. № 127 (27748); Ведомости Парламента Республики Казахстан, 2014 год, июнь, № 11 (2661), ст. 66.

Закон Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 416-V «О государственной службе в Республике Казахстан». – Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2017.

Закона Республики Казахстан от 23 января 2001 года № 148 «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан». – Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2017.

Закон Республики Казахстан от 30 ноября 2017 года № 113-VI ЗРК «О республиканском бюджете на 2018-2020 годы» // «Казахстанская правда» от 6 декабря 2017 г. № 235 (28614); ИС «Эталонный контрольный банк НПА РК в электронном виде» 8 декабря 2017 г.; Ведомости Парламента РК, 2017 год, ноябрь, № 20 (2741), ст. 97 (вышло из печати 10.01.2018 г.)

Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 19 декабря 2013 г. №9 «О некоторых вопросах применения судами законодательства при разрешении трудовых споров» // «Казахстанская правда» от 15 января 2004 г. № 8 (24318); «Юридическая газета» от 16 января 2004 г. № 4 (560); «Бюллетень Верховного Суда Республики Казахстан» № 1, 2004 г. Сборник нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан (1968-2017 года). – Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2017. – 708 с.

Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 15 января 2016 года № 1 «О праве доступа к правосудию и полномочиях Верховного Суда Республики Казахстан по пересмотру судебных актов» // «Казахстанская правда» от 28 января 2016 г. № 17 (28143); ИС «Эталонный контрольный банк НПА РК в электронном виде» 25 октября 2016 г.

Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 19 декабря 2013 г. №9 «О некоторых вопросах применения судами законодательства при разрешении трудовых споров» // Сборник нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан (1968-2017 года). – Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2017. – 708 с.

Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 11 июля 2003 г. №5 «О судебном решении» // Сборник нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан (1968-2017 года). – Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2017. – 708 с.

Межибовская И.В. Правовое регулирование защиты социально-трудовых прав социально-уязвимых групп населения в Республике Казахстан: учебное пособие // И.В. Межибовская. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 105 с.

Приказ Министра культуры и спорта РК от 26 января 2015 г. №22 «Об утверждении Перечня типовых документов, образующихся в деятельности государственных и негосударственных организаций, с указанием сроков хранения». – Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2017.

Типовые правила документирования и управления документацией в государственных и негосударственных организациях, утвержденные Приказом Министра культуры и спорта Республики Казахстан от 22 декабря 2014 г. №144. – Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2017.

Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 16.04.2018 г.) // «Казахстанская правда» от 25 ноября 2015 г. № 226 (28102)

References

Abajdel'dinov T.M. Pravovoe regulirovanie rassmotrenija individual'nyh trudovyh sporov//Sovremennye tendencii razvitija trudovogo i inogo otraslevogo social'nogo zakonodatel'stva: problemy, poiski i reshenija: materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii. – Алматы: Қазақ университети, 2017.- 215 s.

Ablaeva G.K. K voprosu o trudovyh sporah i konfliktah v chastnom sektore jekonomiki Kazahstana i sposobah ih preodolenija // Sovremennye tendencii razvitija trudovogo i inogo otraslevogo social'nogo zakonodatel'stva: problemy, poiski i reshenija: materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii. – Алматы: Қазақ университети, 2017. – 215 s.

Bushmeleva M.A. Rol' i uchastie profsojuzov v razreshenii individual'nyh trudovyh konfliktov // Sovremennye tendencii razvitija trudovogo i inogo otraslevogo social'nogo zakonodatel'stva: problemy, poiski i reshenija: materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii. – Алматы: Қазақ университети, 2017.- 215 s.

Bajanov A.B. Trudovye spory, vozmozhnosti ih preduprezhdenija i razreshenija // Sovremennye tendencii razvitija trudovogo i inogo otraslevogo social'nogo zakonodatel'stva: problemy, poiski i reshenija: materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii. – Алматы: Қазақ университети, 2017.- 215 s.

Grazhdanskij processual'nyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 31 oktjabrja 2015 goda № 377-V // – Алматы: ТОО «Izdatel'stvo «Norma-K», 2017.

Koncepcija pravovoj politiki Respubliki Kazahstan na 2010-2020 gody, utverzhdena Ukazom Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 24 avgusta 2009 goda № 858 // «Kazahstanskaja pravda» ot 30 janvarja 2014 g. № 20 (27641).

Kodeks Respubliki Kazahstan ot 29 oktjabrja 2015 g. № 375-V «Predprinimatel'skij kodeks Respubliki Kazahstan» // «Kazahstanskaja pravda» ot 3 nojabrja 2015 g. № 210 (28086).

Normativnoe postanovlenie Verhovnogo Suda Respubliki Kazahstan ot 19 dekabrja 2013 g. №9 «O nekotoryh voprosah primenenija sudami zakonodatel'stva pri razreshenij trudovyh sporov» //«Kazahstanskaja pravda» ot 15 janvarja 2004 g. № 8 (24318); «Juridicheskaja gazeta» ot 16 janvarja 2004 g. № 4 (560); «Bjulleten' Verhovnogo Suda Respubliki Kazahstan» № 1, 2004 g. Sbornik normativnyh postanovlenij Verhovnogo Suda Respubliki Kazahstan (1968-2017 goda). – Алматы: ТОО «Izdatel'stvo «Norma-K», 2017. – 708 s.

Normativnoe postanovlenie Verhovnogo Suda Respubliki Kazahstan ot 15 janvarja 2016 goda № 1 «O prave dostupa k pravosudiju i pravomochijah Verhovnogo Suda Respubliki Kazahstan po peresmotru sudebnyh aktov» // «Kazahstanskaja pravda» ot 28 janvarja 2016 g. № 17 (28143); IS «Jetalonnij kontrol'nyj bank NPA RK v jelektronnom vide» 25 oktjabrja 2016 g.

Normativnoe postanovlenie Verhovnogo Suda Respubliki Kazahstan ot 19 dekabrja 2013 g. №9 «O nekotoryh voprosah primenenija sudami zakonodatel'stva pri razreshenij trudovyh sporov» // Sbornik normativnyh postanovlenij Verhovnogo Suda Respubliki Kazahstan (1968-2017 goda). – Алматы: ТОО «Izdatel'stvo «Norma-K», 2017. – 708 s.

Normativnoe postanovlenie Verhovnogo Suda Respubliki Kazahstan ot 11 ijulja 2003 g. №5 «O sudebnom reshении» // Sbornik normativnyh postanovlenij Verhovnogo Suda Respubliki Kazahstan (1968-2017 goda). – Алматы: ТОО «Izdatel'stvo «Norma-K», 2017. – 708 s.

Mezhibovskaja I.V. Pravovoe regulirovanie zashhity social'no-trudovyh prav social'no-ujazvymyh grupp naselenija v Respublike Kazahstan: uchebnoe posobie // I.V. Mezhibovskaja. – Алматы: Қазақ университети, 2014.- 105 s.

Приказ Министра культуры и спорта РК от 26 января 2015 г. №22 «Об утверждении Перечня типовых документов, образующихся в деятельности государственных и негосударственных организаций, с указанием сроков хранения» // – Алматы: ТОО «Izdatel'stvo «Norma-K», 2017.

Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 16.04.2018 г.) // «Kazahstanskaja pravda» ot 25 nojabrja 2015 g. № 226 (28102)

Tipovye pravila dokumentirovanija i upravljenija dokumentaciej v gosudarstvennyh i negosudarstvennyh organizacijah, utverzhdennye Prikazom Ministra kul'tury i sporta Respubliki Kazahstan ot 22 dekabnja 2014 g. №144 // – Almaty: TOO «Izdatel'stvo «Norma-K», 2017.

Zakon Respubliki Kazahstan ot 27 ijunja 2014 goda №211-V «O professional'nyh sojuzah» // «Kazahstanskaja pravda» ot 1 ijulja 2014 g. № 127 (27748); Vedomosti Parlamenta Respubliki Kazahstan, 2014 god, ijun', № 11 (2661), st. 66.

Zakon Respubliki Kazahstan ot 23 nojabrja 2015 goda № 416-V «O gosudarstvennoj sluzhbe v Respublike Kazahstan» // – Almaty: TOO «Izdatel'stvo «Norma-K», 2017.

Zakona Respubliki Kazahstan ot 23 janvarja 2001 goda № 148 «O mestnom gosudarstvennom upravlении i samoupravlении v Respublike Kazahstan» // – Almaty: TOO «Izdatel'stvo «Norma-K», 2017.

Zakon Respubliki Kazahstan ot 30 nojabrja 2017 goda № 113-VI ZRK «O respublikanskom bjudzhete na 2018-2020 gody» // «Kazahstanskaja pravda» ot 6 dekabnja 2017 g. № 235 (28614); IS «Jetalonnyj kontrol'nyj bank NPA RK v jelektronnom vide» 8 dekabnja 2017 g.; Vedomosti Parlamenta RK, 2017 god, nojabr', № 20 (2741), st. 97 (vyshlo iz pečati 10.01.2018 g.)

Adilgazy S.¹, Berdibayeva A. K.²

¹PhD candidate of I. Zhansugurov Zhetysu state University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: serikhan@mail.ru

²candidate of law, al-Farabi Kazakh national University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: sheali@mail.ru

**LEGAL STATUS OF THE SPECIAL SOCIAL CENTERS
FOR THE ELDERLY AND DISABLED
IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

The article analyzes the complex system of solving problems arising in connection with the legal status of boarding schools for the elderly and disabled (boarding houses) in the Republic of Kazakhstan and the protection of the rights of elderly citizens living in them. Analyzing the norms of the law defining the legal form and structure of residential homes for the elderly and disabled (boarding houses) in the country, an analysis was made of the activities and main goals of existing social institutions serving elderly citizens.

Thus, the analysis of international experience in the protection of the rights of elderly people living in boarding houses for the elderly and disabled, scientific works of foreign scientists and domestic scientists in the field of protection of the rights of elderly citizens in developed civilized foreign countries, analysis of compliance with national laws international standards related to the protection of the rights of senior citizens in the Republic of Kazakhstan. The norms of international law conducted an analysis of the observance in the Republic of Kazakhstan of the principles and standards recognized by many states of the world in the field of human rights protection.

It also analyzed the legal powers of state bodies and public organizations in the Republic of Kazakhstan related to the protection of the rights of elderly people living in boarding houses (boarding houses) for the elderly and disabled.

Key words: law, elderly people, law, state, social protection, pensions.

Адилгазы С.¹, Бердібаева А. К.²

¹докторант, І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: serikhan@mail.ru

²заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: sheali@mail.ru

**Қазақстан Республикасында егде жастағы азаматтарға арналған
әлеуметтік үйлерінің құқықтық негіздері**

Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы қарттар мен мүгедектерге арналған интернат (пансионат) үйлерінің құқықтық мәртебесіне және онда тұрып жатқан егде жастағы азаматтардың құқықтарын қорғауға байланысты туындайтын мәселелерді шешудің кешенді жүйесіне ғылыми тұрғыдан талдау жасалады. Елімізде қарттар мен мүгедектерге арналған интернат (пансионат) үйлерінің құқықтық нысаны мен құрылымын анықтайтын заң нормаларына талдау жасай келе, жұмыс істеп тұрған егде жастағы азаматтарға қызмет көрсететін әлеуметтік мекемелердің қызметтері мен негізгі мақсаттарына талдау жасалды. Сонымен қарттар мен мүгедектерге арналған интернат (пансионат) үйлерінде тұратын егде жастағы адамдардың құқықтарын қорғаудағы халықаралық тәжірибелерін және дамыған өркениетті шет мемлекеттердің егде жастағы азаматтардың құқықтарын қорғау саласындағы шетелдік ғалымдар мен отандық ғалымдардың егде жастағы азаматтардың құқықтарын қорғау бойынша ғылыми еңбектеріне талдау жасалып, Қазақстан Республикасындағы егде жастағы азаматтардың құқықтарын қорғауға

байланысты ұлттық заңнамалардың халықаралық стандарттарға сәйкестігіне талдау жасау арқылы, халықаралық құқық нормаларындағы адам құқықтарын қорғау саласындағы әлемнің көптеген мемлекеттері мойындаған қағидалар мен стандарттардың, Қазақстан Республикасында сақталуына байланысты талдау жасалды. Сонымен қатар Қазақстан Республикасында мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдардың қарттар мен мүгедектерге арналған интернат (пансионат) үйлерінде тұрып жатқан егде жастағы адамдардың құқықтарын қорғауға байланысты заңды өкілеттіліктеріне талдау жасалды.

Түйін сөздер: құқық, қарт азаматтар, заң, мемлекеттік әлеуметтік қорғау, зейнетақымен қамсыздандыру.

Адилгазы С.¹, Бердибаева А.К.²

¹докторант PhD, Жетысуский государственный университет имени И. Жансугурова, Казахстан, г. Алматы, e-mail: serikhan@mail.ru

²кандидат юридических наук, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: sheali@mail.ru

Правовые основы социальных домов для пожилых граждан в Республике Казахстан

В статье анализируется комплексная система решения проблем, возникающих в связи с правовым статусом домов-интернатов для престарелых и инвалидов (пансионатов) в Республике Казахстан и защитой прав проживающих в них пожилых граждан. Анализируя нормы закона, определяющие правовую форму и структуру домов-интернатов для престарелых и инвалидов (пансионатов) в стране, был проведен анализ деятельности и основных целей действующих социальных учреждений, обслуживающих пожилых граждан. Так, проведен анализ международного опыта по защите прав лиц пожилого возраста, проживающих в домах-интернатах (пансионатах) для престарелых и инвалидов, научных трудов зарубежных ученых и отечественных ученых в области защиты прав граждан пожилого возраста в развитых цивилизованных иностранных государствах, анализ соответствия национальных законодательств международным стандартам, связанных с защитой прав граждан пожилого возраста в Республике Казахстан. В нормах международного права проведен анализ соблюдения в Республике Казахстан принципов и стандартов, признаваемых многими государствами мира в области защиты прав человека. Также проведен анализ законных полномочий государственных органов и общественных организаций в Республике Казахстан, связанных с защитой прав лиц пожилого возраста, проживающих в домах-интернатах (пансионатах) для престарелых и инвалидов.

Ключевые слова: право, пожилые люди, закон, государство, социальная защита, пенсионное обеспечение.

Introduction

An indicator of the civilization level of the developed countries in the world can be recognized as the attitude towards those who live half of their lives. Making a living for a long-term survival and self-development, society and the government feel the need to create a proper legal framework. Over the course of time, new issues arise in people's lives (of course, they get rid of some issues), but in any age people have their own interests and mechanisms of their implementation.

Depending on the legal status of their self-interests, older people requires a special approach. The status of old people, who have all human rights on the same level with young people will remain the same, but their implementation will have some features. Additionally, there need to be noticed that with new age, new interests with new rights will emerge. However, it is not easy

for elderly people without lawyer to understand the current legislation. The modern legal situation in the Republic of Kazakhstan is aggravated by the constant change of public life, leading to the adoption of new laws and other legislative acts. The majority of the legal system of Kazakhstan includes the multilateral and bilateral international agreements and their legal strength is higher than the co-ordination laws.

Main part

International acts were created on the basis of world-class high standards. This ensures that older people have additional rights. At the same time, their application and interpretation in the legal system in Kazakhstan creates additional difficulties for those without special legal qualifications. Nevertheless, in order to effectively use this available resources, elderly people should have a comprehensive,

systematic and clear understanding of existing legal framework related with their status.

According to the first UN principle, the government in accordance with the requirements should provide for the elderly people food, water, housing and medical care (World Health Organization website). In the Republic of Kazakhstan, there are special social centers for the elderly and disabled people, which widely used and for today they can be considered as one of the type of state institutions.

Since 2016, all medical and social institutions have been transformed into specialized social service centers. These centers serve as special status of social centers for the elderly and disabled people, which are approved on the basis of the Order of the Minister of Health and Social Development of the Republic of Kazakhstan No 165 of March 26, 2015 “On Approval of Standards for Providing Special Social Services in the Sphere of Social Welfare.”

The special social centers for the elderly and disabled people are a special social institution dedicated to the temporary or permanent residence of the elderly and invalids of 1st and 2nd groups, who need constant care, everyday and medical care, social work adaptation, and health status. The activities of the special social centers for the elderly and disabled people are managed by the Oblast Department of Labor and Social Protection.

There are no elderly, disabled, job-seeker relatives and caregivers in the law, as well as for objective reasons (disabled, first-aid, second-invalid, oncology, psychiatric illness, deprivation of liberty) persons who have close relatives (spouses), who can not provide permanent care and care due to their permanent residence, or moved abroad for permanent residence.

In accordance with article 21, item 2, article 21 “On pension provision in the Republic of Kazakhstan” and Article 70, paragraph 1 of article 6 of the Law “On State Social Benefits in the Republic of Kazakhstan on Disability, Lost Benefits and Age”, 70% of their pensions are detained. Accordingly, pensioners receive a minimum pension of 25 824 tenge, and invalids – 22 859 tenge. (www.adilet.gov.kz)

Monthly maintenance is provided to the elderly and disabled persons in accordance with the “Rules of use of payment of state benefits in cases of age, medical service age, disability, loss of breadwinner in a medical-social institution” (clothing, footwear), beds), sanitary hygiene items, medicines and medical services.

The elderly and disabled people of the first and the second group may be admitted to special

social centers for the elderly and disabled people in special circumstances by the decision of the Council of Veterans, Disabled Persons, who are unable to live together because of conflicts. In special social centers for the elderly and the disabled, it is allowed to organize paid sections for the temporary and permanent residence of elderly citizens who are in need of domestic and medical care, without prejudice to the main contingent of the state care.

The main objectives of the special social centers for the elderly and the disabled include: material and household support for the elderly and the disabled, creating favorable living conditions for them; caring for people who live there, providing them with medical care and mass media; Implementation of measures aimed at justifying social and living conditions of persons with disabilities.

Admission for social services is based on the following documents:

- Statutory rules for the application form;
- Letter of the Authorized Body (for acceptance in social service in IWMA);
- ID card;
- Taxpayer registration number;
- certificate of availability of social code;
- medical card in the form approved by model rules;
- Extract from the card of the patient;
- pension certificate (for retirees);
- a certificate of disability, a participant in the Great Patriotic War and persons equated to them (for persons with disabilities, members of the Great Patriotic War and persons equated to them);
- For persons with disabilities:
- a copy of the statement of disability certificate;
- A copy of the personalized program of disability discrimination. (Law of the Republic of Kazakhstan dated December 29, 2008 No. 114-IV On Special Social Services// www.adilet.gov.kz/)

Stationary organizations – medical and social institutions (organizations) for permanent or temporary (up to three months) stay of the day-to-day service recipients. Semi-stationary organizations – day-care units, territorial and rehabilitation centers, other organizations that provide long-term or temporary (up to 6 months) stay in the organization at night. Temporary registration – 24 hours temporary stay (one year) or for a temporary stay (at night time).

In 2017, 256 organizations of special social services were registered in the Republic of Kazakhstan, including 161 organizations of stationary type and 62 semi-stationary organizations,

1 organization with several types of special social services, and 32 temporary staying institutions.

By the end of the year, the number of those living in these organizations amounted to 45,802 people, including 12,478 people (27.2%), pensioners – 110 people (0.2%), disabled people and invalids of the Great Patriotic War.

All buildings of the organizations (100%) are powered by electricity,

Central heating of 236 (92.2%) in sewerage and 232 (90.6%) in the water supply system, and 119 in heating (46.5%), as well as heating in 122 units (47, 7%). [2]

According to the Ministry of Labor and Social Protection of the Republic of Kazakhstan, most of the elderly and disabled people work in East Kazakhstan – 15 in 2560 places, 10 in Kostanay region – 10 in 20307 places, in Kostanai – 1052 in 10, in Akmola region – 913 in 1113, 8 boarding houses in Kazakhstan; In Almaty oblast there are 7 boarding-schools for the elderly and the general-type disabled. (<http://stat.gov.kz>)

As of January 1, 2017 there are 94 non-state boarding-schools for the elderly and the general-type disabled in the Republic of Kazakhstan. (<http://stat.gov.kz>)

Private social care centers for elderly and disabled people can be created by enterprises, organizations and citizens of the Republic of Kazakhstan who, like public-private social centers, they required to obtain a medical service and register with justice agencies. Acceptance of persons is carried out on the basis of the list of documents, similar to documents intended for grafting to a public institution, except for the direction of the authorized body. Conditions and requirements for the maintenance of a building set out in the Model Rules. The founder of the boarding house approves the rules of internal order and appoints the director of the boarding house. For elderly people in private social centers, the admittance must be made by the administrator, the rights and obligations of the parties, the services provided to the caregivers, the nutrition problem, and the price paid by the institution for living. The price is fixed by the founder or by the agreement of both parties

Private social centers were operating outside the jurisdiction of the Republic of Kazakhstan prior to the adoption of the Model Regulations and GOST, and their verification was conducted only on the complaints of the caregiver. At the same time, the inspection was carried out by prosecutors, and the social protection authorities did not take measures to protect their rights, being aware of information

about the rights and interests of elderly and disabled people living in private homes.

While some private home-schools began their work in 2000, they did not intend to timely develop a document regulating their activities, suggesting that there would be private social centers for the elderly and the disabled. In addition, in accordance with paragraph 2 of the Regulation on boarding schools for the elderly and the general population, due to the fact that the boarding house was to be privately owned, the Ministry of Labor and Social Protection of the Republic of Kazakhstan dated 13 August, 2005

In the Republic of Kazakhstan special social centers are mixed, old and young people with disabilities are kept in one building, but in different sections. Workshops and medical procedures take place in one workshop, the defenders are facing a deficit of communication, and invalids who are eligible for care of the elderly and disabled are welcome at the age of 18 and have a negative view of the situation. At the same time, older people are welcome to special social centers only if they in fact old. Having experienced adaptation problems, nervous-psychological diligence, and nervous exhaustion, being in different age categories and overcoming the conflicts between generations have many disadvantages.

In this regard, it should be noted that the social policy of many foreign countries is focused on the principle of separation of these categories of the population, which can not be accommodated in the boarding houses for the elderly.

In Europe, there are elderly people who need long-term care at home for those with disabilities, whose average age is 84 years. Most of them are women who are never married and have no children. Most of the homes for the disabled in the United States (80%) bring benefits to their proprietors by paying for their services, sponsors' help and state subsidies. The state grants a license and controls the compliance of the standards with the conditions set out therein. The norms are federal, they are obliged to all such institutions. Most homes are non-commercial, and belong to various charity and religious organizations or to the state. All US (mostly Protestant, Catholic and Judaic) confessions have their own charitable organizations, including older ones. Defendants are not only members of a religion, but also people belonging to other religious communities. There are so many volunteers in these organizations (www.partner-inform.de/www/modules.php?name).

In Spain and Greece, young people with disabilities are not accommodated in the nursing

homes for elderly and elderly disabled people living in a separate community. At the same time, in these countries, the creation of smaller boarding houses with charitable funds and individuals for 15-20 people is widespread (www.partner-inform.de/www/modules.php?name).

In Denmark there are no elderly boarding houses, and instead, individual houses built for the needs of elderly people. They can be placed in ordinary homes or individually. Some elderly people are renovated and renamed as “Older People’s Centers”.

Monitoring of the availability of protection in the public-private social centers indicates that the concept of organizing and managing their activities needs to be improved. The accepted method of service is far from the current stage and does not take into consideration the experience of developed foreign countries. For example, the title of “Charity Home” or “Nursing Home” of the special social centers for the elderly and the disabled shows how the attitude towards the problem of disability and elderly people is considered as a charity. This practice divides the elderly and the disabled into vulnerable groups and promotes their isolation.

It is necessary to concentrate on the types of special social centers for the elderly and the disabled, as the system of existing social centers does not only help to rehabilitate and introduce the society, but also lead to degradation of the individual (special social centers for the elderly, special social centers for young people with disabilities). At the same time, in the Regulations on special social centers it is necessary to ensure that they are only one type. Adoption of the Regulations on the Special Social Centers for the Elderly and the Disabled should be made before making amendments to the legislative acts. With the adoption of amendments and additions to the law, it is necessary to adopt normative and technical documents agreed with professionals: doctors, builders, designers, facilitating proper organization of justification measures. That is, health care, training, organization of work and rest, relaxation, room planning, gyms and more. organization and establishment of the form.

It should be noted that the character of the system of service of the special social centers for the elderly and the disabled is not completely open to society. The administration often does not cooperate with national and international non-governmental organizations dealing with the problem of people with disabilities and the elderly. Additionally, visits by social organizations to social institutions are the most effective way to monitor the rights of people

living there. At the same time, the administrations of the special social centers do not coordinate projects or programs at the local, regional level in order to improve the activities of social institutions or to improve the conditions of detention of custodians.

The living conditions of elderly people should, in accordance with the provisions of UN General Assembly resolution 46/91 of 16 December 1991, allow elderly people to be safe and adaptable, taking into account their own habits and changing capabilities. The elderly boarding schools must be guaranteed the following requirements in developed countries:

- independence and security of caregivers (prevention of drops, disability and sensory abnormalities);
- access to psychological balance and security (a space that can compensate for space fraught with the inner world and nature);
- Respect for privacy;
- Facilitating the work of its personnel to implement its functions (Morgan 1998)

In accordance with the Model Rules, special social services for the elderly and the disabled in the Republic of Kazakhstan should be equipped with special adaptive means to ensure that older people have access to the disabled, live comfort, in-carriage, recreational and entertainment activities. The founder of elderly and disabled people of special social care centers should provide modern technical lighting. The detainees should be provided with rooms, taking into account the health conditions, sex and personal interests.

Those living in special social centers for the elderly and the disabled should be accommodated in accordance with their age, sex, age. As the residents of special social centers do not comply with the requirements of the law on placement of rooms and rooms in accordance with their health, gender, personal interests. This discrepancy is due to the lack of accommodation. There is a general resettlement of people to institutions.

In a separate social center for the elderly and disabled, couples living together should have a separate room isolated, so all the elderly and people with disabilities have limited access to social services. Family couples, which provide for the exercise of their individual freedoms and family rights, are enshrined in the UN Convention on Aging. It should be noted that most social and social centers for the elderly and disabled were built 30-40 years ago. The boarding house in Astana was built in 1965, in Semipalatinsk in 1970, in Uralsk in 1965, in Akmola region in 1963, in Pavlodar region in 1974

(The UN General Assembly resolution 35/129 of 11 December 1980).

At the same time, it is necessary to establish the conditions for elderly citizens to move freely and independently in special social centers for the elderly and disabled. In particular, elevators, ramps, landing areas, and fitted toilets. For example, the requirements of Article 5 of the Declaration on the Rights of Persons with Disabilities should be in the boarding school in Astana.

The presence of bathrooms, bathrooms and bathrooms is available for all elderly and disabled people, as well as the administration of the institution with hygiene care: soap, toothpaste, laundry powder and so on. providing a good health and hygienic environment.

It is important that elderly citizens have the right to communicate with the elderly and people with disabilities in special social centers. Unfortunately, there were restrictions on the arrival of relatives of special care centers for the elderly and disabled people, as well as restrictions on access to media in the building. However, they must ensure that they receive visitors to special social centers in accordance with the law.

Particular attention will be paid to veterans and veterans of the Great Patriotic War. Participants of the Great Patriotic War and persons equated to them shall be admitted to the boarding schools irrespective of the availability of close relatives who are close relatives who are required to maintain and care for them in accordance with the law. Additionally, the administration of boarding houses provides the exceptional conditions for their stay. For example, in the boarding school in Astana, all participants and veterans of the Great Patriotic War were placed in one room. In addition, participants and veterans of the Great Patriotic War are not only paying attention not only from the boarding schools, but also from the public. They are, in fact, the subject of attention only when celebrating a special day.

The first months for caregivers who are admitted to the special social centers for the elderly and the disabled are particularly difficult. The elderly will survive a crisis of up to half a year. In the first days this is due to the fact that the boarding school is home-affiliated, changing the place of residence, changing the stereotype, and the need for somebody else's help. The problem of accommodation in the rooms for one month is solved. There are problems of psychological compatibility between individuals.

Living together with people with severe physical disabilities also affects both groups and affects all aspects of their lives. For many, boarding schooling

and the breaking down of the environment and the environment lead to mental excitement affecting mental mood and later on. All of this impedes the adaptation to new situations. In this regard, it is necessary to create new psychosocial adaptation for newcomers to the boarding house, to involve elderly people in the most active, among them the leaders who can help their neighbors. This work should involve health care practitioners, psychologists with special education and experience that are absent in many residential homes.

Paragraph 1 of the United Nations Principles on the Elderly provides that older people have access to adequate food support and social support. In accordance with Directive 12 of the 1982 International Plan of Aging for International Agenda, adequate, adequate and adequate nutrition, particularly acceptance of proteins, minerals and vitamins, is essential for the well-being of older people. Task 1 of the Adult International Action Plan on Aging Problems, 2002, aims to ensure that older people have access to food and nutrition. Among the measures to be taken by the countries, the following should be noted:

- it is advisable to take into account the needs of men and women for their nutritional needs at all stages of life and to contribute to ensuring adequate nutrition;
- Encouraging regulated nutrition in order to prevent energy consumption and nutritional deficiencies based on the use of local products. In this regard, many of the elderly and general-type disabled people (for example, Malotimofeevskiy, Semipalatinsk boarding schools) are provided with products from small gardens and gardening areas in the area of vegetable and fruits growing in the administration and custody of the institution;
- paying special attention to the problem of nutritional deficiencies and related diseases in the development and implementation of programs for the promotion of older people's health and disease prevention programs. For example, at Malotimofeevskiy boarding-school two times a year – in the spring and in the autumn vitamin C with vitamin C is produced;
- Incorporating older people's nutritional requirements into the curriculum of medical personnel and other professionals involved in the care of older people;
- adequate and sufficient provision of food and nutrition products available to elderly people in caregivers.

According to the Ministry of Labor and Social Protection of the Population, per capita nominal

income of the population in the III quarter of 2017 amounted to 81 117 tenge and increased by 6.5% in comparison with the III quarter of 2016. At the same

time, the real value of cash incomes of the population decreased by 0.5% during the period, when the prices for consumer goods and services increased by 7.0%.

Table – By the regions of the Republic of Kazakhstan in the III quarter of 2017 estimation of nominal monetary income of the population

	Average per capita nominal income of the population, tenge			III quarter of 2017,%			
				II quarter 2017		III quarter 2016	
	2017 - III quarter	2017- II quarter	2016- quarter III	specific	nominal	specific	real
Republic of Kazakhstan	81 117	80 156	76 196	101,2	100,5	106,5	99,5
Akmola	74 041	72 039	65 280	102,8	101,5	113,4	105,3
Aktobe	70 635	69 134	66 767	102,2	101,9	105,8	100,0
Almaty	67 752	65 064	62 568	104,1	103,5	108,3	101,7
Atyrau	146 238	137 842	147 279	106,1	104,5	99,3	91,1
West Kazakhstan	81 214	82 456	78 916	98,5	97,3	102,9	96,6
Zhambyl	53 873	52 659	46 864	102,3	101,3	115,0	107,3
Karaganda	80 119	77 938	72 052	102,8	102,5	111,2	104,5
Kostanay	75 830	73 390	66 064	103,3	102,9	114,8	106,9
Kizilorda	61 599	62 317	56 615	98,8	98,0	108,8	101,5
Mangistau	108 978	102 851	111 410	106,0	104,5	97,8	92,0
South Kazakhstan	43 509	45 530	42 456	95,6	94,8	102,5	95,8
Pavlodar	83 054	80 997	75 892	102,5	102,1	109,4	101,8
North Kazakhstan	70 606	66 241	64 313	106,6	105,7	109,8	101,2
East Kazakhstan	71 827	69 577	65 316	103,2	102,8	110,0	102,9
Astana city	129 043	129 094	129 799	100,0	99,0	99,4	92,1
Almaty city	123 639	128 704	121 167	96,1	95,6	102,0	95,5
Max	146 238	137 842	147 279	106,6	105,7	115,0	107,3
Min	43 509	45 530	42 456	95,6	94,8	97,8	91,1
Max /Min, ece	3,4	3,0	3,5	1,1	1,1	1,2	1,2

In the third quarter of 2017, the average value of nominal income per capita was observed in the Atyrau region, which is 1.8 times higher than the average national level. South Kazakhstan and Zhambyl oblasts are the lowest regions where income is lower than the national average by 54-66%. The difference between the maximum and minimum per capita nominal income of regions in the III quarter of 2017 was 3.4 times (in the III quarter of 2016 – 3.5 times) (<http://stat.gov.kz>).

According to Rule 1 of the United Nations on Aging, older people must meet the appropriate requirements for food, water, shelter, clothing and medical care, family, community, and support. Rule

11 states that older people have access to health care, mental or emotional wellbeing, and health services that allow them to prevent or prevent the illness. Paragraphs 61 and 69 of the Madrid Action Plan provide States with the following issues:

Conclusion

Increased demand for care and treatment among elderly people requires a relevant strategy. Lack of such a strategy could result in a significant increase in the costs. Strategy for health promotion throughout the whole life cycle can reduce the level of disability among older people, including the promotion of

disease prevention and care, treatment, adequate health indicators, health promotion services, a healthy lifestyle and the creation of necessary conditions. , which will save budgetary savings.

Working with the health of older people and spending their money on improving their health will contribute to their health and prolonged lifetime. The main objective in this area is to provide a wide range of services ranging from health promotion and prevention to equal primary health care, treatment of diseases that arise in the stronger form, chronic diseases, physical and mental rehabilitation of the elderly, including disabled, palliative care for the elderly. the solution of problems in the public domain. An effective care of older people provides a comprehensive account of physical, mental, social, spiritual and environmental factors.

Due to the limited abilities of the boarding houses, the organization of medical care has its own peculiarities. In this regard, therapeutic help is reflected in the outpatient hospital. All consultations and consultations of specialists will be carried out on the basis of medical institutions of the city, which will require close cooperation of doctors and nursing home staff.

Most residential homes have the necessary medicines to provide first aid. Drugs are stored in safes of specially equipped rooms.

Complying with these rules is consistent with the principle of access to health care for elderly people in the United Nations Principle 1. One of the most important areas of medical and social rehabilitation is the prosthetic and the provision of special means of movement for people with disabilities. In accordance with Recommendation 18 of the Vienna Convention, the Government's plan should facilitate access for elderly people to medication, hearing aids, dental prostheses, and other prostheses necessary for their continued self-sufficiency and self-sufficiency. Technical and compensatory equipment in the republic is provided to people with disabilities in need of free or simplified treatment.

47 recommendations of the International Plan of Aging for the Adoption of the International Plan of Agenda for informal, community-based, non-formal, non-formal, non-formal, community-based activities aimed at the development of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) on the basis of encouraging the development of the organization.

References

- Aging: The Social Context / by L. Morgan, S. Kunkel. – Pine Forge Press. A Sage Publications Comp., Thousand Oaks, California, 1998.
- An Aging World: 2005 // Kinsella, Kevin and Victoria A. Velkoff, U.S. Census Bureau, Series P95/01-1, U.S. Government Printing Office, Washington, DC, 2005
- Declaration of the United Nations adopted by Dec.1948, No. 2117 A (111).
- Explanatory dictionary of the Russian language: <http://www.vedu.ru/>
- Germany, the state encourages underemployment of older people // www.jobsme.ru/NewsAMShow.asp?ID
- Law of the Republic of Kazakhstan «On Pension Provision in the Republic of Kazakhstan»
- Law of the Republic of Kazakhstan dated December 29, 2008 No. 114-IV On Special Social Services The Constitution of the Republic of Kazakhstan on 30 August 1995: <http://www.adilet.gov.kz/>
- Official website of the Human Rights Ombudsman of the Republic of Kazakhstan. <http://www.ombudsman.kz/en/about/>
- The order of the Minister of Health and Social Development of the Republic of Kazakhstan from March 26, 2015 of No. 165.
- The UN General Assembly resolution 35/129 of 11 December 1980.
- The general principles of health care // www.aiha.com/russian/confwork/ju100bud/clough/tsld009.htm
- The Madrid International Plan of Action on Aging Problems, following the 2002 World Assembly's Second Assembly on Aging Problems
- Stimulated underemployment of older workers // www.partner-inform.de/www/modules.php?name
- Quality of life // www.ruscience.newmail.ru/medicine/mbooks/gol.htm
- Rules of licensing of activity on provision of social services in the public medical-social institutions and non-state medical and social organizations, approved by the order of the Government of the Republic of Kazakhstan from June 6, 2007 of No. 466
- Resolution 217 A (III) of the UN General Assembly of 10 December 1948
- World Health Organization website.
- Website of the Statistical Committee of the Republic of Kazakhstan <http://stat.gov.kz>

4-бөлім
**ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ
ҚАРЖЫ ҚҰҚЫҒЫ**

Section 4
**INVESTMENT AND
FINANCE LAW**

Раздел 4
**ИНВЕСТИЦИОННОЕ И
ФИНАНСОВОЕ ПРАВО**

Баимбетов Н.С.

к.ю.н., доцент, Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: baimbetovn@mail.ru

**К ВОПРОСУ О ПРАВОВОМ ОБЕСПЕЧЕНИИ
ФИНАНСОВЫХ РИСКОВ
В СФЕРЕ ОКАЗАНИЯ МЕДИЦИНСКИХ УСЛУГ**

В статье рассматриваются особенности положения пациента как получателя медицинской услуги; вопросы правового регулирования оказания медицинских услуг, договорные отношения. Также рассматриваются пути совершенствования законодательства в сфере оказания медицинских услуг. Причин этому несколько и их сложно отделить друг от друга – это и увеличение количества врачебных ошибок, и рост юридического правосознания населения и как следствие увеличения числа исков и требуемых сумм возмещения, это также и лояльность судов в отношении потерпевших и растущие присуждаемые суммы компенсаций. С одной стороны, перечисленные судебные аспекты деятельности лечебных учреждений можно рассматривать как факторы, влияющие на степень реализации рисков оказания некачественных услуг. По мнению автора, их необходимо рассматривать как отдельную группу рисков, поскольку лежащие в их основе явления, помимо прочего, будут приводить к предъявлению необоснованных чрезмерных претензий к медицинским организациям в случаях, когда их вина отсутствует. В этом случае реализация фактора риска может привести к возникновению проблем у клиники и тем самым перейдет из категории факторов риска в категорию опасностей. А значит, судебная практика требует отдельного внимания при организации системы управления рисками.

Ключевые слова: здравоохранение, суд, финансы, риск, медицинские услуги, законодательство, пациент, здоровье, договорные отношения.

Baimbetov N.S.

Candidate of Legal Sciences, Docent, Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: baimbetovn@mail.ru

**On the question of legal support finance risks
in the provision of health services**

The article discusses the features of the patient's position as a recipient of medical services; issues of legal regulation of the provision of medical services, contractual relations. It also considers ways to improve legislation in the provision of medical services. There are several reasons for this and it is difficult to separate them from each other – this is an increase in the number of medical errors, and an increase in the legal awareness of the population and, as a consequence, an increase in the number of lawsuits and required amounts of compensation, it is also the loyalty of the courts to the victims and the increasing compensation amounts. On the one hand, the listed judicial aspects of the activities of medical institutions can be viewed as factors affecting the degree of realization of the risks of providing low-quality services. But, in my opinion, they should be considered as a separate group of risks, since the phenomena underlying them, among other things, will lead to the presentation of unfounded excessive claims to medical organizations in cases where their fault is absent. In this case, the implementation of a risk factor can lead to problems at the clinic and thus goes from the category of risk factors to the category of hazards. This means that judicial practice requires special attention when organizing a risk management system.

Key words: health care, finance, risk, court of justice, medical services, legislation, patient, health, contractual relations.

Баимбетов Н.С.

з. ғ. к., доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: baimbetovn@mail.ru

Медициналық қызмет көрсету саласындағы қаржы тәуекелдері құқықтық қамтамасыз ету мәселелері

Мақалада медициналық қызмет алушы – пациенттің құқықтық деңгейі қарастырылады; медициналық қызметтерді құқықтық қамтамасыз ету мәселелері, шарттық қатынастар. Сондай-ақ заңнаманы жетілдіру жолдарын қарастырады. Бұған бірнеше себеп бар және оны бір-бірінен ажырату қиын – бұл медициналық қателіктер санының ұлғаюы және халықтың құқықтық сауаттылығын жоғарылату және соның салдарынан санының көбеюі сот процедуралары мен өтемақы талап етілетін мөлшерде, бұл соттардың зардап шеккендерге адалдығы және өтемақы мөлшерінің ұлғаюы. Бір жағынан, медициналық мекемелердің аталған құқықтық аспектілері төмен сапалы қызметтерді ұсыну тәуекелдеріне әсер ететін факторлар ретінде қарастырылуы мүмкін. Бірақ, менің ойымша, олар тәуекелдердің жеке тобына жатқызылуы керек, себебі олардың негізінде жатқан құбылыстар, басқалармен қатар, олардың кінәсі болмаған жағдайда медицина ұйымдарына негізсіз шағымдарды ұсынуға әкеледі. Бұл жағдайда тәуекел факторын енгізу клиникадағы проблемаларға әкеп соғуы мүмкін және осылайша тәуекел факторларының санатынан қауіптер санатына жатады. Бұл тәуекелдерді басқару жүйесін ұйымдастыру кезінде сот практикасы ерекше назар аударуды талап етеді.

Түйін сөздер: денсаулық сақтау, сот, қаржы, тәуекел, медициналық қызмет, заңнама, пациенттер, денсаулық, шарттық қатынастар.

Введение

На данный момент комплексного исследования правового института правовые риски в сфере оказания медицинских услуг являются малоизученными, между тем данный институт включает в себя правовые нормы, которые регулируют очень серьезные группы общественных отношений, таких как медико-учетные, медико-контрольные и другие, не менее социально значимые отношения. Правовой риск – это текущий или будущий риск потери дохода, капитала или возникновение убытков в связи с нарушениями или несоответствием внутренним или внешним правовым нормам, таким, как законы, подзаконные акты регуляторов, правила, регламенты, предписания, учредительные документы. По определению международного стандарта ISO 31000:2009, «Риск-результат неопределенности в отношении целей».

Важным фактором в обеспечении финансовых рисков в здравоохранении является финансирование здравоохранения, которое направлено на обеспечение ресурсов для функционирования систем здравоохранения и является ключевым фактором, определяющим эффективность системы здравоохранения. Следовательно, низкий уровень финансирования и ограничения возможностей для мобилизации внутренних ресурсов, особенно в регионах с низким и средним уровнями дохода, может повлечь серьезные проблемы в области здравоохранения. Финансирование

здравоохранения является одним из основных компонентов систем здравоохранения. На сегодняшний день большинство мер по реформированию сектора здравоохранения должны быть направлены на решение вопросов финансирования здравоохранения, таких как мобилизация и распределение средств, обеспечение финансовых рисков (<https://www.sciencedirect.com>).

Пациент как потребитель медицинских услуг имеет право на получение своевременной и качественной медицинской помощи, выбор медицинской организации в системе обязательного социального медицинского страхования в соответствии с настоящим Законом, пользуются правами пациентов, предусмотренным Кодексом РК «О здоровье народа и системе здравоохранения», несут обязанности, предусмотренные статьями 90 и 92 данного Кодекса и иные обязанности предусмотренные законами РК (Кодекс РК «О здоровье народа и системе здравоохранения»).

Как и во многих экономически развитых странах, на деятельность казахстанских медицинских учреждений все большее влияние начинает оказывать возможность судебного разбирательства со своими пациентами в случае оказания некачественной медицинской помощи или причинения вреда. Причин этому несколько и их сложно отделить друг от друга – это и увеличение количества врачебных ошибок, и рост юридического правосознания населения и, как следствие, увеличение числа исков и требуемых сумм возмещения, это также и лояльность судов

в отношении потерпевших и растущие присуждаемые суммы компенсаций. С одной стороны, перечисленные судебные аспекты деятельности лечебных учреждений можно рассматривать как факторы, влияющие на степень реализации рисков оказания некачественных услуг. Следовательно, их необходимо рассматривать как отдельную группу рисков, поскольку лежащие в их основе явления помимо прочего будут приводить к предъявлению необоснованных чрезмерных претензий к медицинским организациям в случаях, когда их вина отсутствует. В этом случае реализация фактора риска может привести к возникновению проблем у клиники и тем самым перейдет из категории факторов риска в категорию опасностей. А значит, судебная практика требует отдельного внимания при организации системы управления рисками. К примеру, масштабные изменения в системе здравоохранения в Соединенных Штатах предоставляют государственным учреждениям здравоохранения новые возможности, ориентированные на профилактику медицинских рисков в сфере частной медицины. Организации управляемой медицинской помощи (ОМП) быстро становятся основным источником медицинской помощи для бенефициаров как медицинской помощи, финансируемой работодателем, так и государственных программ «Medicaid» и «Medicare». Также ОМП представляют собой системы организованной помощи, которые часто концентрируют свои усилия на определенных группах населения и несут ответственность за желаемые результаты, включая профилактические мероприятия. Финансирование и оказание медицинской помощи в Соединенных Штатах стремительно развивается, и институт «управляемая помощь» охватывает различные механизмы, которые продолжают адаптироваться и развиваться.

В финансировании и предоставлении медицинской помощи участвуют четыре субъекта: индивидуальный потребитель, поставщик медицинской помощи, страховщик, который возмещает расходы на медицинскую помощь, и покупатель медицинской помощи. В анализе альтернативных механизмов финансирования и оказания медицинской помощи основное внимание уделяется взаимоотношениям между этими четырьмя субъектами.

Институт «управляемая медицинская помощь» может также включать организации по поддержанию здоровья (health maintenance organizations), организации предпочтительных поставщиков (preferred provider organizations),

анализируя их методы использования. Предпочтительным вариантом договора о возмещении платы за услуги с организациями предпочтительного поставщика является договор, который заключается с поставщиками в области предоставления медицинских услуг за льготную плату. Поставщики по контракту называются «предпочтительными поставщиками». Обычно страховщик и потребитель платят меньше за услуги, полученные от предпочтительных поставщиков, чем за услуги, полученные от других поставщиков. Как правило, «РРО» не определяют руководящих принципов, которым должны следовать предпочтительные поставщики. Индивидуальные потребители широко используют механизм возмещения за услуги, и предоплату медицинского обслуживания. Данный механизм направлен как на повышение качества, так и на снижение стоимости медицинской помощи. В дополнение к отдельным потребителям, поставщикам и страховщикам, четвертым важным субъектом в области финансирования и оказания медицинской помощи является покупатель медицинского страхования. Покупатели включают частные лица, работодатели и государственные органы.

Работодатели и государственные органы могут влиять на разработку пакетов льгот, включая профилактические услуги, так как они приобретают услуги для большого числа людей. Кроме того, эти крупные покупатели могут торговаться по более низким ценам и обеспечить наличие систем для контроля доступа, качества и удовлетворенности медицинским уходом. ОПЗ (Организации по поддержанию здоровья) могут сыграть важную роль в профилактике, по крайней мере, по трем причинам:

Во-первых, ОПЗ быстро становятся основным источником медицинской помощи для бенефициаров как финансируемой работодателем помощи, так и государственных программ «Medicaid» и «Medicare». Число учащихся в ОПЗ в Соединенных Штатах с момента реализации программы выросло с 6 миллионов человек до 51 миллиона (Группа Здоровья Американской Ассоциации. 1995 Национальный справочник ОПЗ. 1995). Правительство Штатов также внедрило государственную программу по оказанию медицинской помощи «Medicaid», в рамках которой предоставляется помощь бедным и инвалидам (Хегнер Р.Е. 1995;10.). Государство было особенно обеспокоено отсутствием доступа бенефициаров «Medicaid», поставщиков первичной медицинской помощи

и их чрезмерной зависимостью от неотложной медицинской помощи, которая не имеет преемственности и является дорогостоящей. В июне 1994 года 43 штата, округ Колумбия и Пуэрто-Рико начали внедрение программы управляемого медицинского обслуживания для получателей «Medicaid» (Менло Парк, 1995, 24). 7,8 миллиона (23%) бенефициаров «Medicaid» были включены на управляемое лечение. В целом, необходимо отметить, что штаты разработали уникальную государственную программу по оказанию медицинской помощи «Medicaid». На сегодняшний день бенефициары «Medicare», которые в основном являются взрослыми, старше 65 лет или меньше, имеют меньшую вероятность получить платную медицинскую помощь от ОПЗ; однако в этой возрастной группе число учащихся также быстро растет. 9% получателей услуг в рамках государственной программы по оказанию медицинской помощи «Medicare» были включены в управляемую медицинскую помощь, из них большинство, 7% бенефициаров, были включены в полностью платную ОПЗ.

Во-вторых, ОПЗ исторически включали профилактику, и они поддерживают и продолжают разрабатывать системы для измерения производительности и улучшения качества услуг, включая профилактические услуги. Многие ОПЗ используют внутренние системы измерения производительности и улучшения качества, такие как непрерывное улучшение качества (CQI), для мониторинга, исправления и улучшения своих услуг. Одной из них является «табель успеваемости», контроль измерений, которые организации используют для оценки качества обслуживания. Наиболее известным из этих «табелей успеваемости» является контроль данных и информации о работниках плана медицинского страхования (HEDIS) (Вашингтон, округ Колумбия: Национальный комитет по обеспечению качества, 1993), разработанный совместно с поставщиками и потребителями под руководством Национального комитета по обеспечению качества, аккредитующая организация для ОПЗ. Из девяти показателей качества медицинской помощи в самой последней версии HEDIS семь являются профилактическими (Справочник Национального комитета по обеспечению качества, 1995, 76). Эти показатели включают в себя заболеваемость детей с низким весом при рождении среди зарегистрированных групп ОПЗ и использование им прививок, маммографию, скрининг на рак шейки матки и холестерина, до-

родовую помощь и обследования сетчатки глаз людей с диабетом.

В-третьих, ОПЗ представляют собой систему организованной помощи, которая берет на себя ответственность за определенные группы населения и подотчетна потребителям их услуг, отдельным потребителям, а также федеральным и государственным регулирующим органам, включая результаты профилактики. Многие ОПЗ предоставляют или разрабатывают системы, которые продвигают и предоставляют профилактические услуги, а не полагаются на отдельных поставщиков, и ОПЗ могут нести ответственность за предоставление этих услуг. Недавний обзор литературы по государственной программе по оказанию медицинской помощи «Medicaid» показывает, что в большинстве штатов стабильно предоставляют профилактические услуги (Томпсон Р.С., Таплин С.Х., Макафи Т.А., Мандельсон М.Т., Смит А.Е. 1995; 273).

Основная часть

Основой формирования отношений между исполнителем медицинских услуг и пациентом должен стать гражданско-правовой договор. Участники договора возмездного оказания медицинских услуг приобретают широкий круг прав и обязанностей, особенно специфика их реализации несовершеннолетними пациентами, которые имеют право на информацию; имеют право знать, когда и кем такая информация должна предоставляться (как в отношении несовершеннолетнего и его законного представителя, так и самим пациентом и его законным представителем). Имеют право на врачебную тайну, безопасность медицинской услуги и др.

Правовое регулирование договора возмездного оказания медицинских услуг выражается в установлении порядка его заключения, исполнения возникающих у сторон обязательств, а также ответственности сторон в случае неисполнения или ненадлежащего исполнения обязательств. Основные положения, касающиеся договора возмездного оказания услуг, в том числе медицинских, отражены в ст. 683 Гражданского кодекса Республики Казахстан. Соотношение норм ГК РК и других нормативно-правовых актов определено ст. 1 ГК РК, в соответствии с которой нормы гражданского права, содержащиеся в других законах, указах Президента, постановлениях Правительства, должны соответствовать ГК РК. Аналогичный подход должен быть предусмотрен при формировании

принципов внедоговорной ответственности за вред, причиненный при исполнении медицинских услуг. Повышенная ответственность за причинение вреда здоровью или жизни пациента существенно ослабляет превентивную роль ответственности, не способствует стремлению принять все возможные меры для предотвращения вреда, поскольку обязанность его возмещения при такой ответственности является неизбежной. В специальном законодательстве следует закрепить дополнительные основания освобождения от ответственности исполнителя медицинских услуг, что диктуется спецификой медицинской деятельности, поскольку риск причинения вреда жизни и здоровью посредством медицинского вмешательства даже при условии добросовестного и надлежащего исполнения медицинской услуги чрезвычайно высок. К таким основаниям следует отнести «врачебную ошибку», ятрогению (непреднамеренное причинение вреда здоровью), обоснованный медицинский риск, непрогнозируемый отрицательный результат (Пашинян, Баринов, Мальцев, 1998, 273)

В Казахстане не ведется открытой официальной статистики судебных дел против лечебных учреждений, как не ведется и статистики самих врачебных ошибок, но даже имеющиеся крупницы информации позволяют сделать вывод о значимости проблемы. По данным Всемирной Организации Здравоохранения, в среднем от 8% до 12% пациентов при госпитализации подвергаются медицинским ошибкам, если применить этот показатель к казахстанским реалиям, то получается что потенциально не менее 2-3 млн. наших сограждан ежегодно подвергаются врачебным ошибкам, а значит теоретически имеют право обратиться в судебные инстанции для защиты своих интересов, но, как показывает практика, число таких обращений по-прежнему минимально.

Управление рисками – это плановый и систематический подход к выявлению, оценке и реагированию на эти риски и предоставлению гарантий эффективности ответных действий. В некоторых развитых странах внедрена комплексная политика интегрированного управления рисками с соответствующими процедурами и руководствами, а также механизмами отчетности и мониторинга. Систематический подход в области управления рисками обоснован и состоит из следующих элементов:

- политика интегрированного управления рисками;
- процесс управления рисками;

- введение документации по управлению инцидентами;
- применение мер в случае повышения риска и инцидента;
- ведение реестра рисков.

Данный механизм является ключевым инструментом для управления рисками и передачи информации о рисках в медицинских учреждениях. Оказываемая пациенту медицинская услуга обеспечивается вложенным в нее профессиональным трудом специалиста, направленным на определенный результат. Однако при оказании медицинской услуги может полностью или частично отсутствовать ожидаемый результат при абсолютно надлежащем ее исполнении (Людупова, 2016, 12). Этим объясняется проблема квалификации действий исполнителя и определения качества оказанной медицинской услуги. Несмотря на осуществление исполнителем медицинской услуги сугубо профессиональных действий, их анализ и оценка качества услуги остаются правовыми. Также необходимо отметить, что в настоящее время отсутствует правовая база, регулирующая вопросы недобросовестного манипулирования нормами закона со стороны пациентов.

В целом повышение эффективности работы системы органов администрирования в области здравоохранения является составной частью административной реформы по созданию мобильного и профессионального государственного аппарата, действующего на принципах корпоративного управления, транспарентности и подотчетности обществу.

В процессе изучения проблем и перспектив правового обеспечения рисков в деятельности медицинских учреждений в Республике Казахстан отмечаем, что риски в области оказания медицинских услуг являются одной из актуальных проблем современности, и освещение этих вопросов представляет серьезный теоретический и практический интерес. В соответствии со ст. 683 Гражданского кодекса РК, посвященной особенностям правового регулирования возмездного оказания услуг, особое место занимают медицинские услуги. Известно, что долгое время не уделялось достаточного внимания проблемам, существующим в сфере предоставления медицинских услуг, что явилось причиной настоящего правового беспредела. Законодатели признали гражданско-правовой характер таких отношений, а это значит, что права и обязанности, определяющие отношения между медицинской организацией (врачом) и пациен-

том (потребителем медицинских услуг), должны формироваться на основе закона, тем более что непосредственным объектом таких отношений выступают наиболее ценные и значимые для человека блага: жизнь, здоровье, физическая неприкосновенность. Необходимо отметить, что уголовная ответственность предусматривается за нарушение безопасности предоставляемых медицинских услуг, также гражданско-правовая ответственность – за подлог, за искажение сведений, за предоставление неверных результатов, за несоблюдение врачебной тайны. Само по себе деяние, как небезопасное предоставление услуги, даже без наступления каких-то последствий, есть общественно охраняемые отношения, что предусматривает уголовную ответственность. Также лица, ответственные за внутренний контроль качества и безопасности медицинской деятельности, несут и гражданско-правовую ответственность, и уголовную ответственность за качество и объективность проводимого контроля, за умышленное сокрытие или искажение результатов контроля, за несвоевременное предоставление отчетных документов и несоблюдение врачебной и служебной тайны. То же всё предусматривается различными видами ответственности.

Вместе с тем доверительное сотрудничество пациента и врача, основанное на четком правовом механизме, является надежным залогом эффективности лечения и обеспечения взаимных прав и интересов. Поэтому разработка системной правовой базы является важной гарантией успешного осуществления медицинской деятельности. Сфера предоставления медицинских услуг нуждается в формировании цивилизованного права, способного, с одной стороны, обеспечить защиту прав и интересов пациента, а с другой – установить надежные правовые гарантии профессиональной деятельности исполнителя медицинских услуг (<https://cyberleninka.ru>).

Необходимо разработать устойчивые стандарты в сфере управления рисками в организациях здравоохранения. Стандарты управления рисками должны применяться в качестве инструкции, которая идентифицирует, управляет и снижает риск стратегического риска предприятия. Руководство медицинских учреждений и государственное ведомство в области здравоохранения, департаменты должны быть заинтересованы в разработке и в регулярной оценке данного правового документа, который должен определяет цели, объем управления рисками пациента и цели управления рисками организации.

Они также должны определять роли и обязанности менеджера по рискам и другого персонала по снижению рисков. Иными словами, назрела необходимость разработать специальный, обоснованный правовой механизм для складывающегося рынка медицинских услуг, который стимулировал бы экономически целесообразную медицинскую деятельность, направленную на наиболее полное и всестороннее удовлетворение потребностей граждан в этой сфере услуг. Такой правовой механизм, как справедливо отмечается в юридической литературе, находится на сегодняшний день в зачаточном состоянии. Стандарты управления рисками должны четко определять цели и преимущества управления рисками, неотложные меры (действия), в случае нарушения, их оценку, отчетность. Также стандарты управления рисками должны включать новые требования к обучению сотрудников, ориентацию на новых сотрудников, текущее и сервисное обучение, ежегодную аттестацию и квалификационное тестирование, а также обучение медицинского персонала по профильным специальностям. Цели управления рисками для организаций здравоохранения должны быть направлены на применение комплексных мер по выявлению, оценке и снижению рисков для пациентов, сотрудников и финансовых активов медицинского учреждения. Эффективность мер управления рисками заключается в его активном использовании для выявления и управления рисками. В случае события, связанного с риском, должны применяться меры в соответствии с принципами управления рисками. Стандарты управления рисками должны содержать не только сводную информацию об управлении рисками, но и основные концепции управления рисками и механизм их применения в организациях здравоохранения.

Заключение

Рассматривая основные научно-правовые аспекты в данной области, мы приходим к следующим выводам:

1. В Республике Казахстан сформирована национальная модель защиты прав пациента, выстроенная на институциональном и законодательном уровнях в соответствии с международными стандартами. Законодательство РК в сфере защиты прав пациента основывается на положениях Конституции РК, Закона РК «О здоровье народа и системе здравоохранения» и других нормативных правовых документах.

2. Требуется реформирование системы отношений, основанных на договоре возмездного оказания медицинских услуг с учетом его субъектного состава: статуса пациента, профиля медицинского учреждения.

3. В целях обеспечения прав пациента на получение медицинской помощи необходимого объема и надлежащего качества в соответствии с порядками, стандартами и клиническими рекомендациями, также с учетом требований современной науки и различных медицинских технологий, необходимо обеспечить внутренний контроль качества. Так как отсутствие внутреннего контроля качества и безопасности медицинской деятельности может служить предпосылкой для правовых последствий как судебные разбирательства, приостановление действия лицензии медицинского работника, лишение медицинской организации лицензии в соответствии с Кодексом «О здоровье народа и системе здравоохранения». Субъектами внутреннего контроля качества и безопасности медицинской деятельности являются медицинский персонал: младший, средний и врачебный персонал, главные врачи и врачебная комиссия. Объектами внутреннего контроля качества и безопасности медицинской деятельности являются: по контролю качества – это соответствие оказываемой медицинской услуги порядкам и стандартам оказания медицинской помощи, по безопасности – это безопасность рабочих мест медицинского персонала, безопасность инфекционная, безопасность применения лекарственных средств, изделий медицинского назначения, их применение и утилизация, также утилизация отходов медицинских различного уровня опасности, а также ограничения, которые применяются к медицинским работникам при осуществлении ими профессиональной деятельности. Например, средства индивидуальной защиты, применяемые на рабочих местах для предупреждения, профилактики инфекционного заражения, как вариант – санитарной безопасности. Ограничения должны контролироваться медицинской организацией.

Управление рисками в здравоохранении включает клинические и административные системы, процессы и отчеты, используемые для выявления, мониторинга, оценки, смягчения и предотвращения рисков. Эффективное управление рисками, организации здравоохранения активно и систематически могут обеспечить безопасность пациентов, а также активы организации, долю рынка, аккредитацию. Внедрение управления рисками в здравоохранении должно

быть направлено на снижение риска врачебных ошибок, существенных для безопасности пациентов и выполнения организацией своих обязательств перед пациентом, при этом не нанося себе финансовых потерь. На сегодняшний день развитие и повсеместное использование технологических приемов в здравоохранении, угроза кибербезопасности, быстрый рост медицинской науки и нестабильный нормативно-правовой, политический климат в отрасли стали непростым временем для управления рисками в медицине. Пациент – потребитель медицинских услуг оценивает медицинские услуги по показателям, в том числе и по показателям клинической практики. С развитием рынка медицинских услуг пациент ориентируется в первую очередь на качество и эффективность, которая оценивается высоким уровнем потребительского опыта, поэтому пациент с клиническими потребностями имеет широкий выбор поставщиков медицинских услуг.

Профессиональная квалификация медицинских работников предполагает твердое знание и органическое восприятие основных положений законодательства, и особенно правовых норм, регулирующих профессиональную деятельность. За последние годы в нашей стране произошли серьезные изменения в политической и социально-экономической сферах. Перемены отразились, главным образом, на положении человека в обществе и государстве, что породило, в свою очередь, ряд проблем, связанных с реализацией прав и законных интересов пациента, появились устойчивые негативные тенденции: на фоне снижения численности детей отмечается значительный рост их заболеваемости и инвалидности, увеличилась распространенность факторов риска формирования нарушений здоровья и развития». На сегодняшний день законодательство в сфере оказания медицинских услуг требует совершенствования. Причин этому несколько и их сложно отделить друг от друга – это и увеличение количества врачебных ошибок, и рост юридического правосознания населения и как следствие увеличение числа исков и требуемых сумм возмещения, это также и лояльность судов в отношении потерпевших и растущие присуждаемые суммы компенсаций. С одной стороны, перечисленные судебные аспекты деятельности лечебных учреждений можно рассматривать как факторы, влияющие на степень реализации рисков оказания некачественных услуг. Но, на взгляд автора, их необходимо рассматривать как отдельную группу рисков, поскольку

лежащие в их основе явления, помимо прочего, будут приводить к предъявлению необоснованных чрезмерных претензий к медицинским организациям в случаях, когда их вина отсутствует. В этом случае реализация фактора риска может привести к возникновению проблем у клиники и тем самым перейдет из категории факторов риска в категорию опасностей.

На данный момент в условиях стремительно расширяющегося рынка медицинских услуг разработка эффективных стратегий управления рисками в сфере оказания медицинских услуг будет способствовать обеспечению жизнеспособности организации здравоохранения. Необходимо отметить, что приоритетами для хорошего управления рисками являются определение надлежащей роли и функций финансирования в системах здравоохранения, которые хорошо интегрированы с предоставлением и регулированием качественных медицинских услуг; обеспечение равных условий для сбалансированной доли го-

сударственного, частного и добровольного секторов страхования; расширение услуг здравоохранения в рамках бесплатной гарантированной медицинской помощи, с устойчивой системой финансирования; укрепление методов финансирования здравоохранения с инновационными системами финансового управления. Разработка новых правил и норм по обеспечению и соблюдению правил в целях обеспечения эффективной политики финансирования здравоохранения должна основываться на точных статистических финансовых данных в системе здравоохранения. Создание устойчивого и системного подхода к проблеме минимизации риска, связанного с медицинским обслуживанием, обеспечивает развитие и финансовую устойчивость медицинских организаций. Так как эффективность решения проблем здоровья населения зависит не только от качества оказываемых медицинских услуг, но от и финансовой устойчивости субъектов в области медицинской деятельности.

Литература

- Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г.
 Стратегия «Казахстан-2050» Послание Главы государства Н.А. Назарбаева народу Республики Казахстан.
 Постановление Президента Республики Казахстан от 09.01.2006 г. №1696(U061696) «О дополнительных мерах по обеспечению законности и правопорядка» [4]
 Кодекс РК «О здоровье народа и системе здравоохранения (с изменениями и дополнениями на 27.02.2018 г.)».
 Пашинян Г.А., Баринов Е.Х., Мальцев С.В. Врачебные ошибки и отношения к ним врача // Актуальные вопросы теории и практики судебно-медицинской экспертизы. – Екатеринбург, 1998. – С. 273-278.
 Об альтернативной процедуре урегулирования споров с участием посредника (процедуре медиации) : Федеральный закон [принят Гос. Думой 7 июля 2010 г.: одобр. Советом Федерации 14 июля 2010 г.] // Российская газета. 2010. № 5247.
 Вирченко Ю.А., Самохвалов Н.А. Процедура медиации в Российской Федерации : плюсы и минусы АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОСТИ: НАУКА И ОБЩЕСТВО, 2016 г.
 КиберЛенинка: <https://cyberleninka.ru/article/n/protsedura-mediatsii-v-rossiyskoy-federatsii-plyusy-i-minusy>
 Нестерова В.Н. Специфика политических конфликтов и медиативные технологии как возможность их урегулирования // Журнал научных публикаций «Дискуссия» №8(71) сентябрь 2016 г. ВАК КиберЛенинка: <https://cyberleninka.ru/article/n/spetsifika-politicheskikh-konfliktov-i-mediativnye-tehnologii-kak-vozmozhnost-ih-uregulirovaniya>
 Смирнова И.Г. К вопросу о необходимости внедрения медиативных технологий в производство по уголовным делам о преступлениях несовершеннолетних для повышения его эффективности / И. Г. Смирнова // Ювенальные технологии как основа системной помощи семье и детям : материалы 1-й регион. науч.-практ. конф. Усть-Илимск, 24 апр. 2014 г. – Иркутск : Изд-во БГУЭП, 2015. – С. 54-60.
 Иванова Е.В., Дерябина Г.П. Правовая медиация: некоторые особенности квалификации // Журнал Успехи в химии и химической технологии Государство и право. Том XXXI. №7, 2017 г.
<https://www.sciencedirect.com>
 Корнакова С.В., Чигрина Е.В. Институт медиации: анализ практики применения и перспективы развития в России // Журнал Пролог: журнал о праве. – 2017, №2.
 Людупова Е.Ю., Врачебные ошибки. Литературный обзор (текст) // Вестник Росздравнадзора. –2016. №2. – С. 6-15.
 Бейкер Е.Л., Мелтон Р.Дж., Стэндж П.В. и др. Реформа здравоохранения и здоровье населения: налаживание партнерских отношений в сфере здравоохранения. JAMA 1994; 272: 1276-82.
 Группа Здоровья Американской Ассоциации. 1995 Национальный справочник ОПЗ. – Вашингтон, округ Колумбия: Ассоциация Здоровья Группы Америки, 1995.
 Фостер Хиггинс. Фостер Хиггинс национальное исследование спонсируемых работодателем планов здравоохранения. – Нью-Йорк, Нью-Йорк: Фостер Хиггинс, 1995.
 Хегнер Р.Е. Раздел 1115 Отказ от Medicaid: демонстрации или стратегия постепенных реформ? Брифинги Национального форума по политике здравоохранения, 1995; 662: 1-10.

Комиссия Кайзера Будущего Медикейд. Медикейд и управляемый уход: уроки из литературы. Менло Парк, Калифорния: Фонд семьи Генри Дж. Кайзера, 1995.

Управление по финансированию здравоохранения. Обновление программы управляемого медицинского обслуживания Medicare. Балтимор, MD: Управление финансирования здравоохранения, 1995.

Национальный комитет по обеспечению качества. Набор данных и информации работодателя плана медицинского обслуживания и руководство пользователя, Версия 2.0. Вашингтон, округ Колумбия: Национальный комитет по обеспечению качества, 1993.

Национальный комитет по обеспечению качества. HEDIS 2.5: обновлены спецификации для HEDIS 2.0. Вашингтон, округ Колумбия: Национальный комитет по обеспечению качества, 1995.

Райли Г.Ф., Потосский А.Л., Любиц Д.Д., Браун М.Л. Состояние рака на момент постановки диагноза для Medicare НМО и платных участников. *Am J Public Health* 1994; 84: 1598-1604.

Томпсон Р.С., Таплин С.Х., Макафи Т.А., Мандельсон М.Т., Смит А.Е. Услуги первичной и вторичной профилактики в клинической практике: двадцатилетний опыт разработки, внедрения и оценки. *JAMA* 1995; 273: 1130-5.

Грин Л., Кройгер М. Применение PRECEDE / PROCEED в условиях сообщества: планирование укрепления здоровья: образовательный и экологический подход. Маунтин-Вью, Калифорния: Мэйфилд, 1991.

Папа Т. Объединенный план здравоохранения ликвидирует разрыв между ОПЗ и общественными медицинскими центрами. *НМО Практика*. 1995; 9: 71-4.

Тойч С.М., Люс Б.Р., Лоудер Д.О. CDC оттачивает на профилактике // *Журнал НМО* 1993: июль / август; 47-8.

CDC. Выдержки из конференции – агентства общественного здравоохранения и управляемая помощь: партнерство для здоровья. Атланта: Министерство здравоохранения и социальных служб США, Служба общественного здравоохранения, CDC, 1995.

Управление по профилактике заболеваний и укреплению здоровья. Справочник врача по профилактике. Вашингтон, округ Колумбия: Служба общественного здравоохранения, 1994.

References

Konstitutsiya Respubliki Kazakhstan ot 30 avgusta 1995 g.

Strategiya «Kazakhstan -2050» Poslaniye Glavy gosudarstva N.A.Nazarbayeva narodu Respubliki Kazakhstan.

Postanovleniye Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 09.01.2006 g №1696 (U061696) «O dopolnitel'nykh merakh po obespecheniyu zakonnosti i pravoporyadka» [4]

Kodeks RK «Zdorov'ye i sistema zdavookhraneniya (s izmeneniyami i dopolneniyami na 27.02.2017 g)»

Pashinyan G.A. , Barinov Ye.KH., Mal'tsev S.V. Vrachebnyye oshibki i otnosheniya k nim vracha // Aktual'nyye voprosy teorii i praktiki sudebno-meditinskoy ekspertizy. Yekaterinburg, 1998. – S. 273-278.

Ob al'ternativnoy protsedure uregulirovaniya sporov s uchastiyem posrednika (protsedure mediatsii): Federal'nyy zakon [prinyat Gos. Dumoy 7 iyulya 2010 g. : odobr. Vne Federatsii 14 iyulya 2010 g.] // Rossiyskaya gazeta. 2010. № 5247.

Virchenko YU.A., Samokhvalov N.A. Protседura mediatsii v Rossiyskoy Federatsii: plyusy i minusy Aktual'nyye problemy sovremenности: nauka i obshchestvo 2016 g.

KiberLeninka: <https://cyberleninka.ru/article/n/protседura-mediatsii-v-rossiyskoy-federatsii-plyusy-i-minusy>

Nesterova V.N. «Diskussiya» №8 (71) sentyabr' 2016 g. VAK KiberLeninka: <https://cyberleninka.ru/article/n/spetsifikapoliticheskikh-konfliktov-i-mediativnye-tehnologii-kak-vozmozhnost-ih-uregulirovaniya>

Smirnova I. G. K voprosu o neobkhodimosti vnedreniya mediativnykh tekhnologiy v proizvodstvo po ugovnym delam o prestupleniyakh nesovershennoletnikh dlya povysheniya yego effektivnosti / I. G. Smirnova // Yuvenal'nyye tekhnologii kak osnova sistemnoy pomoshchi sem'ye i detyam: materialy 1-y region. nauch.-prakt. konf. Ust'-Il'msk, 24 apr. 2014 g. – Irkutsk: Izd-vo BGUEP, 2015g. – S. 54-60.

Ivanova Ye.V., Deryabina G.P. Pravovaya mediatsiya: nekotoryye osobennosti kvalifikatsii. Zhurnal Uspekhi v khimii i khimicheskoy tekhnologii Gosudarstvo i pravo. tom XXXI №7 2017 g. <https://www.sciencedirect.com>

Kornakova S.V., Chigrina Ye.V. Institut mediatsii: analiz praktiki primeneniya i perspektivy razvitiya v Rossii. Zhurnal Prolog: zhurnal o prave 2017 №2.

Lyudupova Ye.YU., Vrachebnyye oshibki. Literaturnyy obzor (tekst) . Vestnik Roszdravnadzora. -2016.-№2.-str.6-15

Baker EL, Melton RJ, Stange PV, et al. Health reform and the health of the public: forging community health partnerships. *JAMA* 1994;272: 1276-82.

Group Health Association of America. 1995 National Directory of HMOs. Washington, DC: Group Health Association of America, 1995.

Foster Higgins. The Foster Higgins national survey of employer-sponsored health plans. New York, NY: Foster Higgins, 1995.

Hegner RE. Section 1115 Medicaid waivers: demonstrations or strategy for incremental reform? National Health Policy Forum Issue Briefs 1995;662:1-10.

The Kaiser Commission of the Future of Medicaid. Medicaid and managed care: lessons from the literature. Menlo Park, CA: Henry J. Kaiser Family Foundation, 1995.

Health Care Financing Administration. Medicare managed care program update. Baltimore, MD: Health Care Financing Administration, 1995.

National Committee for Quality Assurance. Health plan employer data and information set and user's manual, Version 2.0. Washington, DC: National Committee for Quality Assurance, 1993.

National Committee for Quality Assurance. HEDIS 2.5: updated specifications for HEDIS 2.0. Washington, DC: National Committee for Quality Assurance, 1995.

Riley GF, Potosky AL, Lubitz JD, Brown ML. State of cancer at diagnosis for Medicare HMO and fee-for-service enrollees. *Am J Public Health* 1994;84:1598-1604.

Thompson RS, Taplin SH, McAfee TA, Mandelson MT, Smith AE. Primary and secondary prevention services in clinical practice: twenty years' experience in development, implementation, and evaluation. *JAMA* 1995;273:1130-5.

Green L, Kreuter M. Application of PRECEDE/PROCEED in community settings: health promotion planning: an educational and environmental approach. Mountain View, CA: Mayfield, 1991.

Pope T. United Health Plan bridges gap between HMOs and community health centers. *HMO Practice*. 1995;9:71-4.

Teutsch SM, Luce BR, Lowder DO. CDC hones in on prevention. *HMO Magazine* 1993: July/ August; 47-8.

CDC. Excerpts from a conference -- public health agencies and managed care: partnerships for health. Atlanta: US Department of Health and Human Services, Public Health Service, CDC, 1995.

Office of Disease Prevention and Health Promotion. Clinician's handbook of preventive services. Washington, DC: Public Health Service, 1994.

**Zhatkanbayeva A.E.¹, Kozhabek K.M.², Umbetov M.N.³,
Zhatkanbayev E.B.⁴**

¹doctor of Law, e-mail: Aizhan.Zhatkanbaeva@kaznu.kz

²PhD, associate professor, e-mail: kozhabeklaw@gmail.com

³senior lecturer, e-mail: Madiyar.qazaq@gmail.com

⁴doctor of Economy, professor, e-mail: Aizhan.Zhatkanbaeva@kaznu.kz
al-Farabi Kazakh National university, Kazakhstan, Almaty

DEVELOPMENT OF BANKING INTERACTION BETWEEN KAZAKHSTAN AND CHINA

In modern economic conditions, the efficiency of the banking sector affects the development of not only the financial and economic system of the state, but also ensures the financial stability of the national economy as a whole. Considering the processes of globalization and liberalization of financial markets, as well as the growing demand of consumers of financial services, attention is being paid to the banking sector both from academics and from the management of banking institutions at various levels of government. All this causes a special interest in the banking sector of the Republic of Kazakhstan. The article explores the features of the development of the banking sector of the Republic of Kazakhstan in the conditions of the infusion of Chinese banks into the banking system. On the example of the work of Chinese banks within the country and in the global financial space, recommendations on ways to improve legislation on the banking system of Kazakhstan are made. According to current global trends in the financial market, the banking sector is entering a qualitatively new level of functioning, which leads to its analysis and identification of its structure in the Republic of Kazakhstan. The current state of the banking sector of the Republic of Kazakhstan in the context of globalization processes is analyzed. Key factors influencing the development of the banking sector of the Republic of Kazakhstan are identified. The problems and directions of development of the banking sector of the Republic of Kazakhstan at the present stage are identified.

Key words: banking law, banking system, foreign banks, banking legislation.

**Жатқанбаева А.Е.¹, Кожабек К.М.², Умбетов М.Н.³,
Жатқанбаева Е.Б.**

¹з. ғ. д., e-mail: Aizhan.Zhatkanbaeva@kaznu.kz

²PhD докторы, доцент, e-mail: kozhabeklaw@gmail.com

³аға оқытушы, e-mail: Madiyar.qazaq@gmail.com

⁴з. ғ. д., профессор, e-mail: Aizhan.Zhatkanbaeva@kaznu.kz
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

Қазақстан және Қытай арасындағы банк саласындағы қарым-қатынастың дамуы

Қазіргі экономикалық жағдайда банк секторы қызметінің тиімділігі мемлекеттің қаржылық-экономикалық жүйесін дамытып ғана қоймай, сондай-ақ тұтастай алғанда ұлттық экономиканың қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз етеді. Жаһандану үрдістерін және қаржы нарықтарының либерализациясын, сондай-ақ қаржылық қызмет тұтынушыларының сұранысын ескере отырып, банк секторына ғалымдар да, банк мекемелерінің басшылығы және әр түрлі деңгейдегі мемлекеттік органдардың назары арта бастады. Мұның бәрі Қазақстан Республикасының банк секторына ерекше қызығушылық тудырады. Мақалада қытай банктерін банк жүйесіне енгізу жағдайында Қазақстан Республикасының банк секторының даму ерекшеліктері қарастырылады. Елдегі және жаһандық қаржы кеңістігінде қытай банктерінің жұмысының мысалында

Қазақстанның банк жүйесіндегі заңнаманы жетілдіру жолдары туралы ұсыныстар жасалды. Қаржы нарығындағы қазіргі жаһандық үрдістерге сәйкес, банк секторы өзінің қызметін сапалы жаңа деңгейге шығарады, бұл оның талдауына және Қазақстан Республикасында өз құрылымының ерекшеліктерін анықтауға әкеледі. Қазақстан Республикасының банк секторының қазіргі жағдайы жаһандану үрдістері жағдайында талданды. Қазақстан Республикасының банк секторының дамуына әсер ететін негізгі факторлар анықталды. Қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасының банк секторының дамуының бағыттары мен мәселелері анықталды.

Түйін сөздер: банк құқығы, банк жүйесі, шетел банкі, банк заңнамасы.

Жатқанбаева А.Е.¹, Кожабек К.М.², Умбетов М.Н.³,
Жатқанбаев Е.Б.

¹Д.ю.н., e-mail: Aizhan.Zhatkanbaeva@kaznu.kz

²доктор PhD, доцент, e-mail: kozhabeklaw@gmail.com

³ст. преподаватель, e-mail: Madiyar.qazaq@gmail.com

⁴Д.э.н., профессор, e-mail: Aizhan.Zhatkanbaeva@kaznu.kz

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

Развитие банковского взаимодействия между Казахстаном и Китаем

В современных экономических условиях эффективность функционирования банковского сектора не только влияет на развитие финансово-экономической системы государства, но и обеспечивает финансовую стабильность национальной экономики в целом. Учитывая процессы глобализации и либерализации финансовых рынков, а также возрастающий спрос потребителей финансовых услуг, повышается внимание к банковскому сектору как со стороны ученых, так и со стороны руководства банковских учреждений разных уровней управления. Все это обуславливает особый интерес к банковскому сектору Республики Казахстан. В статье исследованы особенности развития банковского сектора Республики Казахстан в условиях вливания в банковскую систему банков КНР. На примере работы китайских банков внутри страны и в мировом финансовом пространстве внесены рекомендации по направлениям совершенствования законодательства о банковской системе Казахстана. Согласно современным мировым тенденциям финансового рынка банковский сектор выходит на качественно новый уровень функционирования, что побуждает к его анализу и выявлению особенностей его структуры в Республике Казахстан. Проанализировано современное состояние банковского сектора Республики Казахстан в условиях глобализационных процессов. Выявлены ключевые факторы, влияющие на развитие банковского сектора Республики Казахстан. Определены проблемы и направления развития банковского сектора Республики Казахстан на современном этапе.

Ключевые слова: банковское право, банковская система, иностранные банки, банковское законодательство.

The relevance of research

The integration of Kazakhstan into the global financial system was reflected in the dependence of the banking sector on the conjuncture in the global markets, which negatively affected the activities of leading domestic banks. Crisis phenomena, either explicitly or hidden, have accumulated over the past few years and were due to a number of factors. Thus, according to specialists, “the problems of banks manifested themselves in the imperfection and inconsistency of risk management systems with current trends and the level of accepted risks, both in degree and quality of risks, in a low level of corporate management, inadequate transparency of banking business and, as a result, business inefficiency -models that are sensitive to negative trends. The world crisis, on the one hand, revealed problems and

weak points of development, and on the other hand, it provides an opportunity for self-renewal for the banking sector of Kazakhstan, which functioned in difficult conditions due to the persistence of instability in world markets” (Kuzgibekov 2018).

The weakness of the banking system has become apparent in the last 2-3 years. This was especially acute in 2018. Many domestic and foreign financial players left the country’s economic market, which also adversely affected the rating of the country’s banking system. At the same time, financial analysts note that, against this background, the role of foreign banks has seriously increased.

Deposits of Kazakhstanis are slowly flowing into foreign banks: the share of retail deposits in STBs with foreign participation increased from 10% to 11% over the year. The main “foreign banks” are Russian “subsidiaries” (Rating of Kazakhstan banks

– 2018). The volume of deposits over the past year for the first time in several years has decreased – by 3.4%, that is, to 16.7 trillion tenge. Corporate deposits decreased by 9.7% – to 8.5 trillion tenge. At the same time, retail deposits continued to grow – in 2017 by 4% – to 8.2 trillion tenge. As a result, the share of individuals' deposits in the total volume of deposits of second-tier countries increased over the year from 45.8% to 49.3%.

As of January 1 of the current year, the country's banking sector is represented by 32 second-tier banks, of which 13 are with foreign participation. The share of deposits in banks of the Republic of Kazakhstan with foreign participation in the deposit portfolio has been growing for the second year in a row.

In addition, and the banking sector includes banks in China, which have significant capital and are able to dictate the rules of the game.

Main part

The banking sector is an important component of the national economy of any country. It is advisable to highlight the features of the banking sector of the Republic of Kazakhstan:

- covers a specific activity that is related to the monetary sphere;
- dynamic behavior of banking institutions;
- ability to self-regulation and self-development;
- the complexity of the relationship system;
- a large number of constituent elements of the banking sector, which are equally aimed at maximizing profits and increasing liquidity;
- active introduction of modern information and communication technologies in customer service;
- constant search for new ideas to ensure innovative development (Nazarov 2016: 97-98).

The legal basis for regulating the activities of the banking system is the Law of the Republic of Kazakhstan "On the National Bank", the Law of the Republic of Kazakhstan "On banks and banking activities in the Republic of Kazakhstan" and the Law of the Republic of Kazakhstan "On currency regulation and currency control". On the basis of these acts, decisions of the National Bank of the Republic of Kazakhstan are adopted, which directly regulate this sphere.

The National Bank of Kazakhstan is the only body that determines and implements the state monetary policy of the Republic of Kazakhstan, the purpose of which is to ensure price stability in the country.

Kazakhstan has a two-tier banking system. The first level bank – the National Bank is the

central bank of the Republic of Kazakhstan and represents the top (first) level of the banking system of the Republic of Kazakhstan. He represents the interests of the Republic of Kazakhstan in relations with central banks and banks of other countries, in international banks and other financial and credit organizations. Its legal status is determined by the Constitution of the Republic of Kazakhstan of August 30, 1995 and the Law of the Republic of Kazakhstan "On the National Bank of the Republic of Kazakhstan" of March 30, 1995 No. 2155. The National Bank reports directly to the President of the Republic of Kazakhstan and is not responsible for the obligations of the Government of Kazakhstan.

The National Bank is the authorized body that regulates, controls and supervises banking activities in the country. It creates general conditions for the functioning of banks and organizations engaged in certain types of banking operations.

Second-tier banks are the remaining banks that have received a license from the National Bank to conduct banking activities in Kazakhstan. Thus, at present, there are 35 second-tier banks in the country, including foreign banks (Russia, China, Pakistan, etc.), including the Islamic Bank.

The National Bank sets the criteria for obtaining permission to open a bank. The Central Bank acts on the basis of the Resolution of the Board of the Agency of the Republic of Kazakhstan on Regulation and Supervision of the Financial Market and Financial Organizations No. 121 of April 30, 2007 "On Approval of the Rules for Issuing Permits for Opening a Bank, as well as Licensing Banking and Other Operations, Activities in the Securities Market by Banks" (Decisions of the Board of the Agency of the Republic of Kazakhstan 2007).

Banks are not responsible for the obligations of the state, as well as the state is not responsible for their obligations, except in cases where banks or the state assume such responsibility. At the same time, the state guarantees the safety of deposits accepted by interstate banks – residents of the Republic of Kazakhstan, and is liable for their obligations in proportion to the share of the Government of the Republic of Kazakhstan in the authorized capital of such banks.

The authorized capital of the bank is formed only in the national currency of the Republic of Kazakhstan. The size stated in the Charter of the Bank must be fully ensured within 1 year after receiving permission to open a bank with the subsequent receipt of a license (Law of the Republic of Kazakhstan 1995).

The founders and shareholders of the bank may be legal entities and individuals – residents and non-residents of the Republic of Kazakhstan. At the same time, the National Bank monitors its business reputation and financial viability. The conditions for creating bank holding companies and acquiring the status of a major participant in a bank are determined by law, while the National Bank reserves the right to refuse to assign such status and, accordingly, buy back a certain number of bank shares.

For a bank with the participation of non-residents of the Republic of Kazakhstan, additional requirements for establishment are established. Thus, a non-resident individual or legal entity who is the founder of a bank, in addition to documents, must attach to the application for issuing permission to open a bank written notification to the authorized body of the relevant state that the person is allowed to own shares of the resident bank of the Republic of Kazakhstan or body of the relevant state that such a permit under the laws of the state of the specified founder is not required.

Currently, foreign banks and insurance companies can work in the country only through subsidiaries – residents of Kazakhstan. A non-resident bank of the Republic of Kazakhstan has the right to open its representative office without obtaining the consent of the authorized body, but within thirty working days from the date of registration in the justice authorities must notify the authorized body in writing with the application:

1) a notarized copy of the provision on representation with the mark and stamp of the registered justice authority;

2) written confirmation of the banking supervision authority of the relevant state that the non-resident bank of the Republic of Kazakhstan has a valid license for banking activities;

3) a written notification of the banking supervision authority of the relevant state that he does not object to the opening of a representative office of a non-resident bank of the Republic of Kazakhstan in the territory of the Republic of Kazakhstan, or a statement from the banking supervision authority or the authoritative legal service of the relevant state that such permission by the legislation of the state of the bank – non-resident of the Republic of Kazakhstan is not required;

4) a notarized power of attorney addressed to the head of the representative office of the bank.

Opening branches of nonresident banks in the Republic of Kazakhstan is prohibited. The National Bank is entitled to demand the closure of a branch or additional premises of a branch or representative

office of a resident bank and a representative office of a non-resident bank of the Republic of Kazakhstan.

The growth of the world economy, according to the IMF, will be 3.7% in 2018 and 2019, after a slowdown in 2015-2016. The main contribution, as before, will be provided by the developing countries of Asia, in particular, the Chinese economy will show an increase of 6.6% in 2018, with a slowdown to 6.2% in 2019.

The National Bank of Kazakhstan is implementing the “Program for improving the financial stability of banks”, which has already allowed to minimize systemic risks and find a solution to long-standing problems in the banking sector. In addition, it gives an important impetus to the economic development of the country by increasing bank lending, the “Program to improve the financial sustainability of banks” (Resolution of the Board of the National Bank of June 30 2017) in 2017 and the creation of the Kazakhstan Sustainability Fund, which supports financial institutions. The first stage of the program provided for the immediate reorganization of banks. A successful solution was found to save the backbone Kazkommertsbank. His potential bankruptcy could lead to large losses and reputational risks for the entire banking system.

In addition, at the first stage of the program, five other large Kazakhstani banks were assisted and provided state support in the amount of 653.7 billion tenge (1.9 billion US dollars). The head of the National Bank noted that with the transition to a floating exchange rate in 2015, systemic liquidity risk and dollarization decreased significantly, which led to an unprecedented visibility and predictability of interest rates and monetary conditions for Kazakhstan. The liquidity condition of the banking sector is assessed as stable against the background of the continuing surplus. The total amount of highly liquid assets, both in tenge and in foreign currency as of September 1, 2018, amounted to 8.5 trillion tenge, which covers about 40% of total liabilities of banks. Currency risks associated with dollar liabilities remain manageable, mainly because dollarization has declined. Thus, the dollarization of deposits decreased to 47% by the end of August 2018, while at the beginning of 2016 this figure was 72%. Banks accumulated capital and minimized risky assets, which led to an increase in capital adequacy from 16.3% at the beginning of 2017 to 20.9% on September 1 of the current year (National Bank: from stabilizing the banking sector to sustained economic growth).

The second stage of the stabilization program is focused on improving the banking system as a

whole. The task of the regulator is not to identify problems after they appear, but to prevent them from occurring initially. Significant changes were made to the legislation, which entered into force on January 1, 2019. In addition to the above measures, the legislative framework for the rehabilitation of banks in Kazakhstan was conceptually revised to improve its efficiency. The Board of the National Bank on February 6, 2018 decided to complete the implementation of the program in terms of measures to recapitalize large banks. On February 7, 2018, consideration of applications of banks was discontinued, and those applications that had already been received before this deadline would remain without consideration, he said. The head of the National Bank noted that international experience indicates that “support programs should cover only large institutions for financial stability in the country” (The National Bank will no longer capitalize the large banks as part of their recovery).

Fundamental methods of reorganization of banks, widely used in international practice, including the bail-in mechanism, are being introduced. These changes are aimed at minimizing budget expenditures for the financial rehabilitation of problem banks and reducing the risk of bad faith. As part of the legislative amendments, the mechanism of the National Bank, as the lender of last resort, was improved in accordance with international best practices, implementing principles such as providing fully secured loans only to solvent banks at market rates. In addition, the National Bank expands the list of acceptable collateral for this mechanism, including non-market assets. Such changes contribute to the stability of the financial system, since they can increase market discipline and prevent the solvent bank from failing to fulfill its obligations and, consequently, systemic risks that arise. The Kazakhstan Banking Sector Stabilization Program is a long-term, systemic and preventive measure. Positive changes are reflected in the updated forecasts of Kazakhstan’s economic growth. Recently, the Asian Development Bank has improved its forecast for Kazakhstan’s GDP growth from 3.2% to 3.7% in 2018 and from 3.5% to 3.9%, respectively, in 2019.

China is one of the key trade partners of Kazakhstan. According to the results of 2017 the foreign trade turnover between the countries increased by more than 30%.

Currently, Kazakhstan and China are implementing 51 joint projects in the field of industry, transport and logistics in the amount of \$ 28 billion. As part of the Kazakhstan-China Forum, held in

early September in Astana, it was noted that China, together with other financial institutions, provided support in the amount of more than \$ 50 billion for the construction of projects in Kazakhstan (Press release of the Embassy of the People’s Republic of China in the Republic of Kazakhstan 2018).

Cooperation between countries in the framework of the revival of the Silk Road is observed in all spheres: cultural, political and economic. The total investment in Kazakhstan has already exceeded \$ 43 billion. China ranks fourth in terms of investment in Kazakhstan. In Kazakhstan, there are more than 1,200 enterprises with the participation of Chinese capital in the oil and gas, chemical and food industries, as well as in banking, engineering, logistics and other fields.

Today in Kazakhstan there are 13 banks with foreign participation. The total amount of assets of foreign players by the end of April 2018 amounted to 4.09 trillion tenge. Since the beginning of the year, the assets of these banks have grown by 2.6%. The share of banks with foreign participation in the total assets of the banking sector over the past 12 months increased from 14.8% to 17.1%.

The share of Chinese banks in the credit market of Kazakhstan is only 0.3%, but this is 10 times more than in 2010 (Analysis of the banking sector of Kazakhstan – RA RFCA).

Today, representatives of two banks from the “big four” operate in Kazakhstan – JSC Subsidiary Bank Bank of China Kazakhstan and Bank of China in Kazakhstan and JSC ICBC Almaty (Bank of China in Almaty).

Since 2010, the share of Chinese banks in the credit market of Kazakhstan has increased 10 times, however, it remains quite insignificant – only 0.3%. The highest rate was recorded in 2015, when the total share of the loan portfolio of China TPB and Bank of China was 0.4%.

Until 2018, the Bank of China in Kazakhstan was the leader among the two banks in terms of the loan portfolio, with a volume of 11.7 billion tenge versus 10.4 billion tenge of TPB China. But by the end of 2015, the TPB of China took the lead with a volume of 38.7 billion tenge versus 17.9 billion tenge of the Bank of China. At the end of December 2017, the volume of the loan portfolio of the TPB of China was 25.3 billion tenge, which is 25.8% less than a year earlier. The volume of loans of the Bank of China for the year increased by 1.8% to 12.7 billion tenge (Bank of China Kazakhstan).

On June 7, 2017, the People’s Bank of Kazakhstan signed an agreement with China CITIC Bank Corporation Limited and

ChinaShuangweiInvestmentCo. Ltd. on the sale of 60% in the share capital of JSC AltynBank (a subsidiary wholly owned by Halyk Bank). This will strengthen the position of Chinese banks in the banking sector of Kazakhstan and increase their share from 0.3% at once to 1.1%.

The Bank of China in Kazakhstan is a subsidiary of the Bank of China, the oldest Chinese bank. JSC SB Bank of China in Kazakhstan was opened in 1993, and the main activity of this financial institution is the provision of a wide range of financial transaction services, as well as deposit programs, both for large corporations and for small commercial enterprises.

It must be borne in mind that, thanks to large volumes of financial assets and a wide network of branches of Bank of China, and its partner banks around the world, Subsidiary Bank Bank of China in Kazakhstan can provide services to the widest consumer sector from small and medium businesses to industrial giants and transnational corporations. According to the Internet portal Banker.kz, the financial indicators of the Bank of China in Kazakhstan are quite high. So, at the end of April 2015, the bank's assets amounted to 191,103,609 thousand tenge, own capital – 17,137 856 thousand tenge. Thus, Subsidiary Bank JSC Bank of China in Kazakhstan ranked 21st in the rating of Kazakhstan banks in terms of assets and 23rd in terms of capital (<https://allbanks.kz/banks/bank/Bank-Kitaya-v-Kazahstane>).

An important event for the Bank of China in Kazakhstan was the assignment of the status of market maker for the Chinese yuan. This event took place on September 25, 2014 in the trading floor of the Kazakhstan Stock Exchange (KASE) during the grand opening of trading of the Chinese yuan / Kazakhstan tenge currency pair. The opening of exchange trading in the Chinese yuan will contribute to the growth of the share of exchange transactions and increase in the volume of foreign exchange markets, as well as strengthen the role of the tenge in the international arena. The main objective of the new currency instrument is to support the increasing volumes of direct trade operations between Kazakhstan and China. JSC DB “Bank of China in Kazakhstan” will contribute to the development of Kazakhstan-China trade and economic relations, providing access to direct exchange of currencies of the two countries, mutually beneficial for both economies.

The representative of the second of the “big four” banks, operating in Kazakhstan – JSC “Commercial and Industrial Bank of China in Almaty” – has been operating in Kazakhstan since 1993. It is a

subsidiary of the Industrial and Commercial Bank of China (ICBC).

ICBC has an extensive network of branches and representative offices, both in China and in other countries, and now the number of representative offices of this bank is about 17 thousand (<https://www.zakon.kz/4885169-v-natsbanke-rk-rasskazali-o-situatsii-v.html>). But at the moment the bank has no branches in other regions of Kazakhstan. The financial performance of Commercial and Industrial Bank of China in Almaty is also quite high, as is the Bank of China in Kazakhstan. So, at the end of April 2017, the bank's assets amounted to 62,500,444 thousand tenge, and its own capital – 11,996,776 thousand tenge. The bank took the 28th place in the rating of Kazakhstan banks in terms of assets and the 27th in terms of capital.

Consequently, today, cooperation of Kazakhstan and China in the banking sector is limited to the participation of two subsidiary banks from the “big four”, but nevertheless, D. Akishev, the former deputy chairman of the National Bank of Kazakhstan, noted that Kazakhstan-China partnership in the financial sector is not limited to this (https://forbes.kz/leader/rejting_bankov_kazahstana_2018_1532941613/). In turn, Kazakhstani banks also entered the Chinese market, in particular, the Halyk Bank of Kazakhstan.

Part of the implementation of the initiative of the Chinese government “One Belt. One Road” in order to expand the horizons of financial and trade and economic cooperation between China and Kazakhstan in April 2018, 50.1% of shares of AltynBank JSC were sold to Chinese CITIC Bank and 9.9% of ShuangweiInvestment (Chinese investment company Shuangway).

In September 2018, China CITIC Bank Corporation Limited and Astana International Financial Center signed a memorandum of strategic cooperation.

As part of the memorandum, it is planned to jointly develop new business areas and products related to the Chinese yuan, including settlement, exchange operations and the organization of bond issues. Provision is made to provide settlement services in Chinese yuan for residents of AIFC by a subsidiary of CITIC Bank in Kazakhstan – JSC Altyn Bank. In addition, Altyn Bank is ready to provide services as a settlement bank and custodian for the stock exchange of the Astana International Financial Center (AIX). It should be noted that CITIC Bank, being an experienced and active direct participant in the cross-border interbank payment system (CIPS), is ready to provide services of indirect participation in this

system for banks registered with the AIFC to speed up and simplify the process of making payments in Chinese yuan. Altyn Bank has already submitted an application for indirect participation in the CIPS system and will provide the corresponding service at the AIFC site. In addition, Altyn Bank will consider the possibility of opening a branch in the territory of the AIFC to serve the resident companies of the AIFC. The parties also agreed to cooperate in organizing specialized events for investors and issuers of securities in order to bring together the financial markets of China and the AIFC, exchange experience and best practices in the field of financial services, improve financial literacy, including organizing seminars for students and entrepreneurs.

Conclusion

We believe that the introduction of Chinese banks in the Kazakh banking system is mandatory, taking into account China's investment activities in Kazakhstan and the development of trade and other relations. The specificity of Chinese banks is that they expect to serve only their projects. At the same time, the one that Kazakhstan's regulator and partner banks will receive in their interaction with Chinese

banks will allow them to more freely navigate the international community. What will allow in the end to solve the problems that now face the banking sector of Kazakhstan.

For banks globally, 2018 could be a pivotal year in accelerating the transformation into more strategically focused, technologically modern, and operationally agile institutions, so that they may remain dominant in a rapidly evolving ecosystem.

This metamorphosis is far from easy as most banks grapple with multiple challenges: complex and diverging regulations, legacy systems, disruptive models and technologies, new competitors, and, last but not least, an often restive customer base with ever-higher expectations.

In this outlook we explore the challenges most banks face in balancing the need to restructure their foundations for the long-term with finding near-term growth.

We do so by identifying six macro themes that should be critical for long-term growth:

1. Customer centricity
2. Regulatory recalibration
3. Technology management
4. Mitigating cyber risk
5. Fintechs and bigtechs
6. Reimagining the workforce.

References

- Analysis of the banking sector of Kazakhstan – RA RFCA // rfcaratings.kz/wp-content/uploads/2015/11/Analiz-bankovskogo-sektora-RK-1.docx
- Bank of China Kazakhstan // www.bankofchina.kz/ru/aboutbank
- “Big Four” Chinese banks and their activities in the banking sector of Kazakhstan // https://forbes.kz/leader/rejting_bankov_kazahstana_2018_1532941613/
- Banking Outlook Accelerating the transformation – Deloitte // <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Financial-Services/gx-fsi-dcfs-2018-banking-outlook.pdf>
- Decisions of the Board of the Agency of the Republic of Kazakhstan on Regulation and Supervision of the Financial Market and Financial Organizations No. 121 of April 30, 2007 “On Approval of the Rules for Issuing Permits for Opening a Bank, as well as Licensing Banking and Other Operations, Activities on the Securities Market by Banks”
- JSC SB “Bank of China in Kazakhstan” // <https://allbanks.kz/banks/bank/Bank-Kitaya-v-Kazahstane>
- Kuzgibekov S.B. Expansion of foreign banks to the banking services market in Kazakhstan // <https://articlekz.com/article/7980;>
- Law of the Republic of Kazakhstan “On the National Bank of the Republic of Kazakhstan” dated March 30, 1995 No. 2155
- National Bank: from stabilizing the banking sector to sustained economic growth // https://www.inform.kz/ru/nacbank-ot-stabilizacii-bankovskogo-sektora-do-ustoychivogo-ekonomicheskogo-rosta_a3457019
- Nazarov S.Zh. The banking sector of the Republic of Kazakhstan: problems and development prospects. Bulletin KazNPU. Economic series. Number 3. 2016
- Press release of the Embassy of the People's Republic of China in the Republic of Kazakhstan (2018.5.19-5.27). Chinese-Kazakh relations // <http://kz.china-embassy.org/rus/sgxx/sgdt/t1566251.htm>
- Rating of Kazakhstan banks – 2018 // https://forbes.kz/leader/rejting_bankov_kazahstana_2018_1532941613;
- Resolution of the Board of the National Bank of June 30, 2017 No. 129 On Approval of the Program for Improving the Financial Stability of the Banking Sector of the Republic of Kazakhstan // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=35619394#pos=3;-50
- Sino-Eurasian Integration Overview // <https://www.zakon.kz/4885169-v-natsbanke-rk-rasskazali-o-situatsii-v.html>
- The National Bank will no longer capitalize the large banks as part of their recovery // <https://kursiv.kz/news/finansy/2018-02/nacbank-bolshe-ne-budet-dokapitalizirovat-krupnye-banki-v-ramkakh-ikh>

5-бөлім
**ТАБИҒИ РЕСУРСТАР ЖӘНЕ
ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ**

Section 5
**NATURAL RESOURCES
AND ECOLOGY LAW**

Раздел 5
**ПРИРОДОРЕСУРСОВОЕ
И ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО**

**Kuanaliyeva G.A.¹, Shulanbekova G.K.²,
Jetibaev N.S.³, Lavnichak A.⁴**

¹Doctor of Juridical Science, professor, e-mail: kuanaliyeva.guldanakz@mail.ru

²Senior lecturer, e-mail: gul15-73@mail.ru

³Candidate of Juridical Science, docent, e-mail: zhetybaev-14@mail.ru
al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

⁴Doctor of Juridical Science, professor, University of Wroclaw,
Poland, Wroclaw, e-mail: natalia.unv@gmail.com

**A LEGISLATIVE NATURE AND
DIRECTION OF MODERNIZATION
OF AGROINDUSTRIAL COMPLEX**

In this article theoretical and practical aspects of legal status of agro-industrial complex (APK) in Kazakhstan are considered. The agro-industrial complex unites all industries which are taking part in production of agricultural products, its processing and bringing to the consumer. Kazakhstan, owing to natural, climatic and geographical features and also specific conditions and traditional labor skills of indigenous people inherent in it, long since is considered one of the largest livestock countries. In Kazakhstan nearly a half of the population lives in the village, but agriculture became the weakest industry which demands correctly picked up consecutive approach to reforming.

Now sustainable development of agro-industrial complex is considered as the complex generalizing criterion of successful activity as in general national economies, and the separate industries, and effective activity of APK most fully is equitable to the interests of producers, consumers and potential investors.

Authors focus attention to relevance of the studied problem, define the place and a role of agro-industrial complex in economy of Kazakhstan and also author's definition by comparison of various points of view of scientists is given and offers ways of improvement of the current legislation in the field.

In article the difficult and many-sided questions of productive and economic, organizational, social and legal character requiring the comprehensive solution and making problems of development of agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan are considered. As the most significant are allocated problems of creation of new more perfect production facilities, high-quality change of the relations of productive and economic character between subjects of economy. The increasing nonequivalence of barter of the branches of agriculture with other industries is noted. It is revealed that one of the reasons of low labor efficiency level in agriculture is the high moral and physical wear of the equipment and fixed assets. Besides, problems of providing the favorable environment with the state for the purpose of effective functioning of agrarian production which has to be implemented through certain functions are analyzed. Formation and reproduction of effective subjects of the market relations has to become the most important function of the state. At the same time the role of the state has to come down to that by means of scientifically based forms, methods, levers, preparation and retraining of personnel to create a favorable environment for steady reproduction of effective subjects of the market relations in APK of the Republic of Kazakhstan, its regions, enterprise structures.

Key words: agro-industrial complex, agrarian legislation, agriculture, agricultural cooperative, food security of the country, production efficiency, agrarian legal relationship, land law, ecological right, state mechanism.

Куналиева Г.А.¹, Шуланбекова Г.К.², Жетібаев Н.С.³, Лавничак А.⁴

¹заң ғылымдарының докторы, профессор, e-mail: kuanaliyeva.guldanakz@mail.ru

²аға оқытушы, e-mail: gul15-73@mail.ru

³заң ғылымдарының кандидаты, доцент, e-mail: zhetybaev-14@mail.ru

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

⁴заң ғылымдарының докторы, профессор, Вроцлав университеті,

Польша, Вроцлав қ., e-mail: natalia.unv@gmail.com

Агроөнеркәсіп кешенінің заңнамалық сипаты мен жаңартылу бағыты

Бұл мақалада Қазақстандағы агроөнеркәсіптік кешеннің (АӨК) құқықтық мәртебесінің теориялық және практикалық аспектілері талқыланады. Агроөнеркәсіптік кешен ауыл шаруашылық өнімдерін өндірумен, оларды өңдеу және тұтынушыға жеткізумен айналысатын экономиканың барлық секторларын біріктіреді. Табиғи, климаттық және географиялық ерекшеліктері, сондай-ақ жергілікті халықтың дәстүрлі еңбек дағдылары мен нақты жағдайлары арқасында Қазақстан ұзақ жылдар бойы ірі мал шаруашылығы елдерінің бірі болып саналады. Қазақстанда халықтың жартысына жуығы ауылда тұрады, бірақ ауыл шаруашылығы ең әлсіз сектор болып табылады, ол реформаның дұрыс таңдалған, дәйекті көзқарасын талап етеді.

Қазіргі уақытта агроөнеркәсіптік кешеннің тұрақты дамуы тұтастай алғанда ұлттық экономикаға да, жекелеген салаларға да табысты қызметтің жалпыға ортақ өлшемі ретінде қарастырылады, ал агроөнеркәсіп кешенінің тиімді қызметі өндірушілердің, тұтынушылардың және әлеуетті инвесторлардың мүдделерін толығымен қанағаттандырады.

Авторлар зерттелетін мәселенің өзектілігіне назар аударады, Қазақстанның экономикасындағы агроөнеркәсіп кешенінің орны мен рөлін анықтайды, сондай-ақ ғалымдардың түрлі көзқарастарын салыстыру арқылы авторлардың өз анықтамасы беріледі және осы саладағы қолданыстағы заңнаманы жетілдіру жолдары ұсынылады.

Мақалада Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіп кешенінің кешенді шешімі мен компоненттерін талап ететін өндірістік және экономикалық, ұйымдастырушылық, әлеуметтік-құқықтық сипаттағы күрделі және көп қырлы мәселелер қарастырылады. Ең бастысы, жаңа, неғұрлым озық өндірістік бірліктерді құру проблемалары, экономика субъектілері арасындағы өндіріс пен экономикалық сипаттағы қарым-қатынастардың сапалы өзгеруі атап өтілді.

Ауыл шаруашылығында еңбек өнімділігінің төмендігінің себептерінің бірі жабдықтар мен негізгі құралдардың жоғары моральдық және күш қуаты жағынан нашарлауы болып табылады. Бұдан басқа, ол үкіметке белгілі бір функциялар арқылы іске асырылуы тиіс ауыл шаруашылығы өндірісінің тиімді жұмыс істеуі үшін қолайлы ортаны қамтамасыз ету проблемалары талданады. Мемлекеттің маңызды функциясы нарықтық қатынастардың тиімді субъектілерін қалыптастыру және көбейту болуы тиіс. Сонымен бірге, Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенінде, оның өңірлерінде, бизнес-құрылымдарында нарықтық қатынастардың тиімді субъектілерін тұрақты түрде қалпына келтіру үшін қолайлы ортаны құруға байланысты мемлекеттің рөлі ғылыми негізделген нысандарды, әдістерді, тетіктерді, оқытуды және қайта даярлауды қолдануы тиіс.

Түйін сөздер: агроөнеркәсіп кешені, аграрлық заңнама, ауыл шаруашылығы, ауыл шаруашылық кооперативі, елдің азық-түлік қауіпсіздігі, сапалы өнімділік, ауыл шаруашылық қатынастары, жер құқығы, экологиялық құқық, мемлекеттік механизм.

Куналиева Г.А.¹, Шуланбекова Г.К.², Джетибаев Н.С.³, Лавничак А.⁴

¹доктор юридических наук, профессор, e-mail: kuanaliyeva.guldanakz@mail.ru

²старший преподаватель, e-mail: gul15-73@mail.ru

³кандидат юридических наук, доцент, e-mail: zhetybaev-14@mail.ru

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

⁴доктор юридических наук, профессор, e-mail: natalia.unv@gmail.com

Вроцлавский университет, Польша, г. Вроцлав, e-mail: natalia.unv@gmail.com

Законодательная характеристика агропромышленного комплекса и пути его совершенствования

В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты правового статуса агропромышленного комплекса (АПК) в Казахстане. Агропромышленный комплекс объединяет все отрасли хозяйства, принимающие участие в производстве сельскохозяйственной продукции, ее переработке и доведении до потребителя. Казахстан в силу присущих ему природных, климатических и географических особенностей, а также специфических условий и традиционных трудовых навыков коренного населения издавна считается одной из крупнейших животноводческих стран. В Казахстане почти половина населения живет в селе, но именно

сельское хозяйство стало самой слабой отраслью, которая требует правильно подобранного последовательного подхода к реформированию.

В настоящее время устойчивое развитие агропромышленного комплекса рассматривается в качестве комплексного обобщающего критерия успешной деятельности как в целом экономики страны, так и отдельных отраслей, так и эффективная деятельность АПК наиболее полно отвечает интересам производителей, потребителей и потенциальных инвесторов.

Авторы акцентируют внимание на актуальности исследуемой проблемы, определяют место и роль агропромышленного комплекса в экономике Казахстана, а также дается авторское определение путем сопоставления различных точек зрения ученых и предлагает пути совершенствования действующего законодательства в данной области.

В статье рассмотрены сложные и многогранные вопросы производственно-экономического, организационного, социально-правового характера, требующие всестороннего решения и составляющие проблемы развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан. Как наиболее значимые выделены проблемы создания новых более совершенных производственных единиц, качественного изменения отношений производственно-экономического характера между субъектами экономики. Отмечена увеличивающаяся неэквивалентность товарообмена отраслей сельского хозяйства с другими отраслями. Выявлено, что одной из причин низкого уровня эффективности труда в сельском хозяйстве является высокий моральный и физический износ оборудования и основных средств. Кроме того, анализируются проблемы обеспечения государством благоприятной среды с целью эффективного функционирования аграрного производства, которое должно реализовываться через определённые функции. Важнейшими функциями государства должны стать формирование и воспроизводство эффективных субъектов рыночных отношений. При этом роль государства должна сводиться к тому, чтобы с помощью научно-обоснованных форм, методов, рычагов, подготовки и переподготовки кадров создать благоприятную среду для устойчивого воспроизводства эффективных субъектов рыночных отношений в АПК Республики Казахстан, её регионах, предпринимательских структур.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, аграрное законодательство, сельское хозяйство, сельскохозяйственный кооператив, продовольственная безопасность страны, эффективность производства, аграрные правоотношения, земельное право, экологическое право, государственный механизм.

Introduction

Full implementation of the potential of the agro-industrial complex is one of the priorities set by the head of State in his Address to the people of Kazakhstan. At the same time, labor productivity and exports of processed agricultural products should be increased by 2.5 times. This is a task defined for the next five years. “All measures of state support should be directed to the large-scale involvement of modern agricultural technologies in the country. We should use the best experience in the management of the industry by introducing flexible and convenient standards and attracting reputable foreign experts in the field of agriculture – “smart people”. It is necessary to create a system of mass training to teach rural entrepreneurs new skills of management. I instruct the government to provide for at least 100 billion tenge annually for these purposes in the next 3 years,” Nursultan Nazarbayev said (electronic resource Growing welfare of kazakh citizens: increase in income and quality of life: 1).

The head of state noted the large-scale problems necessary for the revitalization of agriculture, important areas of development of the country, in

which it is necessary to introduce new technologies of industrialization.

We know that in 2015 the Law of the Republic of Kazakhstan on agricultural cooperatives was adopted. It defines all types of agricultural cooperatives as commercial legal entities in the organizational and legal form of a production cooperative (electronic resource On agricultural cooperatives The law of the Republic of Kazakhstan: 2). Since today most types of agricultural cooperatives, with the exception of agricultural production cooperatives, are non-profit organizations, that is, do not have the right to distribute income among their members, which significantly limits the attractiveness of this type of Association.

The object and subject research of article

The object of the article is the scope of public relations related to the improvement of agro-industrial complex. Regulatory legal acts related to agrarian industry.

One of the problems in the agroindustrial complex is the small-scale production. It confirms the high proportion of small businesses in the total

agricultural output. In 2018, the share of private farms accounted for 57.8% of gross agricultural output, 33% – peasant and farm enterprises, 21% – agricultural enterprises (electronic resource The National Plan – 100 Real Steps to Implementing Five Institutional Reforms: 3). An agricultural cooperative is a legal entity established through a voluntary Association of natural and legal persons to carry out joint activities in order to meet the various interests of its members. In addition, the law establishes the principles of voluntariness of participation in the cooperative, mutual assistance and ensuring the economic benefits of democratic governance based on equality of the members of the co-operative: one member – one vote and others.

The law committed to conduct an annual internal audit for an agricultural cooperative.

In accordance with the current legislation, agricultural cooperatives (rural consumer cooperatives, rural consumer cooperatives of water users, agricultural partnerships) are non-profit organizations and are not able to distribute profits among members in accordance with the Civil code of the Republic of Kazakhstan. The Ministry of agriculture considers it inappropriate to prohibit the distribution of profits between members of the cooperative. In this regard, the draft laws provide for the establishment of agricultural cooperatives in the form of a commercial organization and, consequently, the profits of these cooperatives will be distributed among its members.

The Ministry of agriculture proposes the application of a special tax regime for agricultural cooperatives without restrictions. In accordance with the current legislation, a special tax regime for agricultural cooperatives is applied in the following cases:

- only peasant and farm enterprises are members of cooperatives;
- at least 90% of the total annual income is derived from the processing and sale of agricultural products of its members. Cooperatives whose members have other agricultural cooperatives, as well as rural consumer cooperatives of water users and agricultural partnerships, are not entitled to use STR.

Material and methods

The methodological basis of research is made by the dialectic method of scientific knowledge reflecting interrelation of the theory and practice, in the course of research methods of synthesis, analogy,

generalization, and also system, comparative and legal, legallistic, statistical were applied also.

The law «On agricultural cooperation» provides for the introduction of the principle of sale of goods (works, services) to its participants at cost. That is, agricultural producers who are members of the cooperative can purchase herbicides, agricultural products and products of its processing, services of the machine and tractor fleet, activities for the sale of products produced in the cooperative, and so on, thereby optimize their costs.

In addition, through mergers, cooperatives can increase their incomes by participating in large quantities of goods and long-term supplies.

Also, the Law «On agricultural cooperation» provides for the possibility of distribution of profits between members of the cooperative.

Thus, the members of the cooperative, on the one hand, optimize their costs, on the other hand, will be able to increase their income.

Results and discussion

The process of agricultural cooperation in the country is not at the proper level of development. So, today in Kazakhstan, the share of peasant and farm households that are members of cooperatives is 1.33%, and in the developed countries of the West this figure is 140 % (USA – 100%, France – 100%, Spain – 120%, the Netherlands – 140%, OECD and FAO data) (Begaliev B.B., 2013: 37).

In the course of the analysis carried out by the Ministry, the main barriers hindering the process of cooperation were identified, which:

- lack of opportunities for mutual distribution of income in agricultural cooperation, created in the form of non-profit organizations;
- too much regulation;
- lack of state support in the form of special tax regime and preferential crediting for rural consumer cooperatives of water users and agricultural partnerships;
- opacity of cooperatives' activities, distrust of cooperative members to each other as a threat of fraud;
- redundancy of legal regulation in internal procedures;
- lack of possibility of participation of legal entities in production cooperatives (Khajiev A.H., 2011: 25).

The Law of the Republic of Kazakhstan «On Agricultural Co-operation» stipulates that agrarian cooperatives are obliged to become members of supervisory unions (associations). These audit

unions (associations) will conduct annual mandatory inspections of cooperatives. This innovation is aimed at enhancing the transparency of the activity of cooperatives and increasing the confidence of agricultural producers to cooperative societies. The main image of the shadow economy in the agro-industrial complex is informal production. The shadow sector is mostly found in private businesses, because there is shadow turnover of cash and informal employment. For example, five years ago, 75% of the private subsidiary farms accounted for 25% livestock production, respectively. There are a number of systemic issues that keep the shadow sector in the agribusiness, including improvement of tax legislation, the lack of logistics in the production of small commodity products, the availability of many small participants in the market and the transportation and storage of raw materials that lead to unreasonable rise in prices, and imperfection of trade and logistics infrastructure.

According to the world practice, the main solution to the problem of shadow sector in agriculture is the development of agricultural cooperatives, which is the basis of cooperation between farmers, farmers, farmers and legal entities in agrarian cooperatives and cooperating with trade outlets of agricultural producers through cooperatives. Thus, cooperation will help to formalize economic activity in agriculture.

At the same time The Ministry of agriculture recommends that Agrarian Cooperatives be subject to mandatory revision by the unions (associations) and to introduce a mechanism for subsidizing the costs of supervisory unions (associations) in conducting such inspections. This innovation is aimed at raising the transparency of its activity for its participants and increasing the confidence of agricultural producers to cooperative cooperatives.

In general, the agrarian cooperation in the republic is slowly developing. In Kazakhstan, the share of peasant and individual farms in the cooperation does not exceed 1.5%, whereas in developed countries this figure is 140% (USA – 100%, France – 100%, Spain – 120%, the Netherlands – 140%, Food and Agriculture Organization organization) (Khajiev A.H., 2011: 45).

The main reasons that hinder the process of development of cooperation: the inability of profit sharing in agricultural cooperatives established in non-profit form; Lack of state support in the form of preferential lending and special tax regimes for agricultural consumer cooperatives rural consumer cooperatives. In addition, the cooperation of

the cooperative is not transparent, and internal procedures are excessively regulated.

At present, agrarian cooperative activities are regulated by five laws: the Law of the Republic of Kazakhstan “On Consumer Cooperatives”, Law of the Republic of Kazakhstan “On Production Cooperatives”, Law of RK “On Rural Consumer Cooperatives”, Law “On Agricultural Partnerships and Their Associations (Unions) Law of the Republic of Kazakhstan “On consumer consumer cooperatives”. The Ministry of Agriculture has abolished the last three laws and established the new Law “On Agricultural Cooperation” to establish agricultural cooperatives in the organizational-legal form of legal and natural persons cooperatives. Possibility to benefit from the document, possibility for inspecting unions (associations) cooperatives, and subsidizing the costs of these services. Moreover, it is proposed to apply a special tax regime for all agrarian cooperatives without restrictions.

“Summing up this brief study of the legal status of agricultural cooperatives, it should be that the developers of the law on agricultural cooperatives violated the integrity of the system of organizational and legal forms of commercial legal entities that its creators, the authors of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, are proud of.

The new law eliminated many of the flaws and mistakes made in previous laws. Today, in many regions of the country, agricultural producers are increasingly expressing a desire to unite in cooperatives.

The new law establishes the following principles for the creation of agricultural cooperatives:

- voluntary entry into the agricultural cooperative and exit from it, the possibility of entry for any person;
- democratic governance based on equality of members of the cooperative: one member – one vote, regardless of the size and quantity of property (share) contributions, with the exception of associate members of the cooperative;
- election and accountability of the management bodies of the agricultural cooperative to the general meeting of its members;
- autonomy and independence of agricultural cooperatives;
- the agricultural cooperative sells goods (works, services) to its members at their cost price;
- mutual assistance and provision of economic benefits for members of the cooperative;
- availability of information on the activities of an agricultural cooperative, an association (union)

of agricultural cooperatives for all their members» (Yerkinbayeva L.K., 2018: 98).

Within the agricultural organization, agricultural producers will be able to process their products at a cost-effective co-operative with the use of machinery and tractor park services, importing herbicides, agricultural products and their processing products. At the same time, the members of the cooperative may increase their income by joining a large group of goods and long-term delivery. Audit unions (associations) conduct annual mandatory inspections of cooperatives.

At the same time, agricultural cooperation is aimed at shrinking the shadow economy. The large share of the shadow sector is determined by private farms. Thus, in 2013, private farms produced 75% of livestock products, while organized households accounted for 25%, respectively. Preservation of the shadow economy in the agrarian sector is imperfection of tax legislation, small commodity production, underdeveloped commodity logistics infrastructure, which in its turn leads to the increase in the number of small players in the market and unreasonable rise in prices (Ozenbayeva A.N., 2013: 30).

The food security legislation of the Republic of Kazakhstan states that article 22, paragraph 1, subparagraph 2 of the Law of the Republic of Kazakhstan «On National Security of the Republic of Kazakhstan», adopted on January 6, 2012, states that economic security covers food security, ie food security, food security is sufficient to satisfy the physiological norms of the state's consumption and demographic growth. infectious and safe food products to the population and to provide access to economic state of the economy, including the protection of the agro-industrial complex that provides defined (electronic resource On the national security of the Republic of Kazakhstan, the law of the Republic of Kazakhstan: 8).

From these definitions, you can define the basic requirements for food security. This is the availability of economic access to basic foodstuffs and the quality and safety of food products.

At the same time, there should be food independence, food independence – the situation in which the food crisis does not arrive in case of stopping the supply of foodstuffs from abroad, the provision of food security and resource supply of the agro-industrial complex from import deliveries. Another requirement for food security is physical access to food, physical access to food throughout the country, and the availability of foodstuffs in a variety of quantities and quantities that meet the solvent

demand at any given time (Rahimzhanova G.M., 2015: 31).

The cooperation between the Republic of Kazakhstan and the Food and Agriculture Organization of the United Nations has been developing since 1997, and in 1997 Kazakhstan joined the FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO)). The agreement between the Government of the Republic of Kazakhstan and the Food and Agriculture Organization of the United Nations on the establishment of the FAO Bureau of Communication and Cooperation in the Republic of Kazakhstan in 2015 was signed by the Bureau in 2016. In accordance with Article 3 of this Agreement, the participation of the FAO in its activities and programs at the national, regional and international levels of the FAO is facilitated by the Government's coordination, provision of food security and poverty eradication, as well as relations with international development and cooperation organizations, expanding opportunities for cooperation between Kazakhstan and FAO through expanding relations, food security management, technology transfer, and training. In addition, the Office implements cooperation with international organizations in Kazakhstan and promotes partnerships.

FAO Assistance to Kazakhstan Country Program for 2014-2017 was implemented in five priority areas:

- 1) food security and production of ecologically clean products;
- 2) livestock and animal health, rangeland management and phytosanitary surveillance;
- 3) sustainable management of natural resources (water, land and forests);
Fisheries and aquaculture development;
- 4) development; Agricultural statistics;
- 5) information technology for collecting and analyzing data for agricultural statistics.

The main wealth of our state is land resources, which are its economic and social favorable basis. Rational use of land in the Republic of Kazakhstan and rational economic management and preservation of land in them – the main state and public purpose and the constitutional duty of every citizen. The process of reforming the political and economic construction in the Republic of Kazakhstan shows the need for a radical change in land relations and land reform through direct control and management of the state (Erofeev B.V., Arkhipov I.G., 1997: 82). At the same time, transition to market economy objectively generates need of introduction of various forms of ownership of the earth, failures of the right of land use and legal recognition of the earth as

object of civil and economic turnover, keeping the main functions of the earth as the main means of production of the earth, the basis of territorial space and the most important natural object.

At step 35 of the program of the President of the Republic of Kazakhstan dated may 20, 2015 «plan of the Nation-100 concrete steps for the implementation of five institutional reforms» raised the issue of introduction of agricultural land in the market for effective use, as well as amendments to the Land code and other legislative acts. That is, the development of socio-economic, political and legal relations of the young independent state that meets the requirements of a new life, for us and future generations demanded to re-regulate the basic relations of the above-mentioned state, to carry out economic and legal reforms in accordance with the requirements of modern life. According to the President of the Republic of Kazakhstan, the main political goal is to ensure stability, especially during the transition period, as a necessary condition for the successful implementation of economic reforms. Also in his address to the people, Nursultan Nazarbayev noted that the newly adopted law on land has not led the population to a civilized market and should immediately eliminate the shortcomings in this law.

The concept of the General concept, type, form and rules of agricultural land is set out in the Land code of the Republic of Kazakhstan of 20 June 2003. Article 97 of the Land code of the Republic of Kazakhstan establishes agricultural land as land provided for or intended for agricultural purposes (electronic resource Land Code of the Republic of Kazakhstan: 10). This is the most basic category of land from the categories of land, the main feature of which is that the Land is the main means for industrial raw materials and feed needed for humans and animals. In General, agricultural land-the most favorable, fertile land subject to special protection, compared with other categories of land of the Republic of Kazakhstan.

In General, agriculture is the oldest of all branches of economy and directly depends on the state of nature. In addition, agriculture is the most common industry. Indeed, at present there is no state that is not engaged in various sectors of agriculture. In the house of scientists, approximately 50 species secrete. According to data, in the world about 1.3 billion people work in this industry, including peasant families in agriculture, this figure reaches 2.6 billion people. According to the proportion of able-bodied men in agriculture, the country is classified as industrial, post-industrial and agricultural. In the

world, 46% of the economically active population work in this area. The spread of agriculture to all lands depends on its diversity (Erkinbayeva L.K., Aygarynova G.T., 2010: 54).

According to the President of the Republic of Kazakhstan N. A. Nazarbayev, especially agriculture require a special agricultural policy. According to this policy, state regulation should be of higher importance in agriculture than in other sectors of the economy. In addition, state support should be comprehensive. State regulation of agricultural land is a system of legal, organizational, political, economic and other measures aimed at preserving the quality of land, preventing their unjustified and illegal economic and market turnover and ensuring their rational use. The land code of the Republic of Kazakhstan provides for a special section providing for the regulatory functions of the state related to the protection of land and its rational use. This section of the land code covers and regulates land protection, state control, land management, monitoring and land cadastre. Referring to this section of the land code, it is possible to determine the content of state regulation of land, including agricultural land and the goals set for it.

For the purpose of legal regulation of agricultural cooperatives, the Law «On agricultural cooperatives» was introduced on January 1, 2016. «The purpose of this law is the legal status, rights and obligations of members of agricultural cooperatives, as well as the legal status of agricultural cooperatives and their associations, the order of their creation, reorganization and liquidation. The legislation of the Republic of Kazakhstan on agricultural cooperatives is based on the Constitution of the Republic of Kazakhstan and consists of the Civil code of the Republic of Kazakhstan, this law and other regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan. If an international Treaty ratified by the Republic of Kazakhstan establishes rules other than those contained in this Law, the rules of the international Treaty shall apply» (electronic resource On agricultural cooperatives The law of the Republic of Kazakhstan: 2). The legal capacity of an agricultural cooperative as a legal entity begins from the moment of its state registration in the order established by the legislation of the Republic of Kazakhstan. The new law unified the audit of cooperatives. Members of cooperatives may hire an audit and review the activities of their cooperative. In addition, the act increases the income of farmers. This will allow farmers not only to receive income, but also to meet the demand of consumers. That is, the main purpose of cooperatives is to generate

income and distribute income among the members of the cooperative. If not, success can focus on the development of the cooperative as a whole. The establishment of an agricultural cooperative is based on the support of the state for the agricultural sector.

The organization and implementation of land monitoring is transferred to the Central Executive body for land management and its local authorities.

The improvement of these goals is to perform its functions in order to preserve the agricultural land of the country as the roots of everyday life and activities of citizens of the Republic of Kazakhstan and ensure the rational use of land. In this regard, land monitoring and land cadastre functions are a mechanism for addressing land use and its protection. At the same time, legal relations in the sphere of land relations do not regulate the object of property rights to land. Since these legal relations indicate that the land resources of the country are useful or harmful to human life and health on the basis of control and determination of its natural existence, species, nature and properties (Bekturganov A.E., 1997: 61).

Land monitoring is carried out on the basis of a single instruction, methodology and a special program prepared by the State Committee of the Republic of Kazakhstan on land relations and land management with the participation of interested ministries, state committees and departments, which are mandatory for operational and systematic monitoring of the state of agricultural land, all special works and links for surveys, audits and mapping.

The organization of the land cadastre in the Republic of Kazakhstan is carried out by the Central authorized body for land management and its territorial bodies. The state land cadastre is an integral part of the state cadastral system of the Republic of Kazakhstan and is implemented by the Central authorized body for land management on the whole territory of the Republic of Kazakhstan by state enterprises on the basis of a common system for all.

Conclusions

First, in order to further improve and develop state control over the protection and rational use of agricultural land, monitoring of land, it is necessary to expand the number and staff of land inspections.

Second, in order to control the rational use of land, it is necessary to carry out constant monitoring. Rent the first 5 years-annually, subsequent periods on irrigated arable land every 3 years, on rainfed land-every 5 years. The procedure for monitoring

is determined by the Ministry of agriculture and is carried out through a Commission composed of representatives of land relations, agriculture, public organizations and associations, the National chamber of entrepreneurs. The monitoring results serve as a basis for extending the lease term of the land plot.

This article will establish the rules for drawing up a list of land plots to be put up for the competition, specify the procedure for holding the competition, the content of the tender offer, the rationale for refusing the competition, the conditions for determining the winner, the conditions for appealing its results, cases of not holding the competition or invalidation, the sequence of actions of local executive bodies and persons interested in participating in the competition, whose competence includes the issues of the competition.

Development of agro-industrial complex of Kazakhstan is of paramount importance for agrarian policy direction. The main objective of the agro-industrial complex is to provide the country with food and industrial raw materials. Since 2013 a new program of agro-industrial complex development has been developed in Kazakhstan, achievement of global agrarian sector development and industrial agro-industrialization. Today, the program is launching its “Agribusiness 2020” program (electronic resource A new level of development of the agro-industrial complex. <https://egemen.kz/article/158601-agroenerkasip-keshenindamytudynh-zhanha-denhgeyi>:14).

Development of the agro-industrial complex is the main parameter of development of a regulated industry or sphere of activity under the program «Sustainable development of agro industrial complex and rural territories, increasing their competitiveness and ensuring food security of the country”.

Today the situation in the agro-industrial complex of the republic is characterized by the growth of production efficiency, development of the rural financial services market, improvement of the quality of life of the rural population.

In the current situation, the economic upsurge in Kazakhstan has come to its forefront. The main and proper organizational structure of functioning of market relations has already been established and the gradual decline of production and the possibility of further advancement have arisen, and it is necessary to identify the strategy and tactics of development of agro-industrial production.

President of the Republic In his work “Strategy of formation and development of Kazakhstan

as a sovereign state”, Nazarbayev underlined: “Before all strategic plans development of agro-industrial complex, it is necessary to systematically and consistently reform ...”. The Law “On the advantages of rural development, agriculture and agro-industrial complex” is also intended for these purposes. Having practiced the ideas of the Head of state, adopted laws and decrees of the Government of the Republic of Kazakhstan, scientists of the Kazakh Academy of Agricultural Sciences have developed “Agribusiness Development Program for 1993-1995 and Conceptual Program for 2007”. Various measures and legislative amendments are being made to address urgent issues to stop production decline at the expense of internal sources, stabilize the economic situation and increase agricultural production.

Agro-industrial complex:

- The bioclimatic potential of the natural regions of the republic to their ecological system, economic targets, self-sufficiency, and the volume of basic agricultural crops will be brought to conformity with the global market conditions.

- To fully utilize the genetic potential of livestock in agriculture due to the capabilities of the fodder base in each natural region.

- Establishment of agricultural machinery industries to meet the needs of agro-industrial complex in the production base.

- The formation of efficient and efficient manufacturing industry enterprises.

- Development of social infrastructure in the country, taking into account economic diversity and emergence of private property.

- Including the creation of economic, legal and technical and technological guarantees for the environmental safety of all elements of ecosystems involved in the agro-industrial complex.

There has been a conscious change and progress on the material and economic basis of all sectors of agriculture and agribusiness. Agrarian production has been planned to be relocated to a large machine industry, inter-farm cooperation and agro-industrial integration. State agro industrial committees and regional, regional committees of the republics, as well as regional agro-industrial associations were established. Now, scientific production associations and production systems are being established in different regions of the country. Although they have some distinctive features, they all share common interests. First of all, science and practice are closely linked, reducing the way science breaks down to production, and, on the other hand, the relationships between partners on the basis of

cooperative agreements provide mutual interest and responsibility for economic accountability. Agro industrial complexes; associations, firms, scientific production and production systems, various accounting and contracting firms, are actually new phenomena in our agrarian economy. Advantages of new types of crop management and agro-industrial production management are as follows: characterized by the fact that, firstly, the true integration of these innovations into true integration, the production of agricultural products, procurement; a single process of storage, processing and storage of food-stuffs will be provided. The economic situation of associations and enterprises and enterprises included in it, as well as the good development of the employees of the agro industrial complex will increase the care and attention to raw materials processing and quality of food products, as a significant part of the output is directly related to the sale of products to consumers. Improving material conditions of labor collectives and solution of social issues of agro-industrial associations will encourage and force the organization of production on the principle of actual economic accounting and self-financing in the event that the end products are entirely connected with sale.

One of the key issues in agriculture is the agro-industrial complex. About 1, 6 million households are engaged in agricultural production, including more than 185 thousand agro-productions. In general, 96 percent of agricultural enterprises (177.6 thousand) are peasant farms. Their land and farming levels do not allow the production of large quantities of products on an intensive basis. About 27 percent of the total production belongs to such farms, while 40 percent belong to farmers who do not have an area of more than 10 hectares. 81.2% of peasant farms do not exceed 50 hectares. That is, we see low productivity in this area. At the same time, households account for 74 per cent of gross domestic product of the country. Tiny structures are unable to solve the problem of product competitiveness, introduction of innovation, safe food supply (Saypinov D., 2016: 23).

At present, agro-industrial complex uses modern innovative technologies for harvesting, storing and processing. An in-depth study of the agrarian market focuses on the results of the research, which has been obtained with the use of satellites and other research tools. The need for specific data, which can be based on the volume of data, its digital processing and decision-making, grows every year. The main branch of agriculture in the country is grain production. The development of virgin and fallow lands has put Kazakhstan in the

list of the largest grain producers. Kazakhstan is the second largest producer of grain in the world after Canada. Therefore robotization of production is a key issue for large farms.

In general, in the conditions of increasing competition, it is important to upgrade the agricultural legislation. Through cooperation, entrepreneurs and consumers will be able to increase their competitiveness by solving their own production

and other needs. That is why the Government pays great attention to this direction.

The law defines the basic conditions of such cooperatives as voluntary participation in the creation of a rural consumer cooperative – ensuring economic efficiency, democratic governance. This will be the basis for the development of the agricultural cooperative. After all, the agro-industrial complex can become a new driver of the economy.

References

“Growing welfare of kazakh citizens: increase in income and quality of life”. State of the Nation Address of President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev, October 5, 2018. [electronic resource] // <http://www.akorda.kz/kz/addresses> (date accessed: 15.04.2019).

“About agricultural cooperatives” Law of the Republic of Kazakhstan dated October 29, 2015 No. 372-V ZRK. [electronic resource] // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs> (date accessed: 15.04.2019).

The “National Plan – 100 Real Steps to Implementing Five Institutional Reforms” is a program of the President of the Republic of Kazakhstan dated May 20, 2015. [electronic resource] // <http://www.akorda.kz/kz/addresses> (date accessed: 15.04.2019).

Begaliev B.B. Problems of right regulating land acquisition in the Republic of Kazakhstan: Doctor of Biochemistry. – Almaty, 2013. – 137 p.

Khajiev A.H. Land Law of the Republic of Kazakhstan. The whole episode. Training manual: Алматы, – 2011. – 214 p.

Yerkinbayeva L.K. Legal regulation of agricultural cooperation in the Republic of Kazakhstan // KazNU bulletin. Legal series, No. 4 (88), 2018. – 92-99 p

Ozenbayeva A.T. Problems of legal provision of food security in the CIS countries // KazNU bulletin. Legal series, No. 2, 2013. – 22-31 p.

“National Security of the Republic of Kazakhstan” Law of the Republic of Kazakhstan dated January 6, 2012 №527-IV ZRK. [electronic resource] // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs> (date accessed: 15.04.2019).

Rahimzhanova G. M. Food security of Kazakhstan and the priorities of its ensuring. Dissertation of doctor of philosophy (PhD) 6D050600. – Almaty: Narxoz University named after T. Ryskulova, 2015. – 162 p.

Erofeev B.V., Arkhipov I.G. Land law of the Republic of Kazakhstan. – Almaty: Publishing House “Borki”, – 1997. – 295 p.

“Land Code of the Republic of Kazakhstan” Code of the Republic of Kazakhstan No. 442 of June 20, 2003. [electronic resource] // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs> (date accessed: 15.04.2019).

Erkinbayeva L. K., Aygarynova G.T. Land law of the Republic of Kazakhstan. Textbook: “Zheti Zhargy”, 2010. – 312 p.

Bekturganov A. E. Land relations in the Republic of Kazakhstan. – Almaty: “Zheti Zhargy”, 1997. – 264 p.

A new level of development of the agro-industrial complex. <https://egemen.kz/article/158601-agroenerkasip-keshenin-damytudynh-zhanha-denhgeyi>

Saypinov D. Legal issues of ensuring efficient use of agricultural land in the Republic of Kazakhstan. // Science and life of Kazakhstan. No 3. 2016. – 20-31 p.

6-бөлім
**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ
КРИМИНАЛИСТИКА**

Section 6
**CRIMINAL LAW AND
CRIMINALISTICS**

Раздел 6
**УГОЛОВНОЕ ПРАВО
И КРИМИНАЛИСТИКА**

Bersugurova L.Sh.¹, Dyussebayeva A.S.²

¹Doctor of Law, Professor, al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: bersugurova@gmail.com

²doctor-resident, Kazakh-Russian Medical University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: bersugurova@gmail.com

THE PROBLEMS OF EVIDENCE ADMISSIBILITY IN THE CRIMINAL PROCEDURE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The article is devoted to the study of theoretical and practical problems of admissibility of evidence in criminal cases in the light of the changes introduced by the criminal procedure legislation to this institution. In the article are analyzed the procedures for resolving questions about the inadmissibility of evidence as evidence in their legal and practical reality. Here we focus on analysis of the controversial practice of recognizing the inadmissibility of evidence in criminal cases. The material-genesis of the formation of objective criteria for the admissibility of evidence in the criminal process of the Republic of Kazakhstan is analyzed. Admissibility is considered as a mandatory feature of evidence in the criminal process of the Republic of Kazakhstan. It is concluded that the objective criterion for the admissibility of evidence in the criminal process of the Republic of Kazakhstan should be material truth. The article pays attention to the analysis of the concept of the discursiveness of the powers of law enforcement officials to establish the admissibility of evidence at the pretrial stages of criminal proceeding. It is proved that the extended use of the discursive capabilities of the inquiry officer and investigator to determine the admissibility of evidence leads to uncontrolled making of procedural decisions that do not meet the requirements of justice. Allowed at the stage of pre-investigation procedural violations of procedural legislation have a significant impact on the prospects for judicial consideration of the case.

Key words: criminal process, evidence, procedural evidence, criminal evidence process, criminal proof theory.

Берсугурова Л.Ш., Дюсембаева А.С.²

¹заң ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы
Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: bersugurova@gmail.com

²Қазақ-Ресей медициналық университетінің резиденті,
Қазақстан, Алматы қ. e-mail: bersugurova@gmail.com

Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізуде дәлелдемелердің жол берілуінің мәселелері

Мақала қылмыстық іс жүргізу заңнамасымен осы мекемеде енгізілген өзгерістердің негізінде қылмыстық істер бойынша дәлелдемелердің жол берілуінің теориялық және практикалық мәселелерін зерттеуге арналған. Дәлелдердің заңдық және практикалық тұрғыда дәлелдемелер ретінде қабылдануына қатысты мәселелерді шешу рәсімі талданды.

Қылмыстық істер бойынша дәлелдемелерге жол бермеуді танудың қарама-қайшылық тәжірибесін талдауға бағытталған. Қазақстан Республикасының қылмыстық процесіндегі дәлелдемелердің жол берілуіне объективті өлшемдердің қалыптасуының материалдық-генезисі талданды. Қазақстан Республикасының қылмыстық процесінде дәлелдемелердің міндетті сипаты болып табылады. Қазақстан Республикасының қылмыстық процесіндегі дәлелдемелердің жол берілуінің объективті критерийі маңызды шындық болуы керек деген қорытындыға келді. Мақалада қылмыстық сот ісін жүргізудің алдын ала сатыларында дәлелдемелердің жол берілуін анықтау үшін құқық қорғау органдарының лауазымды тұлғаларының өкілеттіктерінің

дискурстық тұжырымдамасын талдауына назар аударылады. Зерттеушінің және тергеушінің дәлелдемелердің жол берілуін анықтайтын дискурсивтік мүмкіндіктерін кеңінен қолдану сот төрелігінің талаптарын қанағаттандырмайтын рәсімдік шешімдердің бақыланбайтын түрде шығарылуына әкеліп соқтырады. Іс-шара алдындағы тергеу барысында процессуалдық заңнаманы бұзу жағдайында сот ісін қараудың перспективаларына айтарлықтай ықпал етіледі. Сот процедуралық бұзушылықтарды мұқият талдауға тиіс.

Түйін сөздер: қылмыстық процесс, дәлелдемелер, процедуралық дәлелдемелер, қылмыстық дәлелдемелер процесі, қылмыстық-дәлелдеу теориясы.

Берсугурова Л.Ш.¹, Дюсембаева А.С.²

¹доктор юридических наук, профессор, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: bersugurova@gmail.com

²резидент, Казахстанско-Российский медицинский университет, Казахстан, г. Алматы, e-mail: bersugurova@gmail.com

Проблемы допустимости доказательств по уголовному процессу РК

Статья посвящена исследованию теоретических и практических проблем допустимости доказательств по уголовным делам в свете изменений, внесенных уголовно-процессуальным законодательством в этот институт. Анализируются процедуры решения вопросов о недопустимости фактических данных в качестве доказательств, в их правовой и практической реальности. Основное внимание уделено анализу противоречивой практики по признанию недопустимости доказательств по уголовным делам. Анализируется материально-правовой генезис формирования объективных критериев допустимости доказательств в уголовном процессе Республики Казахстан. Допустимость рассматривается как обязательный признак доказательств в уголовном процессе Республики Казахстан. Делается вывод, что объективным критерием допустимости доказательств в уголовном процессе Республики Казахстан должна выступать материальная истина. В статье уделено внимание анализу понятия дискурсивности полномочий должностных лиц правоохранительных органов по установлению допустимости доказательств на досудебных этапах производства по уголовному делу. Доказывается, что расширение применения дискурсивных возможностей следователя (дознавателя), прокурора по определению допустимости доказательств создает условия для неконтролируемого принятия процессуальных решений, не соответствующих требованиям справедливости. Допускаемые на этапе досудебного производства нарушения процессуального законодательства оказывают существенное воздействие на перспективы судебного рассмотрения дела.

Ключевые слова: уголовный процесс, доказательства, процессуальное доказывание, процесс уголовного доказывания, теория уголовного доказывания.

Introduction

The Constitution of the Republic of Kazakhstan enshrines in law that the Supreme values are: the person, his life, rights and freedoms (Constitution of the Republic of Kazakhstan 1995: 4). The constitutional condition of stable existence and progressive development of society, creation of worthy conditions of the level and life of Kazakhstan citizens is the provision of public security. In the area of criminal law, a fundamentally new hierarchy of social values to be protected, based on the priority of natural, inalienable human rights and freedoms, has also been defined. At the same time, the policy documents of our state always indicate the need for further improvement of the criminal procedure legislation. Further consistent implementation of the fundamental principles of the criminal process aimed at the protection of human rights and freedoms in

specific norms is noted as the main goal (The concept of legal policy of the Republic of Kazakhstan for the period from 2010 to 2020: Approved by the decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated August 24, 2009 № 858: p. 10).

In the code of Criminal procedure of the Republic of Kazakhstan, a cross-cutting idea is enshrined in its new protective nature, which is expressed by the consolidation of new procedural institutions, including the institution of inadmissibility of factual data as evidence, in obtaining them in violation of the criminal procedure law.

However, the ongoing reforms of the criminal process do not lead to full-fledged positive results. There are still many reprimands about the achievement of a fair procedural decision in the criminal case. We see certain reasons in deformation of procedures of proof. Our view is also expressed in the conviction that some of the ideas for reform of

the criminal process relate to institutional changes, which is unjustified and wrong. It is inadmissible to resolve the institutional issues at the expense of the criminal process. An attempt to fix in the procedural rule all new legal powers of subjects of procedural activity quite seriously change the structure of the text of procedural legislation, making it verbose and difficult to perceive, which leads to the possibility of discrepancy and as a result of different application of rules and procedural regulations.

The main substantive purpose of the work is a comprehensive study of the legal and practical problems arising in addressing the issues of determining the inadmissibility of factual data as evidence in criminal cases, in the light of the changing social requirements for the quality of law enforcement agencies entitled to conduct criminal proceedings. To achieve this goal, the following tasks should be resolved:

1. Specify the legal nature of the factual data inadmissible as evidence in a criminal case;

2. Establish their mutually defining relationship with the system of established guarantees for the protection of individual rights and freedoms in criminal proceedings;

3. Identify the reasons for the formation of contradictory law enforcement practice in recognition of the inadmissibility of evidence in criminal cases;

4. Reveal the internal contradictions of the current procedural legislation in terms of fixing the powers of officials conducting criminal proceedings, according to the factual data inadmissible as evidence;

5. Develop proposals to improve the criminal procedure legislation.

The criminal procedural legal relations developing in the course of law enforcement activity in connection with the establishment of factual data inadmissible as evidence in a criminal case are analyzed. The previous experience of development of the designated problems by domestic and foreign researchers was also analyzed.

The subject of the research are: the material-legal, procedural and organizational features of the recognition of evidence in criminal cases are not admissible, theoretical developments on the general problems of admissibility of evidence (including foreign), the specific rules of the Republican criminal procedure legislation governing the inadmissibility of factual data as evidence in criminal cases, the study of the problems of ensuring the constitutional rights and freedoms of the individual involved in the sphere of criminal proceedings.

The study was conducted using general scientific methods: comparative legal, logical-legal, system-structural, statistical generalization method. The use of these methods allowed to consider the subject of research in its integrity and comprehensively.

Theoretical conclusions and suggestions formulated in the article can be used:

- in the improvement of the current criminal procedure legislation, in the theoretical studies of the problems of criminal procedure, as well as in the law enforcement activities of judicial and law enforcement agencies.

Main part

In the process of preliminary investigation of criminal cases carried out by the bodies of inquiry and investigators, as well as in the consideration of these cases in the courts, the tasks of criminal procedure established by article 8 of the code of criminal procedure must be fulfilled. In other words, in each case, the bodies of inquiry, the investigator, the prosecutor and the court are obliged to establish whether the event of a crime took place, who committed the crime, the guilt of persons, the degree of their responsibility, the amount of damage and other circumstances provided by law (articles 112, 390 of the CPC), the clarification of which will ensure the achievement of objective truth. The achievement of the truth in each case is a necessary condition for its correct resolution. The procedural means by which the circumstances relevant to any criminal case are established are the evidence. The concept of evidence is organically woven into the very procedural activity of establishing the truth in a criminal case, and by General recognition, all procedural activity is the activity of proving the truth in a criminal case. This was preceded by a process of long and difficult search for the optimal definition of the notion of proof.

The scientific literature presents a wide range of basic approaches to this issue (Pound 1982: 40). Particular attention is drawn to the reasoning of Elizabeth McDonald, who analyzed the development of the theory of proof in connection with the adoption of the new evidence Act in new Zealand in 2006, many of that arguments are in tune with our ideas (Elisabeth 2012).

It is obvious that the position of process specialists in understanding the significant influence on the legislative formulation of the concept of evidence. The existence of the dual notion of evidence led to the search for possibilities to formulate its new definition, which would

highlight only the characteristic features of the concept.

Conceptual changes in the criminal procedure legislation seriously affected the understanding of the essence of evidence in the criminal process, forced to turn again to the problems of determining the properties of evidence. As it turned out in practice, the problem of determining the admissibility of evidence comes to the fore. For example, it is necessary to address issues related to the determination of the admissibility of evidence, which establish, for example, the causes of contradictions between certain evidence, the presence or absence of certain relationships between suspects (accused) and victims, witnesses; change of evidence and the results of their incorrect fixation, etc. Many of these issues were previously in the area of addressing the relevance of evidence, and often their resolution depended on the discretion of law enforcement officials. For example when the question about the appropriateness of the use of evidence arises, even obtained with errors of procedural form, but testifying in favor of establishing the circumstances proving the event of a crime, a decision of an accusatory nature could be made.

In procedural theory it was believed that those factual data, the method of collection of which is directly defined in the law, should be recognized as relevant. This concerned the issue of obtaining the results of the mandatory appointment of the examination, but increasingly it has become relevant to the definition of another property of the proof – its admissibility.

The determination of the relevance of evidence is sometimes quite a long process, because there is not always the connection of evidence with the case with its subject matter or other circumstances relating to the case, it is immediately obvious, not always initially traced. Sometimes the relevance of evidence can be established not at the initial, but at the subsequent stages of the process, including next stages of the main trial, or appeal (cassation) and supervisory proceedings. Often, in such cases, have influence the subjective factor, including the level of qualification and experience of a law enforcement official, etc.

In the legal literature was expressed the opinion that the admissibility of evidence in contrast to the relevance of the pre-regulated by law, i.e. the actual data is considered valid and all others invalid (Zelikson 1969: 50-52). As was noted by foreign authors «the Main purpose of the trial is the rational establishment of facts» (Antony Duff, 2012). Analysis of the rules governing the concept

of evidence (article 111 of the CPC), the subject of proof (article 113, 390 of the CPC) and the tasks of criminal procedure (article 8 of the CPC), shows that the law equally establishes the criteria relating to these properties of evidence, i.e. relevance and admissibility. In accordance with this, the criminal prosecution authorities and the courts are obliged to simultaneously establish the existence of the properties of relevance and admissibility in the actual data. For example, if there are testimonies of witnesses, the victim, the accused and the conclusion of the examination, which contain factual data on the event of the crime and its circumstances, the criminal prosecution authorities, the prosecutor and the court involved in the proceedings of this case are obliged, in accordance with the requirements of the CPC rules, to establish the relevance of the actual data obtained from these sources, which is specifically established in the case, as well as to determine the legality of the procedural sources obtained, legality of methods of obtaining and fixing in procedural documents of the specified factual data. If there is a violation of the rules, methods of obtaining and recording factual data from procedural sources, the possibility of using these data as evidence is excluded. Previously, the law clearly set out guidelines for the materiality of the violation of the procedural order of obtaining evidence, which led to the recognition of the impossibility of using factual data as evidence in a criminal case. Now this corresponding relationship is not always consistently enshrined in the law. For example, as the basis of the recognition of the inadmissibility of the use actual data as evidence in a criminal case in part 1 of article 112 of criminal procedure code indicates the violation of the CPC, and then in the system as would be qualifying grounds for the inadmissibility of the evidence in paragraph 5 of part 2 of this article clarifies the basis of the materiality of violation of the procedure for performance of procedural acts. This duality of signs of the inadmissibility of the evidence makes a greater focus on evaluation to clarify the presence of the “materiality” of the breach of the CCP (AAS Zuckerman, 2010). In the legal literature rules on the admissibility of evidence are derived on the basis of the requirements of the law, which help to distinguish factual data of importance of evidence from various types of data obtained without compliance with such rules. These include:

- 1) visibility and verifiability of the origin of the evidence;
- 2) awareness and competence of the persons from whom the evidence comes and who collect it;

3) compliance with the rules of evidence by means of factual data (in the process of their collection, recording, research, verification and evaluation);

4) compliance with the rules of collection of factual data of a certain type, guaranteeing protection from incompleteness and distortion;

5) compliance with the rules that guarantee the completeness and accuracy of the collected factual data;

6) refusal to include in the number of actual data assumptions, guesses, etc. (Belkin R. S., 2009: 180-182).

Compliance with these conditions in the practice of officials conducting criminal proceedings remains relevant today. And the main provisions derived by the theory of judicial evidence, influenced the legislative regulation of the definition of evidence in criminal cases. Thus, article 111 of the code of criminal procedure clearly states in part one that evidence in a criminal case is legally obtained factual data on the basis of which, in a certain procedure of the criminal procedure code, the investigator, the prosecutor, the court establishes the presence or absence of an act provided for by the criminal code of the Republic of Kazakhstan, the commission or non-commission of this act by the accused and the guilt or innocence of the accused, as well as other circumstances relevant to the proper resolution of the case. Part two of the same article contains an exhaustive list of legitimate sources of evidence.

The tasks of the criminal procedure can be fulfilled only when the preliminary investigation bodies and the court establish the truth in the criminal case. In order to properly resolve the case on the merits and in fairness, it is necessary first to establish the truth about the event that took place in the past, and then to give it a criminal law assessment.

The establishment of the truth in the process of preliminary investigation and trial of criminal cases is carried out by proving the circumstances, the totality of which is the subject of study in this case. Proof is the elucidation of the links between this phenomenon, the fact and other facts and phenomena justifying it. These connections are objective, they exist regardless of whether they are known or not. In the process of proving they are known and allow you to verify the truth of an assumption. Russian lawyers, in particular Spasovich V. D., argued: When we learn the known facts or phenomena, when from the contemplation of the relationship and relations between objects we come to a certain belief, we call the data that gave rise to this belief

in us – the evidence. And our very belief in the existence of the studied fact – the truth (Spasovich 1861: 7-8). But proof is not a means of creating truth, but a means of knowing it. The success of proof is largely determined by the ability of the investigator and the court to find, establish evidence in the case and operate on them in order to establish the truth in the circumstances under study.

The truth is established as in all areas of cognitive human activity on the general laws of knowledge, which in the criminal process has a certain specificity, mediated by the specificity of the direction of this activity, and with the help of evidence, which in the criminal process also have a specific value and are called procedural evidence.

The question of establishing the objective truth in a criminal case about the guilt or innocence of those brought to criminal responsibility is the subject of research throughout the criminal process. But, as noted by foreign authors, only the court may in its sentence, decreed in the result of the trial, find the defendant guilty with attendant penal consequences (Paul 2010). From this provision, it seems that the assertion of the truth in a criminal case is the prerogative of the court alone. However, the interests of justice require that the truth within the scope of the subject of proof be established not only by the court, but also by the criminal prosecution authorities as a result of their pre-trial activities. The difference between the conclusions of the preliminary investigation and the court is not in the nature of the objective truth determined by them, but in the legal consequences caused by the establishment of the truth at each stage of the process (Bersugurova 2012: 239). Only the established truth serves as the basis for the prosecution, for bringing to criminal responsibility, and in court proceedings – the basis for sentencing (Graham 1993).

The theory of judicial evidence, based on the provisions of the theory of knowledge and the general provisions of materialistic dialectics, proceeds from the fact that the truth is knowable, that its knowledge is available to both the investigator, the prosecutor and the court. However, in the theory of procedural evidence there was another point of view, according to which the truth is not achievable in all criminal cases, because to some extent there are certain limitations of the means and methods of its establishment (Proof theory in the Soviet criminal trial, 1973: 13; Mahoney 2010).

Thus, proof as the content of criminal procedure is aimed at establishing the circumstances of reality, as a result of which it will be possible to resolve a criminal case on justice.

Violation of the rules of evidence raises doubts as to the credibility of the findings, which entails quite certain legal consequences, including the application of sanctions of nullity.

The content of the collection of evidence as an element of the process of proof are committed by the subjects of proof within their powers of procedural actions aimed at the detection, reclamation, receipt and consolidation of evidence in accordance with the procedure established by law.

Detailed regulation by the law of the procedure for the collection, consolidation of evidence guarantees, on the one hand, the reliability of the transfer of extracted information, and on the other – ensures the safety of evidence and the possibility of their use and research in proving at subsequent stages of the criminal process. Violation of the requirements of the law in this part may lead to the loss of evidentiary value of the extracted data.

These basic provisions of the theory of forensic evidence and criminology have been recognized for a long time as the only correct and not questioned, but the modern paradigm of legality, in the figurative expression of Bakhtybayev I. Zh., leads to the need to rethink some seemingly unshakable provisions of the theory of evidence and the theory of truth in a criminal case (Bakhtybayev 2009: 37). Many aspects here are determined by the principles that are laid down as the foundation of the process of proof, consisting in the recognition of the freedom of evaluation of evidence and evaluation of evidence on internal conviction. The principle of evaluation of evidence is laid down in article 125 of the code of criminal procedure and is characterized by the following features:

The department conducting the proceedings is free to evaluate the evidence. No evidence has a predetermined force (article 25 of the code of criminal procedure). The criminal procedure law does not specify what evidence should be established certain circumstances, with the exception of mandatory provisions relating to the form of establishing the objectivity of a certain fact, such as the requirement of article 271 of the code of criminal procedure of the Republic of Kazakhstan about mandatory examination.

Free evaluation of evidence on the basis of internal conviction means that the person assessing the evidence is not bound by the findings of other persons and bodies. Evaluation of evidence on internal conviction should be based on the totality of the considered evidence (articles 25, 125 of the code of criminal procedure). This requirement of the law is intended to emphasize the basic rule: internal

conviction is subjective, but should not be divorced from the objective properties of the assessed evidence, from the objective relationship that exists in reality between the available body of evidence.

To assess the presence or absence of a sufficient body of evidence, it is the internal conviction of the person who is obliged to make a decision on the case. The totality of the evidence admits sufficient for the resolution of the criminal case, if collected relevant admissible and credible evidence, conclusively establishes the truth of all and every circumstances, subject to proof (article 125, CPC).

The body of evidence always represents as a complex system in which the evidence is related to each other and to the proven provisions and conclusions.

When assessing evidence it is necessary to be guided by the criminal procedure law, the regulatory role of which in the evaluation of evidence is manifested by determining the objectives and principles of the criminal process; establishing rules on evidence; fixing the general conditions of production in certain stages of the process.

In some cases, the modern criminal procedure law expressly refers to the inadmissibility of evidence. For example, article 112 of the code of criminal procedure of Kazakhstan says, the actual data are obtained with the use of violence, threats, fraud; with the use of misconceptions of the person involved in the criminal process, regarding their rights and obligations arising from the lack of explanation; with a significant violation of the procedure, etc. (article 112 of the CPC).

Violation of the procedural order of collecting evidence casts doubt on the reliability of the received information, since the procedural form defined by the law is one of the guarantees of the reliability of these data. Therefore, if, for example, it is established that information about the circumstances of the case is obtained with the use of violence, threats, deception, as well as other illegal actions, they can not be used as evidence in the case.

It is often recommended to be guided by conscience when assessing evidence based on internal conviction. However, this concept is not defined as a category of criminal procedure in the criminal procedure legislation. Therefore, the correct assessment of evidence is often based not only on the need for the presence of an internal belief, but also on the management of legal consciousness. This situation leads to the correct understanding of the body that conducts the proceedings, goals and objectives of the criminal process and responsibilities for achieving them.

Internal belief in the evaluation of evidence acts as a method of evaluation of evidence and as a result of such evaluation. As a method of assessing evidence, internal persuasion ensures that the body conducting the criminal proceedings is not linked to the assessment of evidence given by any other body at any stage of the process, and that there is no advantage of one type of evidence over others. Internal conviction as a result of the evaluation of evidence means the confidence of the body conducting the proceedings in the admissibility, relevance, reliability of the evidence and the correctness of the conclusions to which he came in the process of proof.

The legal consciousness of the law enforcement officer should be professional, i.e. based on special legal education, professional experience in the application of law, its constant understanding and improvement, which is a necessary condition and prerequisite for the appropriate position in the law enforcement apparatus and the effectiveness of its functioning.

Foreign authors also emphasize that the connection of the nature of law with the phenomenon of legal consciousness, the starting point of which is legal understanding (Pound R, 1982: 41).

The modern code of criminal procedure performs more clearly protective functions and interprets the concept of factual circumstances inadmissible as evidence in a much broader and more specific way.

Factual data shall be deemed inadmissible as evidence if they are obtained in violation of the requirements of the code of criminal procedure, which, by depriving or restricting the rights of participants in the proceedings guaranteed by law or violating other rules of criminal procedure in the investigation or trial of the case, have affected or could affect the reliability of the factual data obtained. Further, the law contains a number of clarifying provisions specifying the basic concepts set out in part 1 of article 112 of the code of criminal procedure.

If we examine these provisions of the law more closely, we note the link between the need for strict observance of the procedural form of obtaining evidence and the results to which its violation may lead. Strictly speaking, the law clearly holds the position that due to violation of the procedural form the truth of the established factual data may suffer.

In the criminal procedure law there is no list of deprivations or tightness guaranteed by law rights of parties to the proceedings, meanwhile, the practice presents many such examples, which can be attributed to a simple increasing complexity of

the criminal case, not the acceptance for review of allegations of crimes committed, frequent and wanton call for questioning, with subsequent production of this proceedings. A fairly common way to restrict the rights guaranteed by law to the participants in the process was the dissemination of investigative information in the media or its placement on Internet sites. It turns out that such information is distributed to an indefinite number of persons, and the sources of such information are unknown, although it can be assumed that it is distributed by such entities that have become its carriers.

In the corresponding connection with violations of the requirements of the criminal procedure law and its impact on the reliability of the evidence concretized the types of individual illegal actions.

Reasons for the recognition of factual data as inadmissible as evidence in a criminal case, such as the use of torture, violence, threats, fraud, Kogamov M. CH. refers to the qualifying reasons. But the General characteristic of such grounds (reasons) gives to a greater extent based on the experience of practical violations of criminal procedure legislation. For example, in his opinion, on illegal methods of investigation, the existence of signs of torture or other forms of ill-treatment of participants in the process, in addition to physical suffering caused to the tortured in a variety of forms, may also indicate the facts of non-compliance with procedural standards by the investigator. These include the lack of notification of detainees arrested of their rights; the use of informal pre-trial detention and interrogation facilities for investigation; and the deprivation of any communication with the outside world, with his family, defence counsel, interpreters or independent doctors. Special attention, in his opinion, should be paid to the observance of procedural safeguards for particularly vulnerable categories, in which he includes women, adolescents, persons with mental disabilities, the elderly, ethnic minorities, foreigners, persons without citizenship, the sick, persons with different sexual orientations (Kogamov 2008: 237).

On the basis of generally accepted concepts, transferring them in the area of procedural activities Kogamov M. CH. complements the concept of paragraph 1 of part 1 of article 111 with the following definitions: "factual data are inadmissible as evidence if they are obtained with the use of violence, which can be both physical and mental: beatings, bullying, investigative actions at night time, prolonged non-interrogation of a person in custody, the provision of physical or psychological pressure to compel compliance during official interrogation in the periods before, during and

after the interrogation procedure, the dissemination of information, which may harm the rights and interests of the participant and his relatives. Threats (intimidation) are also considered as illegal actions: bringing a person, his or her close relatives to criminal responsibility, use of detention, physical violence, etc. «Use of deception, in his opinion, is equivalent to misleading and “ is expressed in the message to the person of false information, in concealment from the person of his real procedural status in the case, in the promise not to initiate or stop a criminal case, release from custody, not to disturb loved ones, not to report to the place of work, study about the crime, etc.”. He also refers to other illegal actions as “bribery, blackmail, falsification of evidence, use of hypnosis, incitement and use of low feelings, national, racial, religious discord, etc.» (Kogamov 2008: 237). Such a broad interpretation of cases of illegality of actions of officials conducting criminal proceedings leads to the need not only to a more precise definition of them, but also to the solution of issues of a procedural nature, consisting in the conditions of establishing them as grounds for the recognition of circumstances as inadmissible as evidence (Jenny McEwan 2007).

In actions committed by bodies conducting criminal proceedings, persons involved in the case may also exercise their rights. All these actions are organically part of the structure of criminal procedure for the implementation of rights and duties. At the time, this was noted in foreign legal literature, for example, M. Johnson Search definitions: the quality of political life and the problem of corruption (Johnson 1997).

In practice, the application of these grounds is extremely rare. These include individual cases of procedural actions by the head of the investigation department in the criminal case, which is in the production of a subordinate investigator, or the conduct of procedural actions by the investigator outside the received instructions for the production of a separate procedural action.

Of considerable interest is the question of expanding the discursive capabilities of the investigator to determine the admissibility of evidence.

The determination of the discursive powers of the investigator to establish the admissibility of factual circumstances as evidence in a criminal case provide us with an opportunity to analyze this activity at the initial stage of its production. Discourse means (from lat. *discursus*-reasoning, argument) – rational, logical, the opposite intuitive, sensual. Discursive cognition as based on mind and

reasoning is often opposed to intuitive cognition, which is based on direct contemplation and intuition. However, the distinction between discursive and intuitive is to some extent relative, since often new knowledge cannot be obtained by simple logical reasoning from existing knowledge, but requires the use of creativity. Discursive knowledge is the result of coherent, consistent, clear reasoning, in which each subsequent thought follows from the previous and determines the subsequent. Discursive is, for example, knowledge obtained as a result of a logical conclusion from some general principles of conclusion relating to a particular case, or knowledge arising by generalizing some set of facts. Any new idea, thought, representation arise on the basis of the previous knowledge, assume understanding and the formulation of a problem, tasks, demand conscious and purposeful reflection. After a new idea has arisen, it requires the development of its consequences, the establishment of its links with other ideas, its verification, etc. (Bersugurova 2012: 184).

Therefore, when discussing the powers of persons entitled to conduct pre-trial criminal proceedings, it is possible to use the term “discursive powers”, since the activities of these persons are based on a number of logical mental operations, which are based on the need to assess the actual factual data, some of which are known to them, some of which they should establish, but logical reasoning about the existence of these factual circumstances already form the basis of a number of their decisions. For example, when establishing only the signs of a criminal offense, it is possible to make a decision on the beginning of pre-trial proceedings; at the initial stage of the proceedings, investigative versions are put forward, etc. The essence of the discursive powers of the investigator may be determined on the basis of two logical concepts “need” and “opportunity”: the need to solve the problems of inquiry and preliminary investigation and the ability to determine the order of their resolution, based on the existing logical knowledge about the circumstances of the criminal case; the need to obtain evidence in a criminal case and the possibility of excluding some factual data from the amount of evidence, etc.

Recently, it has been noted that the increasing number of violations of the law by the criminal prosecution authorities acts as a negative trend. According to the results of 2017 year, 43 citizens were released from the temporary detention facilities of the criminal prosecution bodies, for non-confirmation of suspicion, 751 illegally detained citizens were released by prosecutors from

the premises of law enforcement agencies (Right 3 million Kazakhstanis defended the prosecutors). The investigator, as a body of criminal prosecution (article 60 of the criminal procedure code), has broad powers in activities related to the implementation of criminal prosecution, exposing the perpetrators of crimes, protection of citizens from unjustified prosecution. Admittedly, the criminal procedure activity of the investigator is expressed in two main elements: the knowledge of specific facts and the application of the law to them. According to legal scholars, in particular, Larin M.A., as a result of this work achieved a general, specific, next, perspective and other procedural goals (The term “evidence” was officially used in the normative decision of the Supreme Court of Kazakhstan in the decision № 15 of June 20, 1986. “On the practice of consideration of criminal cases by courts with a Protocol form of pre-trial preparation of materials” 2006: 50; Larin 1970: 50). Therefore, the art of the investigator, in his own opinion, “is to carefully, accurately decide what information, to what extent and at what point can become known to the alleged offender and related persons, in such a way that it not only does not hurt, but also helped to achieve the truth.” Savitsky V. M. noted that “in hands of the investigator the powerful and terrible force ready to bring down on the head of the accused (suspect) the whole cascade of rather notable coercive measures is concentrated. This force is able to invade his home, under normal conditions, the revered untouchable, open someone else’s eyes piously guarded the secret of postal items, to remove a person from the usual operation and dictate a lot of other severe limitations up to deprivation of the supreme good – freedom. And all of this can be used quickly, immediately, and sometimes with reprehensible haste” (Savitsky 1975: 193). In this regard, it is very important that, as rightly noted by Toleubekova B. H., “the activity of investigators was built on a deep principled basis, basically coinciding with the general procedural principles”. However, she admits the existence of features in the principles of activities of the investigators, which include the speed of investigation, the procedural autonomy and the responsibility of the investigator (Toleubekova 1998: 263). Modern changes in the legislative regulations of the criminal investigation now allow us to assert that the preliminary investigation can be carried out both by the investigator, so the definition of “investigator – body of preliminary investigation”, often used in the procedural literature is not quite accurate.

“The essence of the investigation is based on two basic principles: procedural independence of

the investigator and personal responsibility for the course and results of the investigation,” consider Sarsenbaev T. E. and Khan A. L. (Sarsenbaev 2008: 59).

The question of determining the admissibility of evidence in a criminal case depends on the personal discretion of the investigator, for example, when deciding on the beginning of pre-trial proceedings, because the law indicates that the reasons for the beginning of pre-trial investigation is the availability of sufficient data indicating the signs of a criminal offense, in the absence of circumstances precluding criminal proceedings. At the same time, the decision on the possibility (necessity) of starting a pre-trial investigation is sometimes decided quite arbitrarily. On the remote control of the duty of Almaty received a report of the perfect theft of money and valuables from the apartment of citizen N. When the duty team arrived at the scene it was found that citizen N was invited for the ad in the paper a team of three working to ensure that they dismantled room divider and took out the trash. When the workers finished the work and got the calculation, the hostess found the loss of money and some valuables from the next room. On a scene there were obvious traces of footwear of one of workers. The hostess with the help of neighbors detained workers and then arrived police officers escorted them to the duty of the police department. There at survey of things of workers the stolen money and other values were found. Instead of conducting an investigation into the theft, police officers offered the hostess to return the stolen money and valuables in exchange for not filing an application for theft. Since the call about the theft was taken to the remote control of the police department, the hostess (citizen N) at the request of the police department had to write a statement that she allegedly mixed up the place where she hid the money, and so she withdraws her statement (Materials of practice of Auezov and Bostandyk districts police departments of Almaty for 2016-2017).

The law defines the procedural order of each procedural action, which is aimed at obtaining evidence. However, the establishment of the possibility of investigative actions and the definition of the range of investigative actions of the law is entirely at the discretion of the investigator. Carrying out investigative actions is also possible at the request of the parties, but the resolution of petitions is also referred to the discretion of the investigator. This establishment of the law leads to the fact that it happens quite often groundless rejection by investigators of the petitions submitted

by the parties for the production of an investigative action in the interests of the requesting party. Thus the motivating reference of the investigator to procedural in expediency of satisfaction of the declared petition is quite sufficient recognized.

The powers of the investigator to recognize persons as participants of the criminal process contain guarantees of observance of the rights and legitimate interests of the participants of the criminal process, since their knowledge of their powers gives them the opportunity to use the entire arsenal of procedural remedies and self-defense. However, the recognition of a person as a participant in the criminal process is also carried out through the prism of the discursive capabilities of the investigator and the person conducting the inquiry. Having a real task to protect the legitimate rights and interests of participants in the criminal process, investigators often consider these tasks by determining the prospects of disclosure of the criminal case and often, without determining them with sufficient confidence, delay the decision on the recognition of a person as a participant in the criminal case. An example is having the spread of the cases, when the subject is not explained adequately his right to a statement of a civil action, and thus exclude the possibility of protection of material rights within the framework of the investigated criminal case.

In this regard, the practice of recognizing a person as a victim and familiarizing him or her with procedural rights is of interest. Study 100 criminal cases in Bostandyk and Auezov districts police showed that the victims promptly examine belonging to them rights. In an oral interview, the staff of these police departments explained the reason by the fact that the victims themselves do not want to get acquainted with their procedural rights (Materials of practice of Auezov and Bostandyk districts police departments of Almaty for 2016-2017).

Due to the aggravation of the situation with the inviolability of the constitutional rights of the participants in the criminal process when deciding on the election of a measure of procedural coercion, the sanction of a preventive measure in the form of arrest was transferred to the courts at the legislative level. However, the initiative of raising the question of the application of such a measure of restraint is still mainly owned by investigators, and the decision on the application of other preventive measures remained under the jurisdiction of investigators.

Violations of procedural legislation by investigators have a significant impact on the prospects for judicial review of the case. However, only the prosecutor's supervision is able to

fully assess the presence of violations of the criminal procedure legislation by the preliminary investigation bodies.

Conclusions

1. Conceptual changes in the criminal procedure legislation have affected the understanding of the essence of the evidence, forced to turn again to the problems of determining the properties of evidence. In practice, the problem of determining the admissibility of evidence comes to the front side.

2. The exacting attitude of the theory of criminal procedure law to the concept of evidence allowed to develop its definition, which included a sign of admissibility as an integral feature of it, characterizing the unity of the actual content and legal form. Criminal procedural form of evidence is essential, since the quality of evidence depends not only on the objective properties of the restored crime event, but also on many other objective and subjective factors affecting the formation and reproduction of evidence.

3. The legislative changes introduced in recent years to article 111 of the code of criminal procedure, the expansion of the list of factual data inadmissible as evidence in criminal cases, have created new procedural legal relations, which should be regarded as an element of the system of comprehensive development of guarantees of rights and freedoms of the individual in criminal proceedings.

4. Definitions of factual data that are inadmissible as evidence enshrined in article 111 of the code of criminal procedure and it can be seen as substantive law. They are fixed in the corresponding connection with violations of requirements of the criminal procedural legislation. The very same procedures for their establishment within the framework of the ongoing proceedings in the criminal procedure law does not contain, which creates serious disagreements in practice.

5. On the basis of the analysis of theoretical provisions and the emerging law enforcement practice, a provision is derived on the recognition of the discursive powers of persons conducting criminal proceedings to determine the admissibility of evidence in criminal cases in their proceedings, since the activities of these entities are based on the commission of a number of logical mental operations, which are based on the need to assess the actual facts, some of which are known to them, some of which they should establish, however, logical reasoning about the existence of these factual circumstances already underlies a number of their decisions.

References

- AAS Zuckerman *The Principles of Criminal Evidence*: Oxford University Press, Oxford, 1989) at 51; Bernard Robertson. *Bain, Bayes and Basics: Relevance Under the Evidence Act 2006*. – 2010. – 24. – NZULR 167 at 176.
- Antony Duff and others (eds). *Normative Theory of the Criminal Trial // Trial on Trial/ – Volume One*.
- Bakhtybayev I. Zh. (2008) *Conceptual foundations of activities of Prosecutor's office of Republic of Kazakhstan on the rule of law*. – Almaty: Zhety-Zhargy. – 887 p.
- Belkin R. S., Vinberg V. I. (2009) *Criminalistics and proof (methodological problems)*. – 3rd ed. – Moscow: Yurayt. – 231 p.
- Bersugurova L.Sh. (2012) *Conceptual problems of revision of legally effective court decisions in criminal cases*. – Almaty: Kazakh University. – 273 p.
- Constitution of the Republic of Kazakhstan of 30 August 1995. // <http://www.akorda.kz/ru/category/konstituciya>
- Elizabeth McDonald. *Principles of Evidence in Criminal Cases // Thomson Reuters, NEW ZEALAND*. – Date: 01/12/2012. – Code: 9780864727633.
- Graham B Roberts. *Methodology in Evidence – Facts in Issue, Relevance and Purpose*. – (1993) 19 – Monash University LR 68 at 80.
- Jenny McEwan. *Reasoning, Relevance and Law Reform: the Influence of Empirical Research on Criminal Adjudication // Innovations in Evidence and Proof (Paul Roberts and Mike Redmayne (eds): Integrating Theory, Research and Teaching (Hart Publishing, Oxford, 2007) 187 at 191*.
- Johnson M. *Search definitions: the quality of political life and the problem of corruption // Intern. – Social Science Journal*. – M, 1997. – № 16.
- Kogamov M. CH. (2008) *Comment to the Criminal procedure code of the Republic of Kazakhstan*. – Almaty: Zhety-Zhargy. – 891 p.
- Larin A. M. (1970) *Investigation of the criminal case. Planning, organization*. – M. – 223 p.
- Materials of practice of Auezov and Bostandyk districts police departments of Almaty for 2016–2017*.
- Paul Roberts and Adrian Zuckerman *Criminal Evidence (2nd ed, Oxford University Press, Oxford, 2010) at 100 (original emphasis*.
- Pound R. *An Introduction to the Philosophy of Law*. New Haven and London: Yale University Press, 1982.
- Proof theory in the Soviet criminal trial / ed. In. Zhogin, etc. – Ed.2. – M.: Yurid. lit., 1973. – 735 p.*
- Refusal material (UD № 128. 08) // Archive of the Auezov district police department of Almaty for 2014–2015*.
- Richard Mahoney and others. *The Evidence Act 2006: Act and Analysis (2nd edition, Brookers, Wellington, 2010) at EV7.01*.
- Right 3 million Kazakhstanis defended the prosecutors // Source: <https://24.kz/ru/news/top-news/item/252109-prava-3-mln-kazakhstantsev-zashchitili-prokurory>*.
- Sarsenbaev T. E. and Khan A. L. (2008) *Criminal trial. Pre-trial proceedings*. – Astana, 2008. – P. 59.
- Savitsky V. M. (1975) *Sketch of the theory of prosecutorial supervision in criminal proceedings*. – M., 1975. – 218 p.
- Spasovich V. D. (1861) *About the theory of judicial and criminal evidence in connection with the judicial system and legal proceedings*. – SPb. – 128 p.
- The concept of legal policy of the Republic of Kazakhstan for the period from 2010 to 2020: Approved by the decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated August 24, 2009 № 858 // <http://www.minplan.gov.kz/about/9139/24942/>*
- The term “evidence” was officially used in the normative decision of the Supreme Court of Kazakhstan in the decision № 15 of June 20, 1986. “On the practice of consideration of criminal cases by courts with a Protocol form of pre-trial preparation of materials” // Collection of decisions of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan. – Almaty: Zheti-Zhargy, 2006. – P. 569*.
- Toleubekova B. H. (1998) *Criminal procedure law of the Republic of Kazakhstan. Main part*. – Almaty. – P. 263.
- Zelikson E. S., Livshits E. D., Khvan V. A., (1969) *Commentary to the Criminal procedure code of the Kazakh SSR*. – Alma-Ata: Ed. «Kazakhstan». – P. 50 – 52.

Смаилов О.Х.

кандидат юридических наук, полковник полиции,
Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: olegbaikz@mail.ru

ИССЛЕДОВАНИЕ СПОСОБОВ СОВЕРШЕНИЯ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ С ПРИМЕНЕНИЕМ ВЗРЫВНЫХ УСТРОЙСТВ

В данной статье автором поднимаются проблемы проведения научно обоснованного анализа способов совершения уголовных правонарушений с помощью взрывных устройств. Автор в своей статье раскрывает наиболее часто встречающиеся типичные способы совершения уголовных правонарушений с применением взрывных устройств, проводит их классификацию и определяет основные характеристики. Можно констатировать, что в современных условиях правоохранители столкнулись с явной активизацией криминальной деятельности террористических и экстремистских организаций, в ходе которой широко используются различные взрывные устройства. Соответственно, вопросы противодействия преступлениям, совершаемым с применением взрывных устройств, приобрели особую актуальность. Вопрос об исследовании распространенных способов совершения уголовных правонарушений, сопряженных с применением взрывных устройств, имеет не только научно-теоретическую, но и прикладную ценность. Применение взрывных устройств при совершении уголовного правонарушения указывает на повышенную опасность деяния. Соответственно, разработка комплекса мер противодействия уголовным правонарушениям, совершаемым с применением взрывных устройств, в настоящее время является одним из перспективных направлений научных исследований, что предопределено активизацией деятельности в мире различных террористических и экстремистских организаций, активно использующих в криминальном обороте взрывные устройства и взрывчатые вещества. Выявление типичных характеристик способов совершения различных правонарушений с применением взрывных устройств позволяет определить аналогичные деяния и с большой долей уверенности сделать заключение о причастности к ним одних и тех же лиц. Таким образом, изучение способа совершения преступления, совершенного с применением взрывного устройства, необходимо для быстрого и правильного раскрытия уголовного дела.

Ключевые слова: боевые припасы, взрывчатые вещества, взрывные устройства, оружие, способ совершения уголовного правонарушения.

Smailov O.Kh.

PhD in Law, Police Colonel, Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs
of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: olegbaikz@mail.ru

Studying methods of committing criminal offenses with the use of explosive devices

In this article, the author raises the problem of conducting a scientifically based analysis of the methods of committing criminal offenses with the help of explosive devices. The author in his article reveals the most common typical ways of committing criminal offenses with the use of explosive devices, classifies them and determines the main characteristics. It can be stated that in modern conditions, law enforcement officers are faced with a clear intensification of the criminal activities of terrorist and extremist organizations, during which various explosive devices are widely used. Accordingly, the issues of

countering crimes committed with the use of explosive devices have acquired particular relevance. The question of the study of common methods of committing criminal offenses involving the use of explosive devices has not only scientific-theoretical, but also practical value. The commission of criminal offenses with the use of explosive devices is one of the factors indicating an increased criminalization of society. The development of a set of measures to counter criminal offenses committed with the use of explosive devices is currently one of the promising areas of scientific research, which is predetermined by the increased activity in the world of various terrorist and extremist organizations that actively use explosive devices and explosives in criminal trafficking. Identifying the typical characteristics of the methods of committing various offenses with the use of explosive devices allows you to identify similar actions and with a high degree of confidence to make a conclusion about the involvement of the same persons. Thus, the study of the method of committing a crime committed with the use of an explosive device is necessary for a quick and proper disclosure of a criminal case.

Key words: ammunition, explosives, explosive devices, weapons, method of committing a criminal offense.

Смайылов Ө.Х.

заң ғылымдарының кандидаты, полиция полковнигі,
Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: oleqbaikz@mail.ru

Жарғыш құрылғының қылмыстық-құқықтық түсініктемесін анықтау сұрағы туралы

Мақалада автор жарғыш құрылғылар көмегімен қылмыстық құқық бұзушылық жасау әдістерін ғылыми негізделген талдау жүргізу мәселесін көтереді. Автор өз мақаласында жарғыш құрылғыларды қолданумен қылмыстық әрекеттер жасаудың әдеттегі тәсілдерін анықтап, оларды саралайды және негізгі сипаттамаларын анықтайды. Қазіргі жағдайда құқық қорғау органдарының қызметкерлері террористік және экстремистік ұйымдардың қылмыстық іс-әрекеттерін нақты қарқындатуымен бетпе-бет кездескен, олардың заңсыз қызметі барысында жарғыш құрылғылар кеңінен қолдануда. Тиісінше, жарғыш құрылғыларды пайдаланумен жасалған қылмыстарға қарсы тұру мәселелері ерекше өзектілікке ие болды. Жарғыш құрылғыларды қолданумен байланысты қылмыстық құқық бұзушылық жасаудың жалпы әдістерін зерттеу туралы мәселе тек ғылыми-теориялық ғана емес, сонымен бірге қолданбалы тұрғыдан маңызды. Жарғыш құрылғыларды қолданумен қылмыстық құқық бұзушылықтардың тіркелуі қоғамдағы қылмыстылық деңгейінің артуын көрсететін факторлардың бірі болып табылады. Жарғыш құрылғыларды қолданумен жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимыл жөніндегі кешенді шараларды әзірлеу қазіргі уақытта ғылыми зерттеулердің перспективалық бағыттарының бірі болып табылады, өйткені әлемде қылмыстық айналымдағы жарғыш құрылғылар мен жарылғыш заттарды пайдаланатын түрлі лаңкестік және экстремистік ұйымдардың қылмыстық белсенділігі өсуде. Жарғыш құрылғыларды қолдану арқылы әртүрлі құқық бұзушылық жасау әдістерінің типтік сипаттамаларын белгілеу ұқсас әрекеттерді анықтауға және оларға белгілі бір адамдардың қатысуы туралы сенімді қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Осылайша, қылмыстық істі тез және дұрыс ашу үшін жарғыш құрылғыларды қолданумен жасалған қылмысты жасау әдісін жан-жақты зерделеу қажет.

Түйін сөздер: оқ-дәрі, жарылғыш заттар, жарғыш құрылғылар, қару, қылмыстық-құқық бұзушылықты жасау әдісі.

Введение

Преступления, совершаемые с применением взрывчатых веществ, исходя из оценки их поражающих свойств, посягают на жизнь и имущество не только намеченной жертвы, но и других лиц, невольно оказавшихся в зоне поражения. Использование взрывных устройств, помимо причинения непосредственного ущерба жертве, может быть рассчитано на определенный террористический эффект – посеять панику в обществе, создать угрозу жизни и здоровью широкого круга

лиц. Возникающий при этом общественный резонанс создает у населения ощущение незащитности человека и бессилия властей перед ними, неуловимости и безнаказанности преступников.

Надо отметить, что способ совершения уголовных правонарушений с использованием взрывных устройств представляет большой научный и практический интерес для их раскрытия в силу того, что он непосредственно взаимосвязан с личностью преступника, местом совершения, временем, особенностями используемого орудия преступления и т.п.

Основная часть

В теории уголовного права способ совершения преступления рассматривается как один из важных элементов объективной стороны. Он отражает внешнюю сторону преступного посягательства, описывая конкретные формы общественно опасного поведения преступника, повлекшие или создавшие угрозу причинения определенного вреда. При этом способ совершения преступления является факультативным признаком состава преступления и обособляется от преступного деяния, являющегося основным признаком объективной стороны.

Но когда речь идет об уголовном правонарушении как наблюдаемом явлении действительности, то способ совершения преступления фактически сливается с преступным деянием, поскольку в таком ракурсе способ совершения преступления понимается как совокупность приемов и методов, применяемых при совершении общественно опасного деяния (Шиловский 2014:111).

Взрыв как способ совершения уголовного правонарушения принципиально отличается от иных способов двумя взаимосвязанными свойствами:

- высокая интенсивность разрушающего воздействия;
- относительно низкий уровень управляемости.

Действительно, применение взрывных устройств в отличие от применения, скажем, холодного или огнестрельного оружия не носит строго направленного характера. Вышеперечисленные свойства взрывов позволяют квалифицировать применение взрывных устройств как способ совершения преступления, опасный для жизни многих людей.

Низкий уровень управляемости взрыва обусловлен стремлением исполнителя действовать незаметно для потерпевшего и безопасно для себя. В этих целях взрывные устройства маскируются, внешний источник для возбуждения взрыва (например, дистанционное устройство радиоуправляемого взрывателя) располагается на значительном расстоянии от взрывного устройства либо используются различные замедлители, позволяющие инициировать взрыв через определенное, иногда продолжительное, время. Применяется электрический или механический взрыватель, срабатывающий в результате ожидаемых действий потерпевшего, например, при вскрытии посылки, маскирующей взрывное

устройство, при включении зажигания автомашины, которая тайно заминирована и т.д.

В подобных случаях использование взрывного устройства позволяет виновному отсутствовать на месте происшествия. Поэтому он не всегда точно знает, на каком расстоянии от взрывного устройства будет находиться потерпевший в момент взрыва, кто может оказаться с потерпевшим или будет вместо потерпевшего на месте взрыва и т.п. Всякого рода случайности, а также недостаточная осведомленность во взрывном деле нередко приводят к тому, что взрыв происходит не в том месте или не в то время, как это было задумано.

Анализ практики показывает, что выбор преступником того или иного способа совершения преступления, связанного с использованием взрывных устройств, обусловлен рядом факторов:

- 1) быстрый эффект поражения или разрушения объекта преступного посягательства;
- 2) отсутствие необходимости находиться рядом с объектом поражения в сам момент взрыва;
- 3) минимум остающихся следов по сравнению с другими способами совершения преступления;
- 4) широкая зона поражения взрывом;
- 5) заблаговременная подготовка взрыва;
- 6) управление взрывом на расстоянии как при наличии визуального контакта с объектом поражения, так и без такового (Никулова 2008:153).

Эти факторы связаны с качественными характеристиками взрывных устройств, которые, с одной стороны, открывают преступнику широкие дополнительные возможности для совершения преступления, «усиливают» его преступный замысел, облегчают его реализацию, с другой – создают дополнительные сложности, заставляющие действовать преступника по схеме, не всегда для него желательной (Бирюков 2013: 190).

Например, недостаточная управляемость во многих случаях компенсируется интенсивностью взрыва. Лица, использующие взрывные устройства при совершении преступления, часто применяют заряды с количеством взрывчатого вещества, превышающим достаточное для причинения смерти человеку, находящемуся непосредственно рядом с взрывным устройством. В результате взрывная волна, распространяясь во все стороны, поражает людей и производит разрушения в разных направлениях.

Интенсивность взрыва – одно из оснований признать преступления, совершаемые с приме-

нением взрывных устройств, посягающими на значительную долю охраняемых уголовным законом правоотношений. Именно этим определяется повышенная общественная опасность криминальных взрывов. Использование взрывных устройств, помимо причинения непосредственного ущерба жертве, может быть рассчитано на определенный эффект – посеять страх, создать угрозу жизни и здоровью широкого круга лиц. Возникающий при этом общественный резонанс создает в обществе ощущение неуловимости и всемогущества террористов, незащитности человека и бессилия властей перед ними. В связи с этим возникают вопросы разграничения терроризма и иных преступлений, имеющих террористическую направленность, которые могут быть совершены с применением взрывных устройств.

Использование при совершении преступления взрывных устройств предопределяет способ совершения преступного деяния, иначе говоря, орудия преступления играют детерминирующую роль при определении содержания способа совершения преступления. Здесь имеются своего рода сложности, поскольку, если не возникает особых сложностей с уголовно-правовой оценкой деяний, совершаемых с применением огнестрельного, газового, холодного и других видов оружия, дефиниция которых закреплена в законе, то определения и описания четких признаков взрывных устройств в нормативных правовых актах, к сожалению, пока нет.

Взрывное устройство – это обобщенное понятие в области создания средств вооружения и народнохозяйственных изделий, которое охватывает и боеприпасы, и мощные заряды, применяемые в промышленности, и сигнальные или пиротехнические средства типа взрывпакетов, петард и фейерверков. Соответственно, как указывают исследователи, актуальной является проблема определения относимости предметов к взрывным устройствам, обусловленная отсутствием законодательных норм, позволяющих четко отнести подобные предметы к взрывным устройствам либо к предметам, хотя и похожим на взрывные устройства по внешнему виду, конструктивному устройству, способу подрыва, однако взрывными устройствами не являющимися (Потудинский 2012:176).

Анализ способов совершения уголовных правонарушений, сопряженных с применением взрывных устройств, позволяет при наличии достаточных оснований определить аналогичные случаи, о которых можно заключить, что они совершены одним и тем же лицом (лицами).

Решая вопрос об аналогичности способов совершения уголовных правонарушений, следует учитывать, что повторяемость способов совершения не может быть постоянной и неизменной. Повторяется лишь некий комплекс действий, а не все действия или признаки способа уголовного правонарушения. Поэтому совокупность этих признаков позволяет говорить о совершении уголовного правонарушения одним и тем же лицом только в редких случаях: если в способе действий налицо совокупность видовых признаков, образующих сочетание, повторение которого в действиях других лиц маловероятно, то есть имеются признаки, индивидуализирующие личность преступника. В большинстве случаев можно лишь предполагать принадлежность преступника к той или иной группе лиц, обладающих схожими навыками и умениями.

Особенностью преступлений, совершенных с применением взрывных устройств, является множественность следов, обнаруживаемых на месте преступления, которые можно подразделить на следующие группы:

1. Детали самого устройства – осколки и соединительные части, найденные в достаточном количестве, способны указать следователю на тип взрывного устройства, величину его заряда; остатки химических веществ дают сведения о месте их изготовления; трасологические признаки на осколках, образованные при обработке деталей, помогают установить вид оборудования и тип инструментов, применявшихся при его изготовлении, а также квалификацию преступника.

2. Следы, образовавшиеся на объектах материального мира, говорят о взрывной силе примененного взрывного устройства.

3. Продукты взрыва – это комплекс газообразных и конденсированных веществ, возникших в результате взрывной реакции, а также остатки материалов, использованных в составе устройства (Валикарамов 2015:117).

Соответственно, чтобы исследовать все имеющиеся на месте происшествия следы с оптимальной полнотой и эффективностью, проведение такого следственного действия, как осмотр места происшествия, должно организовываться с привлечением квалифицированного специалиста в сфере взрывотехники и взрывного дела. Значение грамотной помощи специалиста при исследовании способа совершения уголовного правонарушения путем взрыва трудно переоценить.

Под способом совершения уголовного правонарушения понимается детерминированная

личностью субъекта, предметом посягательства и обстоятельствами система его действий, направленная на достижение преступной цели (Аверьянова 1995: 48). В составляющую способа совершения систему действий входит деятельность лица (группы лиц) по подготовке, непосредственному совершению и сокрытию следов уголовного правонарушения.

Зуйков Г.Г., говоря о способе совершения преступления, отмечал, что это всегда более или менее сложный акт сознательного, направляемого волей поведения человека. Способ является необходимым элементом каждого преступного деяния, поскольку любое из них осуществляется посредством определенного поведения субъекта, намерения которого не могут быть реализованы иначе. Для научного обоснования использования данных о способах совершения преступлений в борьбе с преступностью наиболее важное значение имеет решение вопроса о детерминированности способов совершения преступлений, то есть о том, чем и как обусловлено их содержание, свободна или детерминирована воля преступника, определяющего формы своего преступного поведения, как соотносятся при этом свобода и необходимость (Зуйков 1970:16).

Так, Д.А. Мохоров отмечает, что в криминалистическом смысле под способом совершения преступления целесообразно понимать «объективно и субъективно обусловленную систему поведения субъекта до, в момент и после совершения преступления, оставляющую различного рода характерные следы, позволяющие с помощью криминалистических приемов и средств получить представление о сути происшедшего, своеобразии преступного поведения правонарушителя, его отдельных личностных данных и соответственно определить наиболее оптимальные методы решения задач расследования преступления» (Мохоров 2006: 76).

Исследование материалов ряда уголовных, оперативно-поисковых и оперативных дел по преступлениям, сопряженным с применением взрывных устройств, позволило выделить наиболее типичные способы совершения этих уголовных правонарушений.

С учетом целей и характера использования взрывного устройства их можно классифицировать как совершаемые:

- а) открытым способом;
- б) замаскированным способом.

Открытый способ заключается в том, что преступник не скрывает своих противоправных действий. Потерпевший осознает их характер

и опасность, а в ряде случаев способен оказать противодействие (Лаухин 2016: 290).

Замаскированный способ характеризуется тщательно подготовленными и спланированными действиями преступника. Он носит значительно более изощренный характер. Как правило, пострадавший не знает о готовящемся в отношении его преступлении, поэтому не может оценить опасность последствий предпринимаемого в отношении его преступного посягательства. В некоторых случаях потерпевший своими действиями инициирует взрыв (например, когда взрывное устройство установлено в посылке, адресованной потерпевшему, и срабатывает при ее вскрытии).

Зафиксировано использование такого способа совершения преступления в разных случаях – минирование автомашины, минирование дверей лифта, квартир, офисов и других помещений, использование мин-ловушек, которые подбрасывались или передавались потерпевшим в виде посылок, свертков, сумок и других предметов и др.

Выбор такого способа преступления во многом связан со стремлением преступника добиться преступного результата путем причинения максимального разрушительного воздействия и при этом избежать разоблачения. Вместе с тем, значительную долю (около 38%) составили дела, где целью виновного лица было не причинение тяжкого вреда, а совершение угрожающих и запугивающих действий (Смаилов 2015: 27).

Наиболее распространенные взрывы автотранспортных средств обладают своей спецификой. Место закладки заряда, как правило, определяется преследуемыми при этом целями. Для нанесения материального ущерба взрывное устройство устанавливается около колес, в месте расположения бензобака или под картером двигателя. При покушении на жизнь водителя или пассажира взрывное устройство размещается за сидениями или под ними (в том числе и снаружи под днищем, например с помощью магнита), а также в полостях панели приборов либо с внешней стороны корпуса салона под крышкой капота в непосредственной близости от рулевой колонки.

Для этих целей применяются взрывные устройства с механическим и электрическим способами взрывания, чаще всего в качестве источника электропитания используется аккумулятор автомобиля.

При использовании механического способа подрыва, как правило, реализуется одна из сле-

дующих схем самодельного предохранительно-исполнительного механизма:

– средство взрывания срабатывает от давления колеса в начальный момент движения автомобиля;

– средство взрывания приводится в действие в начальный момент движения автомобиля чекой (или замыкателем), проволочная (веревочная) тяга которой закреплена свободным концом за неподвижный предмет (дерево, бордюрный камень, решетку дорожного ограждения и т.д.);

– средство взрывания срабатывает за счет чеки, выдергиваемой тягой, наматывающейся в начальный момент движения автомобиля на его вращающиеся детали (например, на крестовину коленчатого вала).

При использовании электрического способа взрывания исполнительный механизм взрывного устройства может быть подключен практически к любому элементу низковольтной части электрической схемы автомобиля (к замку зажигания, к катушке зажигания, к двигателю стеклоочистителей, к контуру габаритных огней и т.д.).

Взрывы автомобилей в движении, как правило, связаны с воздействием на взрывное устройство вторичных элементов электросхемы автомобиля (например, контура включения сигнала поворота, стоп-сигналов, фар, прикуривателя) или с применением дистанционного управления средством взрывания по смартфону, радиоканалу, использованием взрывных устройств с механизмом замедления и др.

Анализ мест совершения криминальных взрывов показывает, что для взрывов в помещениях (приблизительно 30% всех взрывов), прежде всего в подъездах, около квартир и офисов характерно применение взрывных устройств типа подрывных зарядов и мин замедленного действия, которые устанавливаются у дверей, окон, стен помещений, и могут управляться по радио или проводам (Смаилов 2015: 29). Управляемые взрывные устройства с предохранительно-исполнительными механизмами на основе радиопередающих и принимающих устройств чаще всего применяются в целях совершения заказных убийств. В большинстве случаев такие самодельные взрывные устройства содержат в своей конструкции элементы и устройства промышленного производства, обеспечивающие высокую надежность их срабатывания.

В практике деятельности органов внутренних дел имеют место случаи использования самодельных взрывных устройств типа мины-

«ловушки», которые предполагают применение в их конструкции специфических исполнительных механизмов и маскирующих оболочек. Наиболее часто встречается маскировка под электробытовые приборы (электрофонарь, электробритву, пылесос и др.), аудиоаппаратуру, почтовые посылки и бандероли, книги.

В конструкциях взрывных устройств типа объектной мины часто используются предохранительно-исполнительные механизмы с замедлением начального момента инициирования взрыва, что в свою очередь позволяет осуществлять скрытую установку взрывного устройства и его использование без непосредственного присутствия на месте происшествия лица, совершившего преступление.

Взрывные устройства этого типа чаще всего применяются преступниками в целях осуществления диверсий и террористических актов, уничтожения или повреждения имущества, в частности, для подрыва зданий, различных сооружений.

В январе 2019 года сотрудниками КНБ была задержана группа иностранных граждан (выходцев из Центральной Азии), подозреваемых в подготовке террористических актов в Казахстане. Во время обыска по месту их временного проживания обнаружены и изъяты компоненты для изготовления самодельных взрывных устройств большой мощности, оружие и боеприпасы к нему. По версии следствия, задержанные лица действовали по заданию и под руководством пребывающих за границей боевиков ДАИШ. По этим же данным, террористические акты с применением взрывных устройств предполагались к проведению в г. Алматы в местах массового нахождения гражданского населения (<https://forbes.kz>, 2019).

Как показывает практика, выбор в качестве способа совершения преступления использования взрывных устройств требует от преступника определенной подготовки и квалификации. Речь идет о степени осведомленности виновных относительно свойств и принципа действия взрывных устройств, а также их отношении к взрывному и саперному делу.

Как отмечают исследователи, выбор того или иного средства совершения взрыва обусловлен многими обстоятельствами, среди которых основными являются следующие:

– возможности иметь то или иное взрывное устройство и взрывчатое вещество (финансовые связи, место службы или работы и т. п.);

- наличие знаний и навыков во взрывном деле и смежных отраслях (взрывотехника, химия, электроника и т. п.);
- поставленная цель (убийство, уничтожение имущества, угроза и т. п.);
- характер объекта посягательства (наличие охраны, возможности доступа, степень защищенности, личные качества жертвы и т. п.);
- личностные качества преступника (жестокость, дерзость, трусость и т. п.) (Сабанов 2008: 224).

Квалифицированно совершить преступление с применением взрывного устройства может лишь лицо, которое хотя бы в общих чертах знакомо с техникой взрывного дела, знает принцип действия и свойства взрывчатых веществ, умеет с ним обращаться. Можно выделить три основные группы лиц в зависимости от источника и уровня знаний в этой области.

Первую группу составляют специалисты-взрывотехники и саперы вооруженных сил, наиболее хорошо знакомые с техникой взрывного дела, обладающие профессиональными навыками в изготовлении взрывного устройства и совершении взрывов.

Ко второй группе можно отнести тех лиц, которые не имеют профессиональной подготовки, но знакомы с взрывным делом по роду своей профессиональной или служебной деятельности (шахтеры, бурильщики, охранники складов взрывчатых материалов и др.), военнослужащие вооруженных сил и участники боевых действий в межнациональных конфликтах.

Третью группу составляют лица, не имеющие профессиональной подготовки и по роду своей работы не связанные с взрывным делом. Для таких лиц источником сведений о технике производства взрывов может служить самостоятельное изучение литературы, экспериментирование взрывчатыми материалами, консультации осведомленных лиц. В последнее время участились случаи изготовления самодельных взрывных устройств по инструкциям в интернете, в силу чего неоднократно поднимался вопрос о необходимости ведения на постоянной основе мониторинга радикальных сайтов (Мухтаров Д., 2019).

Особенностью исследуемой категории преступников, отличающей их от большинства насильственных преступников, является то, что в совершенных ими преступлениях не находят выражение такие черты, как преимущественно импульсивный и рефлексивный характер пове-

дения. Выбирая в качестве орудия преступления взрывное устройство, преступник стремится в таких случаях добиться максимального разрушительного и психологического воздействия, порой не останавливаясь перед опасностью причинения смерти или телесных повреждений самому себе. Большинство преступлений с применением взрывных устройств были осуществлены хладнокровно, с заранее обдуманном намерением, что свидетельствует о повышенной опасности этих лиц.

Анализ материалов уголовных дел, связанных с применением взрывных устройств в Казахстане, свидетельствует о том, что среди лиц, совершивших преступления с применением взрывных устройств, относительно редко встречаются саперы и специалисты-взрывники. На наш взгляд, это объясняется, во-первых, сравнительно малым числом лиц, обладающих профессиональными навыками взрывного дела; во-вторых, профилактическое воздействие имеют существующие правовые ограничения в отношении таких лиц: строгая проверка и отбор при их приеме на работу, постановка на учет в подразделениях лицензионно-разрешительной работы органов внутренних дел и районных военных комиссариатах.

Вместе с тем, происходящее в последние годы разделение труда в криминальной среде, широкое распространение организованных форм преступной деятельности не исключают возможность участия этих лиц в качестве технических специалистов, предоставляющих взрывчатые вещества и средства взрыва, изготовителей взрывных устройств, консультантов по различным вопросам, связанным с технологией взрыва, особенностями изготовления и инициирования взрывного устройства.

Надо отметить, что практически все самодельные взрывные устройства, используемые при совершении преступлений, отличаются друг от друга по своей конструкции и принципу действия. В силу этого они несут в себе индивидуальные признаки, позволяющие при криминалистическом исследовании диагностировать профессиональные навыки их изготовителя.

Данное обстоятельство говорит о необходимости при совершении преступлений с применением взрывных устройств ориентировать силы и средства оперативно-розыскной деятельности правоохранительных органов также и на выявление, сбор информации в отношении лиц, хоть ранее и не попадавших в поле зрения органов

внутренних дел, но имеющих отношение к изготовлению, хранению, перевозке и использованию взрывчатых материалов на промышленных предприятиях и в воинских частях.

Следует отметить, что в конструкции большей части взрывных устройств (около 85%), используемых для производства криминальных взрывов, содержались взрывчатые вещества промышленного изготовления (пластит, тротил, аммонит, динамит и др.).

Часть взрывных устройств (до 12%) не содержала взрывчатых веществ большой силы взрыва. Такие взрывные устройства имели заряды, состоящие преимущественно из взрывчатых веществ метательного действия (ружейные пороха «Сокол», «Барс» и др.) или пиротехнических составов, помещенных в мягкие оболочки. Основной вид поражающего действия при их взрыве – термическое воздействие, которое может привести к возникновению пожара. Данные взрывные устройства чаще всего используются несовершеннолетними при совершении хулиганств.

Заключение

Совершение криминальных взрывов все чаще встречается в практике правоохранительных органов. Так, использование взрывных устройств стало наиболее типичным способом совершения преступления при террористических актах. Исследование способа совершения преступлений, сопряженных с применением взрывных устройств как элемента оперативно-розыскной характеристики является важным информативным источником. Полученная информация имеет огромное значение для раскрытия преступления, установления личности преступника и его задержания. Кроме того, данные о способе совершения преступления с применением взрывных устройств необходимы для эффективной разработки комплексных мер борьбы с данными уголовными правонарушениями, планирования работы по осуществлению необходимых оперативно-розыскных мероприятий, направленных на их предупреждение и своевременное раскрытие.

Литература

- Шиловский С.В. О месте способа совершения преступления в преступлении и составе преступления // Вестник Северного (Арктического) ун-та. – 2014. – № 2. – С. 109-113.
- Никулова Т.В. Особенности совершения преступлений с применением взрывных устройств и взрывчатых веществ (по материалам Северо-Кавказского региона) // Общество и право. – 2008. – № 1(19). – С. 150-154.
- Бирюков В.В. Криминалистическое оружиеведение. – Луганск: СПД, 2013. – 256 с.
- Потудинский В.П. Проблема относимости предметов к взрывным устройствам // Актуальные проблемы современной науки: мат. Всерос. научно-практ. конф. – Ставрополь: ставропольский филиал РАНХиГС, 2012. – С. 175-178.
- Валикарамов Д.Д., Егорышева Е.А. Некоторые особенности механизма расследования преступлений, совершенных с применением взрывных устройств // Инновационная наука. – 2015. – № 12-3. – С. 116-118.
- Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Возгрин И.А. и др. Криминалистика: История, общая и частные теории. В 3-х томах. – М.: Академия МВД РФ, 1995. Т.1. – 280 с.
- Зуйков Г.Г. Поиск преступников по признакам способов совершения преступлений. – М.: ВШ МВД СССР, 1970. – 378 с.
- Мохоров Д.А. Понятие способа совершения преступления // Юридическая мысль. – 2006. – №5 (36). – С. 74-82.
- Лаухин В.Е. Оперативно-розыскная характеристика преступлений, совершаемых с использованием взрывных устройств: сущность и понятие определения // Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД РФ. – 2016. – № 1(33). – С. 284-292.
- Смаилов О.Х. Организационно-тактические особенности предупреждения и раскрытия уголовных правонарушений, совершаемых с применением взрывных устройств (криминалистические и оперативно-розыскные аспекты). – Алматы: Алматинская академия МВД РК, 2015. – 153 с.
- Подозреваемых в подготовке терактов в Казахстане задержали в Алматы. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://forbes.kz/process/probing>
- Сабанов А.Ю. Взрывные устройства как элемент криминалистической характеристики преступлений, связанных с криминальными взрывами // Вестник Владимирского юрид. ин-та. – 2008. – № 4(9). – С. 221-223.
- Мухтаров Д. В Казахстане 95 % самодельных взрывных устройств изготавливалось по инструкциям в интернете. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.trend.az/casia/kazakhstan/2258059.html

References

- Shilovskiy S.V. O meste sposoba soversheniya prestupleniya v prestuplenii i sostave prestupleniya // Vestnik Severnogo (Arkticheskogo) un-ta. – 2014. – № 2. – S. 109-113.

Nikulova T.V. Osobennosti soversheniya prestupleniy s primeneniym vzryvnykh ustroystv i vzryvchatykh veshchestv (po materialam Severo-Kavkazskogo regiona) // Obshchestvo i pravo. – 2008. – № 1(19). – S. 150-154.

Biryukov V.V. Kriminalisticheskoye oruzhiyevedeniye. – Lugansk: SPD, 2013. – 256 s.

Potudinskiy V.P. Problema odnosimosti predmetov k vzryvnym ustroystvam // Aktual'nyye problemy sovremennoy nauki: mat. Vseros.nauchno-prakt.konf. – Stavropol': stavropol'skiy filial RANKhiGS, 2012. – S. 175-178.

Valikaramov D.D., Yegorysheva Ye.A. Nekotoryye osobennosti mekhanizma rassledovaniya prestupleniy, sovershennykh s primeneniym vzryvnykh ustroystv // Innovatsionnaya nauka. – 2015. – № 12-3. – S. 116-118.

Averyanova T.V., Belkin R.S., Vozgrin I.A. i dr. Kriminalistika: Istoriya, obshchaya i chastnyye teorii. V 3-kh tomakh. – M.: Akademiya MVD RF, 1995. T.1. – 280 s.

Zuykov G.G. Poisk prestupnikov po priznakam sposobov soversheniya prestupleniy. – M.: VSH MVD SSSR, 1970. – 378 s.

Mokhorov D.A. Ponyatiye sposoba soversheniya prestupleniya // Yuridicheskaya mysl'. – 2006. – №5 (36). – S. 74-82.

Laukhin V.Ye. Operativno-razysknaya kharakteristika prestupleniy, sovershayemykh s ispol'zovaniym vzryvnykh ustroystv: sushchnost' i ponyatiye opredeleniya // Yuridicheskaya nauka i praktika: Vestnik Nizhegorodskoy akademii MVD RF. – 2016. – № 1(33). – S. 284-292.

Smailov O.KH. Organizatsionno-takticheskiye osobennosti preduprezhdeniya i raskrytiya ugovolnykh pravonarusheniy, sovershayemykh s primeneniym vzryvnykh ustroystv (kriminalisticheskkiye i operativno-rozysknyye aspekty). – Almaty: Almatinskaya akademiya MVD RK, 2015. – 153 s.

Podozrevayemykh v podgotovke teraktov v Kazakhstane zaderzhali v Almaty. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <https://forbes.kz/process/probing>

Sabanov A.YU. Vzryvnyye ustroystva kak element kriminalisticheskoy kharakteristiki prestupleniy, svyazannykh s kriminal'nymi vzryvami // Vestnik Vladimirskego yurid. in-ta. – 2008. – № 4(9). – S. 221-223.

Mukhtarov D. V Kazakhstane 95 % samodel'nykh vzryvnykh ustroystv izgotavlivalos' po instruktsiyam v internete. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: www.trend.az/casia/kazakhstan/2258059.html

Tapalova R.B.¹, Nurmaganbet Y.T.², Izbassova A.B.³

¹Candidate of Law, Professor, Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: tapalova_r@mail.ru

²PhD, associate professor, Yessenov University, Kazakhstan, Aktau, e-mail: ermek004@mail.ru

³Master of Law, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: A_izbasova@mail.ru

**SOME ASPECTS OF PROOF BY MEANS
OF THE EXPERT STATEMENT**

This article considers the problems arising at assessment of expert statements. The actual data important for the correct solution of criminal case is determined by testimonies of the suspect, victim, witness, witness having right for protection, the expert, the specialist; statement of the expert or specialist; material evidences; protocols of procedural actions and also statement of the expert or specialist. Assessment of proofs is considered in all scientific sources as the proof process element consisting in cogitative logical activities for determination of relevancy, admissibility and sufficiency of proofs for adoption of this or that proceeding decision. Further, authors emphasize that at assessment of the expert statement all important elements of activity of the expert have to be exposed to the analysis. The analysis of scientific validity of the expert statement – the most difficult moment in assessment of the expert statement. This analysis presents the known difficulty for court because the expert statement – result of the research conducted by the expert person on the basis of special knowledge. Knowledge of practical employees of law enforcement and judicial authorities in methodical bases of production of judicial expertise – one of conditions of objective assessment concerning compliance of the expert statement, the expert to circumstances of the considered case. Further, the article reveals basic provisions of the analysis of the expert statement in detail.

Key words: proof, evidentiary facts, investigative actions, expertise, expert, statement, conclusions, proof, assessment.

Тапалова Р.Б.¹, Нұрмағанбет Е.Т.², Избасова А.Б.³

¹заң ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы
Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: tapalova_r@mail.ru

²PhD докторы, қауымдастырылған профессор, Yessenov University,
Қазақстан, Ақтау қ., e-mail: ermek004@mail.ru

³құқық магистрі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: A_izbasova@mail.ru

**Сарапшы қорытындысының көмегімен
дәлелдеудің кейбір аспектілері**

Мақалада сарапшы қорытындысын бағалау кезінде пайда болатын мәселелер қарастырылған. Қылмыстық істі дұрыс шешу үшін маңызға ие болатын фактілік деректер күдіктінің, жәбірленушінің, куәнің, қорғалуға құқығы бар күдіктінің, сарапшының, маман жауаптарымен, заттай дәлелдемелермен, іс жүргізу әрекеттерінің хаттамаларымен, сонымен қатар сарапшы мен маманның қорытындыларымен анықталады. Дәлелдемелерді бағалау барлық ғылыми қайнар көздерде белгілі бір процессуалдық шешім қабылдау үшін дәлелдемелердің қатыстылығы, жіберілетіндігі мен жеткіліктілігін анықтау бойынша логикалық ой қызметінен тұратын дәлелдеу процесінің элементі ретінде қарастырылады. Мақалада авторлар сарапшының қорытындысын бағалауда сарапшы қызметінің барлық маңызды элементтері талдануға жатуы қажет екендігіне назар аударған. Сарапшы қорытындысының ғылыми негізділігін талдау – сарапшы қорытындысын бағалаудың ерекше күрделі кезеңі. Бұл талдау соттар үшін қиындық туғызады, себебі сарапшы қорытындысы – тұлғаның арнайы білімдер негізінде жүргізген зерттеуінің нәтижесі. Құқық қорғау

мен сот органдары қызметкерлерінің сот сараптамасын жүргізудің әдістемелік негіздерін білуі – қарастырылып отырған істің жағдайларына сарапшы, маман қорытындыларының сәйкестігін анықтау бойынша объективтік бағалаудың бір шарты болып табылады. Мақалада сараптамалық қорытындыны талдаудың негізгі ережелері жан-жақты ашылып көрсетілген.

Түйін сөздер: дәлелдеу, дәлелдеу құралдары, тергеу әрекеттері, әрекет, сараптама, сарапшы, қорытынды, нәтижелер, дәлелдеме, бағалау.

Тәпәлова Р.В.¹, Нурмағанбет Е.Т.², Избасова А.Б.³

¹кандидат юридических наук, доцент, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: tapalova_r@mail.ru

²доктор PhD, ассоциированный профессор, Yessenov University, Казахстан, г. Актау, e-mail: ermek004@mail.ru

³магистр права, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: A_izbasova@mail.ru

Некоторые аспекты доказывания с помощью заключения эксперта

В статье рассмотрены проблемы, возникающие при оценке заключений эксперта. Фактические данные, имеющие значение для правильного разрешения уголовного дела, устанавливаются показаниями подозреваемого, потерпевшего, свидетеля, имеющего право на защиту, эксперта, специалиста; вещественными доказательствами; протоколами процессуальных действий, а также заключениями эксперта, специалиста. Оценка доказательств рассматривается во всех научных источниках как элемент процесса доказывания, состоящий в мыслительной логической деятельности по определению относимости, допустимости и достаточности доказательств для принятия того или иного процессуального решения. Далее авторы подчеркивают, что при оценке экспертного заключения анализу должны подвергаться все важные элементы деятельности эксперта. Анализ научной обоснованности заключения эксперта – наиболее сложный момент в оценке экспертного заключения. Этот анализ представляет известную трудность для суда, в связи с тем, что заключение эксперта есть результат исследования, проведенного ведущим лицом на основе специальных знаний. Знание практическими работниками правоохранительных и судебных органов методических основ производства судебной экспертизы – одно из условий объективной оценки соответствия заключения эксперта, специалиста обстоятельствам рассматриваемого дела. Далее, в статье подробно раскрываются основные положения анализа экспертного заключения.

Ключевые слова: доказывание, средства доказывания, следственные действия, экспертиза, эксперт, заключение, выводы, доказательство, оценка.

Introduction

Social and economic transformations are followed by criminalization of society, growth and modification of crime. In structure of crime more and more important place is taken by activity of the organized, technically equipped groups having considerable material resources that significantly complicates process of identification and investigation of crimes. In proof on criminal cases the role of institute of judicial examination considerably increases in these conditions. Not to a lesser extent the role of judicial examination is significant also by consideration of civil cases, cases of administrative offenses. However, many qualified lawyers, including judges and lawyers, very vaguely imagine possibilities of judicial examination, not to mention ordinary citizens, who entirely rely on lawyers in this matter. Especially problems arise at assessment of the statements. The

purpose of this article is devoted to fill this gap. It considers the rules of assessment of the expert statement; also attention is paid to conclusions of experts of diagnostic, classification and identification character.

Methodological base and methods of the research. Methodological basis of the research are provisions of a general scientific dialectic method of knowledge of surrounding reality in its communication and interaction, general scientific system approach. At the same time also private and scientific methods have been applied: historical, statistical, logical, system and structural, systemic-functional and other private methods of research activity. In order to achieve objectivity of results these methods were applied in a complex.

Main part

The Criminal Procedure Code of the RK in

Art. 113 establishes a proof subject, i.e. a circle of the circumstances, which are subject to proof on criminal case, necessary for its solution (Criminal Procedure Code of the RK dated 04.07.2014 No. 206-I). The procedure of proof, as a special form of knowledge that is emphasized by the Legislator in Art. 121-122,124, 125 and all researchers, consists of collecting, check and assessment of proofs. Considering specifics of informative process, processualists, criminalists distinguish in it formal and procedural Art. 122,123 and gnoseological aspects. In the formal and procedural view collecting of proofs – according to the listed articles of the Criminal Procedure Code of RK presents objective and practical activities of subjects of proof on search, detection, receiving and fixing of proofs. Methods of collecting of proofs: investigative actions and other procedural actions: reclamation and submission of proofs; receiving objects, documents and other data by the defender, inquiry of persons from their consent. According to Art. 111 of the Criminal Procedure Code of the RK the proofs on criminal case are validly obtained actual data, on the basis of which in the order determined by the present Code an inquiry organ, the inquiry officer, the investigator, the prosecutor, the court set existence or absence of the act provided by the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, commission or non-commission of this act by the suspect, defendant or accused, his guilt or innocence and also other circumstances important for the correct solution of case. Further the Law in the same article states that the actual data important for the correct solution of criminal case is set by: testimonies of the suspect, defendant, victim, witness, witness having right for protection, the expert, the specialist; expert opinion, specialist statement; material evidences; protocols of procedural actions and other documents. The legislator ranks judicial expertize as evidentiary facts.

Gnoseological aspects are distinguished especially at stages of verification and assessment. Verification of proofs are not only objective and practical, but also cogitative activity of subjects of proof for determination of proofs properties (the Art. 123,124,125 of the Criminal Procedure Code). Verification includes elements of collecting and assessment of proofs. Ways of verification are: a) comparison of the verified proofs to other proofs, b) establishment of sources of proofs, c) obtaining other proofs confirming or disproving the verified proof. The task of verification of proofs is formation of the body of evidence sufficient for a conclusion about their reliability.

Assessment of proofs is considered in all scientific sources as the proof process element, consisting in cogitative logical activities for determination of relevancy, admissibility and sufficiency of proofs for adoption of this or that proceeding decision (The theory of proofs in the Soviet criminal trial 1967: 242).

Assessment accompanies all process of disclosure and investigation of crime and can be preliminary (current) assessment, which is carried out during collecting of proofs, and total assessment, which accompanies adjudgement. The result of assessment of proofs is fixed in motivation of the adjudgement (petition). According to all researchers, assessment of proofs is made in the following directions:

- relevancy of proofs (their relation to the proof subject);
- admissibility of proofs (legality of their receiving);
- reliability of proofs (validity, lack of reasonable doubts);
- sufficiency of proofs (ability of body of evidence to prove the adjudgement).

The considered scientific and procedural provisions have a direct relation to judicial examination and expert opinions as to proofs. The statistics shows that there is a tendency to the constant growth of number of the expertizes, which are carried out in the country. If last century there were carried-out about 10000 expertizes a year, then for today number of the carried-out expertizes exceed more than 70000 in a year, including expertizes, carried-out by experts working according to the license. Thus, the provided figures demonstrate demand of this type of a source of the proof and to use of the statements as proofs, significant for adjudgement.

The expert statement can't be the basis for the judgment, indictment without its careful assessment by court, the investigator, the prosecutor, the lawyer and other participants of process according to Art. 77 of CC of the RK; Art.125 of the Criminal Procedure Code of the RK, Art. 784 Administrative Code of the RK (Civil Procedure Code of the RK). No proofs for court and other participants of process have force that is established in advance. All collected proves of the case are subject to comprehensive and objective verification and assessment by court. These requirements certainly belong also to expert statements (The Code of the Republic of Kazakhstan about administrative offenses, the Administrative Code of the RK). It is necessary to recognize as wrong the opinion that the expert statement has special validity, as it proceeds from the person, having special knowledge, in this connection he

cannot be assessed by the body which has appointed expertize. The court (the investigator, the prosecutor, the lawyer) can't blindly follow expertize, take it on trust without careful check and critical evaluation. Expert statement assessment – not end in itself. By means of this statement the court, the investigator, the prosecutor and also the lawyer establish the circumstances important for case.

In procedural literature the opinion that assessment of the expert statement is a difficult thought process, carried out by the judge (court) is standard (Modern opportunities of judicial examinations 2000: 132). At the same time the content of a concept of the expert statement assessment demands specification. Processualists and criminalists have no unanimity of views on this matter. There is an opinion that expert statement assessment mainly comes down to assessment of the expert's conclusions stated in this statement from the point of view of their validity, other point of view exists, that the maintenance of assessment of any proof consists solution of the following questions: a) about a source of proofs; b) about relevancy and admissibility of proofs; c) about reliability of proofs, there is an opinion that the expert statement has to be estimated from the point of view of its admissibility and reliability (Rossinskaya 1996: 188).

Assessment of expert statements by court (the investigator, the prosecutor, the lawyer) has to include two main issues, besides general provisions of assessment of proofs: firstly, the analysis of the expert statement from the point of view of its legality and validity; secondly, the analysis of compliance of the expert statement to another proves collected on case, i.e. the analysis of its evidentiary value. Further, we will stop on expert statement assessment by court.

Procedural conditions of appropriate assessment of the expert statement are the following factors:

a) the expert statement is estimated by court on internal belief. The actual data which are in the expert statement have no force established in advance for court;

b) the internal belief of court is formed on the basis of comprehensive, complete and objective examination in judicial proceedings of all facts of the case in their set;

c) at expert statement assessment the court is guided by the law and sense of justice.

At assessment by court of the expert statement all important elements of expert activity have to be exposed to the analysis, i.e. the expert statement has to be estimated in the procedural relation and from the actual view.

In civil process, also as well as in criminal, the legislator allows a possibility of such cases, when it isn't possible to establish all circumstances, significant from the point of view of the law. However in civil process there isn't accusatory or guilty verdict, and there is a judgment made by court in favor of one of the parties. The law doesn't allow court to refuse judgment in view of absence of proof of the facts important for case. The court has to make the judgment and the judgment has to be passed in favor of one of the parties. Therefore there is a question, what judgment should be passed if the court didn't manage to establish all circumstances important for case? In civil process if neither the court, nor the parties managed to establish actual data, important for case, it is necessary to make judgment that is adverse for that party which according to the principle of distribution of duties of proof, had to prove the required actual data.

The expert statement doesn't matter if it is given with violation of standards of the procedural law. Therefore an obligatory element in assessment of the expert statement is verification by the investigator, prosecutor, court of observance of law requirements in connection with appointment and conducting expertize. Use of procedural rules when conducting expertize assumes clarification of the main questions: whether expertize on the basis of the resolution or definition of the judge about appointment of expertize has been carried out; whether the order of receiving materials for expertize has been observed; whether the right of the parties and other interested participants at appointment and carrying out expertize were observed; whether the expert is warned about criminal liability for making obviously false statement; whether the expert had an opportunity to get acquainted with the materials relating to an examination subject; whether the expert statement was made with observance of law requirements.

Now procedural and criminalistics literature recognizes the theses according to which the expert statement shall be evaluated neutrally in the procedural and the actual points of view. The content of the expert statement assessment includes verification of scientific validity of the expert's conclusions. In order to evaluate correctly any judicial proof, including the expert statement, to draw a conclusion on its reliability, it is necessary to penetrate into its entity, to learn the most essential sides of this proof. The analysis of scientific validity of the expert statement is the most difficult moment in expert statement assessment. This analysis presents the known difficulty for court because the expert

statement – result of the research conducted by the expert person on the basis of special knowledge. Court, without having such knowledge, nevertheless shall estimate scientific validity of the expert statement correctly. Assessment of contents of the expert statement requires presence of certain notions of judges. What the possibility of court in assessment of scientific validity of the expert statement is based on? It can be reached by different methods and ways – by a study of the literature containing necessary data from area of special knowledge; receiving consultations of expert persons; interrogation of the expert in connection with the conclusion drawn by it; comparison of results of expertize to other data on case, etc.

In judicial practice, the cases of noncritical approach to the expert statement, when the scientific party of an expert research is taken by court completely on trust without sufficient assessment, aren't eliminated yet. In due time this practice carried theoretical justification in works of some criminalists considering the expert statement as a special type of the proofs having advantages (Averina 2009: 103). But before we will note features of assessment, we will reveal what there has to be in contents of the statement according to Art. 283 of the Criminal Procedure Code RK.

Knowledge of practical employees of law enforcement and judicial authorities of methodical bases of judicial expertize procedure – an indispensable condition of objective assessment of compliance of judicial and expert activity to its tasks.

In turn the efficiency of expertize production to no small degree is caused by methodology, developed by the expert theory and practice to a research of objects and formulated by the general theory of judicial expertize as a technique of an expert research.

The technique of an expert research represents the scientific developed system of recommendations about the optimum choice and application of methods, receptions and technical means for research objectives of objects and establishment of the actual data relating to a subject of a concrete type of judicial examination (Shakirov 2012: 93).

The technique in essence means an algorithm of actions of the expert in the course of use of special scientific knowledge for the solution of the tasks set for him.

It is accepted to allocate the following stages: preparatory, analytical (a stage of a separate research of objects), synthesizing (a stage of a comparative research of objects), output (a stage of assessment of results of a research), final (a stage of registration of results of a research).

Each of the named stages has the value and it is important to know that observance of methodical requirements not only to each stage, but also their sequences is the pledge of the successful solution of an expert task and correct assessment of the expert statement by subjects of proof.

Process of production of judicial expertize comes to an end with registration of researches in the form of the Expert statement. On form and content the Statement of judicial expertize in criminal, civil trial is identical and consists of several parts. The law defines basic elements of contents of the expert statement, without establishing its structure – according to Art. 31 of the Law “About judicial and expert activity in the Republic of Kazakhstan; Art.96 of CC; Art.116, 117, 283 of the Criminal Procedure Code of the RK; Art.773 of the Administrative Code of the RK.

In expert practice the structure of the Expert statement has found reflection in Instructions of the center of Judicial Expertize of the RK, and in again adopted Rules of the organization and production of judicial examinations and researches in bodies of judicial expertize, which was earlier operating. But it should be noted that continuity remains, the existing structure of the expert statement has been developed during the Soviet period, however there are changes in execution of the expert statement.

According to the specified normative documents the expert statement consists of following parts – introduction, research, synthesizing and conclusions. The court is recommended to get acquainted with all parts of the statement, which analysis allows drawing conclusions on validity and evidentiary value of the statement taking into account other case papers consistently.

The introduction contains the following data: number and date of drawing up the statement, the information about the person or body which has appointed expertize, the legal ground of expertize production, the list of the case papers, material evidences, samples and other objects which have arrived on researches. This part of the Statement also shows the questions raised before the expert. Usually they are stated in that order in what are specified in definition about purpose of expertize. The expert has no right to change formulations of the questions offered by court (except cases of typos, obvious grammatical and spelling errors). When questions are formulated inexactly, but their sense is clear, the expert provides their literal formulations in introduction part of the Statement, and then states a task in his edition – as he understands its sense according to the competence and scientific

opportunities, but having coordinated with the judge. In practice of expert institutions in the introduction of the Statement it is accepted to formulate additional questions, and which the expert considers necessary to resolve on his own initiative. About these additions, changes and other circumstances taking place by production of expertise, the expert provides in the note of the introduction part. The introduction part end with statement of information about the expert (experts), his full name, education, academic degree, rank, position, expert specialty, experience of expert work and the instruction on prevention of the expert on criminal liability for making obviously false statement.

The research part of the Statement reflects all course and results of researches, at the same time expert assessment reflects so fully and in details that it was possible to understand an entity of a research and if necessary to repeat, for example, during production of repeated expertise. First of all, it explains the data of external survey of expertise objects: material evidences, samples, documents, etc. Process of a research and its results in the Statement are explained differently, depending on tasks, conditions and type of expertise. The methods and technical means used by the expert are described. Sometimes forensic experts use results of scientific pilot studies, which are carried out in other institutions and matter for this statement, as basic data. These data have scientific, consulting character, also as well as handbook data, and in case of their use, the expert when giving the statement reports about them in the introduction part. The documents containing the information used by the expert can be added to the statement or a there will be reference to them.

Acquaintance of court with the introduction part of the Statement will allow them to define the legal and actual grounds of an expert research and conclusions. If they have a doubt in sufficiency of materials or competence of the expert, then they can check it by studying of a research part of the statement (Obraztsov 1996: 301). The Statement states the way of carrying out and results of an experiment in detail. Analytical and comparative researches of private signs in the Statement are described usually at the same time not to encumber with duplication of characteristics of the compared objects (each display and the studied object), if the identity of an object is established. When the expert carries out comparison with several checked objects, and with one of them essential coincidence is established, and there is distinction of signs with one object and coincidence of signs with another object, in this case

the coincidence of signs of that object, concerning which the conclusion about identity will be made, and distinctions – with other objects on which the lack of identity is proved, have to be described. This situation doesn't extend to expertise, on which a lot of the checked objects are presented and expertise draws the positive conclusion about identity of one of them. The quantity of the studied and checked objects sometimes happens considerable, for example, when comparing handwriting in 100 consignment notes to examples of handwriting of 5 and more persons, etc.

In these cases in a research part of the Statement the expert can be limited only to the general instruction on carrying out comparison with all objects. The detailed description of comparison of private signs can be made only concerning the identified object which identity is established. If the distinction of signs of all checked objects presented for expertise is established, results of comparison have to be given in the conclusion on each object separately (Dulov 1998: 192).

Distinctions can be described concerning each object, if about one of them there is given the probable conclusion or a conclusion about impossibility of the solution of a matter basically (in the latter case there can be several objects about which the expert can't tell anything certain).

Thus, if the expert comes to a conclusion about identity of objects, the statement states coincidence of the general signs (with reference to data of the analysis), gives the detailed description of results of the analysis and comparison of private signs of all compared objects. At the same time in a research part it is impossible to be limited to the instruction on coincidence or distinction of the general and private signs, having provided only the name (Bakhin 1988: 202). It is necessary to detail them, to give them the concrete characteristic, having described a real form, color, the sizes and relative placement of features of the compared objects. Without specification of signs the expert statement will be submitted to court uncertainly, these comparisons can seem unconvincing.

In the conclusion it is necessary to point out one more requirements, which is imposed to the maintenance of a research part of the expert statement. When comparing with structure of the expert statement with the Soviet period, for today the expert undertakes to give the list of the standard and legal, methodical and reference books used during conducting expertise. How expedient is such requirement, because the techniques being applied or applied by the expert, reflected in

the State register have been developed on these sources. References to literature are expedient, apparently, if the expert uses methodically new methods, makes some changes to the existing technique and for justification of his researches, reliability of the received results confirms to the references to the relevant sources (Matusovsky 1999: 301).

Assessment of the Expert statement proceeds differently, it depends on the resolved issues: identification, classification, diagnostic or situational.

At identification researches – it is assessment of all set of the coincidence and distinctions revealed at all stages of expertize.

Therefore, the expert has to explain authentically differences in signs of the studied objects, their insignificance – at positive, and importance – at a negative conclusion about identity (Filippov 2001a: 92). Concerning set of coincidence of signs – to prove legality of emergence of such set, its originality, stability. The set of signs has to represent a combination of the general and private, along with classification signs the expert is obliged to reveal the features individualizing or private signs. The lack of private signs testifies to groundlessness of a conclusion.

During conducting a classification expertize, so far as concerns object belonging to any class, sort, type, the research consists in identification of the general classification signs. At the same time the thing is not in the frequency of occurrence of these signs as it takes place in identification, but in signs of class, sort or type of the object, which have to be present always, their absence testifies to eccentricity or most likely to obscurity of this object (Ishchenko 2010: 412). During classification the necessary set of signs is in own way reference, characterizing not a separate object, but class, sort and type, to which it can belong.

In diagnostic expertizes along with the general classification signs the expert reveals specific signs, caused by specific circumstances. For example, when “aging” of the car paint coating there is chalking of a pigment and other phenomena; at breakdown of car parts there are micro cracks because of destruction of metal, etc.; at death of the person in May on its corpse found on the open area, there can be silk thread which caterpillars weaves only in May, etc (Volynsky 1999: 362).

The similar pattern in a research technique in case of the solution of situation-dependent questions, the expert operates with the specific signs caused by a specific situation, specific circumstances.

But these specific signs, used in case of the solution of diagnostic, situation-dependent questions, for identification can be private, individualizing. The expert statement assessment in all cases comes down in correctness of detection of signs and determination of their sufficiency (Luzgin 1973: 103).

Process of expert statement assessment consists of several serial stages.

1. Check of observance of law requirements on appointment of expertize, which consists in clarification of the answer to the following questions:

1) Whether the expert is competent in the solution of the tasks set to him and whether he has gone beyond the competence, for example, resolving issues of legal character.

2) Whether expertize has been carried out by the person who is subject to disqualification on the bases listed in the procedural law, which were considered by us in the sections devoted to appointment of expertize?

3) Whether the rights of process participants at appointment and production of expertize have been observed?

4) Whether the procedural order when receiving samples for an expert research has been broken?

5) Whether the procedural form of the expert statement has been observed and whether all requisites demanded for it are available?

2. Authentication and sufficiency of the studied material evidences and samples, at which the authenticity of material evidences and samples, their suitability for carrying out researches and sufficiency to draw the statement, are subject to assessment (Belkin 1887. 161).

Suitability and sufficiency of samples for a research is defined from the point of view of the used techniques of an expert research. Attentive studying of a research part of the expertize act, where in the beginning the expert gives the description of appearance, quantities of material evidences and samples, will show in the description of techniques and their results: whether all the materials directed to expertize have been investigated.

Usually for permission of doubts repeated commission expertize can be appointed. However at its assessment there can be difficulties. A part of doubts can be resolved during interrogation of the expert. The help of other experts can be very valuable here, who can be interrogated as experts, and explain to the investigator and court the feature and scientific validity of this or that technique. The expert can help court in the form of consultation according to Art. 207 of CC of the RK.

Also agents of the parties after acquaintance with the expert statement can receive the same consultations of the expert about scientific validity of the used expert technique, but out of a procedural form, having at the same time an opportunity in case of groundlessness of a technique to petition for purpose of repeated expertize.

At assessment of complex researches the results of application of one expert technique serve as an initial parcel for a further research. The direction of the subsequent work on performance of an expert task and finally – final conclusions of the expert depends on their correct interpretation.

3. Verification and assessment of completeness of the conclusion allows to judge:

- about completeness of a research of all objects presented for expertize;

- about completeness of answers of the expert to all questions put before him, i.e. about completeness of performance of an expert task, and at refusal of the expert to give the answer to one of questions – about validity of such refusal;

- about the completeness of the description of the course and results of a research provided by the corresponding techniques of all classification, diagnostic, situational and identification signs.

4. The logical validity of the course and results of an expert research is estimated by the analysis of the stages sequence of an expert research, logical conditionality of this sequence, logical validity of expert conclusions by intermediate results. During assessment the logical mistakes can be revealed.

5. Relevancy of results of an expert research to civil or criminal case (i.e. their evidentiary value), which is understood as communication with a subject of proof and with other facts of the case, which determination is necessary for achievement of the goals of legal proceedings.

Verification of relevancy of the expert research results at its assessment consists in clarification of whether the fact determined by the expert enters a subject of proof or number of other circumstances, essential to business, and whether the conclusions drawn by the expert allow determining, proving this fact.

6. Compliance of conclusions of the expert to the proofs which are available on business, i.e. assessment of the expert statement in total with other proofs.

All above belongs to typical process of assessment of the statement, however in some cases separate amendments can be introduced in this scheme.

If the expert has refused to answer all questions raised before him or their part, the validity of refusal will be estimated. If the refusal is recognized as reasonable, the court refuses expertize use, or reformulates an expert task, or charge production of expertize to other expert (expert appointment) or if primary expertize was carried out, appoints repeated expertize (Grigoriev 2005: 521).

In case the expert reformulated a task, it is necessary to estimate whether change of formulations of questions is lawful and to define whether the sense of questions has changed at the same time, whether it is justified from the scientific and editorial point of view. If the expert has gone beyond an expert task, the legitimacy of expansion of an expert task from the point of view of qualification of the expert, admissibility and relevancy of the received results is estimated.

If the experts, that make repeated expertize, subjected to the critical analysis the statement of the first expertize, both of these statements shall be evaluated in total. Including it is necessary to analyze validity of criticism of the first expertize which is in statement of repeated expertize, and especially if there is a discrepancy in outputs. We will note that the criticism can concern only an entity of the conducted expert research, techniques used at the same time. The expert has no right to substitute the investigator or court and to give an assessment to evidentiary value of outputs, subjective or legislative bases of giving the erratic primary inference (Filippov 1999b: 421).

We will stop on consequences of the expert statement assessment in case of the categorical form now. In case of the positive results of assessment the expert statement as a source of proofs can be used in proof for receiving new and verifications of the available proofs, for recognition of validity of this or that fact, for direction finding of further proceeding.

At assessment of the statement the same principles have to be observed that takes place also concerning other proofs: the proof gets the weight and value in connection with other proofs; proofs have to make links of a uniform chain, the system of proofs; proofs have to harmonize among themselves; they have to be so proved that any of them couldn't be eliminated, set of all proofs have to exclude any other version or other decision.

Consequences of negative assessment of the expert statement can be various, depending on what has formed the basis of such assessment. If it was a consequence of the procedural violations allowed at appointment or conducting expertize, incompetence of the expert or doubts in reliability of the received

results and the drawn conclusions, then repeated expertize can be appointed. It must be kept in mind at the same time that purpose of repeated expertize is the right, but not an obligation of court. Repeated expertize can be appointed also in that case when the expert statement contradicts with other proofs collected on case, as we stated above, the expert statement isn't any special proof and it is impossible to prefer as a priori expert conclusions. The typical mistake, which is found in jurisprudence, is appointment of repeated expertize only on the ground that conclusions of the expert don't suit court in the form (probable); or because they don't suit that version which is given preference. The

probable form of conclusions in itself isn't the basis for appointment of repeated expertize if only at statement assessment there are no doubts of rather scientific validity of the last or competence of the expert. As for contradictions between conclusions of the expert and the judicial version, in the absence of other bases for appointment of repeated expertize, resolution of conflicts lies in the plane of adjustment or replacement of the version.

Results of the research. Process of assessment of the expert statement consists of several consecutive stages – formal and procedural, scientifically based and legal and significant compliances of this conclusion to the subject of proof.

References

- Averina Yu. A. Judicial proofs: general-theoretical proof. – M.: Tribune, 2009. – 270 p.
- Bakhin V. P., Goncharenko V.I., Klimenko N.I., Kolesnichenko A.N. – Kiev, 1988. – 405 p.
- Belkin R.S. Criminalistics: problem, tendencies, prospects. The general and private theories. – M.: prod. legal literature. 1887. – 271p.
- Dulov A.V., G.I. Gramovich, A.V. Criminalistics. Technique of investigation of separate types of crimes: Textbook. – M.: IP Ekoperspektiva, 1998. – 415 p.
- Ishchenko E.P., Toporkov A.A. Criminalistics: Scientific and practical grant – M., 2010. – 784 p.
- Filippov E.N. Disclosure and investigation of separate types of murders: Methodical textbook. – Izhevsk, 2001. – 184 p.
- Filippov A.G., Volynsky A.F. Criminalistics: The textbook – Law and right. – M., 1999. – P. 606.
- Grigoriev V. N., Pobedkin A. V., Yashin V. N. Criminal trial: studies. – M.: Exmo publishing house, 2005. – P. 832.
- Luzgin I. M. Methodological problems of investigation. – M., 1973. – 214 p.
- Matusovsky G.A. Economic crimes: criminalistics analysis. – Kharkiv: Konsum, 1999. – 480 p.
- Modern opportunities of judicial examinations.//Group of authors. – M., 2000. – 182 p.
- Obraztsov V.A. Criminalistics: Course of lectures / Association of employees of law enforcement agencies of the Russian Federation. – 1996. – 448 p.
- Republic of Kazakhstan. Criminal Procedure Code of the RK dated 04.07.2014 No. 206-I (includ. amendment and additions on 7/17/2017).
- Republic of Kazakhstan. Civil Procedure Code of the RK dated October 31, 2015 No. 377-V
- Republic of Kazakhstan. The Code of the Republic of Kazakhstan about administrative offenses, the Administrative Code of the RK dated July 5, 2014 No. 235-V (with changes and additions as of 7/17/2017)
- Rossinskaya E.R. Judicial examination in criminal, civil, arbitration trial: Practical textbook / Association of law enforcement bodies of the Russian Federation. – M.: Right and law, 1996. – 223 p.
- Shakirov K.N., Tapalova R.B. Judicial examination in the Republic of Kazakhstan: organization and production. Educational and methodical textbook: Almaty: publishing house KazNU named after al-Farabi», 2012. – 230 p.
- The theory of proofs in the Soviet criminal trial. Special part. – Prod. Legal literature. – M., 1967. – P. 415
- Volynsky A.F. Criminalistics. Textbook for higher education institutions. – M., 1999. – 615 p.

Zhumanbaeva N.A.¹, Alimkulov E.T.²

¹candidate of Law, Associate Professor «Turan» University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: nonna.aldabergen@mail.ru

²candidate of Law, Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: alimkulov1980@gmail.com

**PROCEEDINGS ON THE APPLICATION
OF COMPULSORY MEDICAL MEASURES TO THE INSANE**

In this article, the authors examined the issue of the application of compulsory medical measures to the insane. The use of compulsory medical measures in relation to the insane is a complex procedural act, since this section of the criminal procedure code considers the rights and legitimate interests of the insane person. In this article, the authors, having investigated the world and native opinions concerning this problem, try to give their own opinion on this problem. Also, the authors investigated and disclosed the features of the application of compulsory medical measures to the insane.

The decision of the court on forced outpatient monitoring and psychiatric treatment is not only announced to the person, but also the court decision must be sent to the justice authorities, as well as to psycho-neurological clinics. The convicted is examined by a doctor at intervals determined by the psychiatrist. The person performs the diagnostic and therapeutic measures suggested by the psychiatrist. If the punishment is not related to imprisonment, social assistance will be provided to the person in the process of comprehensive medical and social rehabilitation. In the case of an increased risk of mental disorders of a person, the court may forcibly conduct compulsory outpatient treatment in a psychiatric clinic (usually, on the recommendation of the Commission, in a general hospital).

The purpose of this article is, based on the theoretical and practical knowledge already accumulated in this field, as well as the norms of the current Code of Criminal Procedure, to investigate the problem, and on its basis to work out proposals for improving the criminal procedure legislation and law enforcement practice.

The relevance of the research topic is due to the fact that, in the science of the criminal process the main thing is to ensure the right to defense of the suspect, the accused and the defendant, as well as to ensure the efficiency and economy of the criminal process.

Based on the study, the authors attempted to analyze the application of coercive measures of a medical nature to the insane in native and international practices.

Key words: compulsory medical measures, accused, guilt, criminal process, insane.

Жұманбаева Н.А.¹, Алимқұлов Е.Т.²

¹заң ғылымдарының кандидаты, «Тұран» Университеті, доцент,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: nonna.aldabergen@mail.ru

²заң ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: alimkulov1980@gmail.com

**Есі дұрыс емес адамдарға медициналық сипаттағы
мәжбүрлеу шарасын қолдану туралы істер бойынша іс жүргізу**

Бұл мақалада қылмыстық іс жүргізудегі күрделі мәселелердің бірі есі дұрыс емес адамдарға медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану мәселелері қарастырылып кетеді. Есі дұрыс емес адамдарға қатысты медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шарасын қолдану – күрделі процессуалдық шара, себебі бұл жерде біз қылмыстық іс жүргізу ғылымындағы адам құқықтарын қорғау мәселесіне үлкен мән беріп кетеміз. Бұл мақалада авторлар процестік келісімнің дүниежүзілік және отандық ғалымдардың ой-пікірлерін салыстыра отырып өзіндік түсінікті ашып кетуге тырысады. Сонымен қатар қылмыстық процестік кодексте есі дұрыс емес

адамдарға қатысты мәжбүрлеу шараларын қолдану ерекшеліктерін және нысандарын мейлінше қарастырып, зерттеу жұмысын жүргізеді.

Мәжбүрлеп емханалық бақылау және психиатрда емдеуді тағайындау туралы соттың шешімі адамның өзіне жарияланып қана қоймайды, сонымен қатар соттың шешімін орындауға міндетті әділет органдарына, сондай-ақ психоневрологиялық диспансерге жолданады. Сотталған адам психиатр белгілеген мерзімділікпен дәрігерге көрінеді. Адам психиатр ұсынған емдеу-диагностикалық шараларды орындайды. Егер берілген жаза бас бостандығынан айырумен байланысты болмаса, онда кешенді медициналық-әлеуметтік оңалту процесі барысында адамға әлеуметтік көмек беріледі. Психиканың бұзылуы асқынып, адамның қоғамға қауіптілігі артқан жағдайда психиатр дәрігерлер комиссиясының ұсынысымен сот мәжбүрлеп емханалық емдеуді психиатриялық диспансерде (әдетте, жалпы үлгідегі психиатриялық стационарда) мәжбүрлеп емдеуге өзгертуі мүмкін.

Мақаланың мақсаты – осы саладағы жинақталған теориялық және тәжірибелік білімге, сондай-ақ қазіргі ҚПК нормаларына сәйкес, қылмыстық істер бойынша қылмыстық іс жүргізу заңдарын және құқық қолдану тәжірибесін жетілдіру жөнінде ұсыныстар жасау және процессуалдық теориялық тұрғыдағы мәнісін ашу болып табылады.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі қылмыстық іс жүргізу ғылымында есі дұрыс емес адамдарға қатысты медициналық мәжбүрлеу шараларының тиімділігін, үнемділігін қамтамасыз етумен айқындалады.

Талдау негізінде авторлар есі дұрыс емес адамдарға қатысты медициналық мәжбүрлеу шараларын саралау барысында отандық және халықаралық тәжірибені талдау жасауға тырысты.

Түйін сөздер: медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары, айыпталушы, кінә, қылмыстық процесс, есі дұрыс емес.

Жұманбаева Н.А.¹, Алимкулов Е.Т.²

¹кандидат юридических наук, доцент, Университет «Туран»,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: nonna.aldabergen@mail.ru

²кандидат юридических наук, доцент, Казахский национальный университет
имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: alimkulov1980@gmail.com

Производство по делам о применении принудительных мер медицинского характера к невменяемым

В данной статье авторами рассмотрены вопросы применения принудительных мер медицинского характера к невменяемым. Применение принудительных мер медицинского характера в отношении невменяемых – это сложное процессуальное действие, так как в данном разделе уголовно-процессуального кодекса рассматриваются права и законные интересы невменяемого человека. В данной статье авторы, исследовав мировые и отечественные мнения, касающиеся данной проблемы, пытаются дать свое авторское мнение данной проблемы. Также, авторами исследованы и раскрыты особенности применения принудительных мер медицинского характера к невменяемым.

Решение суда о принудительном амбулаторном наблюдении и психиатрическом лечении не только объявляется лицу, но также решение суда должно быть отправлено в органы юстиции, а также в психо-неврологические клиники. Осужденный осматривается у врача с периодичностью, определяемой психиатром. Человек выполняет диагностические и терапевтические меры, предложенные психиатром. Если наказание не связано с лишением свободы, социальная помощь будет оказана лицу в процессе комплексной медицинской и социальной реабилитации. В случае повышенного риска психических расстройств лица суд может в принудительном порядке провести принудительное амбулаторное лечение в психиатрической клинике (как правило, по рекомендации Комиссии, в стационаре общего типа).

Цель этой статьи заключается в том, чтобы, опираясь на теоретические и практические знания, уже накопленные в данной области, а также нормы действующего УПК, исследовать проблему, и на основе этого выработать предложения о совершенствовании уголовно-процессуального законодательства и правоприменительной практики.

Актуальность темы исследования обусловлена тем, что в науке уголовного процесса основным является обеспечение права на защиту подозреваемого, обвиняемого и подсудимого, а так же обеспечение эффективности и экономности уголовного процесса.

На основании исследования авторы попытались провести анализ применения принудительных мер медицинского характера к невменяемым в отечественной и международной практиках.

Ключевые слова: принудительные меры медицинского характера, обвиняемый, вина, уголовный процесс, невменяемый.

Introduction

When choosing coercive measures of a medical nature, it is necessary to ensure treatment and improvement of the mental state of the person and insurance against the Commission of new actions specified in the Special part of the Criminal code. The decision of the court in the choice of coercive measures of a medical nature is based on the conclusion of a forensic psychiatric examination (criminal code of the Republic of Kazakhstan, 2014: Art. 89).

So, on the one hand, appointed forced measures of medical nature in cases of failure of the other achievements referred to in article 88 of the Criminal code of the Republic of Kazakhstan the purpose of «treatment» or «improve their mental state, as well as prevention of committing new actions envisaged in the special part of the criminal law» (criminal code of the Republic of Kazakhstan, 2014: article 88). On the other hand, the form of compulsory treatment should not exceed the degree of rigidity necessary and sufficient to achieve these goals. If what type of correctional institution of the corresponding order is chosen, depends on criminal activity and the criminal legal assessment appropriated to the personality of the criminal, the choice of coercive measures of medical character depends on severity of the committed by the deranged socially dangerous act.

The legality and validity of the court's choice of the type of compulsory treatment are ensured by the obligation to conduct investigative actions and judicial review of the case, taking into account the peculiarities provided for by the procedural law. Important is the conclusion of the forensic psychiatric examination of the mental state of the person and the forecast of his behavior. The court assesses the expert's opinion together with other evidence.

Main part

Section 11 of the code of criminal procedure provides for a separate section “special production”. This section provides for four chapters on the rules and procedure for the proceedings in certain categories of cases that differ from the proceedings in the General procedure (criminal code of the Republic of Kazakhstan, 2014).

As a rule, there is a perception of the universality and stability of the Criminal procedure law as one of the authorities. Universality of the provisions of the law, social status, property status, education, position. T. S. S. regardless of such factors as the

impact of the action. Stability was expressed by the permanence and excellence of the provisions of the law. Nevertheless, as practice of law-making and law-enforcement practice shows, now the activity of special procedural process on some categories of criminal cases increases. The cause of this phenomenon is complex. As one of the important reasons we consider the situation: along with the sovereignty of the Republic of Kazakhstan, values have changed, in particular – the priority of state interests, the predominance of human interests. As a result, taking into account the peculiarities of the subjects of criminal law relations, based on the peculiarities of legal relations of criminal law and Procedural law subjects, led to the qualification of criminal proceedings. These processes have led to changes in the laws of some States of the former Soviet space

T.V. Trubnikova noted that one of the distinctive manifestations of the code of criminal procedure (18.12.2000). 3) a large level of differentiation of the procedure in criminal cases. Thus, in the criminal process, it is possible to distinguish the proceedings in complex procedural forms of several proceedings, different from the usual proceedings, consisting in a broader level of criminal procedural forms and dispositive beginnings (criminal proceedings against minors).

Ban ary ol bili DEP created, almasty protest asanda rtrl knell degande Zhane Zhane rtrl garia dispositive bestower Atanasije, boletin IC grgser Orin Alu, Brega a balanu this (Trubnikov 2002: 191).

Asilisa, almasty protest differentiates (BTN rtrl nisana Blo) gelpi triphen UK Bayta gamidi: a) jalpa trtmt crelanu; b) alpy trtmt Geel. R salamasina Kelen Bolsa, special IC irgsp jalpa trtmt krileon de, de zeen gateside.

IC IC boiynsha irgtu the special, sipatan anycity maysay belglan br rende, Arnie subject Bolu tenalady. Sonyman Atar, Arnie the subject of special IC irgtu barely trler boyunca bol barmaid. BL zherdya Soz almasty-ity mainada Arnie polyp, tabulating subjectlen innge polyp other. Bell bolandi, Arnie subject belgeler minandi gagalangin animalogy: tlan lazimdi gagy; tlan CSU mndot; tlan asematie; twisty alinastar; radio ismade tastily T. S. S. Wasps italingua milanisti A.S. Shatalova bili DEP Jason PCR azusile moderada: “Colette tolyander, and psychically autologin sardp segen tlanane black, almasty SOT SN irgtu jalpa tribe Oshawa Zan glance rarely trade ismelin, analystin Arnie subjectlen CE of asana taratala”. BL subjectlen almasty SOT SN irgtu jalpa trtb almasty IC IC boiynsha irgtu ntires Myung barasana of hoopty telara Osama mnducted and tympany engthen ktelnet talaptan oaten

RF PC 52 blind kestelyn. Blur ginintuang leumit maysay Ismet taratyn Arnie subjectlen Naty of asana alast keatley processually Kepler polyp Tabyldy. BL jagi, alast klemn litai, ness almasty odology Orin aluni aupn azito arily, alast sectile mmcmdmgr asitaly (Shatalov 2016: 129).

The content of the differentiation of the Criminal procedure object is currently aimed at creating additional guarantees of the constitutional protection of the rights and freedoms of the individual. The exclusion and aggravation of the General procedure of proceedings in any cases have a strictly targeted focus, in particular – separate consideration of criminal procedural legal relations without violating the model of national Criminal procedural law.

In accordance with the structure of section 11 of the code of criminal procedure, special production is divided into four types:

- 1) proceedings for the application of compulsory medical measures;
- 2) Features of proceedings on criminal offenses;
- 3) proceedings on criminal offences of minors;
- 4) Peculiarities of proceedings in cases of persons with privileges and immunity from criminal prosecution (code of Criminal procedure of the Republic of Kazakhstan, 2014).

In addition, it should be noted that other types of records management have distinctive features. For example, the conciliatory form of production with the participation of jurors may be classified as proceedings in a special manner, due to the fact that there is a significant distinguishing feature from production, which occurs in the usual manner. However, the legislative structure of the CPC does not allow a broader understanding of the concept of “special production”. Therefore, a number of cases will only be dealt with under these four sections.

We decided to focus on the issues of legal proceedings on the application of coercive measures of a medical nature to the insane.

Offences arising from the Commission by a person of an act prohibited by criminal law in a state of insanity are regulated by articles 509-524 of the code of criminal procedure (code of the Republic of Kazakhstan, 2014).

The peculiarity of these legal relations is that in these categories of criminal cases there is no subject of a criminal offense, respectively, there will be no subjective side of the activity. This circumstance means the absence of the composition of the action. In this regard, the code of criminal procedure draws attention to the fact that a person suffering from mental disorders has not committed a criminal offense (this requires the presence of all elements

of the act), and the criminal law has committed a prohibited act.

It is known that guilt of the person in Commission of a criminal offense demands that the personality was without fail imputed.

The criminal law content of the concept of “human loyalty” is a normal mental state of a healthy person and the ability to report and manage their behavior. Sanity is a necessary condition for guilt and criminal responsibility. In accordance with article 16 of the criminal code, a person who at the time of committing a socially dangerous act was in a state of insanity, that is, could not realize the actual nature and social danger of his actions (inaction) due to chronic mental illness, temporary mental disorder, dementia or other mental illness or could not have criminal behavior (criminal code of the Republic of Kazakhstan, 2014: article 16). In addition, according to part 1 of article 75 of the criminal code, after committing a criminal offense, a person who has a mental disorder that deprives him / her of the opportunity to realize the actual nature and social danger of his / her actions (inaction) or to possess it, is released from punishment by the court, and the person serving the sentence is released from further serving by the court (criminal code of the Republic of Kazakhstan, 2014: Art. 75). Compulsory medical measures are applied to persons provided for in articles 16 and 75 of the criminal code. In accordance with article 93 of the criminal code, these measures include the following types of compulsory medical measures:

- 1) outpatient compulsory supervision and treatment by a psychiatrist;
- 2) compulsory treatment in a General psychiatric hospital;
- 3) compulsory treatment in a psychiatric hospital of a specialized type;
- 4) compulsory treatment in a psychiatric hospital of a specialized type with intensive care;
- 5) compulsory treatment in the form of chemical castration.

Thus, the grounds for the proceedings on the application of compulsory medical measures are:)

- (1) a person has committed an act prohibited by law in a state of insanity;
- (2) when a person has become mentally ill after committing an act prohibited by law.

But any mental illness is not the basis for the application of compulsory medical measures. The legal conditions for such coercion are established by law:

- 1) patients with mental disorders are associated with a threat to themselves or others;

2) the possibility of causing other significant property damage.

The procedure for the application of compulsory medical measures is determined by the General rules approved by the code of criminal procedure, as well as the features provided by the provisions of Chapter 54 of the code of criminal procedure

SP Correctly shows that coercive measures of a medical nature, imposed by a court sentence under criminal law, are not the size of the criminal penalty. They do not seek to restore social justice or prevent convicted persons from committing new crimes, as they apply to mentally ill persons who have committed socially dangerous acts. They are used to heal such persons and improve their mental state, to prevent the repetition of these persons socially dangerous acts specified in the criminal code. The coercive nature of such measures consists in the appointment, regardless of the patient's wishes or the wishes of his relatives or legal representatives. They are appointed only by the court, and are associated with a certain restriction of personal freedom of the disease during the time of compulsory treatment (Shcherba, 2005: 90 P.).

In cases of compulsory medical measures.

The subject of evidence in these cases is complex. The General discipline of evidence is determined in accordance with the provisions of article 113 of the CPC. In addition, a special subject of evidence is considered. In accordance with part 2 of article 510 of the code of criminal procedure, the following circumstances must be established during the preliminary investigation:

1) the Commission of the action, time, place, method and other circumstances;

2) the Commission by the person of an act prohibited by criminal law;;

3) the Nature and extent of the damage caused by the act;

4) the behavior of the perpetrator is prohibited by the criminal act before it occurs and after it;

5) the degree and nature of mental illness in the Commission of an act prohibited by criminal law, or in the consideration of a case, in the presence of a person previously mental disorder (Criminal procedure code of the Republic of Kazakhstan, 2014).

Comparison of General and special disciplines of evidence shows that parts 1), 2), 3) of article 510 of the code of criminal procedure correspond to subparagraphs 1), 2), 7) of part 1 of article 113 of the code of criminal procedure. That is, these elements of the General discipline of evidence are renewed in the list of elements of the special discipline of

evidence (Criminal procedure code of the Republic of Kazakhstan, 2014).

The importance of providing evidence of actual data related to the solution of questions about the availability of the grounds mentioned in article 17 of the criminal code. The word consciousness, not excluding ristilahti, criminal responsibility of persons with mental illness. At the same time such person may be subject to compulsory measure of a medical nature.

Given the nature and degree of mental illness of the insane, the following security measures may be applied:

1) transfer the patient under the supervision of relatives, Tutors, guardians with notification of the health authorities;

2) placement in a special medical organization providing psychiatric care.

Preventive measures cannot be applied to persons suffering from mental illness.

The transfer of the patient under the supervision of relatives, Tutors, guardians is governed by the provisions of article 512 of the criminal procedure code (Criminal procedure code of the Republic of Kazakhstan, 2014).

The body conducting the criminal process (the body of inquiry, the judge), since the establishment of the fact of mental illness to negate the application of the previously chosen measure of restraint and to immediately adopt a decision on the application to it of security measures. It should be borne in mind that the security measures provided for in article 511 of the code of criminal procedure are not related to the security measures of persons participating in criminal proceedings under Chapter 12 of the code of criminal procedure.

The patient can be placed under the supervision of relatives, guardians, Trustees, if it is not a danger to themselves and others. In this case, it is necessary to obtain the written consent of relatives, guardians, Trustees of the patient for his examination (Shishkovka 1983: 43).

In case of refusal of relatives, guardians, Trustees from implementation of detention, the sick can be placed in the medical organization.

Placement in a specialized medical organization is governed by the provisions of article 513 of the code of criminal procedure.

The basis of this type of security measures are the rules of the minimum standards for the treatment of prisoners of the UN (1955). (Standard minimum rules for the treatment of prisoners, 1955). In accordance with article 22, 24, 83 of this provision, persons suffering from mental disorders may not be

subjected to forced arrest. If it is found that a person's illness is under arrest, it is necessary to immediately take measures to transfer it to the organization for persons suffering from mental disorders, take them for examination and treat in special psychiatric organizations under the guidance of a doctor.

Algorithm of actions for the application of security measures in the form of premises in a special medical organization:

1) the body carrying out pre-trial investigation petitions for placement of the person in the special medical organization in connection with need of application of security measures;

2) the specified petition is coordinated with the Prosecutor;

(3) the application shall be submitted to the investigating judge for an order to that effect.;

4) the investigative judge at the petition in its order specifies: a) a medical organization providing psychiatric care in respect of which the person is placed, to which is applied the measure of security; b) abolish a previously applied preventive measure.

This security measure is applied for a period of not more than one month. If necessary, the period of validity may be extended by the investigating judge at the request of the Prosecutor for a period not exceeding one month.

During the trial, this security measure is maintained until the entry into force of the court's decision on the use of compulsory medical measures imposed on the criminal case.

Taking into account the specifics of the proceedings on the application of compulsory measures of a medical nature, the legislator provides for the proceedings with the allocation of the case against a person who committed a prohibited act in a state of insanity or who became ill after committing a criminal offense with a mental disorder.

Distribution of materials of such case in separate proceedings is carried out in the General order provided by article 44 of the code of criminal procedure. However, the distribution of the case is possible only at the stage of pre-trial investigation.

In accordance with article 515 of the code of criminal procedure, a person against whom proceedings are conducted in the case of the use of coercive measures of a medical nature, has the right:

- 1) know what actions he is accused of;
- 2) give explanations;
- (3) presentation of evidence;
- 4) submit petitions and challenges;
- 5) understand in your own language or a language you know;
- 6) use the free assistance of an interpreter;

7) the presence of the defender and a date with him alone and in secret;

8) to participate with the permission of the investigator in the investigative actions carried out at his request or at the request of the defender;

9) get acquainted with the protocols of these actions and give comments on them;

10) get acquainted with the resolution on appointment of examination and the conclusion of the expert;

11) at the end of the preliminary investigation to get acquainted with all the materials of the case and write out any information in any volume, make copies of documents, including through scientific and technical means, except for information constituting state secrets and other secrets protected by law;

12) to bring complaints against the actions and decisions of the person conducting pre-trial proceedings, the Prosecutor and the court;

13) a copy of the decision on the termination of the criminal case or on the referral of the case to the court for the application of coercive measures of a medical nature.

However, the understanding of these rights to persons suffering from mental illness does not always occur. For the implementation of this procedure requires the conclusion it is judicial-psychiatric examination concluded that the nature and extent of the disease entity do not prevent the understanding of that person the rights attributed to him. If the above-mentioned conditions exist, the investigator is obliged to explain to the person his / her rights and to submit a list of them in writing (On judicial practice on the use of compulsory medical measures, 1999).

The participation of the legal representative is governed by the provisions of article 516 of the CPC.

Mental illness is characterized by inability or inability to control the meaning of their actions. Mental illness can be both temporary and permanent, that is, long-term chronic. A person is in a state of mental illness or insanity without the right to independently exercise his rights and perform the duties of a participant in the criminal process (for example, to appear in a criminal prosecution body on the call of an authorized person), as well as to protect his legitimate interests.

Taking into account these features, if necessary, the application of a compulsory medical measure against a person as a result of a disease is ensured by the participation of his legal representative in the process.

In accordance with subparagraph 13 of article 7 of the code of criminal procedure to the legal representatives are the parents (parents), adoptive parents, guardians, Trustees of insane persons, representatives of organizations and individuals engaged in adoption (adoption) of the child.

The participation of the legal representative in the proceedings in such cases is mandatory. The legal basis for the participation of the legal representative is the decision of the prosecuting authority or the court.

The legal representative of the person against whom proceedings on application of compulsory measures of medical character are conducted, has the right to:

- 1) to know what act prohibited by the criminal law is charged by the represented person;
- 2) submit petitions and challenges;
- 3) presentation of evidence;
- 4) with the permission of the person conducting the pre-trial investigation, to participate in the actions of the investigation conducted at his request or at the request of the defender;
- 5) get acquainted with the protocols of investigative actions in which he participated, and make written comments on the reliability and completeness of the records made in them;
- 6) at the end of the preliminary investigation, get acquainted with all the materials of the case, write out any information from it and in any volume, make copies of documents, including using scientific and technical means, except for information constituting state secrets and other secrets protected by law;
- 7) to receive a copy of the decision on the termination of the criminal case or the referral of the case to the court for the application of coercive measures of a medical nature;
- 8) participate in the proceedings;
- 9) to bring complaints against the actions and decisions of the person conducting the pre-trial investigation, the Prosecutor and the court;
- 10) appeal of the court decision and receipt of copies of the appealed decisions;
- 11) to know about the complaints filed in the case, the petitions and protests of the Prosecutor and to object to them;
- 12) to participate in the judicial examination of the complaints, petitions and protests of the Prosecutor.

Upon entering into the process of legal representative drawn up a Protocol to clarify the procedural rights under article 516 of the code of criminal procedure, in accordance with the rules specified in article 199 of the code of criminal procedure

The participation of defence counsel is subject to the provisions of article 517 of the criminal procedure code.

In addition to article 517 of the code of criminal procedure, the mandatory participation of a defender in cases of the use of compulsory medical measures is also provided for in subparagraph 3) of part 1 of article 67 of the code of criminal procedure. The principle of the protection of all persons detained or arrested in any form, in the aggregate of the principles enshrined in UN General Assembly resolution 43/173 of 9 December 1988 (principle 5.2), has been adopted on the basis of the mandatory participation of the defence counsel.

Procedural inaction of the deranged is the basis of the mandatory participation of the defender in the case. The admission of counsel to the case is compulsory from the moment of establishing the fact of insanity or mental disorder of the person against whom the proceedings are conducted. In addition, the defence counsel may be sent to the case on other grounds and in an earlier period (for example, in the case of suspicion of a crime in which a person may be sentenced to imprisonment for more than ten years. S. AFR.)

The defender who has started the case has the rights provided for in article 70 of the code of criminal procedure, and also has the right to meet with the defendant alone, if this does not interfere with the health of the defendant.

A person suffering from mental illness, in accordance with part 1 of article 69 of the code of criminal procedure, may not be refused a defender, as in such cases the participation of a defender is mandatory.

The end of the preliminary investigation is governed by the provisions of article 518 of the code of criminal procedure.

In cases of the use of coercive measures of a medical nature, as mentioned earlier, the conduct of a preliminary investigation is mandatory.

At the end of the preliminary investigation, the person conducting the pre-trial investigation shall make one of the following decisions in the form of a decision:

- 1) in the cases provided by article 35 and part of the fifth article 288 of the criminal procedure code and also in the cases when mental disorder is not associated with the risk to himself or other persons or possibility of causing other significant harm-the termination of the case in the production of;;
- 2) on the direction of the case to the court for the application of coercive measures of a medical nature.

Article 35 of the code of criminal procedure provides for conditions excluding proceedings. These circumstances, which served as the procedural basis for the termination of the case, are divided into two groups: 1) justifying; 2) unjustified. Justifying grounds are the absence of signs of a criminal offense, which caused the beginning of the pre-trial investigation, or the innocence of a person to the illegal action. Non-rehabilitating grounds include the presence in the actions of a person of signs of a specific criminal offense.

The materials of the completed investigation established that a person has committed an act prohibited by criminal law in a state of insanity, or after the Commission of an act, actions committed as a result of a disease, mental illness of a person, threaten themselves or other persons, as well as in establishing the circumstances that caused significant harm to other persons, the body carrying out criminal prosecution shall order to send the case to the court to take a coercive measure of a medical nature.

The decision of the prosecuting authority shall be communicated to that person, his / her legal representative and defence counsel, if the person is able to understand the meaning of the decision on his / her mental state.

The General provisions referred to in article 288 of the code of criminal procedure shall apply to the drafting of a decision to dismiss a case. The resolution sets out the following circumstances specified in article 510 of the code of criminal procedure, which are subject to proof, in particular:

- 1) the Commission of the action, time, place, method and other circumstances;
- 2) the Commission by the person of an act prohibited by criminal law;
- 3) the Nature and extent of the damage caused by the act;
- 4) the behavior of the perpetrator is prohibited by the criminal act before it occurs and after it;
- 5) the degree and nature of mental illness in the Commission of an act prohibited by criminal law, or in the proceedings, in the presence of the person previously mental disorder.

A copy of the decision to dismiss the case or to send the case to the court for the application of compulsory medical measures shall be sent to the participants in the process and the person against whom the proceedings are conducted, and his legal representative.

Proceedings in court on the application of compulsory medical measures are governed by

articles 519-521 of the code of criminal procedure.

Cases in this category are usually dealt with by a single judge. However, for particularly serious crimes, the composition of the court is complex. In accordance with the provisions of article 52 of the code of criminal procedure, such cases are heard by jury. Such cases are subject to the jurisdiction of district and equivalent courts. The court of appeal may also consider the application of compulsory medical measures in the appeal of the verdict of the court of first instance in a criminal case (Malikova 2018: 85).

If cases of particularly serious crimes are considered on appeal, or the case of the first instance is considered with the participation of jurors, then the case is considered on appeal collectively in the composition of the Chairman and at least two judges of the Collegium.

In addition, the court also decides the issues referred to in paragraphs 10), 11) and 12) of part 1 of article 390 of the code of criminal procedure:

- whether the civil claim in whose favor and in what size is satisfied is subject to satisfaction;
- what to do with the seized property to secure a civil claim or possible confiscation;
- what to do with the physical evidence.

As a result of the case, the court makes one of the following decisions:

- 1) On the application of compulsory measures of a medical nature – if a person has committed an act prohibited by criminal law in a state of insanity;
- 2) on the application of compulsory measures of a medical nature – if the psyche of the person has been violated after the Commission of a criminal offense.

Articles 16 and 75 of the criminal code of the Republic of Kazakhstan are the basis for the court to make the above decisions.

If the insane person does not pose a danger due to his / her mental state, the court shall order the dismissal of the case and the non-application of compulsory medical measures.

The court, in recognition of the participation of the person in the Commission of an offence is not proved, as well as the establishment of the circumstances stipulated in items 1)-12) of part 1 of article 35 of the criminal procedure code (“circumstances precluding the proceedings”), the court established the basis they adopt a decision on termination of the case, irrespective of the nature of the disease from the person.

Upon termination of the case without the use of coercive measures of a medical nature, a copy of

the court's decision within five days is sent to the health authorities to resolve the issue of treatment or referral to a psychoneurological institution of persons in need of psychiatric care.

A court decision on the application of a compulsory medical measure may be appealed on appeal. In turn, the decision of the court of appeal on the abolition of the conviction and the termination of the case on the grounds provided for in article 439 of the code of criminal procedure may be appealed in cassation (article 522 of the code of criminal procedure). Persons entitled to appeal in this manner include the defence counsel, the victim and his / her representative, the legal representative or a close relative of the person against whom the case is being considered, as well as the Prosecutor, who has the right to appeal.

The use of compulsory medical measures may be terminated, amended and extended (article 523 of the code of criminal procedure). The adoption of a specific decision is based on the proposal of the organization engaged in compulsory treatment, provided for by the provisions of article 96 of the criminal code. Also the offer is made on the basis of the conclusion of psychiatrists.

A person who has been subjected to a compulsory medical measure shall be examined by a psychiatrist at least once every six months. As a result of the examination, the issues of the existence or absence of grounds for making a submission to the court to terminate or change such a measure are resolved. If there are no such grounds, the head of the organization engaged in compulsory treatment shall submit to the court an opinion for the extension of compulsory treatment.

To extend the first treatment is enough to pass six months after the start of such treatment. Further extension is carried out, if necessary, once a year.

The court shall terminate or alter the compulsory measure of a medical nature, when the mental condition of a person subjected to coercive

measures of a medical nature, will be eliminated the necessity of using the previously assigned measures.

If a compulsory measure of a medical nature cancelled in connection with the recovery of the convict, which is not fully served his sentence, the court is not Statute of limitations of execution of the conviction, will send a copy of the decision to the institution or body executing punishment, to resume serving the remainder of the punishment that person.

The time spent in the medical organization is counted in the term of serving the sentence.

Conclusion

Summing up the above, we can come to the following conclusions: during the trial, it is necessary to study and resolve the following issues:

- 1) whether there has been an act provided for by criminal law;
- 2) the Commission of the act by the person whose case is under consideration has not committed;
- 3) the Commission by the person whose case is being examined of acts in a state of insanity;
- 4) the disease of a person with a mental disorder in which the imposition of punishment or its execution is impossible after the Commission of an act prohibited by criminal law is not painful.;
- 5) does the mental disorder of a person cause the possibility of causing danger to himself or other persons or other significant harm;;
- 6) compulsory medical measure and what kind of it is applied.

The application of compulsory medical measures against the insane is a complex process, so the court will pay great attention to many issues, as it contributes to the solution of many issues raised before the criminal process. It can also be seen as one of the ways to protect the rights of the insane, as one of the tasks of criminal procedure is to guarantee the protection of human rights.

References

About judicial practice on application of compulsory measures of medical character. – Resolution Of The Plenum Of The Supreme Court Of Kazakhstan. – №8. -9 July 1999.

General provisions of the criminal code of the Republic of Kazakhstan. Law of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 №226-V SAM // “Kazakhstanskaya Pravda” dated July 9, 2014 № 132 (28356); statements of the Parliament of the Republic of Kazakhstan, 2014 On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on the delimitation of powers between the levels of government

Malikova Sh.B., Talantuly N. E., Alimkulov E. T., Zhanibekov A. K., Bostanovna S. A. Information-psychological security in multiconfessional society // European Journal of Science and Theology. – 2018. – 14(1). – p. 83-92.

Code of the Russian Federation. 4-6 February 2002., Astana-Moscow: 2002. – P. 191-192.

Criminal procedure code of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014 № 231-V SAM // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231>

Shatalov S. Special subjects in criminal proceedings of Russia: the procedure of criminal prosecution // Journal of Russian law, 2016. – № 1. – P. 128-138.

Shcherba P. the Impact of physical and mental disabilities of the accused on his testimony and position in the criminal case // Criminal law. – M.: publishing house of kaz. – № 5.

Shishkovka M.P. Reporting of mental disorders in the Soviet criminal process: Dis. ... kand. the faculty of law. science. M., 1983. P. 43-44.

Standard minimum rules for the treatment of prisoners (adopted at the first United Nations Congress on the prevention of crime and the treatment of offenders on 30 August 1955, approved by the Economic and Social Council At the 994th plenary meeting on 31 July 1957) // http://online.zakon.kz/document/?doc_id=1017712

Trubnikova V. Simplified judicial proceedings in the code of criminal procedure // Proceedings of the international scientific and practical conference on the Day of the new Criminal procedure

Sharipova A.B.¹, Kenzhebaeva A.K.², Aulanbergen R.A.³

¹Candidate of Legal Sciences acting as Docent, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: aselya.sharipova@mail.ru

²Master of 1 course, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: aydanka0797@gmail.com

³Senior Lecturer of the Almaty academy Ministry of Internal Affairs of M. Esbulatov, Lieutenant Colonel of the Police, Kazakhstan, Almaty, e-mail: saltanat_t88@mail.ru

**THE PRINCIPLE OF ENSURING THE SUSPECT,
THE ACCUSED THE RIGHT TO DEFENSE AND ITS RELATION
TO OTHER PRINCIPLES OF THE CRIMINAL PROCESS**

The article discusses the principle of ensuring the suspect, accused the right to defense and its relation to other principles of the criminal process. Providing the defendant and the suspect the right to defense as a principle of justice and criminal procedure relies on constitutional and criminal justice rules. To date, the possibility of the participation of a lawyer in criminal proceedings has been markedly expanded.

The purpose of this article is to consider the principle of ensuring that the suspect, accused person has the right to defense with other principles in the criminal process. The ability to determine whether the lawyer has sufficient funds for the successful implementation of the defense function.

Ensuring that the suspect and the accused have the right to defense is organically derived from the presumption of innocence of the accused: the right to defense is required only for those who have not yet been convicted and only suspected and accused of committing a crime.

The obligation to ensure the realization of the right of the suspect and the accused to defense is assigned to the state authorities conducting criminal proceedings and responsible for its successful completion.

However, the principle of competition, which is fundamental and dominant in the current Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, degrades, in our opinion, its own importance and inter-connection between the principles of the presumption of innocence and ensuring the right to defense to the suspect and the accused.

With the adoption of the new Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, the extreme support of the adversarial process in the criminal process, characterized by a refusal to establish the truth, a fairly passive role of the court in proving, actually placing the responsibility of proving on the parties", which could not but affect the very principle of ensuring the suspect and the accused protection.

This principle is depleted, as it is carried out, in essence, only at the formal-legal level of competition and therefore is narrowly pragmatic in nature, which inevitably affects the very quality of such protection.

The pre-trial investigation authorities are obliged to unswervingly comply with all the norms relating to ensuring the rights of the accused. Each of the violations of these norms ultimately leads to a violation of the principle of ensuring the defendant's right to a defense and interferes with the establishment of the truth in the case.

Key words: suspect, accused, defense, pretrial investigation, presumption of innocence, adversary.

Шарипова А.Б.¹, Кенжебаева А.К.², Ауланберген Р.А.³

¹заң ғылымдарының кандидаты, доцент м.а., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: aselya.sharipova@mail.ru

²1-курс магистранты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: aydanka0797@mail.com

³М. Есболатов атындағы ҚР ІІМ Алматы академиясы аға оқытушысы, полиция подполковнигі, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: saltanat_t88@mail.ru

Күдіктіге, айыпталушыға қорғау құқығын қамтамасыз ету принципі және оның қылмыстық процестің басқа да принциптеріне қатысы

Мақалада күдіктіге, айыпталушыға қорғау құқығының қамтамасыз ету принципі және оның қылмыстық процестің басқа да принциптерімен қатысы қарастырылады. Күдіктіге, айыпталушыға қорғау құқығын қамтамасыз ету әділдік пен қылмыстық сот төрелігі принципі ретінде, конституциялық және қылмыстық-іс жүргізу нормаларына сүйенеді. Қазіргі уақытта қылмыстық іс бойынша адвокаттың қатысу мүмкіндігі айтарлықтай кеңейді.

Осы мақаланың мақсаты күдіктіге, айыпталушыға қылмыстық процестегі басқа да принциптермен қорғау құқығын қамтамасыз ету қағидатын қарау болып табылады. Қорғаныс функциясын табысты іске асыру үшін адвокаттың жеткілікті қаражат бар-жоғын анықтау мүмкіндігі.

Күдіктіге және айыпталушыға қорғау құқығын қамтамасыз ету айыпталушының кінәсіздігі презумпциясынан туындайды: қорғау құқығы әлі кінәлі деп танылмағандарға және қылмыс жасауда күдіктіге және айыпталушыға ғана талап етіледі.

Күдікті мен айыпталушының қорғау құқықты іске асыруды қамтамасыз ету міндеті қылмыстық іс жүргізуді жүзеге асыратын мемлекеттік органдарға жүктеледі және оны табысты аяқтауға жауапты болады. Дегенмен, Қазақстан Республикасының қазіргі Қылмыстық іс жүргізу кодексінде іргелі және басымдықты болатын бәсекелестік қағидаты, біздің ойымызша, кінәсіздік презумпциясы қағидаттары мен күдіктінің және айыпталушыны қорғау құқығын қамтамасыз етудің өз мәні мен өзара байланысын төмендетеді.

Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық іс жүргізу кодексін қабылдаған кезде, қылмыстық процеске қарсы іс-қимыл үдерісін экстремалды қолдау, шындықты анықтаудан бас тарту, соттың дәлелдеудегі пассивті ролі, тараптардың дәлелдеу жауапкершілігін іс жүзінде орналастыру, күдіктіге және айыпталушыға қорғау құқығын қамтамасыз ету принципіне әсер етпеуі мүмкін еместігі. Бұл, мәні бойынша, бәсекелестіктің ресми-құқықтық деңгейінде ғана жүзеге асырылады, сондықтан табиғатта өте аз прагматикалық, бұл сөзсіз қорғаудың сапасына әсер етеді. Алдын ала тергеу органдары айыпталушылардың құқықтарын қамтамасыз етуге қатысты барлық нормаларды ұдайы орындауға міндетті.

Осы нормалардың бұзылуының әрқайсысы, сайып келгенде, жауапкердің қорғаныс құқығын қамтамасыз ету принципін бұзуға және іс бойынша шындықты орнатуға кедергі келтіреді.

Түйін сөздер: күдікті, айыпталушы, қорғаныс, алдын ала тергеу, кінәсіздік презумпциясы, қарсылас.

Шарипова А.Б.¹, Кенжебаева А.К.², Ауланберген Р.А.³

¹кандидат юридических наук, и.о. доцента, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: aselya.sharipova@mail.ru

²магистрант 1 курса, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: aydanka0797@mail.com

³старший преподаватель, подполковник полиции, Алматинская академия МВД РК имени М. Есбулатова, Казахстан, г. Алматы, e-mail: saltanat_t88@mail.ru

Принцип обеспечения подозреваемого, обвиняемого права на защиту и его соотношение с другими принципами уголовного процесса

В статье рассматривается принцип обеспечения подозреваемого, обвиняемого права на защиту и его соотношение с другими принципами уголовного процесса. Обеспечение обвиняемому и подозреваемому права на защиту как принцип правосудия и уголовного судопроизводства опирается на конституционные и уголовно-процессуальные нормы. На сегодняшний день возможность участия адвоката в производстве по уголовному делу заметно расширены.

Целью данной статьи является рассмотрение принципа обеспечения подозреваемому, обвиняемому права на защиту с другими принципами в уголовном процессе. Возможность определить, достаточно ли средств у адвоката для успешного осуществления функции защиты.

Обеспечение подозреваемому и обвиняемому права на защиту органически вытекает из презумпции невиновности обвиняемого: право на защиту требуется как раз тому, кто пока еще не признан виновным, и только подозреваемому и обвиняемому в совершении преступления.

Обязанность обеспечить реализацию права подозреваемого и обвиняемого на защиту возлагается на государственные органы, ведущие уголовное судопроизводство и несущие ответственность за его успешное завершение. Однако принцип состязательности, который имеет основополагающее и доминирующее значение в действующем УПК РК, принижает, на наш взгляд, собственное значение и взаимосвязь принципов презумпции невиновности и обеспечение подозреваемому и обвиняемому права на защиту.

С принятием нового УПК РК официальную поддержку получила крайняя форма состязательности в уголовном процессе, характеризующаяся отказом от установления истины, достаточно пассивной ролью суда в доказывании, фактическим возложением обязанности доказывания на стороны», что не могло не отразиться на самом принципе обеспечения подозреваемому и обвиняемому права на защиту. Этот принцип обеднен, так как осуществляется, по существу, лишь на формально-юридическом уровне состязания и потому носит узко прагматический характер, что неизбежно сказывается на самом качестве такой защиты. Органы досудебного расследования обязаны неуклонно соблюдать все нормы, касающиеся обеспечения прав обвиняемого. Каждое из нарушений этих норм в конечном счете приводит к нарушению принципа обеспечения обвиняемому права на защиту и препятствует установлению истины по делу.

Ключевые слова: подозреваемый, обвиняемый, защита, досудебное расследование, презумпция невиновности, состязательность.

Introduction

The main content of the legal status of the individual in the Republic of Kazakhstan is its rights and obligations. The Constitution of the Republic of Kazakhstan provides its citizens with broad democratic rights and freedoms (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029) in all areas of cultural, state, social and political life. However, the state is not limited to the consolidation of the rights and freedoms of citizens, and guarantees the observance and implementation of these rights, which is undoubtedly one of the most important features of the rule of law.

The principles are the basic legal provisions, elevated to the law guiding ideas that express the content, focus and most typical methods of criminal proceedings. The principles are imperious requirements addressed to the participants of the process, obliging them (or allowing them) to do so, and not otherwise. For the investigator, the Prosecutor and the court, the implementation of these requirements in a particular case is a legal obligation.

Principles, as a fundamental principle, have real significance if they function in interaction. As part of a single system, each of the principles characterizes certain aspects of the criminal process. Being in unity and relationship, they allow to understand the essence of the process as a whole. Apart from others, none of the principles can be implemented. For example, the principle of legality could not be implemented in the absence of the principles of transparency, the independence of judges and their subordination only to the law, etc.

The principles form the basis of the criminal process—the system of its most important and defining principles. What is the fundamental basis of the process—this is its essence. Justice, legality, the administration of justice only by the court, equality of citizens before the law and the court, the presumption of innocence, ensuring the suspect and the accused the right to defense, objectivity of the investigation of the circumstances of the case, the publicity of the trial – these are just some legal categories that reflect the fundamental properties of the criminal process, and its humanistic and democratic nature.

The principle of ensuring the right of the accused to a defence is part of a single system of democratic principles of criminal procedure and is closely linked to each of them. For example, the absence of an interpreter in the conduct of the case in a language that the accused does not know is a violation not only of the principle of the national language of the proceedings (article 30 of the CPC) (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852), but also of the principle of ensuring the right to defence, since, without understanding what is happening in the pre-trial investigation, the suspect or accused cannot fully conduct his defense. Not knowing of the defendant and without hearing his explanations, the court is unable to comply with the principles of comprehensiveness, completeness and objectivity (Stetsovsky Yu.I., 1988: 114).

Main part

The effective protection of the rights of the accused meets the objectives of society and the state

concerned to ensure that every citizen exercises his or her rights to the maximum extent. The principle of the right to protection does not mean that citizens can defend their interests against the interests of the state. This principle should be seen as the ability of citizens to actively promote and resolve the tasks of criminal proceedings in the protection of their or their rights and interests.

The pre-trial investigation bodies are obliged to strictly observe all the rules concerning the rights of the accused. Each of the violations of these norms ultimately leads to a violation of the principle of ensuring the right of the accused to a defence and impedes the establishment of the truth in the case. For example, the law considers it mandatory that every defendant was their protector, because otherwise is tantamount to abandonment of any of the defendants or all of them without protection. However, practice shows that this principle is not always respected.

The principle of ensuring the right of the accused to a defence in criminal proceedings covers those provisions of the right that present the accused with the possibility of refuting the charge throughout the proceedings, protecting his rights and legitimate interests both personally and with the assistance of a defence counsel. These provisions also impose on the court, Prosecutor and the investigator the obligation to ensure the exercise of the rights of the accused in order to solve the case correctly, to render a lawful and reasonable sentence and to achieve the tasks facing justice (Tynybekov S., 1997: p.105).

In the legal literature, the right of the accused to a defence is regarded as an independent principle of criminal procedure. Thus, D. Livshits defines the right to defense as a collective concept, which means the totality of all procedural rights granted to the accused by the criminal procedure law to protect against charges. Using the law granted him wide procedural law, the accused in the criminal process gets a real opportunity to challenge the charges against him, to refute it in whole or in part, by providing evidence and making arguments in its defense (Mamutov AM, Livshits Yu.D., 1989:56).

The right to protection includes:

1) the provision of procedural remedies to the accused against the charge;

2) the right to be assisted by counsel;

3) the obligation of the body of inquiry, the investigator, the Prosecutor and the court is to ensure that the accused is able to defend himself by means and means established by law against the charge against him. The organs of the investigation, the Prosecutor and the court have the duty to ensure

the protection of personal and property rights of the accused.

The procedural literature has long defended the view that protection in the material sense and protection in the formal sense differed. The first means the presence of the accused procedural rights, which he personally conducts his own defence. The defence was formally understood to mean the right of the accused to have a defence counsel. This division has been fairly criticized.

Safeguarding the defendant's right to protection – a single principle (Alaukhanov E.O., 2009: p.26), and the dismemberment of it is artificial. The set of procedural rights by which the accused exercises his or her defence and the right to be assisted by a defence counsel is a single right. In criminal proceedings, a defender is a party who formulates demands before the court and makes proposals and statements in the interests of his client. Protecting the rights and legitimate interests of the suspect and the accused, the defender assists justice in establishing the truth of the case, contributes to the implementation of the tasks facing justice.

The right of the defendant to counsel is, therefore, an important procedural guarantee for the implementation of other rights of the suspect and the accused, and the understanding of this right as a formal protection incorrectly (Savitsky V.M., 1983:78).

The code of criminal procedure emphasizes that the suspect and the defendant has (previously – “the accused is provided”) the right to defense. In turn, the body conducting the investigation, the court and the Prosecutor are obliged to ensure the possibility of a person brought to criminal responsibility to be protected by means and methods established by law. The content of this obligation includes the need to explain to the suspect, the accused and the defendant the right to engage in the case of a lawyer by concluding an agreement with legal advice or a law office, after which the head of the consultation or the owner of the AK is already obliged to provide for the protection of a lawyer. The investigator must allow the relatives or other close persons of the detainee or arrested person to conclude an agreement with the lawyer for the protection of the suspect or accused, but not to oblige legal advice to allocate a lawyer for each accused, unless, of course, the category of the case does not require the mandatory participation of a lawyer.

Accused (suspect) may make an application to the authority, the investigator, Prosecutor and to the head of legal advice or the Collegium of Advocates

about his release from the attorney's fees wholly or partly based on their financial situation.

The criminal procedure doctrine proceeds from the assumption that further improvement of the activities of law enforcement agencies is in direct connection with the effective implementation of the principle of ensuring the accused right to defence. This principle permeates the entire criminal process. The right to defence starts from the moment of detention of the suspect, as well as from the moment of his detention or the involvement of a particular person as an accused, as a natural reaction to the charge against which he is to be protected, and ends with the completion of criminal procedure and the relevant criminal procedural relations.

The purpose of granting the suspect and the accused the right to a defence is to prevent the unjustified bringing of a person to criminal responsibility and, especially, incorrect, illegal conviction. In other words, the principle of ensuring the right to defence of a suspect or accused person reinforces the adversarial nature of criminal process, helps to establish the truth and avoid mistakes both in the pre-trial investigation and in court.

The right of the accused to defence corresponds to the duty of the person conducting the inquiry, the investigator, the Prosecutor and the court to ensure that the accused is able to defend himself by means and means established by law. In the unity of the broad rights of the suspect, the accused and the obligations of these bodies and persons to guarantee the exercise of these rights, the principle of ensuring the accused right to a defence is manifested.

In the scientific literature it is noted that the concept of the principle of ensuring the accused is not similar to the concept of the right to a defence. "The principle of ensuring the right of the accused to a defence" is broader than the concept of "the right of the accused to a defence", since the principle of ensuring the right of the accused to a defence includes... in addition to the exercise by the accused (or his counsel) of the rights belonging to the accused, the activities of other participants in the process to exercise the rights and legitimate interests of the accused in order to properly resolve the case and render a lawful and reasonable sentence" (Osmanov G.D., 2000: 295).

The right to a defence does not belong to a single procedural stage. It is provided to each suspect, accused, and its provision is provided at all stages of the criminal process. The scope of procedural rights of the accused develops and changes with the movement of the criminal case. But the position of the accused as a subject of the

process and the subject of his right to defense-proof of circumstances refuting the accusation, excluding or mitigating responsibility-remain unchanged at all stages. Minors and some other accused are granted broader procedural rights, however, the principle of ensuring the accused the right to defense cannot depend on the nature of the charges nor the person accused, nor from the credibility of the collected evidence against him. This right is enjoyed not only by the suspect and the accused, who is a citizen of the Republic of Kazakhstan, but also by foreigners and stateless persons.

The Constitution of Kazakhstan and other laws provide a broad formulation of this principle. They not only proclaim that a person suspected or accused of a crime or tried for its Commission has a right to a defence, but also emphasize that this right is ensured.

Such a broad understanding of the principle under consideration leads to the following conclusions:

First, the provision that the suspect, the accused, the defendant should be endowed with a set of such rights, the implementation of which would allow him to effectively protect their rights and legitimate interests. In this regard, he has a wide range of rights: to know what he is accused of, to give evidence and explanations, to get acquainted with the evidence, to submit petitions, to participate in the investigation of evidence, to appeal against the actions of the persons conducting the investigation of his case, as well as the decisions taken by these persons or the court, etc.

Secondly, the provision on the right of the accused to be assisted by a defence counsel. Under the current legislation, the suspect, the accused may invite himself (and in some cases – to have a designated) defender. This possibility arises from the moment the suspect is apprehended or the person charged is brought to justice. The law also provides a wide range of rights to the defender, who is most often a lawyer, to actively fight for the rights and legitimate interests of the defendant.

Third, the provision on imposing on persons conducting inquiries, investigators, prosecutors, judges the obligation to carry out actions aimed at supporting the protection of suspects, accused or defendants. The protection of the latter is not considered a personal matter. Under the procedural law, law enforcement officials are required to identify both incriminating and justifying the accused, as well as mitigating and aggravating circumstances; under the CPC, they are also obliged to explain to the suspect, accused or defendant his rights.

All these and many other rights and obligations, taken together, are designed to ensure the right to protection.

To ensure a suspect, accused person the right to protection opposed to possible manifestations of bias, one-sided, accusatory.

It should be recognized that for a certain part of the investigators, such principles of the process as ensuring the accused right to defense, the presumption of innocence, a comprehensive, complete and objective study of the circumstances of the case, act as some abstract ideas of procedural liberalism, more appropriate in scientific research or, in extreme cases, in the trial, rather than in the pre-trial investigation, since its main meaning is seen only in the disclosure of a criminal offense, the prosecution of the accused. Such a representation leads to the fact that the principles cease to be concrete and indisputable regulations, addressed to the investigator, and turn into something ephemeral, an optional, second in importance to the requirements, which determine the external form of the process: the details of procedural documents, the order of their registration, validity periods, etc. as a result, private rules of the investigation are classified as more significant than its guiding principles.

Underestimation of the principles of the process has various manifestations in practice. About them, in particular, can be judged by the results of a study investigating the errors due to which the investigator's conclusions about the existence of reasonable grounds for the proceedings in court were subsequently found to be unsubstantiated or illegal by the attorney supervising investigator (Soloviev A., Sheifer S., 1967: 13).

How do you explain that some of the principles of the criminal process do not receive the pre-trial stage of full implementation? It apparently needs to go about a whole range of reasons relating to the training of investigative personnel, and to ensure their genuine independence from external pressures and to the working conditions of investigators, not always favorable from the point of view of the ability to achieve the objectives of the investigation, and to the imperfection of the law, establishing guarantees for the effective implementation of the principles. But the most common reason seems to be the defects in the legal awareness of some investigators, the insufficient level of their legal culture.

In the system of legal values that make up the ideological part of the criminal procedural legal consciousness of a professional lawyer, the principles of the process should play a major role, organizing and consolidating the rest of the mass

of legal ideas. Underestimation of principles and process (including requirements on ensuring the right to defence) constitutes a violation of the hierarchy of legal values, when the fore the legal requirements of the narrow, practical purpose.

This substitution of values reflects the insufficient General level of legal culture of the lawyer, a certain impoverishment of it. Apparently, this is due to the widespread among some investigators the idea of the burdensome principles and their inconsistency with the realities of life ("the law as a drawbar, where you turn, there and left", "defenders only interfere with the fight against crime, interfere with the investigation", etc.).

Such deformations of legal consciousness have their reasons. Among them can be called rooted in the distant past distrust of the legal profession and the defense in General, formed the idea of excessive complexity of criminal procedural regulation. Probably, the real contradiction between the provisions of the law and the practice of legal proceedings, as well as the penetration into the right consciousness of a professional lawyer of ordinary ideas, reducing the level of legal culture of the practical worker played a negative role.

How to ensure that the principles of the process, which Express its democratic essence, are consistently implemented at all stages, including pre-trial investigation?

The Constitution does not aim to regulate in detail the principles of the administration of justice, especially those principles that are specific to criminal proceedings. Therefore, sectoral legislation should take care of the regulation of specific principles, without which the interests of the individual and the effectiveness of the proceedings cannot be ensured (Matvienko E.A., 1973: 58).

We believe that the priority here should be given to the problems of improving the efficiency of the preliminary investigation stage, which essentially determines the fate of the criminal case and creates the prerequisites for a lawful and reasonable sentence (Basarov O., Lopushnoy AY., 1994: 77).

Along with the development of additional legal guarantees, an important role should be played by the proper organization of work on training and retraining of investigative personnel, aimed at the formation of a truly scientific criminal procedural legal consciousness of investigators, the development of their firm legal beliefs. In the educational process, it is necessary to constantly emphasize the connection of specific rules of investigation with the principles of the process, the inviolability of the principles. It is necessary to

assert in the minds of investigators that the guiding principles of the process is not interference with the investigation, high-performance guarantees the achievement of its objectives.

From this point of view, it is impossible to recognize the correct organization of training sessions for investigators, focused only on the study of specific problems of criminology and criminal procedure, but not affecting the guiding principles of the proceedings. Training of investigative personnel should be aimed at displacing from their legal consciousness ordinary, nihilistic ideas about the principles of the process, the achievement of a true legal culture. And most importantly, it is necessary to show the harmfulness of the views of practitioners that the expansion of the rights of the accused complicates the fight against crime, the investigation of cases and their trial. On the contrary, compliance with the principle of ensuring the right to protection creates a reliable guarantee of the objectivity of the process, increases the efficiency of law enforcement agencies.

The right to a defence is inextricably linked to the presumption of innocence, according to which the accused is presumed innocent until proven guilty and confirmed by a court judgement that has entered into legal force. This legal provision is contrary to the fact that the accused is previously considered guilty and treated as a criminal whose fate is predetermined, and if he considers himself innocent, he must prove it to those who expose him and judge (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029).

Ensuring the right of the suspect and the accused to a defence follows organically from the presumption of innocence of the accused: the right to a defence is required for the one who has not yet been found guilty and only for the suspect and accused of committing a crime.

The obligation to ensure the exercise of the right of the suspect and the accused to a defence rests with the public authorities conducting criminal proceedings and responsible for its successful completion. However, the adversarial principle, which is fundamental and dominant in the current code of criminal procedure, belittles, in our opinion, its own importance and the relationship of the principles of presumption of innocence and ensuring the right of the suspect and the accused to defense.

With the adoption of the new code of criminal procedure, the official support was received by the extreme form of adversarial proceedings, characterized by the refusal to establish the truth, rather passive role of the court in proving, the actual

imposition of the obligation of proof on the parties”, which could not but affect the principle of ensuring the suspect and the accused the right to defense. This principle is impoverished, since it is essentially implemented only at the formal legal level of competition and is therefore narrowly pragmatic, which inevitably affects the very quality of such protection.

The adversarial principle in the code of criminal procedure clearly outlines the function of the prosecution and the function of protection of the procedural parties. The prosecution should, in fact, only accuse, expose the suspect and the accused, carry out their criminal prosecution, and the defense is called upon to defend against the charge, to prove its insolvency. The code of criminal procedure, designed not in favor of objective truth, the prosecution and the defense are not engaged in objective proof, but simply seek to refute each other's position.

In this spirit of competition on the new code of criminal procedure, the question is muted and the clarity of the difference between the presumption of innocence and the presumption of guilt.

It seems that with this procedural logic, the investigator, literally precisely understanding and carrying out the formal and adversarial provisions of the current code of criminal procedure, will not really provide the suspect or accused with the right to defense, since he will not seek to independently collect evidence in favor of the suspect or accused. Thus, it will shift the burden of proving the innocence of the suspect accused to the side of the defense, thereby violating the very right to defense, which is of practical importance.

How important are the rights of the individual in criminal proceedings without objective truth in case of excessive adversarial proceedings? In such a process, the defence of the accused is carried out and implemented to the extent that it is allowed by the prosecution and, conversely, the prosecution is able to realize its potential to the extent that the defence is able to do so. As a result, the rights of the individual are sacrificed to such an adversarial confrontation between the prosecution and the defence. It seems that the true enforcement of the right of the suspect, accused to protection, as well as the clear manifestation and operation of the principle of presumption of innocence is possible only in criminal proceedings, where the objective and principle is the objective truth, in contrast to the probabilistic and legal truth.

In criminal proceedings with formal legal truth, the adversarial principle does not serve,

respectively, the achievement of objective truth, and alternatively, it is strictly opposed – one excludes the other. Therefore, such a process is adversarial-winning, and not objectively – reliable process with objective truth.

It should be concluded, therefore, that the presumption of innocence, as a principle of criminal procedure, extends to any person and not only to the suspect or accused. This person can be a citizen of the Republic of Kazakhstan, as well as a foreign citizen and a stateless person.

The meaning of this principle, firstly, is that all citizens are assumed to be honest, so if any of them is suspected or accused of committing a criminal offense, then special care is needed in making accusations, guaranteed by the fact that the investigator's indictments are controlled by the Prosecutor, and then by the court, which has the most favorable opportunities for establishing the truth (transparency, adversarial process, immediacy in the study of evidence, etc.).

Secondly, the meaning of this principle is that a citizen is guaranteed the right to be presumed innocent until the conviction has entered into legal force, to enjoy the right to defence, not to be publicly discredited until guilt has been established by a court verdict, to demand treatment of himself as innocent (prevention of excessive severity in the election of preventive measures, exclusion of cruelty in the establishment and application of the regime of detention and arrest, etc.).

One of the requirements of this principle is, thirdly, that the prosecution must be reliably proven; the failure to prove guilt is legally equivalent to proven innocence; if there is insufficient accusatory evidence, the person must be fully rehabilitated.

Fourthly, this principle means that doubts about guilt, and also in justifying the prosecution of the actual circumstances generated by the insufficiency of the evidence must be construed in favor of the accused (questionable data accusatory nature are excluded from the system of evidence and justifying nature, remain in the system).

Fifthly, the meaning of this principle is that, since the innocence of the accused is presumed, he cannot be obliged to prove the existence of justifying or mitigating circumstances (this duty lies with the organs of the state conducting the criminal proceedings), and he cannot be compelled to substantiate his allegations on the grounds that they will not be taken into account and objectively verified.

Sixthly, the significance of this principle is that, by allowing the accused not to accept evidence and

thereby assist the state authorities in exposing him, the presumption of innocence is the most stimulating factor for the investigator and the Prosecutor to establish the true perpetrator and creates conditions that prevent the conviction of an innocent person.

The criminal procedure is constructed in such a way that the accused does not act as an object of investigation, but as a full-fledged subject occupying a certain procedural position. "This procedural provision is characterized both by the rights and duties of the accused in relation to the bodies of investigation, prosecution and court, and the powers of investigation, prosecution and court in relation to the accused" (Strogovich M.S. 1955: 67).

As already mentioned, if the criminal procedure is designed so that a person brought to criminal responsibility is considered guilty in advance only because he is brought as an accused, and therefore he is obliged to prove his innocence, there is no room for presumption of innocence in this process. In criminal proceedings, the body that has brought the charge is obliged to prove the charge, and until the charge is proved, the accused is presumed innocent.

Further, the presumption of innocence is fully derived from the objectives of criminal proceedings. Since the law considers the accused innocent and those who believe that he or she is guilty are obliged to prove it, the presumption of innocence helps to expose the perpetrators and ensure the correct application of the law so that everyone who commits a criminal offence is fairly punished. "On the other hand, according to the presumption of innocence, if the prosecution fails to prove, that is, in the case there is insufficient evidence of guilt of the person in the Commission of the crime, the person is found innocent. In other words, the presumption of innocence requires that "no innocent person be prosecuted and convicted". Thus, the presumption of innocence exactly corresponds to the tasks of criminal proceedings, contributes to their implementation (Kasumov C.S., 1984: 89).

In the history of legislation, this principle was first reflected in the Declaration of human and civil rights during the French bourgeois revolution. In this act said: "as every man is presumed innocent, then, if necessary, arrest him, any rigor, which is necessary for its security, should be strictly punished by law" (article 9) (<https://jurisprudence.academic.ru/1731>). This principle opposed the Inquisition process with its theory of formal evidence and the harsh treatment of the accused. He contributed to the emergence of the bourgeois law of the principle of free evaluation of evidence, that is, the judgment of sentence on the basis of internal judicial beliefs, independent from

outside influences and from the pre-assessment that was the basis of the theory of formal evidence. The modern criminal procedure law expressly States: “a Judge, Prosecutor, investigator, investigator assesses evidence on the basis of internal conviction, based on a comprehensive, complete and objective examination of evidence in their totality, guided by law and conscience” (article 125 of the code of criminal procedure).

The presumption of innocence was expressed in an international legal act – adopted by the UN General Assembly on 10 December 1948, the universal Declaration of human rights: “Everyone charged with a crime has the right to be presumed innocent until his guilt has been established by a lawful procedure through a public trial in which he is afforded every opportunity for protection” (art.11) (http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_120805).

Since the Republic of Kazakhstan is a member of the UN, the Declaration of human rights is valid on its territory. Presumption of innocence is enshrined in the Constitution of Kazakhstan in article 77:

1) a person shall be presumed innocent of the Commission of a crime until his guilt has been established by a final judgement of a court;

2) the accused is not obliged to prove his innocence;

3) any doubt as to the guilt of the persons shall be interpreted in favour of the accused.”

It is important to note that the constitutional law of 25 December 2000 “on the judicial system and the status of judges of the Republic of Kazakhstan” also contains an article which States: “No one may be deprived of the right to a hearing of his case in compliance with all the requirements of the law and justice by a competent, independent and impartial court” (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1021164). In the current CPC, the principle of presumption of innocence is expressed in many provisions of its articles (e.g. article 19, etc.).

The word presumption comes from the Latin (*praesumptia*) means the assumption (Sukharev A.Y., 2002: p.476). This is one of the principles that establishes the nature of the investigation and trial of a criminal case, as well as the position of the individual in criminal proceedings. It is based on more General principles: the value of the human person, respect for the fundamental rights and freedoms of citizens.

We have repeatedly emphasized above that the accused is not yet guilty. Sometimes he can be found guilty and then deservedly will bear criminal responsibility. Sometimes, if in the process of

investigation or in court proceedings the innocence of the accused is found out, the groundlessness of the charge brought, he will be found innocent, rehabilitated, acquitted by a court sentence or the case will be terminated on rehabilitating grounds, restored in his good name, in his dignity. And sometimes it may be that the accused will be found guilty by the court, will be subject to criminal punishment, and later it will be discovered that this is a judicial error, that in reality he is innocent, then the illegal sentence will be canceled, the truth and justice will be restored.

Different may be the results of the proceedings, but one thing is certain: the accused is not identified with the guilty, he can be recognized only as a result of the entire criminal proceedings (after its investigation, bringing to trial) court-ordered conviction (upon entry into force of the sentence). If the accused is not guilty, the case ends with either termination or acquittal of the court. What should be the attitude to the accused before the resolution of the case in which he is involved?

We may argue that the issue of the guilt of a person brought to criminal responsibility is being resolved even at the stage of investigation, pre-trial investigation and trial. Sometimes it is even taken into custody. Doesn't this mean that the issue of guilt falls within the competence not only of the court, but also of the investigator, the Prosecutor? It doesn't mean. The concept of accused and guilty is not equivalent. The accused is guilty of a crime only from the subjective point of view of the investigator. However, the conclusion of the investigator in this part is preliminary, because the final decision on the guilt of the accused belongs only to the court. That is why article 24 of the code of criminal procedure obliges the investigator and the person conducting the inquiry to take all the measures provided for a comprehensive, complete and objective investigation of the circumstances of the case, to identify both incriminating and justifying the accused circumstances.

It is clear that in deciding whether to bring a person to criminal responsibility, the investigator and the Prosecutor proceed from their internal conviction of his guilt, when the data collected in the case, in their opinion, are sufficient for this. However, this does not mean that the decision on the guilt of the citizen. This issue is solved only by the court, provided that his sentence enters into legal force (Elemisov, G.B., 1979: 234).

The identification, together with the incriminating circumstances of the accused, of those justifying him would be meaningless if the indictment were to

resolve the question of guilt. But since this issue will be finally decided by the court, the investigator and the investigator must provide him with materials that not only confirm their opinion about the guilt of the accused, but also refute this opinion. The court will evaluate those and other materials.

Thus, it is not the accused who is found guilty, but only the convicted person who has been sentenced and has entered into legal force.

Despite the legislative consolidation of the principle of presumption of innocence, not all scientists and practitioners agree with its application. The most consistent opponent of the presumption of innocence is Professor V.D. Arsenyev. So, he argued: “it is contrary to article 2 principles of criminal procedure requiring that “no innocent person was prosecuted and convicted” (Arsenyev V.D., 1969:3).

Despite the development of the principle of presumption of innocence in a number of works by L.M. Karneev, A.A. Chuvilev and other scientists. (Karneeva L.M., Chuvilev A.A., 1976: p.69). It should be noted that, first, these studies were conducted in a different socio-political environment than the current transition period. This explains some dogmatism and schematism in the presentation of certain aspects of the principle of the presumption of innocence. Secondly, the issues of presumption of innocence have not been studied in depth by scientists of the Republic of Kazakhstan, which is absolutely necessary in connection with a significant update of the legislation of the Republic of Kazakhstan, as well as emerging new social relations in Kazakhstan, which entails a significant expansion of personal rights and freedoms of citizens. Thirdly, it seems that the theoretical analysis of this principle, combined with practical materials of law enforcement agencies will develop and offer a number of scientific recommendations

aimed at improving investigative practices to comply with the principle of the presumption of innocence, rights, freedoms and legitimate interests of citizens. This, in our opinion, demonstrates the relevance, importance and timeliness of the in-depth development of this issue.

Conclusion

Some practitioners, in particular investigators, argue that the indictment and the indictment are incompatible with the presumption of innocence, as the law requires sufficient evidence in these proceedings, implying that the investigator is convinced of the guilt of the person. But this conviction of the investigator in guilt of the person does not stop the principle of presumption of innocence, as according to its wording and under the law it can be refuted only by a guilty verdict of the court, which entered into force. Moreover, even if there is such a conviction of guilt, the law requires the investigator to conduct a comprehensive, complete and objective investigation of all the circumstances of the case, obliges to establish both aggravating and mitigating circumstances of the accused. But the last word in the resolution of the case remains with the court.

Thus, the inconsistency of the points of view that deny the presumption of innocence and its effect in criminal proceedings is obvious. The principle of the presumption of innocence implies a number of provisions that are of theoretical and practical importance for the observance of individual rights in criminal proceedings. Thus, the strengthening of guarantees of the rights of the accused to protection and strict observance of the principle of presumption of innocence by the pre – trial investigation bodies are necessary conditions for building a state based on the rule of law.

References

- Alaukhanov E.O. The right of the suspect (accused) defendant to professional protection. Monograph. – Almaty, 2009. – 248 s.
- Arsenyev V.D. Proving the actual circumstances of the case in separate stages of the criminal process // Questions of combating crime under Soviet law. – Irkutsk, 1969.– 196 s.
- Basarov O., Lopushnoy AY., Criminal procedure legislation. Problems and Judgments // Thought. – 1994. – № 26. – 145 s.
- Constitution of the Republic of Kazakhstan (adopted at the republican referendum on August 30, 1995) (with amendments and additions as of March 10, 2017)
- Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014 No. 231-V (with amendments and additions as of 07/12/2018) //
- Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan of December 25, 2000 No. 132-II “On the Judicial System and the Status of Judges of the Republic of Kazakhstan” (with changes and additions as of December 22, 2017). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1021164
- Elemisov G.B. Legal protection of the rights and legitimate interests of the individual in criminal proceedings. – Alma-Ata, 1979. – 259 s.

- Karneeva L.M., Chuvilev A.A. Ensuring the legality and validity of the prosecution. – M., 1976. – 213 s.
- Kasumov C.S. The presumption of innocence in the Soviet law. – Baku, 1984. – 244 p.
- Mamutov AM, Livshits Yu.D. Criminal procedure of the Kazakh SSR. – Part 1 General. – Alma-Ata: Mektep, 1989.
- Matvienko E.A. Commentary st.119. Commentary to the Code of Criminal Procedure – Minsk, 1973. – 345 s.
- Ospanov G.D. Criminal Procedure RK (General part). – Almaty, 2000. – p. 347.
- Savitsky V.M. The right of the accused to defense in the socialist criminal process. – M., 1983. – 233 s.
- Soloviev A., Sheifer S., Tokareva M. Investigative errors and their cause // Socialist legality. – M., 1967. – № 12. – 90 s.
- Stetsovsky Yu.I. If a person is charged with a crime ... // Soviet Russia. – M., 1988. – 157 s.
- Strogovich M.S. Material truth and forensic evidence in the Soviet criminal process. – M.: Publishing House: Academy of Sciences of the USSR, 1955. – 312 s.
- Sukharev A.Y. Large legal dictionary. 2nd ed., Ext. and pererabat. – M.: INFRA-M, 2002. – 704 s.
- Tynybekov S. The principle of ensuring the rights of the suspect and the accused to protection in criminal proceedings. – Almaty, 1997. – 256 s.
- The Great French Revolution. Constituent Assembly. Declaration of Human Rights and Citizen of 1789 // <https://jurisprudence.academic.ru/1731>
- Universal Declaration of Human Rights “(adopted by the UN General Assembly 12/10/1948) http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_120805/

Bissengali L.¹, Lopashenko N.A.², Shopabayev B.A.³, Bazilova A.A.⁴

¹PhD Doctor, Senior Lecturer, Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: bisengali89@gmail.com

²Professor, Saratov State Law Academy, Russia, Saratov, e-mail: lopashenko@yandex.ru

³Senior Lecturer, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

⁴Senior Lecturer, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

ECONOMIC CRIME: CONCEPT AND FEATURES

This article represents result of the complex research conducted by authors of such social and legal phenomenon as economic crime.

At the present stage of development of the world community economic crimes evolve, their new types, commission methods appear. These facts cannot but cause concerns. Due to the tendencies observed in underworld, more and more sharp and actual is the question of effective fight against them that, in turn, is impossible without detailed and comprehensive investigation of the category like "economic crime".

Over a long period of time, economic crime as a criminological category has undergone changes. The term "corporate crime" has been used for a long time in foreign criminology, in the Soviet literature – the term "economic crime". At the moment, discussions are also continuing, since, according to one of the hypotheses, it is also necessary to include criminal offenses against property in the group of economic criminal offenses.

In this article views of different academic lawyers concerning the issue of reference of specific criminal actions to category of the economic are given. On the basis of researching of these works authors made own conclusions concerning the term "economic crime".

Key words: economic crime, managerial crime, corporate crime, property, economic relations, shadow economy.

Бисенғали Л.¹, Лопашенко Н.А.², Шопабаяев Б.А.³, Базилова А.А.⁴

¹PhD докторы, аға оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: bisengali89@gmail.com

²профессор, Саратов мемлекеттік заң академиясы, Ресей, Саратов қ., e-mail: lopashenko@yandex.ru

³аға оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

⁴аға оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

Экономикалық қылмыстылық: түсінігі және ерекшеліктері

Бұл мақала авторлардың экономикалық қылмыс сияқты әлеуметтік-құқықтық құбылысты кешенді зерттеу нәтижесі болып табылады.

Әлемдік қоғамдастықты дамытудың қазіргі кезеңінде экономикалық қылмыстар дамуда, олардың жаңа түрлері, қылмыс жасау әдістері пайда болуда. Бұл фактілер алаңдаушылық туғызбауы мүмкін емес. Қылмыстық әлемде байқалатын үрдістерге байланысты экономикалық қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы тиімді күрес мәселесі барынша өткір және өзекті болып отыр, ол өз кезегінде «экономикалық қылмыс» сияқты категорияны егжей-тегжейлі және жан-жақты зерттеусіз мүмкін емес.

Бұл мақалада нақты қылмыстық әрекеттерді экономикалық санатқа жатқызу мәселесі бойынша әр түрлі заңгерлердің пікірлері келтіріледі. Осы жұмыстарды зерттеу негізінде авторлар «экономикалық қылмыс» терминіне қатысты өз тұжырымдарын жасады.

Түйін сөздер: экономикалық қылмыс, басқарушылық қылмыс, корпоративтік қылмыс, меншік, экономикалық қатынастар, көлеңкелі экономика.

Бисенгали Л.¹, Лопашенко Н.А.², Шопабаяев Б.А.³, Базилова А.А.⁴

¹PhD, старший преподаватель, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: bisengali89@gmail.com

²профессор, Саратовская государственная юридическая академия, Россия, г. Саратов, e-mail: lopashenko@yandex.ru

³старший преподаватель, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

⁴старший преподаватель, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

Экономическая преступность: понятие и особенности

Данная статья представляет собой результат проведенного авторами комплексного исследования такого социально-правового явления, как экономическая преступность.

На современном этапе развития мирового сообщества развиваются экономические уголовные правонарушения, появляются их новые виды, методы совершения. Данные факты не могут не вызывать беспокойства. Из-за тенденций, наблюдаемых в преступном мире, все более острым и актуальным становится вопрос эффективной борьбы с экономическими уголовными правонарушениями, который, в свою очередь, невозможно решить без подробного и всестороннего исследования такой категории, как «экономическое преступление».

На протяжении длительного периода времени экономическая преступность как криминологическая категория претерпевала изменения. В зарубежной криминологии долгое время применялся термин «корпоративная преступность», в советской литературе – «хозяйственная преступность». На настоящий момент дискуссии также продолжаются, так как, по одной из гипотез, в группу экономических уголовных правонарушений также необходимо включать уголовные правонарушения против собственности.

В данной статье приводятся мнения различных ученых-юристов по вопросу отнесения конкретных преступных действий к категории экономических. На основании исследования этих работ авторы сделали собственные выводы относительно термина «экономическая преступность».

Ключевые слова: экономическая преступность, управленческая преступность, корпоративная преступность, собственность, экономические отношения, теневая экономика.

Introduction

Due to the transition to market economy new types of the crimes appeared connected directly with the activity performed in the economic sphere. Since the beginning of the last century and so far disputes in science on determination of category of the crimes committed in this sphere do not cease. Some scientists consider them managerial, several – corporate, others – economic.

We give the analysis of the existing points of view below and we create the representation concerning essence of the considered type of crime.

There are different determinations of economic crime.

Modern researchers fairly specify: “What is economic crime?” – the question is not so abstract and theoretical, from the category belonging to so-called pure science. Actually efficiency of control over this phenomenon in many respects from the society depends on accuracy and depth of the answer to it” (Egorshin 2000: 83). In the most general view *the economic crime* can be designated as the social and legal changeable negative mass phenomenon consisting of all aggregation of economic crimes made during this or that period in any country or in any region. This determination quite corresponds

to classical criminological concept of crime (Kudryavtsev 1997: 74).

The problem, however, consists that the concept of the economic crime is poorly developed in criminal and legal and in criminological sciences (Yanni 1997: 33), and not all criminologists distinguish economic crime as the independent type of crime (Lopashenko 2015: 215).

The research purpose consists in detection of features of economic crime formation as criminological category, and development of the author’s position on the case in point.

For achievement of the above purpose the following tasks were set:

To study the first theories of foreign authors;

To carry out the analysis of works of scientists of the Soviet period;

To investigate works of modern authors;

To reveal features of formation and development of the criminological category “economic crime”.

The hypotheses of scientists made by them during the different period of formation of the economic relations that proves the definitions of the considered concept offered by them are given in the article.

Authors place emphasis on research of process and the reasons of allocation of economic crime in

the separate category other than managerial, official and other types of crime.

Methods

In the work progress over this article the dialectic approach which allowed to consider in a complex economic crime was applied.

Such methods as comparative and legal, specific and sociological, historical, logical, method of the system analysis, the content analysis were applied as the main scientific methods.

Also in the course of work on article the international documents, namely, working documents of the UN Secretariat were studied.

Studying of the bases of differentiation of adjacent with economic types of crime was the separate direction of the conducted research.

Literature review

The number of scientists researched economic criminality at different times.

So, E.E. Demytyeva notes that interest in the studied subject in the western criminology arose at the beginning of the XX century (Demytyeva 1992).

The significant contribution to studying of the considered matter is made by the American criminologist E. Sutherland (Sutherland 1949). It was he who developed new type of the criminal – the “white-collar” criminal.

In turn, G. Kaizer in 1940 offered own determination of economic criminality (Kaizer 1979).

In the USSR V.A. Obraztsov, V.G. Tanasevich, B.E. Bogdanov, A.N. Larkov, A.M. Yakovlev researched economic criminality.

In Kazakhstan I.I. Rogov made the significant contribution to formation of theories on economic crimes.

Works of Lopashenko N.A., Svensson B., A.I. Dolgovaya, T.V. Pinkevich and others were used in the course of writing of this article.

Results

E.E. Demytyeva notices that in the beginning of XX century the economic was understood as the criminality of poor levels of population including thefts and other encroachments on the property, beggary, vagrancy. And only in the middle of the century other essential approach starts to be formed according to which economic crimes began to be

considered like so-called «white collars» crimes, and further a wide range of the criminal actions connected with abuse of the economic authority began to include in number economic crimes (Demytyeva 1992: 12).

For the first time the public has learnt about a phenomenon of «white-collar crime» from works of American criminologist E. Sutherland. So, in 1940 Edwin Sutherland has put forward the concept of a respectable «white collar criminal» possessing the high social status. According to it many so-called «white collars» – the well-off – businessmen, politicians, officials who make the wrongful acts causing immeasurably a bigger damage to a society than usual criminals from the lower class (“criminals”). Besides, crimes of this part of society rarely judged often remain unpunished (Sutherland 1949: 43).

E. Sutherland has urged to include them in a subject of researches of criminologists and to lead an intensive struggle with them than against criminal offences (Sutherland, 1949: 46).

In 1940 the criminologist G. Kaizer has defined economic criminality as a complex of the offences made by respected persons with the high social status within the limits of their professional duties and with infringement of credence rendered (Kaizer 1979: 243).

In days of the Second World War of a problem of the black market in the USA studied Marshall Kleinard who during the period from 1942 to 1945 worked in US Federal prices supervision agency in Washington. M. Kleinard saw the reasons of high managerial criminality in the following:

1) three years has passed before the Government of the USA has decided to find out whether laws of military economy are broken and in what forms; thousand new methods of infringement of provisions of appropriate laws have been invented and used in this time;

2) less than 25% of infringers of the regulations which became known, have been subjected to the penalty; all other infringers got off with reproofs or preventions of closing of the enterprises;

3) the control over observance of regulations was inefficient as for this purpose there were no personnel in general, and well prepared – especially as well, besides they performed this work with the big reluctance. During the period from 1942 to 1947 in the USA less than three thousand officials worked on the average which should supervise observance of the established regulations, however it was spent too little control measures, and what were carried out, were not consecutive enough and effective;

4) the public, members of parliament and judges showed a duality in the approach to observance of regulations and establishment of the prices. The public persistently supported these norms. Possibly, only very insignificant part of simple consumers used the “black” market. However businessmen and entrepreneurs did it each time as soon as possibility was presented. Members of parliament though putting up an united front for rationing of the scarce goods and for nonadmission of raising of the prices, but they did not accept too strict control as they did not want that their familiar “businessmen” appeared at court for infringement of appropriate rules. Judges during proceedings marked the unwillingness to «do criminals of dear people».

Drawing the conclusion of research, Marshall Kleinard estimated essence of the “black” market as follows: in his opinion, it is a symptom of the social disorganization shown that the society starts to perceive the basic values differently. Human relations are depersonificated, the vital purposes and aspirations are reduced only to financial benefit. «Businessmen of the black market» are justified, and their actions do not consider as criminal (Burlakov 2000: 253).

On the basis of acts and reports of 25 federal departments of the USA which are carrying out the control over economic activities, Marshall Kleinard and Peter Jiger have analysed in 1980 managerial criminality at 582 large enterprises. There were 447 large industrial enterprises and 105 – wholesale and retail trade enterprises and the enterprises of services. Many of them were monopolists in manufacture of a certain kind of production; they established the prices in the absence of a competition. Victims of criminal activity of such organisations frequently did not suspect that they were those at all. Unjustified financial losses, threat of a mutilation and a damage to health, environmental contaminations – here are consequences. As a result of conducted research M. Kleinard and P. Jiger have established that for the period since 1975 to 1976 criminal acts of owners of the enterprises was lost more people than from crimes against a life made by separate criminals. The corporate criminality does not cause the big fear for people (Burlakov 2000: 251).

In Sweden a known criminologist B. Svensson has offered definition of an economic crime as lasting, regular, punishable act of the mercenary character which is carried out within the limits of managerial activities constituting a basis of this act (Svensson, 1987: 25).

Known academic lawyers spent basic researches of the nature of economic criminality of the period of

USSR socialism – V.A. Obratsov, V.G. Tanasevich (Obratsov 1976), B.E. Bogdanov (Bogdanov 1963), A.N. Larkov (Larkov 1969), A.M. Yakovlev (Yakovlev 1988).

The economic criminality in 80th and 90th has undergone considerable changes, qualitative and quantitative. Creation of new forms of ownership, functioning of economy in the conditions of the market relations, insufficient legal regulatedness, integration into world economic are accompanied by complication of criminal conditions in it. The economic criminality increasingly acted as direct display and consequence of economic criminalisation and in some cases political spheres of a society life.

V.N. Burlakov notices that the central problem consists in a choice of criteria of qualification of crimes as economic and accordingly in delimitation of the social phenomenon like «economic criminality». Here is a question of consideration of the given phenomenon from criminological or more exactly from socio-criminological positions. In the light of the criminally-legal approach borders of a primary concept like «economic crime» according to a number of domestic experts in general is to be designated hardly (Burlakov 2000: 254).

It is possible to find in the special literature attempts to classify existing approaches to definition of a circle of crimes covered by concept «economic crimes». For example, G.K. Mishin distinguishes three groups of the discrimination (positions). Supporters of the first position designate as economic all crimes made for the purpose of reception of economic profit (enrichment), and include in their number without any limitations crimes against property (property). Supporters of the second – exclude the crimes against property which have been not connected with managerial activities from the number of economic crimes. Representatives of the third – recognize only those crimes committed by legal entities (business units) (Mishin 1994: 38).

Secondly, it is possible to consider as economic the crimes committed only in the field of economy. Respectively, both criminal actions in the course of direct execution of economic activity, and not connected, but made in limits of the functioning managerial system will refer to the economic category. In the latter case we will be forced to name economic, for example, such crimes as the pilferages made by hired employees.

At last, thirdly, such crimes can be referred to economic category which are committed only in the key segment of economy (system of management) connected with generation of profit, i.e. in the field of economic activity = the sphere

of entrepreneurship, business. At such approach it is reasonable to take into account only criminal actions of subjects of this entrepreneurship (business) made in the course of direct execution of economic activity by them.

For the purpose of explanation of the intrinsic characteristic of economic crime as social phenomenon and as criminological concept it is necessary to provide a short analysis of the main approaches existing in scientific literature.

A.M. Yakovlev considered that “the contents of this concept covers various types of damnification to the economic interests of the socialist state protected by the law and citizens” and that “their connection with specific features of economic, managerial mechanism” forms the basis for inclusion of crimes in category of economy.

The economic crime according to A.M. Yakovlev “is expressed in total mercenary infringement to socialist property, the order of management of the national economy from the persons which are carrying out certain functions in system of the economic relations” (Yakovlev 1988: 57).

This last determination is most often quoted in criminological literature or it is represented as the certain cliché, the commonly accepted approach. Confirmation to that is the position of authors of a series of the textbooks on criminology published recently.

So, A.I. Dolgova gives the following determination: “...The economic crime is the set of mercenary infringement to the property used in managerial activities, the established order of management of economic processes and the economic rights of citizens from the persons which are carrying out certain functions in system of the economic relations” (Dolgova 1997: 268).

V.N. Kudryavtsev and V.E. Eminov completely do not use all algorithm of determination given by A.M. Yakovlev, but they especially highlight the distinctive feature of economic crimes being marked out by him, consisting that “they are made by a special person, but not third persons unauthorized to object management included in system of the economic relations on which they encroach” (Kudryavtsev 1997: 214).

I.I. Rogov specifies that only “the managerial activities punishable in the criminal order are covered by concept of economic crime” (Rogov 1991: 91). In other words, the author, first, limits the sphere of economic crimes to those acts which are connected only with managerial activities. Secondly, he devotes own research only legal and criminal concept of economic crime.

Apparently from I.I. Rogov’s determination, the author included in the circle of economic crimes those acts which are first provided in the criminal code, secondly, are performed only by officials of the state or public organizations and thirdly are connected with infringement to economic system of the country.

Let’s note some important results which are of interest to the criminological analysis of the studied problem.

First, despite the illegibility in determination of criteria and small persuasiveness of arguments taking place in the author’s position, the attempt is made to limit concept of economic crime only to the sphere of managerial activities (punishable in the criminal order), and also to isolate actually criminological concept of economic crime from the criminal and legal.

Secondly, differentiation of the concept “economic crime” and “shadow economy” is carried out. The latter is understood by the author as “uncontrollable by the state production, distribution, exchange and consumption of commodities and materials and services”, and also “all the unaccounted, not regulated by the relevant standardized documents and rules of management types of economic activity”. The economic crime is called the most dangerous kind of the “shadow economy” possessing, as well as any criminal and legal phenomenon, the certain independence.

The category “economic crime” gained further development in the program article on this subject published in 1992 by A.M. Medvedev. Economic crimes were defined by this author “in the most general view” as “socially dangerous acts encroaching on economy as on set of production (economic) relations and causing it material damage”. Thus A.M. Medvedev fairly notices that at traditional approach to determination of object of the crime (including also the economic crime) as public relation, participants of the latter are not taken into account. “Meanwhile, – the author continues, – participants of the economic relations are the specific people acting as manufacturers and product consumers, owners, proprietors having certain economic rights and freedoms, needs and interests on which economic crimes encroach”. “Thus, – the conclusion in article is drawn, – it is possible to tell that economic crimes encroach on economy, rights, freedoms, needs and interests of participants of the economic relations, break normal functioning of the economic (managerial) mechanism, cause material damage to these social values and the benefits” (Medvedev 1992: 81).

The above determination would win considerably both in theoretical and in the applied relation if the author specified on what rights, freedoms, needs and interests economic crimes encroach. Otherwise it turns out that such crimes which have no relation to economy: for example, attempts to the freedom of speech, meetings, religion or, let us assume, to spiritual needs and interests of citizens is possible to refer to economic category.

E.I. Petrov, R.N. Marchenko, L.V. Barinova regard economic crime as “set of the crimes for profit committed in the field of economy by persons in the course of their professional activity, in connection with this activity and encroaching on property and other interests of consumers, partners, competitors and the state, and also on order of economy management in the different industries of economy” (Petrov 1995: 12).

T.V. Pinkevich understands economic crime as “the difficult, system and structural, many-sided social, criminal and legal phenomenon, interdependent by features of the social environment, characterized by availability of the stable criminal relations arising in the course of economic activity between subjects of the economic relations having mercenary or other personal interest in receipt of the illegal economic benefit” (Pinkevich 2001: 42).

V.V. Luneev considers economic crime as a part of mercenary crime noting that its concept is even more vague than mercenary crime. The essence of economic crime, in his opinion, – that there are the crimes committed by corporations against the state economy, against other corporations, employees of corporations against the corporation itself, corporations against consumers (Luneev 2011: 432).

V.M. Egorshin and V.V. Kolesnikov write about three options of approach to concept of economic crime:

1) according to the first, it is formed by “all crimes which concern any kinds of the economic relations developing both in the field of management (in economy), and out of its limits”. Authors call these crimes quasieconomic;

2) according to the second, the economic crime is formed only by the crimes committed in the field of economy (both in the course of direct execution of economic activity, and not related, but made in limits of the functioning economic system);

3) according to the third, the economic crime consists of the crimes committed “only in the key segment of economy (system of management) connected with generation of profit”. The specified authors give preference to the last, narrowest understanding of economic crime; though emphasize

availability of the bases for other approaches (Egorshin, Kolesnikov, 2000: 35).

Along with concepts of economic crime and economic crimes in post-Soviet legal literature the concept “managerial crimes” not very long ago was rather widely applied. In determination of the content of specified concept there were many different interpretations. Some authors proceeding from ideology of the Soviet penal legislation containing the separate chapter “Managerial crimes” considered this type of crimes independent.

Others, on the contrary, believed that managerial crimes are the kind of economic crimes. The position of this group of authors was shared, for example, by B.V. Volzhenkin (Volzhenkin, 1999). N.F. Kuznetsova considered that the economic crime develops of infringement of property and entrepreneurial crimes (meaning all economic crimes committed both in state and in the private sector of economy) (Kuznetsova 1993: 12).

L.D. Gaukhman and S.V. Maximov considered as crimes in the field of economy economic crimes along with two more categories – “other crimes against the state encroaching on economic interests of the nation” and “ offenses against property” (Gaukhman 1996: 12).

The last two researchers in general in the field of economy referred to crimes the penal acts which are directly encroaching on fundamentals of national economy, the relation on ownership, use and order of property and also on the relations concerning production, distribution and consumption of goods and services. They attached those acts which encroached on the public relations providing interests of management to the number of so-called managerial crimes.

Due to the basic changes in the economical political system and system of the social and economic relations which happened in our country in the 90th years certain transformations were undergone in the system of legal regulation of economic activity. The criminal code of the Republic of Kazakhstan of 1997 radically reformed system of crimes in the field of economy having allocated crimes in the field of economic activity in the separate chapter.

These changes put end in dispute of specialists in the occasion of designation of crimes as economic or managerial having transferred the first category (“managerial”) to the category of definitions with which historians of criminological science will mainly operate.

The fifth UN Congress on prevention of crime and the treatment of offenders (1975) put crime of

the “white collars” in number of the most dangerous representing peculiar “a business form”. Its main lines were formulated: implementation of criminal activity for an economic benefit; connection with certain forms of the organization; use of professional or official activity; high social status of persons of this criminality; possession of the political power.

Absence of uniform criteria in establishment of crimes qualification as the white-collar or economic conducts to rather optional treatment with these concepts of various authors including in structure of such crime often incomparable types of offenses classified by various patrimonial signs and concerning the managerial sphere, the sphere of economic activity direct or indirect, and sometimes in general the extremely remote.

Attempts to specify and expand concept of white-collar crime were caused according to some criminologists by defaults of traditional treatments – they did not cover and did not consider the crimes committed out of the sphere of permanent activity of offenders and connected, for example, with tax avoidance by falsification of the declaration on the income, fraud at purchase and sale of the land plots, real estate etc. As a result the American criminologist G. Edelherz offered the following specified determination of the white-collar crimes referred to category of the economic: “Illegal action or the number of the illegal actions made without application of physical factors by concealment or cunning, for the purpose of receipt of money or property for business or personal benefits”.

It is extremely difficult to agree with opinion of the American specialists that the determination formulated by Edelherz is most complete and precisely reflects the being of economic crime. This treatment, on the contrary, does limits of the studied phenomenon very uncertain. Being guided by the similar definition, it is possible to include the offenses which do not have relations to economy and economic activity in structure of economic crime. For example, the household fraud connected with deception of one citizens by others when both parties do not represent other interests, except their own, i.e. interests of individuals.

The representative list of elements (signs) of white-collar crime allowing from the point of view of the American specialists, with the big reasons to refer it to category of economic crimes, was formulated at special hearings in legal committee of the House of Representatives of the USA (1979): these are the nonviolent crimes connected with deception, corruption or violation of confidence; made in the field of economy; made by professionals among

those who resorts to shrewd tricks for the purpose of masking their actions as legal.

To the middle of the 80th years in criminological literature in the West as G.I. Schneider notes, instead of the concept “white-collar crime” the terms “office crimes” and “corporate crime” are even more often used. It is indicative that the part of specialists inclines to understanding of economic crime generally as crime of corporations (Schneider 1994: 42).

Let’s notice that the fact of allocation a part of economic crime as a group of so-called office crimes, with inclusion in it of petty and insignificant offenses, is represented an attempt to take away researches of the criminal phenomena in economy towards the analysis of the least socially significant types of deviant behavior of ordinary employees.

A little allocation and leaving a part of economic crime like so-called “corporate crime” or, in other transcription, crime of corporations discharges the situation.

E.E. Dementyeva generalizing results of own research of the corporate crimes making the basis of economic crime in the countries with the developed market economy gives a bit different classification of their types:

- 1) the crimes consisting in abuse of capital investments and causing damage to partners, shareholders, etc.;
- 2) the crimes consisting in abuses of the deposit capital and causing damage to creditors, guarantors (false bankruptcies causing damage to creditors, frauds in the insurance field);
- 3) the crimes connected with abuse of regulations of free competition (industrial espionage, artificial overpricing or underpricing);
- 4) the crimes consisting in violation of the rights of consumers (the release of poor-quality products involving the physical abuse to consumers);
- 5) the crimes encroaching on the financial system of the state (concealment of profit, tax avoidance);
- 6) the crimes connected with illegal exploitation of the nature and causing environmental damage (environmental pollution);
- 7) the crimes consisting in frauds in the field of social insurance and provision of pensions, and also the crimes connected with conscious abuse of regulations of safety measures, causing material and physical damage to workers and employees;
- 8) the commercial graft;
- 9) the computer crimes (Dementyeva 1992: 43).

In the western criminology along with the considered categories the concept “managerial crime” is also widely used. The latter, in turn, often

is represented as the component of white-collar crime or as the form of its manifestation.

It should be noted that in the German criminological literature the attention is paid to existence in the field of economic crimes of the special phenomenon (we will call it victimo-paradox) – “some victims actually are potential criminals to whom prevented from committing the crime”.

Conclusion

The definitions considered in this article of economic (understood by different authors in own way) crime containing certain sets of lineaments, the list of components and signs, suffer from one main default – they do not allow to establish accurate, clear and comprehensive criteria of reference of these or those offenses to category of economic and, so complicate determination of the clear limits of this phenomenon.

So insignificant achievements in the field of legal regulation of fight against this phenomenon are explained by availability of the multiple range of treatments of concept of economic crime, complexity and multiple layers of the object of research and other reasons. The harmonious concept of criminal law concerning the solution of issues of regulation and legitimization of the sphere of economic activity, the sphere of entrepreneurship was not developed.

In this respect application of narrow treatment of concept of economic crime as crime in the field of business, the sphere of entrepreneurship can appear the most productive. Such disaggregated and restrictive approach is represented more preferable and is more perspective in sense of establishment of effective social control.

Summing up the results, it is possible to distinguish the following signs of economic crime

defining specifics of the phenomenon of delinquent behavior mainly in the field of entrepreneurship, the sphere of business:

1) execution in the field of entrepreneurship, in the field of business under cover of legal economic activity.

2) execution directly in the course of economic (entrepreneurial) activity, in its borders and limits of competence.

3) execution by subjects of entrepreneurship (business).

4) use of criminal methods of embezzlement of the economic benefits in the course of execution of legal economic activity, parasitizing on the economic and legal conditions produced by the official (permitted) market economic environment.

5) the high social status of the stratum of entrepreneurs and high credibility to it from society which become prostituted by businessmen tortfeasors, serve them as a cover for implementation of the criminal activity.

6) anonymity, absence of personification of the victims.

7) lack of direct contact with the victim.

8) specificity and plurality of objects of encroachment.

9) specificity of subjects of economic crime.

10) mass character and typicalness of crimes.

11) secrecy of crimes.

12) mercenary character of crimes.

13) concern towards category of nonviolent crimes.

14) availability of the phenomenon of indifferent relation of society to economic crime.

Thus, in this scientific article the complex analysis of essence of economic crime, different approaches to its determination in scientific community is carried out, and also own conclusions on the considered type of crime are drawn, and also about main characteristics which are inherent in it.

References

- Bogdanov B.E. *Kriminalistika*. – M., 1963. – 620 s.
 Burlakov V.N. *Kriminologija v 20 v.* – SPb., 2000. – 554 s.
 Dement'eva E.E. *Jekonomicheskie prestuplenija i bor'ba s nimi v stranah s razvitoj rynochnoj jekonomikoj // Zakonnost'*. №5. – M., 1992. – S. 5-50.
 Egorshin V. M., Kolesnikov V. V. *Prestupnost' v oblasti jekonomicheskoj aktivnosti*. – SPb., 2000. – 381 s.
 Gauhman L. D., Maksimov S. V. *Ugolovnaja otvetstvennost' za prestuplenija v sfere jekonomiki*. – M., 1996. – 290 s.
 Jakovlev A.M. *Sociologija jekonomicheskoj prestupnosti*. – M., 1988. – 256 s.
 Jani P. S. *Jekonomicheskie i sluzhebnye prestuplenija*. – Moskva, 1997. – 208 s.
 Kajzer G. *Kriminologija. Vvedenie v osnovy*. – M., 1979. – 320 s.
Kriminologija: Uchebnik/Pod redakciej V.N. Kudrjavcev, V.E. Eminov. – M., 1997. – 316 s.
Kriminologija. Uchebnik dlja juridicheskikh vuzov / Pod obshh. Red. Professora A.I. Dolgova. – M., 1997. – 584 s.

- Kuznecova N.F. Kodifikacija polozhenij ob jekonomicheskikh prestuplenijah // Vestnik Moskovskogo universiteta. Serija 11. Pravo. – M., 1993. – S. 5–23.
- Lar'kov A.N. Izuchenie lichnosti grabitelja i predotvrashhenie hishhenij na dosudebnom sledstvii i v sude. Kratkoe sodержanie dissertacii kandidata juridicheskikh nauk. – M., 1969. – 23 s.
- Lopashenko N.A. Prestupnost' v oblasti jekonomicheskoy aktivnosti: teoreticheskie i prikladnye analizy: monografija. V 2 tomah. P. 1. – M.: Jurlitinform, 2015. – 377 s.
- Luneev V.V. Kurs mirovoj i rossijskoj kriminologii: uchebnik. V 2 t. V. II. Osobennaja chast' – M.: Izdatel'stvo Jurajt, 2011. – 587 s.
- Medvedev A.M. Jekonomicheskie prestuplenija: ponjatie i sistema // Sovetskoe gosudarstvo i pravo. № 1. – M., 1992. – S. 78–88.
- Mishin G.K. Problema jekonomicheskoy prestupnosti. Opyt mezhdisciplinarnogo izuchenija. – M., 1994. – 88 s.
- Obrazcov V.A., Tanasevich V.G. O kriminalisticheskoy karakteristike prestuplenij // Voprosy bor'by s prestupnost'ju. Publ. 25. – M., 1976. – S. 94–104.
- Petrov E.I., Marchenko R.N., Barinova L.V. Kriminologicheskaja karakteristika i preduprezhdenie jekonomicheskikh prestuplenij. – M., 1995. – 228 s.
- Pinkevich T. V. Kriminologicheskaja karakteristika jekonomicheskoy prestupnosti v Rossii. – Stavropol', 2001. – 227 s.
- Rogov I.I. Jekonomika i kriminal. – Alma-Ata, 1991. – 159 s.
- Schneider G.I. Criminology: Translation from German / Under the general edition and with introduction of Ivanov O.L. – M., 1994. – 502 p.
- Sutherland E. Crimes of white-collar workers. – New York, 1949. – 272 p.
- Svensson B. Jekonomicheskaja prestupnost'. – M., 1987. – 467 s.
- Shnajder G.I. Kriminologija: perevod s nemeckogo / Pod obshh. Red. I s vvedeniem Ivanova O.L. – M., 1994. – 502 s.
- Volzhenkin B. V. Jekonomicheskie prestuplenija. – SPb., 1999. – 312 s.

Sultanov N.N.¹, Kan A.², Azarov V.A.³

¹Master of jurisprudence, Department of police of the Aktyubinsk region, Kazakhstan, Aktobe, e-mail: lexsultan86@mail.ru

²Candidate of Law Sciences, Almaty academy Ministry of Internal Affairs of M. Esbulatov, Kazakhstan, Almaty, e-mail: kan_torsan@mail.ru

³Doctor of Law Sciences, professor Omsk university of F.M. Dostoyevsky, Russia, Omsk, e-mail: azarov_v@mail.ru

TO A QUESTION OF DEFINITION OF THE BEGINNING OF CRIMINAL PROSECUTION

Article is devoted to a research of the moment of the beginning of criminal prosecution, determination of its features and the legal nature. On the basis of the conducted research the main theoretical approaches to definition of the moment of the beginning of criminal prosecution in criminal procedure are analysed. The analysis of special legal literature allows to allocate several main positions concerning the beginning of criminal prosecution. A number of scientists considers that the beginning of criminal prosecution is initiation of legal proceedings (in Kazakhstan – registration of a statement (messages, the official report) about criminal offense in the Unified register of pre-judicial investigations or production of the first urgent investigative action); others – from the moment of emergence in criminal case of the particular person (the suspect or the defendant); the third – from the moment of application concerning the person of measures of procedural coercion. The author's position concerning the beginning of criminal prosecution makes a start from the moment of detection of signs of criminal offense which can be found out including during operational search activity, in this regard, production of the investigation and search operations directed to identification and disclosure of crimes testifies to the beginning of production of criminal prosecution. Thus, establishment of illegal act, namely its identification and suppression, can be carried out also during investigation and search operations within the Law of the Republic of Kazakhstan "About Operational Search Activity". Considering the above, the conclusion is drawn that criminal prosecution not always has procedural character. Besides, in article suggestions for improvement of the criminal procedure legislation in this sphere are formulated.

The scientific and methodological basis was made by laws of the Republic of Kazakhstan, the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan and also works of the known scientific professionalist of Kazakhstan and foreign countries.

Key words: Criminal prosecution, charge, investigation, the suspect, the defendant, the body conducting criminal procedure, measures of procedural coercion, criminal offense, operational-investigative activity, criminal procedure law.

Сұлтанов Н.Н.¹, Кан А.Г.², Азаров В.А.³

¹заң ғылымдарының магистрі, Ақтөбе қаласы полиция департаменті, Қазақстан, Ақтөбе қ., e-mail: lexsultan86@mail.ru

²заң ғылымдарының кандидаты, М. Есболатов атындағы ҚР ИІМ Алматы академиясы, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: kan_torsan@mail.ru

³заң ғылымдарының докторы, профессор, Ф.М. Достоевский атындағы Омбы мемлекеттік университеті, Ресей, Омбы қ., e-mail: azarov_v@mail.ru

Қылмыстық қудалаудың басталуын анықтау мәселелері

Мақала қылмыстық қудалаудың басталу сәтін зерттеуге, оның ерекшеліктері мен құқықтық табиғатын анықтауға арналған. Жүргізілген зерттеу негізінде қылмыстық процесте қылмыстық қудалаудың басталу сәтін анықтаудың негізгі теориялық тәсілдері талданды. Арнайы заң әдебиеттерін талдау қылмыстық қудалаудың басталуына қатысты бірнеше негізгі ұстанымдарды

айқындауға мүмкіндік береді. Бірқатар ғалымдар қылмыстық қудалаудың басталуы деп қылмыстық іс қозғауды (Қазақстанда – қылмыстық құқық бұзушылық туралы арызды (хабарламаны, баянатты) сотқа дейінгі тергеудің бірыңғай тізілімінде тіркеу не бірінші кезек күттірмейтін тергеу әрекетін жүргізу); басқалары – қылмыстық істе нақты адам (сезікті немесе айыпталушы) пайда болған сәттен бастап; үшіншілері – адамға қатысты іс жүргізушілік мәжбүрлеу шараларын қолданған сәттен басталады деп санайды. Қылмыстық қудалаудың басталуына қатысты авторлық позиция қылмыстық құқық бұзушылық белгілері анықталған, оның ішінде жедел-іздігі кезінде қызметі барысында анықталуы мүмкін, осыған байланысты қылмыстарды анықтауға және ашуға бағытталған жедел-іздігі іс-шараларын жүргізу қылмыстық қудалауды жүргізудің басталғанын куәландырады. Осылайша, құқыққа қарсы әрекетті анықтау, атап айтқанда оны анықтау және жолын кесу «жедел-іздігі кезінде қызметі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының шеңберінде жедел-іздігі іс-шаралары барысында да жүзеге асырылуы мүмкін. Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, қылмыстық қудалау әруақытта процессуалдық сипатқа ие бола бермейді деген қорытынды жасалды. Сонымен қатар, мақалада осы саладағы қылмыстық іс жүргізу заңнамасын жетілдіру бойынша ұсыныстар тұжырымдалған.

Мақаланың ғылыми-әдістемелік негізін Қазақстан Республикасының заңдары, ҚР ҚПК, сонымен қатар Қазақстанның және шет елдердің атақты ғалым процессуалистерінің еңбектері құрайды.

Түйін сөздер: қылмыстық қудалау, айыптау, сезікті, айыпталушы, қылмыстық іс жүргізуші орган, іс жүргізушілік мәжбүрлеу шаралары, қылмыстық құқық бұзушылық, жедел іздігі кезінде қызметі, қылмыстық іс жүргізу заңнамасы.

Султанов Н.Н.¹, Кан А.Г.², Азаров В.А.³

¹магистр юридических наук, Департамент полиции Актыбинской области, Казахстан, г. Актобе, e-mail: lexsultan86@mail.ru

²кандидат юридических наук, Алматинская академия МВД РК имени М.Есбулатова, Казахстан, г. Алматы, e-mail: kan_torsan@mail.ru

³доктор юридических наук, профессор, Омский государственный университет имени Ф.М. Достоевского, Россия, г. Омск, e-mail: azarov_v@mail.ru

К вопросу об определении начала уголовного преследования

Статья посвящена исследованию момента начала уголовного преследования, определению его особенностей и правовой природы. На основе проведенного исследования проанализированы основные теоретические подходы к определению момента начала уголовного преследования в уголовном процессе. Анализ специальной юридической литературы позволяет выделить несколько основных позиций относительно начала уголовного преследования. Ряд ученых считают, что началом уголовного преследования является возбуждение уголовного дела (в Казахстане – регистрация заявления (сообщения, рапорта) об уголовном правонарушении в Едином реестре досудебных расследований либо производство первого неотложного следственного действия); другие – с момента появления в уголовном деле конкретного лица (подозреваемого или обвиняемого); третьи – с момента применения в отношении лица мер процессуального принуждения. Авторская позиция относительно начала уголовного преследования отталкивается от момента обнаружения признаков уголовного правонарушения, которые могут быть обнаружены, в том числе и в ходе оперативно-розыскной деятельности, в этой связи, производство оперативно-розыскных мероприятий, направленных на выявление и раскрытие преступлений свидетельствует о начале производства уголовного преследования. Таким образом, установление противоправного деяния, а именно его выявление и пресечение, может осуществляться и в ходе оперативно-розыскных мероприятий в рамках Закона Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности». Учитывая вышеизложенное, сделан вывод о том, что уголовное преследование не всегда носит процессуальный характер. Кроме того, в статье сформулированы предложения по совершенствованию уголовно-процессуального законодательства в данной сфере.

Научно-методологическую основу составили законы Республики Казахстан, УПК Республики Казахстан, а также труды известных ученых-процессуалистов Казахстана и зарубежных стран.

Ключевые слова: уголовное преследование, обвинение, расследование, подозреваемый, обвиняемый, орган, ведущий уголовный процесс, меры процессуального принуждения, уголовное правонарушение, оперативно-розыскная деятельность, уголовно-процессуальное законодательство

Introduction

Inclusion in the criminal procedure legislation of such category as “criminal prosecution” created prerequisites for registration in law of criminal procedure of the new legal institute regulating an order of the accusing activity which is carried out by the party of charge of the relation of the suspect, the defendant that provided to prosecutor an occasion to begin to use actively the concept “institute of criminal prosecution” (Enikeev 2000: 131).

Realization of the problems of criminal procedure regulated by Article 8 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan is impossible without ensuring function of criminal prosecution. Criminal prosecution, being one of the main functions of criminal trial, sets all criminal trial in motion, determines contents and the direction of pre-judicial investigation by particular criminal case.

At the same time, the term “criminal prosecution” has ambiguous understanding, both in the theory of criminal procedure, and in the criminal procedure legislation.

According to the Code of penal procedure of the Republic of Kazakhstan of 2014 criminal prosecution is defined as procedural activity, carried out by the party of charge for the establishment of the act prohibited by the criminal law, and which made his faces, guilts of the last in commission of criminal offense and also for ensuring application to such person of punishment or other measures of criminal influence (Paragraph 22 of Article 7 of the Code of Criminal Procedure of RK).

The purpose of this article consists in a research of the moment of the beginning of criminal prosecution, determination of its features and the legal nature. The analysis of the main theoretical approaches to definition of the moment of the beginning of criminal prosecution in criminal procedure.

Results of researches demonstrate that the beginning of criminal prosecution is the moment of detection of signs of criminal offense. Besides, implementation of criminal prosecution for appropriate authorities and public officials (the prosecutor, the head of investigative division, the investigator, body of inquiry, the head of body of inquiry and the investigator) is a procedural duty, and for the victim (the private accuser), the civil claimant, their lawful representatives and representatives – a procedural law.

Main part

In legal literature definition of the moment of the beginning of criminal prosecution remains debatable.

In foreign literature such scientists as were engaged in studying of criminal prosecution: Skórzewska-Amberg M. (Skórzewska-Amberg M. 2017: 67-86); Gordon S., Ford R. (Gordon. 2001: 185); Le Guernic C., Legay A. (Le Guernic 2017: 80); Viano E.C. (Viano 2017: 3-22); Tahir R. (Tahir 2017: 287-310); Gupta B.B., Arachchilage N.A. G., Psannis K.E. (Gupta 2017: 1-21); Jakobsson M. (Jakobsson 2016: 1-3); Kethineni S., Cao Y., Dodge C. (Kethineni 2017: 1-21); Kott A. (Kott 2014: 1-13), etc.

At the same time, the question of the moment characterizing the beginning of criminal prosecution is not only terminological as it can seem at first sight. It has great theoretical and practical value. As in practice such phenomenon as production of the investigative actions directed to collecting of proofs which demonstrate further to commission of socially dangerous act by the particular person before presentation of charge to it that leads actually to deprivation of such persons of a right of defense is rather widespread.

The analysis of references, allows to mark out the following main points of view on the matter.

The first: the beginning of criminal prosecution is initiation of legal proceedings (in Kazakhstan – registration of a statement (messages) about criminal offense in the Unified register of pre-judicial investigations or production of the first urgent investigative action); the second is the moment of emergence in criminal case of the particular person (the suspect or the defendant); the third – the application moment concerning the person of measures of procedural coercion.

Supporters of the first direction are:

– M.A. Cheltsov who applies the term “initiation of criminal prosecution” and treats it as “... prosecution not only individual and defined already accused, but also the unknown even at the time of excitement in the presence of a possibility of its definition in the future” (Cheltsov 1937: 28.). M.A. Cheltsov writes about the initial moment of criminal procedure: “This initial moment of process also is initiation of criminal prosecution. We understand as it the procedural act of the appropriate public authority in which the last establishes existence in a certain event of signs of a criminal offense and therefore decides to begin criminal prosecution”;

– Z.Z. Zinatullin and T.Z. Zinatullin according to whom, “criminal prosecution begins with the moment of initiation of legal proceedings and takes place throughout criminal proceeding, in all stages of criminal procedure that is until the weight of evidence suggests a certain person guilty of crime execution and deserving application to it this or that measure of criminal sanction which is subject to departure” (Zinatullin 1997: 79);

– V.I. Rokhlin who reflected in the works that “criminal prosecution begins with initiation of legal proceedings” (Rokhlin 1971: 167).

Among the supporters of the second approach considering by the initial moment of criminal prosecution – emergence in criminal case of the suspect or defendant, it is possible to call:

– A.B. Solovyova and N.A. Yakubovich who specified that function of criminal prosecution is implemented at initiation of legal proceedings against the particular person, his detention, application of a measure of restraint, criminal prosecution and also by production according to the judgment of the investigative actions limiting constitutional rights of suspects and defendants. At initiation of legal proceedings upon crime, the initial moment of criminal prosecution is conducting the first legal proceeding connected with application of the specified measures of procedural coercion (Solovyov 1996: 78);

– A.G. Haliulin according to whom, “criminal prosecution can begin also before bringing a charge when the person is put in position of the suspect. And this moment, – according to his point of view, – demands specification as the moment of the beginning of criminal prosecution in the form of suspicion” about what it is necessary to issue the separate decree on involvement of the person offered them as the suspect. If criminal case is brought concerning the particular person, then in this case criminal prosecution will coincide with crime investigation as already from the moment of initiation of legal proceedings investigation has the purposeful character connected with proof of fault of the person who is the suspect (Haliulin 1997: 223);

– P.I. Tarasov-Radionov, S.A. Golunsky and M.S. Strogovich according to whom, criminal prosecution begins and conducted only concerning the certain person accused of crime execution. Initiation of criminal case can take place concerning the fact, crime events when the person which is subject to criminal prosecution for its commission can still not be known (Tarasov-Rodionov 1948: 129; Golunsky 1946: 82; Strogovich 1946: 511). In particu-

lar, M.S. Strogovich defined criminal prosecution as «activity of the investigator (or body of inquiry) and the prosecutor concerning the certain person brought to trial as the defendant directed to exposing this person in crime execution, to prove his guilt, to provide application to it just deserts... Therefore, the act of initiation of criminal prosecution is the act of involvement of a certain person to matter in quality of the defendant» (Strogovich 1946: 511).

– F.N. Bagautdinov according to whom, criminal prosecution is directed against the persons having legal status of the defendant or suspect. “Respectively there is no criminal prosecution literally this word when the person who committed a crime, or suspected of its commission is not identified. At the same time investigation is anyway made, the investigation collects proofs which, perhaps, in the future can initiate criminal prosecution concerning any person. Therefore it is possible to speak only about its preparation, about creation of necessary conditions for the subsequent criminal prosecution” (Bagautdinov 2002: 156).

The called “preparatory” activity in legal literature is offered to be called at the legislative level “taking measures to ensuring criminal prosecution”. “Taking measures to ensuring criminal prosecution – the procedural activity which is carried out by public authorities and public officials, from the moment of obtaining the message about crime for establishment of an event of crime and the person, it made” (Alexandrov 2002: 57).

Among supporters of the third direction, it is possible to mark out L.I. Malakhova who claims that criminal prosecution begins with the moment of acceptance by the body conducting criminal procedure, decisions on restriction of the rights of the citizen for ensuring its exposure in crime execution or from the moment of their actual restriction in the same purposes (Malakhova 2003: 25).

Certain authors consider that criminal prosecution is procedural activity and as procedural activity begins with the moment of initiation of legal proceedings, and by the legislation of Kazakhstan from the moment of registration of a statement (message) about criminal offense (Article 179 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan), and the beginning of realization of function of criminal prosecution needs to be connected with this moment.

Positions of the specified authors make a start or from the procedural status of the person (the suspect, the defendant) and a possibility of application of measures of procedural coercion to them, or from the beginning of procedural activity.

However, measures of procedural coercion can be applied not only to suspected (defendant), but also to the witness, the victim that does not speak about the beginning of criminal prosecution yet.

Considering that establishment of illegal act, namely its identification and suppression, can be carried out also during investigation and search operations within the Law of the Republic of Kazakhstan "About Operational Search Activity", that criminal prosecution not always has procedural character.

We are solidary with opinion of A.V. Fedotov who considers that the concept "criminal prosecution" covers not only criminal procedure activity, but also operational search activity (Fedotov 2009: 19).

So, according to us, the beginning of criminal prosecution is the moment of detection of signs of criminal offense which can be found out including during operational search activity. Production of the investigation and search operations directed to identification and disclosure of crimes, according to us, testifies to the beginning of production of criminal prosecution.

The etymological word meaning means "prosecution" "to pursue someone, seeking to overtake, catch, take" (The big modern explanatory dictionary of Russian). In this plan work of the investigator on establishment of the illegal act and the person which made it can be compared to the hunter, tracking down production and following in her tracks. Also as well as the hunter, the investigator, having found signs of criminal offense, "follows" in the tracks of the criminal whose identity can be unknown. Thus, carrying out in the relation even of the unknown person of the investigation and search operations directed to his establishment and detention can testify to the beginning of criminal prosecution.

So, according to D.A. Neganov "criminal prosecution begins both in a stage of initiation of legal proceedings, and till its beginning – registration of the message about crime as a reason for initiation of legal proceedings. Therefore, criminal prosecution can be conducted concerning unknown persons ..." (Neganov 2013: 132).

The opinion of the respondents interviewed by us on the moment of the beginning of criminal prosecution is represented rather contradictory.

So, practically their voices were divided equally, 48% of respondents spoke that the beginning of criminal prosecution is the moment of registration of a statement (message) about criminal offense, and 49% – the moment of detention of the person as the suspect and finding by the person of the procedural status of the suspect or witness having a right of defense. 3% of the interviewed respondents consider the beginning of criminal prosecution the application moment concerning the person of measures of criminal procedure coercion. Despite the specified results of questioning, more than 90%, the interviewed investigators and investigators, answered positively the question "Whether Detection of Signs of Criminal Offence Will Testify to the Beginning of Criminal Prosecution".

On the basis of the above, it is represented that it is necessary to make the changes and additions concerning an exception of definition of the concepts "charge" and "procedural activity" of it to Paragraph 22 of Article 7 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan.

III Conclusion. Thus, it is possible to conclude the following conclusions. The concept of criminal prosecution regulated by Paragraph 22 of Article 7 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan has contradictions in this connection, it is obviously necessary to make the changes and additions concerning an exception of definition of the concepts «charge» and «procedural activity». Considering the stated, criminal prosecution – it is the activity which is carried out by the party of charge for the establishment of the act prohibited by the criminal law, and which made his faces, guilts of the last in commission of criminal offense and also for ensuring application to such person of punishment or other measures of criminal influence.

The beginning of criminal prosecution is the moment of detection of signs of criminal offense. Besides, implementation of criminal prosecution for appropriate authorities and public officials (the prosecutor, the head of investigative division, the investigator, body of inquiry, the head of body of inquiry and the investigator) is a procedural duty, and for the victim (the private accuser), the civil claimant, their lawful representatives and representatives – a procedural law.

References

- Enikeev Z. D. Criminal prosecution. – Manual. Ufa: Publishing house of BashGU. 2000. – 131 pages.
- Skórzewska-Amberg M. Global Threats But National Legislations – How to Adapt to the New Cyberspace Society // *Cybercrime, Organized Crime, and Societal Responses*. – Springer, Cham, 2017. – P. 67-86.
- Gordon S., Ford R. On the Definition and Classification of Cybercrime, 2 J. Computer Virology 13, 14 (2006); see also *Convention on Cybercrime*, pmb., Nov. 23, 2001, CETS No. 185.
- Ransomware and the Legacy Crypto API // *Risks and Security of Internet and Systems: 11th International Conference, CRiSIS 2016*, Roscoff, France, September 5-7, 2016, Revised Selected Papers. – Springer, 2017. – T. 10158. – P. 11.
- Viano E.C. Cybercrime: Definition, Typology, and Criminalization // *Cybercrime, Organized Crime, and Societal Responses*. – Springer, Cham, 2017. – P. 3-22.
- Tahir R. et al. Mining on Someone Else's Dime: Mitigating Covert Mining Operations in Clouds and Enterprises // *International Symposium on Research in Attacks, Intrusions, and Defenses*. – Springer, Cham, 2017. – P. 287-310.
- Gupta B.B., Arachchilage N.A. G., Psannis K.E. Defending against phishing attacks: taxonomy of methods, current issues and future directions // *Telecommunication Systems*. – 2017. – P. 1-21.
- Jakobsson M. (ed.). (2016) *Understanding social engineering based scams*. – Springer New York. – P. 1-3.
- Kethineni S., Cao Y., Dodge C. Use of Bitcoin in Darknet Markets: Examining Facilitative Factors on Bitcoin-Related Crimes // *American Journal of Criminal Justice*. – 2017. – P. 1-17.
- Kott A. *Towards fundamental science of cyber security // Network science and cybersecurity*. – Springer, New York, NY, 2014. – P. 1-13.
- Cheltsov M.A. Initiation of criminal prosecution and procedural position of the investigator // *Socialist legality*. 1937, No. 3. – Page 28.
- Inatullin Z.Z., Inatullin T.Z. *Common problems of charge and protection on criminal cases: Manual*. Prod. the 2nd, corrected and added. Izhevsk: Detective inform, 1997. – 79 pages.
- Rokhlin V.I. *Coordination of supervision of the investigation and inquiry and the general supervision in prevention of crimes: yew. ... edging. юрид. sciences*. – М, 1971. – 167 pages.
- Solovyov A.B., Yakubovich N.A. To a question of the concept of legal support of function of criminal prosecution // *Modern problems of criminal law, process, criminalistics*. The m is Kemerovo, 1996. – Page 78-86.
- Haliulin A.G. (1997) *Implementation of function of criminal prosecution by prosecutor's office of Russia*. – Kemerovo: Kuzbassvuzizdat. – 223 pages.
- Tarasov-Rodionov P.I. *Preliminary investigation: A grant for investigators / Under the editorship of M.A. Cheltsov-Bebutov*. – М.: Yurid. M-va publishing house of justice USSR, 1948. – 129.
- Golunsky S.A. *Principles and features of the Soviet military criminal proceedings: Scientific works of All-Union institute of jurisprudence*, Issue VIII. М, 1946. – Page 82-88.
- Criminal proceedings. Textbook / Strogovich M.S.* – М.: Yurid. MU publishing house USSR, 1946. – 511 with.
- Bagautdinov N.F. (2002) *Psychological features of testimonies of eyewitnesses*. – М. – 156 p.
- Alexandrov G. Investigator on interrogation of the witness to announce testimonies of other witnesses? *Legality*. – 2002. – P. 57-59.
- Malakhova L.I. *Function of criminal prosecution as type of procedural activity // Russian investigator*. – 2003. – No. 7. – P. 25-26.
- Fedotov A.V. *Essence and maintenance of the concept "criminal prosecution" of modern Russian law of criminal procedure*. – *History of state and law*. – 2009. – No. 2. – Page 19-22.
- Big modern explanatory dictionary of Russian // <https://slovar.cc/rus/tolk/88954.html>.
- Neganov D.A. (2013) *Action of the principle of legality in a stage of initiation of legal proceedings: yew. ... PhD in Law*. – Kazan. – 132 p.

Кан А.Г.¹, Избасова А.Б.², Юлдошев Р.Р.³

¹к.ю.н., подполковник полиции, начальник отдела организации научно-исследовательской и редакционно-издательской работы Алматинской академии МВД РК имени М. Есбулатова, Казахстан, г. Алматы, e-mail: kan_torsan@mail.ru

²магистр права, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: A_izbasova@mail.ru

³к.ю.н., майор милиции, начальник отдела адъюнктуры Академии МВД Республики Таджикистан, Таджикистан, г. Душанбе, e-mail: uldoshevrr@mail.ru

**ОСОБЕННОСТИ ДОПРОСА
ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ,
СОВЕРШЕННЫХ КОРРУМПИРОВАННЫМИ
ДОЛЖНОСТНЫМИ ЛИЦАМИ**

Статья посвящена исследованию особенностей допроса должностных лиц, производимого при расследовании экономических преступлений. В статье рассмотрены вопросы, связанные с определением целей проведения допроса должностных лиц, причастных к совершению экономического преступления; классификацией лиц, подлежащих допросу; установлением обстоятельств, влияющих на дачу неполных и необъективных данных; исследованием типичных ситуаций, складывающихся при допросе подозреваемых (обвиняемых) в конфликтных условиях; исследованием методов выявления и разоблачения ложных показаний и др. На основе проведенного исследования обобщены особенности проведения допроса при расследовании экономических преступлений.

Сформулированы рекомендации по эффективному применению допроса, в том числе при подготовке к допросу подозреваемых (обвиняемых) по делам данной категории, включающей изучение необходимых документов, нормативных источников, специальной литературы, мнений специалистов, других, собранных по делу доказательств относительно цели допроса; своевременного изъятия и осмотра необходимых документов, формирования свидетельской базы, проведения соответствующих исследований, в том числе экспертиз, данные которых могут подтвердить или опровергнуть показание допрашиваемых; получение необходимых сведений о лице допрашиваемого, его интеллектуальных, деловых качествах, знании и опыте, характерных особенностях, психологическом состоянии, отношении к расследованию и тому подобное, источником которых могут быть показания свидетелей, материалы ОРД, официальная справочная информация и т.д.; подбор соответствующих документов, протоколов других следственных действий, нормативного материала, которые могут понадобиться при допросе; сбор фактических данных, опровергающих возможные заявления допрашиваемых о том, что их оговаривают, или, что утверждения следователя “ничего под собой не имеют”; составление письменного плана допроса (особенно это важно для начинающих следователей), который должен представлять собой не жесткий алгоритм определенных вопросов, а разветвленную перспективу диалога в зависимости от возможной линии поведения допрашиваемого, характера новой информации, которую сообщает последний.

Научно-методологическую основу составили законы Республики Казахстан УК РК, УПК РК, а также труды известных ученых криминалистов Казахстана и зарубежных стран.

Ключевые слова: допрос, следственные действия, расследование, обвинение, специфика допроса, тактическая задача, следователь, подозреваемый, обвиняемый, преступление, коррупция.

Kan A.G., Izbassova A.B.², Yuldoshev R.R.³

¹PhD in law, police lieutenant colonel, Head of department of the organization of research and editorial-publishing work Esbulatov M. named Almaty Academy of the Ministry of internal Affairs, Kazakhstan, Almaty, e-mail: kan_torsan@mail.ru

²Master of Law, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: A_izbasova@mail.ru

³PhD in Law, Head militia major of department of a graduate military course of Ministry of Internal Affairs Academy of the Republic of Tajikistan, Tajikistan, Dushanbe, e-mail: uldoshevrr@mail.ru

Features of interrogation in the investigation of economic crimes committed by corrupt officials

The article is devoted to the study of the peculiarities of interrogation of officials, carried out in the investigation of economic crimes. The article deals with issues related to the determination of the objectives of the interrogation of officials involved in the commission of an economic crime; the classification of persons to be interrogated; establishing the circumstances affecting the giving of incomplete and biased data; the study of typical situations that arise when interrogating suspects (accused) in conflict conditions; the study of methods of identifying and exposing false testimony, etc. On the basis of the study conducted, the features of interrogation during the investigation of economic crimes are summarized.

Recommendations on the effective use of interrogation are formulated, including when preparing for the interrogation of suspects (accused) in cases of this category, including the study of the necessary documents, regulatory sources, special literature, opinions of experts, and other collected evidence regarding the purpose of interrogation; timely seizure and inspection of the necessary documents, the formation of a testimony base, the conduct of relevant research, including examinations, the data of which can confirm or deny the testimony of the interrogated persons; obtaining the necessary information about the person being questioned, his intellectual, business qualities, knowledge and experience, characteristic features, psychological state, attitude to the investigation, etc., the source of which may be witness testimony, ORD materials, official reference information, etc.; selection of relevant documents, protocols of other investigative actions, regulatory material that may be needed during interrogation; gathering evidence that refutes possible statements by the interviewees that they are negotiated, or that the investigator's statements "do not have anything to do with themselves"; drawing up a written interrogation plan (this is especially important for beginning investigators), which should not be a rigid algorithm for certain questions, but an extensive perspective of the dialogue depending on the possible course of conduct of the person being questioned, the nature of the new information that the latter reports.

The scientific and methodological basis was made by the laws of the Republic of Kazakhstan, the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, as well as the works of well-known forensic scientists of Kazakhstan and foreign countries.

Key words: Interrogation, investigative actions, investigation, prosecution, specificity of interrogation, tactical task, investigator, suspect, accused, crime, corruption.

Кан А.Г.¹, Избасова А.Б.², Юлдошев Р.Р.³

¹заң ғылымдарының кандидаты, полиция подполковнигі, М. Есболатов атындағы ҚР ІІМ Алматы академиясының ғылыми-зерттеу және редакциялық-баспа жұмыстарын ұйымдастыру бөлімінің бастығы, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: kan_torsan@mail.ru

²құқық магистрі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: A_izbasova@mail.ru

³з. ф. к., милиция майоры, Тәжікстан Республикасы ІІМ Академиясының адъюнктура бөлімінің бастығы, Тәжікстан, Душанбе қ., e-mail: uldoshevrr@mail.ru

Жемқор лауазымды тұлғалармен жасалған экономикалық қылмыстарды тергеудегі жауап алудың ерекшеліктері

Мақала экономикалық қылмыстарды тергеу кезінде жүргізілетін лауазымды адамдардан жауап алудың ерекшеліктерін зерттеуге арналған. Мақалада экономикалық қылмыс жасауға қатысы бар лауазымды адамдардан жауап алуды жүргізу мақсатын анықтауға; жауап алуға жататын адамдарды жіктеуге; толық емес және объективті емес деректер беруге әсер ететін мән-жайларды анықтауға; күдіктілерден (айыпталушылардан) даулы жағдайларда жауап алу кезінде қалыптасқан әдеттегі жағдайларды зерттеуге; жалған айғақтарды анықтау және өшкерелеу әдістерін зерттеуге және т. б. байланысты мәселелер қарастырылған.

Жауап алуды тиімді жүргізу бойынша, оның ішінде осы санаттағы істер бойынша күдіктілерді (айыпталушыларды) жауап алуға дайындау кезінде қажетті құжаттарды, нормативтік көздерді, арнайы әдебиеттерді, мамандардың пікірлерін, жауап алу мақсатына қатысты іс бойынша жиналған басқа да дәлелдемелерді зерделеуді; қажетті құжаттарды уақтылы алып қоюды және қарауды, куәлік базаны қалыптастыруды, тиісті зерттеулер, оның ішінде деректері жауап алынатын

адамдардың айғақтарын растай алатын немесе теріске шығара алатын сараптамаларды жүргізуді қамтитын ұсынымдар тұжырымдалды; жауап алынып отырған адамның тұлғасы, оның зияткерлік, іскерлік қасиеттері, білімі мен тәжірибесі, тән ерекшеліктері, психологиялық жай-күйі, тергеуге қатысты және куәлердің айғақтары, ЖІҚ материалдары, ресми анықтамалық ақпарат және т. б. болуы мүмкін сол сияқты қажетті мәліметтерді алу; жауап алу кезінде қажет болуы мүмкін тиісті құжаттарды, басқа да тергеу әрекеттерінің хаттамаларын, нормативтік материалдарды іріктеу; жауап алынатын адамдардың ықтимал мәлідемелерін теріске шығаратын нақты деректерді жинау немесе тергеушінің бекітуі «өз бетімен ештеңе жоқ»; жауап алудың жазбаша жоспарын жасау (әсіресе жаңадан бастаған тергеушілер үшін маңызды), ол белгілі бір мәселелердің қатаң алгоритмін емес, ал жауап алынатын адамның мінез-құлқының мүмкін болатын әрекетіне, соңғысы хабарлаған жаңа ақпараттың сипатына байланысты диалогтың тармақталған перспективасын білдіруі тиіс.

Мақаланың ғылыми-әдістемелік негізін Қазақстан Республикасының ҚК, ҚР ҚПК, сонымен қатар Қазақстанның және шет елдердің атақты ғалым криминалистерінің еңбектері құрайды.

Түйін сөздер: жауап алу, тергеу әрекеттері, тергеу, айыптау, жауап алудың ерекшеліктері, тактикалық міндет, тергеуші, күдікті, айыпталушы, қылмыс, сыбайлас жемқорлық.

Введение

Допрос – обязательное следственное действие при расследовании любых преступлений. Допрос рассматривается, прежде всего, как информационный процесс, происходящий между следователем и допрашиваемым. С другой стороны, допрос представляет собой общение, которое определяется взаимным влиянием его участников друг на друга. Для следствия показания допрашиваемого – источник доказательств, а для подозреваемого и обвиняемого – средство защиты от подозрений или предъявленного обвинения (Кан 2013: 96). В таком срезе допрос имеет характер борьбы интересов сторон, принимающих в нем участие, и означает в первую очередь противодействие, которое следователю нужно преодолеть (Бычкова 2005: 101).

Допрос, по мнению большинства практических работников, самое сложное и самое ответственное следственное действие. Не случайно И.М. Якимов называл допрос искусством: такое большое значение для успеха допроса имеют личные качества допрашивающего. Именно допрос является показателем уровня следственного профессионализма. Умело подготовленный и тактически правильно проведенный допрос имеет большое значение хотя бы потому, что показания людей во многих случаях связаны между собой, образуя целостную, логически связанную систему доказательств в деле, а во-вторых, объясняют и закрепляют другие доказательства, главным образом, документы, которыми следователь владеет уже на начальном этапе расследования.

Цель данной статьи заключается в исследовании особенностей проведения допроса при расследовании экономических преступлений и

формировании рекомендации по эффективному проведению данного следственного действия по делам указанной категории.

Результаты исследований свидетельствуют о том, что специфика допросов по делам о коррупционных преступлениях обусловлена тем, что среди лиц, причастных к коррупционному преступлению или иным образом связанных с расследованным событием, в большинстве случаев фигурируют лица, которые имеют специальное финансово-экономическое, юридическое, техническое образование или профессиональную компьютерную подготовку. Такие лица по большей части имеют опыт работы в коммерческих и финансовых органах, знают все особенности и недостатки в банковской системе, системе бухгалтерского учета, технологии осуществления банковских операций или соответствующей финансово-хозяйственной деятельности, документооборота, порядка учета и контроля. Такие допрашиваемые сразу же замечают неподготовленность следователя, его неуверенность в фактических данных, и используют все эти “факторы” в собственных целях.

Основная часть

В ходе допросов следователю чаще всего приходится сталкиваться со специфической терминологией (профессиональным сленгом), посредством которой выражается большинство допрашиваемых. К сожалению, многие практические работники не имеют надлежащего опыта и уровня познаний в этой отрасли, что иногда отражается на качестве допроса. Потеря “нити беседы” через часто употребляемые незнакомые термины может привести к тому, что следователь своевременно не сориентируется в ситуации,

не задаст уточняющий вопрос, не зафиксирует (пропустить, недооценить) полезную информацию, которую, возможно, не желая того, начнет предоставлять допрашиваемый.

Целью допросов, особенно на начальном этапе расследования, является выяснение общей картины события, которое имело место, схем осуществления той или другой операции, расшифровка многочисленных документов, бухгалтерских проводок, счетов и отдельных цифровых записей и получения соответствующих объяснений относительно них. Как показали результаты опроса следственных и оперативных работников, респонденты испытывают дефицит сведений о характеристике технологического процесса кредитования, особенности бухгалтерского учета, документооборота, нормативной базы. Потому-то, если следователь недостаточно хорошо ориентируется в специальных экономических вопросах, ему нужно, приступая к расследованию, заполнить этот пробел. Соответствующая подготовка может включать ознакомление со специальной литературой (учебниками, пособиями, методическими рекомендациями, нормативными документами); использование помощи специалистов экономического профиля путем получения от них разных справочных сведений, общего анализа документации, или непосредственного участия специалиста в допросе; пополнение знаний по результатам других допросов и тому подобное.

Как уже отмечалось, абсолютное большинство преступлений исследуемой группы сопровождается изготовлением и использованием разных поддельных документов, что, конечно, влияет на объем вопросов, которые должны быть установлены в ходе допросов. Например, если поддельными являются документы реально существующих предприятий, то следователю стоит «отработать» соответствующих работников этих предприятий (как правило, руководителей) для того, чтобы они подтвердили фиктивность подписей или отпечатков печатей, штампов на бланках и объяснили, как могли попасть бланки с реквизитами их фирм к преступникам, кто имел в соответствующий период доступ к печати или штампу и тому подобное.

Стоит отметить, что по делам этой категории «проходит» большое количество неустановленных лиц. Поэтому в ходе допроса нужно выяснять точные данные этих лиц.

Изучение уголовных дел позволяет сделать некоторые общие выводы о круге лиц, которых следует допрашивать по делам этой категории,

а также типичный перечень вопросов, подлежащих выяснению. В общем виде, допрашиваемые лица образуют три большие группы: 1) лица, которые находятся в трудовых отношениях с коррупционером; 2) лица, которые находятся в трудовых отношениях с взяточдателем или иным субъектом, в интересах которого коррупционер осуществляет неправомерные действия.

Третья группа допрашиваемых включает всех других лиц, которые владеют информацией, интересующей следствие, все многообразие которых не может быть упорядочено нами в некоторую неизменную совокупность. Будет достаточно выделить несколько подгрупп таких лиц, которые встречаются в большинстве случаев. Приведенная классификация является основной для выбора следователем соответствующих тактических приемов ведения допроса:

1. Лица, которые проводят проверки, ревизии и осуществляют другие контрольные функции (например, аудиторы, которые осуществляют ежегодные проверки финансовой деятельности банков и других организаций; работники вышестоящих банковских структур; ревизоры, которые осуществляют документальные ревизии; налоговые инспекторы и тому подобное). Такие лица могут объяснить выводы проверки, помочь разобраться в документах, определить круг свидетелей, потенциальных подозреваемых и предоставить другую справочную информацию.

2. Представители реально действующих предприятий, которые могут быть условно распределены на три подгруппы: а) лица, связанные с осуществлением той или другой хозяйственной операции, отображенной в поддельных документах; б) представители предприятий, отдельные реквизиты которых (бланки, печати, штампы, подписи должностных лиц) использовались преступниками для создания фиктивных предприятий или совершения других мошеннических действий и подделки документов; в) подставные лица – граждане, личные данные которых использовали преступники с той же целью.

3. Представители организаций или частные лица, которые владеют информацией о преступной деятельности на разных этапах осуществления преступного намерения или отдельных операциях (например, представители страховых компаний, нотариусы, представители таможенных служб, представители государственных или частных охранительных структур, программисты и операторы ЭВМ, кладовщики, грузчики, водители, бывшие работники предприятия – заемщика, банка и тому подобное).

4. Знакомые подозреваемых, обвиняемых (родственники, соседи, друзья) (Svensson 2005: 19).

Особенно следует подчеркнуть о необходимости допросов специалистов разного профиля (экономистов, бухгалтеров, специалистов банковского дела, компьютерных технологий и др.) как свидетелей для получения разных сведений справочно-информационного характера (например, о порядке осуществления определенной денежной операции, распределение должностных обязанностей в коммерческих фирмах, банках), а также об обстоятельствах, связанных с их участием в отдельных следственных действиях (например, в изъятии компьютерной техники). Достаточно специфическим является круг допрашиваемых лиц и выясняемых вопросов в связи с неправомерным использованием компьютерной техники для совершения преступления.

При работе со свидетелями по делам исследуемой группы следователь, как правило, встречается с рядом трудностей и проблемных ситуаций, таких как: установление и вызов лиц, которых нужны допросить как свидетелей; преодоление негативного отношения к допросу в связи с противодействием в установлении истины в деле лицами, даже непосредственно не причастным к преступлению, но которые допустили какие-то другие нарушения; преодоление нежелания контактировать со следователем в результате материальной, служебной, другой зависимости от обвиняемых, других заинтересованных лиц; преодоление заранее неприязненного обращения большинства свидетелей в следственные органы, нежелание участвовать в следственных действиях, в судопроизводстве; преодоление негативного влияния, которое ранее имело место, со стороны оперативных работников и др.

К обстоятельствам, влияющим на дачу свидетелем сознательно ошибочных показаний, могут быть отнесены дружеские, родственные, добрососедские отношения с подозреваемыми, обвиняемыми или близкими им лицами; неприязни отношения с названными лицами; страх мести со стороны преступников; подкуп, обещания материальных и других благ; служебная, материальная и другая зависимость; чувства солидарности с указанными лицами в силу принадлежности к общей социальной группе, профессионального круга; неправильное понимание функции свидетеля самим допрашиваемым или лицами из его окружения (например, “что скажут на работе?”, “вызывали – значит замешен” и тому подобное); нежелание тратить попусту

время на выполнение обязанностей свидетеля на предыдущем следствии и в суде; жалость к подозреваемому, обвиняемому и их близким; страх ответственности за изменение ранее предоставленных неправдивых объяснений; влияние кого-то из оперативных работников милиции, которые проводили предыдущую проверку и др.

Следовательно, первой тактической задачей следователя в начале общения с лицом, которое явилось к нему на допрос, является диагностика информационного состояния допрашиваемого. Эта деятельность в принципе сводится к преодолению исходной конфликтной ситуации, сложившейся на момент явки лица для дачи показаний, установление с ним психологического контакта, что является неременным условием создания у допрашиваемого нужного “настроения” на общение и обмен информацией (Соловьев 2002: 86).

Как правило, по делам о преступлениях в сфере бюджетного кредитования (далее БК) допрашиваемым сотрудникам банковских учреждений и другим субъектам предпринимательской деятельности присущи такие свойства поведения при допросе, которые препятствуют получению нужной информации: искусственность формально-логической структуры показаний (показания слишком “сухие”, носят характер умышленно официальной беседы, не выходят за рамки той информации, осведомленность о которой выражает следователь) или “отход от темы” (допрашиваемый избегает дачи прямых ответов на конкретные вопросы следователя, или в стадии свободного рассказа уклоняется от их освещения, ссылаясь на свою неосведомленность или беспамятство).

Изучение практики показывает, что следователи в большинстве случаев ограничиваются выслушиванием свободного рассказа допрашиваемого и редко начинают попытки к активному ведению допроса, детализации показаний, выявление ошибочных показаний. В результате, в отдельных случаях полученные данные содержат неполноту и противоречие, что является одной из причин возвращения уголовных дел на дополнительное расследование.

Последовательность допросов зависит от конкретных обстоятельств дела. Проведенное исследование позволяет сделать вывод о том, что лучший результат может быть получен, если сначала будут допрошены лица, которые проводили проверку, ревизию и работники контролирующих и других органов, лично не заинтересованные в решении дела. Такие лица дают

самую полную общую информацию о событии. Потом нужно получить всю нужную информацию у представителей банка и заемщика, закрепив показаниями имеющиеся документальные свидетельства преступной деятельности с целью установления возможной причастности к ней конкретных лиц (Tavits 2007: 38).

В большинстве случаев, в ходе допроса целесообразно сосредоточиться на предъявлении свидетелям имеющихся в уголовном деле документов для того, чтобы получить дополнительное подтверждение или опровержение документальных данных. Такая «привязка» показаний к материальным носителям информации допустима и, даже, нужна для «двойного закрепления» получаемых доказательств в деле.

Так, в деле о незаконном получении кредитных средств преступники фабриковали договора о договорных отношениях созданной ими фиктивной фирмы с реально действующим предприятием. Факт подделки подписей и печати этого предприятия вполне подтвердили подозреваемые в ходе начальных допросов. Однако следователь обоснованно решил допросить директора и главного бухгалтера «подставного предприятия», предъявив каждому в ходе допроса поддельные документы. Допрошенные предоставили развернутую информацию о том, как пустые бланки могли попасть к подозреваемым и заявили, что подписи от их имени выполнены не ими (этот факт в дальнейшем подтвердил вывод экспертизы) (Grabosky 2001: 146).

Таким образом, следователь закрепил уже имеющиеся доказательства, что стало важным «козырем», когда впоследствии подследственные отказались от своих показаний.

Допрос подозреваемых и обвиняемых является одним из самых важных следственных действий. От того, сумеет ли следователь перебороть противодействие из их стороны, во многом зависит ход и направление последующего расследования. Результативность допроса будет зависеть от уровня общей (мастерство) и специальной (готовность к проведению конкретного допроса) подготовки допрашивающего (Вандер 1976: 32). Порядок и тактика допросов подозреваемого и обвиняемого, невзирая на некоторое подобие, имеют ряд принципиальных отличий. Подозреваемый, формируя свое представление об осведомленности следователя, не имеет возможности учесть ту информацию, которую получил следователь в ходе предыдущего расследования, владея лишь ограниченными данными об имеющихся доказательствах их пре-

ступной деятельности. Этим он отличается от обвиняемого, который, участвуя в предыдущих допросах и других процессуальных действиях, зная содержание обвинения, может сделать вывод о том, какими реальными доказательствами владеет следователь, потому способен реальнее оценить ситуацию и избрать соответствующую тактику поведения (Kumar 2016: 228).

Подготовка к допросу подозреваемых и обвиняемых по делам об экономических преступлениях традиционно должна включать глубокое и всестороннее изучение документов, нормативных источников, специальной литературы, мнений специалистов, других, собранных по делу доказательств относительно цели допроса; своевременное изъятие и осмотр всех важных документов, формирования базы свидетельств, проведения нужных специальных исследований, в том числе экспертиз, данные которых могут подтвердить или опровергнуть показание допрашиваемых; получение необходимых сведений о лице допрашиваемого, его интеллектуальных, деловых качествах, знании и опыте, характерных особенностях, психологическом состоянии, отношении к расследованию и тому подобное, источником которых могут быть показания свидетелей, материалы ОРД, официальная справочная информация и т.д.; подбор нужных документов, протоколов других следственных действий, нормативного материала, которые могут понадобиться при допросе; сбор фактических данных, опровергающих возможные заявления допрашиваемых о том, что их оговаривают, или, что утверждения следователя «ничего под собой не имеют»; составление письменного плана допроса (особенно это важно для начинающих следователей), который должен представлять собой не жесткий алгоритм определенных вопросов, а разветвленную перспективу диалога в зависимости от возможной линии поведения допрашиваемого, характера новой информации, которую сообщает последний (Shvets 2016: 37).

Важность предварительной подготовки к допросу может подтвердить такой практический пример.

Подозреваемая главный бухгалтер предприятия-заемщика Т. показала на допросе, что все документы, которые содержат неправильные сведения и проходили «через ее руки», ею не изучались, в суть этих документов она никогда не вникала, поскольку всеми финансовыми и кредитными вопросами на предприятии занимался исключительно директор. Проверая правдивость показаний Т., следователь допросил как свиде-

телей сотрудников этого предприятия и других предприятий. Все допрошенные единодушно заявили, что знают Т. как высокопрофессионального бухгалтера, которая очень скрупулезная и никогда не подписывает даже “незначительного” документа, внимательно не изучив и не проверив его форму и содержание, а кроме того Т. – жесткий и властный руководитель, фактически единолично решала все финансово-хозяйственные вопросы предприятия, в том числе вопросы кредитования, а директор лишь формально утверждал все решения Т. Таким образом, из показаний свидетелей, следователь получил ценную информацию о лице подозреваемой. Это предоставило ему возможность правильно оценить предоставленные показания и избрать соответствующие тактические приемы для последующих допросов.

Некоторую организационную и тактическую закономерность допроса подозреваемых и обвиняемых можно выявить в зависимости от следственной ситуации, сложившейся в деле.

Так, самой благоприятной, исходя из тактических рассуждений, является ситуация, когда начальная информация о событии преступления и причастных к нему лиц получена в результате проведения оперативно-розыскных мероприятий. Это позволяет следователю методически и полно собрать все нужные сведения как из документальных, так и из идеальных источников, использовать эффект внезапности и самый широкий спектр тактических приемов допроса, что, конечно, будет иметь значительный эффект.

В ситуации, когда начальная информация получена путем проведения гласных мероприятий и других официальных проверок, эффект внезапности в большинстве случаев не “срабатывает”. Это позволяет причастным к преступлению лицам еще до начала расследования по уголовному делу осуществить контрмеры противодействия установлению истины в деле, сфальсифицировать “доказательства”, сформировать “на случай допроса” лживую, но твердую позицию о своей непричастности, которая может подтверждаться сфабрикованными данными (Eysman 1962: 38).

Существенной спецификой отличается ситуация, когда задержание и допрос подозреваемого являются неожиданным как для него самого, так и для следователя. Это в большинстве случаев происходит при быстрой реализации оперативных данных, например, в случае прекращения деятельности сети фиктивных фирм. В этом случае следователю нужно максимально использовать личный опыт, знание им технологии осу-

ществления банковских операций, особенностей бухгалтерского учета и тому подобное. При допросе таких подозреваемых стоит использовать документы и предметы, оказывающиеся при личном обыске, обыска служебных помещений и местожительства. Особое внимание нужно уделять тем из них, которые содержат явные признаки подделки. Данные, полученные при начальном допросе, чаще всего имеют очень важное значение для последующего расследования (Ades 1999: 982).

Анализ практики показывает, что в большинстве случаев допрос подозреваемых и обвиняемых проходит в конфликтных ситуациях противодействия. В этом плане можно выделить такие типичные ситуации:

1) допрашиваемый предоставляет противоречивые показания и надуманные объяснения или умышленно скрывает реальные факты;

2) допрашиваемый частично признает свою причастность к совершенному преступлению.

В первом случае ситуация характеризуется полным непризнанием подозреваемым или обвиняемым своего участия в совершении преступления. Допрашиваемые, как правило, убеждены, что следствие не владеет доказательствами их причастности к преступлению. Эти лица в большинстве случаев придерживаются предварительно избранной позиции, не признавая своей вины, или вообще отрицая любое личное участие в совершении преступления. Отметим, что по делам этой категории типичными показаниями причастных к совершению преступления лиц, которые оправдывают незаконное получение и нецелевое использование кредитных средств, является ссылка на разные “форс-мажорные обстоятельства”, например, неудачно сформированную конъюнктуру рынка, недобросовестного партнера по соглашению и тому подобное, так или иначе подчеркивая гражданско-правовой характер отношений и отсутствие намерения на совершение уголовно-наказуемых действий.

Специфика второй ситуации, которая характеризуется частичным признанием, заключается в том, что ей не свойственны черты жесткого конфликта. Чаще всего, подозреваемый дает достоверные показания в той части инкриминируемых действий, которая, по его мнению, следователю уже известна. Полное же сообщение сведений расценивается им как ухудшение своего положения. Часто позиция, которую занимает допрашиваемый, будет зависеть от распределения функций в преступной группе, от того, насколько он “засветился”.

Так, участник преступной группы главный бухгалтер предприятия – заемщика Н. признала свою вину частично и объяснила, что действительно подписывала за другое лицо все предъявленные ей документы, понимая, что они содержат неправдивые сведения. Однако все это делала по указанию директора предприятия Г., который якобы самостоятельно, не ставя ее в известность, предоставлял поддельные документы в банки для получения кредитов, непосредственно решал все процедурные вопросы в банке, а также лично контролировал поступление и трату кредитных средств. В этом случае Н., оценив собственное положение, заняла позицию, по которой признавала лишь факт поступившего ею должностного подлога, вполне отрицая участие в незаконном получении кредита. В ходе последующего следствия, причастность Н. к мошенничеству все же была доказана.

В этой связи стоит согласиться с Р.С. Белкиным и другими исследователями в том, что для влияния на лицо допрашиваемого в условиях конфликтной ситуации допустимыми и самыми чувствительными являются методы морального и психического влияния (Гаврилин 2006: 112). Достаточно эффективными в этом случае видятся и приемы убеждения, названные исследователями “тактическими приемами демонстрации возможностей расследования” (Гинзбург 1998: 251). Считается целесообразным использование приема предъявления доказательств при допросе (Доспулов 1968: 10). В этом случае следует разъяснить допрашиваемому значение этих доказательств, попробовать убедить в том, что занятая допрашиваемым позиция вредная и невыгодная, прежде всего именно для него. При этом, нужно помочь допрашиваемому разобраться в ситуации расследования, его положении и возможных последствиях той или иной тронутой им позиции. Большую роль в предупреждении и преодолении противодействия в форме утайвания играет использование приема создания у допрашиваемого преувеличенного воображения об объеме, значении и фактическом содержании имеющихся в распоряжении следователя доказательств (Treisman 2000: 399). Прямая демонстрация имеющихся доказательств, как правило, сопровождается созданием обстановки, побочно подтверждающей полноту собранных доказательств, и допускает соединение имеющихся документальных доказательств и документов с целью зрительного психологического влияния. Эффективно применяются на практике разные приемы выявления и разоблачения лож-

ных показаний, в частности: 1) максимальная их детализация (вынуждает допрашиваемого “сочинять” факты и обстоятельства, которые можно затем проверить); 2) проведение повторного допроса (предоставляет возможность “сыграть” на определенных разногласиях в показаниях, неминуемых в меру накопления доказательств в деле); 3) выслушивание явно ошибочного сообщения без высказывания сомнения и недоверия (позволяет после проведения соответствующей проверки разоблачить ошибочность показаний допрашиваемого). В отдельных случаях целесообразно использовать тактический прием, именуемый в криминалистической литературе «разрастания конфликта». Но, О.Я. Баев считает, что применение подобных приемов может привести к самооговору допрашиваемого или оговоры им невинных лиц (Порубов 1983: 98). Однако мы считаем, что подобные приемы не могут быть вполне исключены из следственной практики. В свою очередь, при допросах обвиняемых мы считаем возможным применять некоторые варианты “следственных хитростей”.

Сложным организационно-тактическим моментом для следователя является проведение допроса при участии защитника. Это оказывается в первую очередь в потребности согласовывать свой план работы с возможностями защитника, в фактическом разногласии целей участников в расследовании; в “раскрытии своих карт” следователем, что может быть использовано защитником для следующей “разрушительной деятельности” в суде, в препятствии в ряде случаев реализации следователем намеченной тактики допроса и тому подобное (Кулагин 1977: 42).

В практике расследования уголовных дел о преступлениях в сфере БК проводятся и другие следственные действия (предъявление для опознания, следственный эксперимент, освидетельствования и тому подобное). Однако, на наш взгляд, организационные и тактические приемы проведения этих следственных действий не выявили существенной специфики, которая бы заслуживала на внимание в разрезе этого исследования.

Заключение

Таким образом, особенностью допросов по делам о преступлениях исследуемой группы является прежде всего высокий уровень специальной экономической, правовой, инженерной и иной подготовки допрашиваемых, а также тех

интеллектуальных задач, которые приходится решать в ходе этого следственного действия. В большинстве случаев следователи не в полной мере ориентируются в специальных экономических и иных вопросах, требующих обязательной предварительной подготовки, которая должна включать: ознакомление со специальной лите-

ратурой; использование помощи специалистов экономического профиля или иных путем получения от них разных справочных данных, общего анализа документации или непосредственного участия специалиста в допросе; пополнение знаний по результатам других допросов и тому подобное.

Литература

- Admissibility of Expert Evidence: Proving the Basis for an Expert's Opinion, Miiko Kumar, 2016, 428).
 Ades. A. and Tella, R.D. (1999) Rents, Competition, and Corruption. *American Economic Review*, 89, 982-984.
 Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С. Судебная экспертология: Учебное пособие. – Алматы: Жеті жарғы, 2005. – 274 с.
 Вандер М.Б., Корниенко Н.А. Следственный осмотр и предварительное исследование предметов и документов. – Д., 1976. – 69 с.
 Гаврилин Ю.В., Победкина А.В., Яшин В.Н. Следственные действия: Учебное пособие. – М.: МосУ МВД России: Книжный мир, 2006. – 187 с.
 Гинзбург А.Я., Белкин А.Р. Криминалистическая тактика. – Алматы, 1998. – 474 с.
 Grabosky P. "The prevention and control of economic crime", p. 146-147
 Доспулов Г. Процессуальные и психологические основы допроса свидетелей и потерпевших на предварительном следствии: автореф. канд. юрид. наук. – Алма-Ата, 1968. – 19 с.
 Eysman A.A. Criteria and forms special knowledge using under criminalistical investigation in purpose to receive judicial evidence // *Issues of criminalistics*. Issue 6-7, 1962, p. 38-40.
 Кан А.Г. Допрос на предварительном следствии: учебн. пос. – Алматы: Қазақ университеті, 2013. – 276 с.
 Кулагин Н.И., Порубов Н.И. Организация и тактика допроса в условиях конфликтной ситуации. – Мн., 1977. – 77 с.
 Порубов Н.И. Криминалистическая тактика и ее роль в раскрытии преступлений: Лекция. – Минск, 1983. – 264 с.
 Соловьев А.Б. Процессуальные, психологические и тактические основы допроса на предварительном следствии. – М., 2002. – 192 с.
 Svensson, J. (2005) Eight Questions about Corruption . *Journal of Economic Perspectives*, 19, 19–20.
 Shvets S.V. Criminalistic tactics of investigatory and judicial actions in the conditions of usage of translation. М., 2016. – p.37–38.
 Tavits, M. (2007) Clarity of Responsibility and Corruption. *American Journal of Political Science*, 51, 38–46.
 Treisman, D. (2000) The Causes of Corruption: A Cross-National Study. *Journal of Public Economics*, 76, 399-427.

References

- Admissibility of Expert Evidence: Proving the Basis for an Expert's Opinion, Miiko Kumar, 2016, 428).
 Ades. A. and Tella, R.D. (1999) Rents, Competition, and Corruption. *American Economic Review*, 89, 982-993.
 Bychkova S.F., Bychkova E.S., Kalimova A.S. Sudebnaya ekspertologiya. Uchebnoye posobiye. – Almaty: Zheti zhargy. 2005.-274 s.
 Gavrilin Yu.V., Pobedkina A.B., Yashin V.N. Sledstvennyye deystviya: Uchebnoye posobiye. – M.: MosU MVD Rossii: Knizhnyy mir. 2006. – 187 s.
 Ginzburg A. Ya., Belkin A. R. Kriminalisticheskaya taktika. – Almaty. 1998.– 474 s.
 Grabosky P. "The prevention and control of economic crime", p.146-147
 Dospulov G. Protseessualnyye i psikhologicheskkiye osnovy doprosasvideteley i poterpevshevikh na predvaritelnom sledstvii: av-toref.kand. yurid. nauk. – Alma-Ata. 1968. – 19s.
 Eysman A.A. Criteria and forms special knowledge using under criminalistical investigation in purpose to receive judicial evidence// *Issues of criminalistics*. Issue 6-7, 1962, p. 38-40.
 Kan A.G. Dopros na predvaritelnom sledstvii. Uchebn. pos.– Almaty: Kazak universiteti. 2013.– 276s.
 Kulagin N.I., Porubov N.I. Organizatsiya i taktika doprosa v usloviyakh konfliktnoy situatsii. – Mn.. 1977. – 77 s.
 Porubov N.I. Kriminalisticheskaya taktika i eye rol v raskrytiiprestupleniy: Lektsiya. – Minsk. 1983. – 264c.
 Solovyev A.B. Protseessualnyye. psikhologicheskkiye i takticheskkiye osnovy doprosa na predvaritelnom sledstvii. – M..2002-192s.
 Svensson, J. (2005) Eight Questions about Corruption . *Journal of Economic Perspectives*, 19, 19-20.
 Shvets S.V. Criminalistic tactics of investigatory and judicial actions in the conditions of usage of translation. М., 2016. – p.37-38.
 Tavits, M. (2007) Clarity of Responsibility and Corruption. *American Journal of Political Science*. 51. 38-46.
 Treisman, D. (2000) The Causes of Corruption: A Cross-National Study. *Journal of Public Economics*. 76. 399-457.
 Vander M.B., Korniyenko N.A. Sledstvennyy osmotr i predvaritelnoye issledovaniye predmetov i dokumentov. – D.. 1976. – 69s.

7-бөлім
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ

Section 7
INTERNATIONAL LAW

Раздел 7
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

Biskultanova A.M.¹, Sebastien Peyrouse²

¹2nd year PhD Student, Law Faculty, Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: albina_055@list.ru

²Research Professor of International Affairs, Elliott School of International Affairs,
George Washington University, USA, Washington DC, e-mail: speyrouse@gwu.edu

**WORLDWIDE EXPERIENCE APPLYING
PRESIDENTIAL VETO POWER**

Usually, the right of veto is considered primarily as a prerogative of the head of state. At the same time, in countries with bicameral parliaments, the upper house of parliament has a peculiar veto on decisions of the lower house. Considering that recently the idea of creating the second chamber of the Supreme Council of Ukraine has intensified in Ukraine (this idea found its practical implementation in the draft Law No. 4290 of March 31, 2009 “On Amendments to the Constitution of Ukraine” introduced by the President of Ukraine to the Supreme Council of Ukraine) Not only the procedure for regulating the presidential veto is important, but also the procedure for the interaction of the upper and lower houses of parliament in the legislative process. (Constitution)

The study of the provisions of the constitutions of foreign countries suggests that in most European countries the use of the veto is a discretionary power of the head of state. Thus, the signing of a law or the use of the right of veto in relation to an adopted law is the exclusive right of the head of state in Albania, Belgium, Belarus, Bulgaria, Great Britain, Hungary, Greece, Cyprus, Latvia, Lithuania, Macedonia (with some exceptions), Moldova, Norway, Poland, Portugal, Russia, Romania, Serbia, Slovakia, Ukraine, Finland, France, Czech Republic, Montenegro, Estonia. In states with a presidential form of government (USA, Latin American countries) the use of the right of veto to the law is also the discretionary powers of the head of state.

At the same time, in a number of European countries the head of state either has no veto right, or this right is in some way limited. Austria, Bosnia and Herzegovina, Iceland (for example, the President may reject the law, but it still comes into force, if rejected, the law is submitted for approval by the national referendum), Spain, Luxembourg, Malta (the President is obliged to sign and officially promulgate the law without delay after its receipt), the Netherlands (after the countersignation of the law by the government, he signs and officially announces the Fed Oral President), Slovenia (laws are signed and promulgated by the President within 8 days of their adoption), Croatia (Croatian President is obliged to sign and promulgate the law within 8 days of its adoption), Sweden (laws promulgated by the government or parliament), Japan.

Key words: Veto, power, President, jurisdiction, Parliament, court, Supreme court, promulgate.

Бискультанова А.М.¹, Себастьян Пейрус²

¹заң факультетінің 2-курс PhD докторанты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: albina_055@list.ru

²халықаралық қатынас профессоры, Эллиотт халықаралық қатынастар мектебі,
Университет Джордж Вашингтона, АҚШ, Вашингтон қ., e-mail: speyrouse@gwu.edu

Әлемдік тәжірибеде президенттік вето құқығының қолданылуы

Әдетте, вето құқығы ең алдымен мемлекет басшысының артықшылығы ретінде қарастырылады. Сонымен қатар, екі палата парламенттері бар елдерде парламенттің жоғарғы палатасы төменгі палаталардың шешімдеріне ерекше вето қойды. Жақында Украинаның Жоғарғы Кеңесінің екінші палатасын құру идеясы Украинада күшейе түсті (бұл идея Украинаның Жоғарғы Кеңесіне Украина Президентінің 2009 жылғы 31 наурыздағы № 4290 «Украинаның Конституциясына өзгерістер енгізу туралы» заң жобасында практикалық іске асырылғанын

анықтады) Президенттің вето дарын реттеудің тәртібі ғана емес, сондай-ақ парламенттің жоғарғы және төменгі палаталарының заң шығару процесінде өзара іс-қимыл тәртібі де маңызды.

Шет елдердің конституцияларының ережелерін зерделеу көптеген Еуропа елдерінде вето құқығын пайдалану мемлекет басшысының дискрециялық өкілеттігі болып табылады. Белоруссия, Белоруссия, Болгария, Ұлыбритания, Венгрия, Греция, Кипр, Латвия, Литва, Македония (кейбір қоспағанда), Молдова, Норвегия, Польшада мемлекет басшысының айрықша құқығы бар, яғни заңға қол қою немесе вето құқығын қолдану, Португалия, Ресей, Румыния, Сербия, Словакия, Украина, Финляндия, Франция, Чехия, Черногория, Эстония. Президенттік басқару формасы бар мемлекеттерде (АҚШ, Латын Америкасы елдері) заңға вето құқығын пайдалану мемлекет басшысының дискрециялық өкілеттігі болып табылады.

Сонымен қатар, бірқатар еуропалық елдерде мемлекет басшысы немесе вето құқығы жоқ, немесе бұл қандай да бір шектеулі. Австрия, Босния және Герцеговина, Исландия (мысалы, президент заңнан бас тартуы мүмкін, бірақ ол қабылданбаған жағдайда, заң республикалық референдумда), Испания, Люксембург, Мальта (Президент заңға қол қойылғаннан кейін оны кешіктірмей қол қоюға және ресми жариялауға міндетті), Нидерланды (үкіметтің заңға қол қойғаннан кейін ол қол қойған және ресми түрде Федералды Швеция (заң немесе үкімет жариялаған заңдар), Жапония (Хорватия Президенті заңға қол қойылғаннан кейін сегіз күн ішінде қол қоюға және жариялауға міндетті), Словения (Словакия заңдары қабылданды және оларды қабылдағаннан кейін 8 күн ішінде).

Түйін сөздер: вето, билік, Президент, юрисдикция, Парламент, сот, Жоғарғы сот, жариялылық.

Бискультанова А.М.¹, Себастьян Пейрус²

¹докторант PhD 2-го курса юридического факультета, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: albina_055@list.ru

²профессор международных отношений, Школа международных отношений Эллиотта, Университет Джорджа Вашингтона, США, г. Вашингтон, e-mail: speyrouse@gwu.edu

Мировой опыт применения президентского право вето

Обычно право вето рассматривается преимущественно как прерогатива прежде всего главы государства. В то же время в странах с двухпалатным парламентом верхняя палата парламента наделена своеобразным правом вето на решения нижней палаты. Учитывая то, что в последнее время в Украине активизировалась идея создания второй палаты Верховного Совета Украины (практическое воплощение эта идея нашла в проекте Закона № 4290 от 31.03.2009 «О внесении изменений в Конституцию Украины», внесенном Президентом Украины на рассмотрение Верховного Совета Украины), важными являются не только процедура регулирования президентского вето, но и процедура взаимодействия верхней и нижней палат парламента в законодательном процессе.

Исследование положений конституций зарубежных стран позволяет говорить о том, что в большинстве стран Европы применение права вето является дискреционным полномочием главы государства. Так, подписание закона или применение права вето в отношении принятия закона является исключительным правом главы государства в Албании, Бельгии, Беларуси, Болгарии, Великобритании, Венгрии, Греции, Кипре, Латвии, Литвы, Македонии (за некоторыми исключениями), Молдове, Норвегии, Польши, Португалии, России, Румынии, Сербии, Словакии, Украине, Финляндии, Франции, Чехии, Черногории, Эстонии. В государствах с президентской формой правления (США, страны Латинской Америки) применение права вето на закон – дискреционные полномочия главы государства.

В то же время, в ряде европейских стран глава государства или вообще лишен права вето, или это право определенным образом ограничено. К числу исследованных стран, в которых законы не могут быть ветоированы главой государства вообще, относятся Австрия, Босния и Герцеговина, Исландия (Президент может отклонить закон, однако он все равно вступает в силу, в случае отклонения закон выносится на утверждение общенационального референдума), Испания, Люксембург, Мальта (Президент обязан подписать и официально обнародовать закон безотлагательно после его получения), Нидерланды (после контрастирования закона правительством он подписывается и официально обнародуется Федеральным Президентом), Словения (законы подписываются и обнародуются Президентом в течение 8 дней со дня их принятия), Хорватия (Президент Хорватии обязан подписать и обнародовать закон в течение 8 дней со дня его принятия), Швеция (законы промульгируются правительством или парламентом), Япония.

Ключевые слова: вето, власть, президент, юрисдикция, парламент, суд, Верховный суд, обнародование.

Introduction

The list of countries whose constitutions were analyzed includes 39 countries, most of which are European countries: Austria, Albania, Belgium, Belarus, Bulgaria, Bosnia and Herzegovina, Great Britain, Hungary, Greece, Estonia, Ireland, Iceland, Spain, Italy, Cyprus, Latvia, Lithuania, Luxembourg, Macedonia, Malta, Moldova, the Netherlands, Norway, Poland, Portugal, Russia, Romania, Serbia, Slovakia, Slovenia, USA, Ukraine, Finland, France, Croatia, Czech Republic, Montenegro, Sweden, Japan.

In a number of European states, a certain “intermediate” model has been chosen – the head of state can use the veto right either only by certain decisions, or only by following certain procedures. At the same time, an important role in such procedures is assigned to the government. For example, in Ireland, the head of state is obliged to sign and officially promulgate the law submitted by the Prime Minister and approved by Parliament no earlier than the fifth and no later than the seventh day from the day of its receipt, except in two cases expressly provided for by the Constitution of Ireland. By the State Council, the head of state decided to appeal to the Supreme Court of Ireland to decide on the constitutionality of the law or if a certain number of members of both houses of parliament appeal with a common petition. (the law about not signed by the President). According to the Italian Constitution, the signing of the law by the President requires the obligatory counter reference of the Italian Prime Minister. According to the Macedonian Constitution, the President of Macedonia has no veto power over laws passed by at least two thirds of the parliament. In Slovakia, the President is obliged to apply the veto to the law if the government requires it (article 87 of the Slovak Constitution). In the Czech Republic (as, by the way, in Ukraine), the President has no veto power over the laws on amending the Constitution.

Main part

The term of application of the veto and the consequences of non-return of the law for reconsideration during a certain period of time. The Constitution of foreign states determine in different ways the terms of application of the right of veto and the legal consequences of their omission. For example, in Austria, Belgium, Bosnia, Great Britain, the Netherlands, Germany, Norway, Macedonia, Slovakia, Sweden, Japan, the corresponding dates and consequences of their omission at the

constitutional level are not defined at all. The constitutions of Bulgaria, Greece, Estonia, Ireland, Iceland, Spain, Italy, Cyprus, Latvia, Luxembourg, Moldova, Poland, Portugal, Russia, Romania, Slovenia, Hungary, France, Croatia, the Czech Republic, Montenegro do not provide for the legal consequences of violating these terms.

In Lithuania and Serbia, if the law was not signed by the head of state for a period defined by the Constitution or returned for re-consideration by the parliament, it is signed by the speaker of parliament. In Albania, Belarus and the United States, non-signing of the law by the President and non-returning it for re-examination by the parliament will force the law to come into force (the law is considered signed). In Finland, the non-signing of the law by the President during the established period is equivalent to the application of a veto on the law (which entails the repeated consideration of the law by the parliament and, if it is re-approved, published without the signature of the head of state).

In Ireland and Latvia, not only is the deadline for the head of state to apply a veto regarding laws adopted by parliament, but the period during which the President does not have the right to sign such laws is defined – they are respectively 7 and 5 days in Ireland, 21 in Latvia and 7 days. At the same time, the Irish Constitution obliges the President to sign certain categories of urgent laws (on the imposition of a state of emergency, etc.) on the day of their adoption.

The Constitution of Montenegro provides that the President may return the law to the parliament for a second review within 7 days after its approval (within 3 days if the law is adopted by the parliament under an abbreviated procedure). In Slovenia and Croatia, the head of state is obliged to sign within 8 days from the date of its adoption. According to the Lithuanian Constitution, the President of Lithuania may return the law for reconsideration by the Parliament within 10 days from the date of its receipt. In the US, the corresponding period is also 10 days (excluding Sundays). A law not signed by the President of the United States at this time is considered to have been signed (except for the case when the day on which the bill is to be returned to the Chamber’s consideration falls on a break between meetings of Congress). In Belarus, Estonia, Iceland, Moldova, Russia, the heads of state can apply the right of veto to the law within 14 days after its receipt. In Bulgaria, Cyprus, Spain, Serbia, Hungary, France, the Czech Republic, the term for the use of the veto right by the head of state regarding the adopted law is 15 days from the

date of its adoption. In Albania, Portugal, Romania, the President has the right to return the law to the parliament for a second review within 20 days from the day it is received. The constitution of Poland limits the term of application of the presidential veto in relation to laws to 21 days. According to the Greek Constitution, the President of Greece may use the right of veto for 1 month from the date of adoption of the law. A similar term for the President to exercise the right of veto in relation to the laws is provided for by the Italian Constitution. In Luxembourg, the term of signing by the Grand Duke of the law is 3 months from the date of its adoption (in Luxembourg, the monarch since March 2009 has lost his veto over laws). In Finland, the period during which the head of state can apply the veto to the law is also 3 months from the day the law is received (Kovrizhenko, 2009: 60).

Assessment of the constitutionality of the law adopted by Parliament before its signing

In most of the countries studied, constitutions do not define a special procedure for assessing the conformity of a law to the Constitution. In those countries where the head of state has no veto power over laws, the issue of their constitutionality is decided upon after their promulgation in a general manner (that is, at the request of an authorized subject to the appropriate court). In those countries where the head of state can return the law for reconsideration by the parliament, he can indicate among the reasons for his decision the inconsistency of the constitution law adopted by the parliament – at least such a possibility is not explicitly prohibited by any of the constitutions of the respective countries. (Nolan, 1995)

At the same time, in a number of European states, constitutions provide for the possibility of the head of state appealing to the court to resolve the issue of constitutionality submitted for signature by the head of state. These countries include, in particular,

- Estonia (in case of overcoming the veto, the head of state can turn to the Estonian Supreme Court with a submission on declaring it unconstitutional),

- Ireland (after receiving a law passed by Parliament and following consultations with the Council of State, the President of Ireland may pass the law to the Supreme Court to decide on its constitutionality),

- Cyprus (after receiving the law for signature and no later than 15 days from the date of its adoption, the President and the Vice-President of Cyprus separately or jointly may apply to the Supreme Constitutional Court with a view on the unconstitutionality of the adopted law),

- Poland (within 21 days after receipt of the law, the President of Poland has the right to appeal to the Constitutional Tribunal to decide on its compliance with the Constitution, this right cannot be used by the President if the law was re-adopted after the President applied the veto to him),

- Portugal (according to article 278 of the Constitution, the President of Portugal, no later than 8 days from the date of receipt for signing the law adopted by the Parliament, has the right to appeal to the Constitutional Court with a view of its unconstitutionality),

- Romania (according to article 144 of the Romanian Constitution, the President may apply to the Romanian Constitutional Court for a decision on the compliance of the Romanian Constitution with the signature of the law to the Romanian Constitutional Court before the expiration of the deadline for signing the law or applying the right of veto),

- Hungary (within 15 days from the date of receipt of the law passed by the Parliament, the President may appeal to the Constitutional Court to decide on its constitutionality),

- Finland (within 3 months from the date of receipt of the law, the President of Finland may apply to the Supreme Court or the Supreme Administrative Court for a conclusion on the law),

- France (the President may appeal to the Constitutional Council with a view on the constitutionality of a law passed by Parliament, but not a promulgated law; a corresponding submission is made when it is countersigned by the Prime Minister and the responsible Minister).

As a rule, in those countries where constitutions provide for the possibility of introducing laws submitted for signature by the head of state to the constitutional court or the highest court in the system of courts of general jurisdiction, at the same time:

1) consideration of relevant cases under the accelerated procedure (Portugal – 25 days, France – from 8 days to 1 month);

2) suspension of the signing of the law for the period during which the case is considered by the court (all countries);

3) binding decisions on cases of the constitutionality of the law for participants in the legislative process (all of the above countries, with the exception of Romania and Portugal, where the decision of the Constitutional Court on the unconstitutionality of the law may not be taken into account by Parliament, but in this case it must pass the law by a qualified majority of its members);

4) the obligation to refuse to promulgate a law whose provisions are declared unconstitutional (Ireland, Cyprus), or the return of an unconstitutional law to be re-examined by parliament (Poland, Portugal, Romania, Hungary), or promulgated the law without provisions unconstitutional (Poland);

5) the obligatory promulgation of the law, the provisions of which are recognized as constitutional (Romania, Hungary).

Absolute and suspensive veto

Only in some of the foreign countries studied, the head of state's veto is absolute and cannot be overcome. Such countries include Belgium, Liechtenstein, the United Kingdom, Cyprus (with respect to certain categories of laws – on matters of foreign affairs, defense, security, police), Norway (if the law has not been reviewed by the monarch, it is considered rejected). In the overwhelming majority of the world's states, the suspension is of a veto nature: the law is re-examined by parliament and, if re-approved, is subject to promulgation.

A kind of absolute veto is also a “pocket veto” envisaged by the US Constitution: a bill approved by Congress in the last ten days before the end of a session does not take effect if the time allotted for its signing falls on the period when the sessions of Congress are not taking place. In this case, the President may not sign or return the bill to the Congress. For the first time this right was exercised by the fourth President of the United States, J. Madison, and for the last time by George Bush. Under the presidency of Barack Obama, pocket veto was not used even once. To assess the role of the “pocket veto” in legislative practice, it is worth noting that the American presidents used the veto right 2,560 times, of which the right hand “pocket veto” 1066 times (that is, the suspended veto was used 1,494 times). Most often, the “pocket veto” right was enjoyed by Franklin D. Roosevelt (263 times), Grover Cleveland (238 “pocket vetoes”, 110 of them under the first presidency, 128 times during the second presidency), Dwight Eisenhower (108 times). (link)

The veto override procedure and the consequences of overcoming the veto

In most of the countries studied (in which the head of state can return the law for re-consideration by parliament), the same number of votes is required to pass a law – usually by a simple majority of members of the parliament or corresponding chambers present – Estonia, Italy, Cyprus, Latvia, Moldova, Romania (except for laws, they were declared unconstitutional before signing – such laws are considered to be re-approved if two of them vote

for their support e thirds of the composition of each chamber of parliament), Slovakia, Finland, France, Montenegro.

In Poland, the President's veto on the law is surpassed by three fifths of the members of the Seimas (the lower house of the Polish parliament) present at a meeting of the Seimas, provided that no less than half of the members of the Seimas are present at this meeting.

In a number of states, the veto is considered to be overcome if the law is re-adopted by an absolute majority of votes from the parliament – Albania, Bulgaria, Greece, Lithuania (except constitutional laws, 60% of the votes from the parliament are approved), Macedonia, Portugal (except organic and some other laws, defined directly in the Constitution, the veto on which is overcome by two thirds of the members of parliament present at the meeting, provided that such a number of votes exceeds an absolute majority of votes from Av Parliament), Serbia, Czech Republic.

In presidential republics, for example, in the United States and Latin American countries, the head of state's veto is overcome by a qualified majority (2/3 of the votes) of the parliament (any of its chambers). In Europe, the veto is overcome by a qualified majority of the composition of the respective chambers of parliament in Belarus and the Russian Federation. At the same time, the President's veto in Belarus is considered to be overcome subject to the observance of constitutional provisions not only regarding the adoption of a relevant decision by the chambers of parliament by a certain number of votes, but also subject to the procedures for considering the President's proposals (in particular, the terms of consideration) established by the Constitution.

A special, different from other countries, procedure for overcoming the king's veto on the law is provided for in the Norwegian Constitution. So, if the monarch decided to return the law for reconsideration by the parliament (although he may not return or sign the law at all), the king's veto is considered to be overcome, provided the law is re-approved at two sessions of the Storting, which should take place after the next elections in each of the Chambers, provided that between these sessions two other sessions of Parliament are held. The re-adopted law enters into force both under the condition of obtaining the consent of the monarch, and without obtaining such consent – in the latter case, it is published after the end of the session of parliament.

Usually, in the event that the parliament overrides the veto, the head of state (or another

subject – Finland) is obliged to promulgate the law within a certain period of time. In some countries, it is provided that if the head of state fails to sign the law, the veto on which has been overcome, the law enters into force “automatically” after the expiration of the time allotted for its promulgation (Belarus). In Norway, if the law, on which the veto was overridden, is signed by the king, such a law enters into force after the conclusion of the relevant session of parliament. The term of promulgation of the law, the veto and which was overcome, as a rule, is shorter than the period allowed by the constitution for the first time to use the veto.

For example, in Belarus it is 5 days from the date of receipt of the law re-approved by both chambers, in Bulgaria – 7 days, in Greece – 10 days, in Lithuania – 3 days, in Poland – 7 days, in Portugal – 8 days, in Russia – 7 days, in Romania – 10 days, in Hungary – 5 days. In Cyprus, the term of promulgation of the law, the veto on which is overcome, is the period during which the President or the Vice President of Cyprus can apply the veto to the law for the first time (15 days).

In Estonia, Italy, Latvia, Macedonia, Moldova, Slovakia, France, the term of promulgation of the law, the veto on which was overcome, the constitution is not defined at all.

At the same time, the constitutions of individual states do not provide for the mandatory promulgation of the law by the President in the event of overcoming his veto. For example, in Estonia, the President in this case has two alternatives: 1) to sign and officially promulgate the law; 2) to appeal to the Supreme Court of Estonia with the submission of its unconstitutionality.

If the Supreme Court of Estonia recognizes the law as compliant with the Constitution, the head of state is obliged to sign and officially promulgate it. Article 138 of the Cyprus Constitution provides that if Parliament repeats the law on the state budget returned for re-examination by the President or the Vice-President of Cyprus on the basis of discriminatory provisions, the President or the Vice-President after receiving the law repeatedly adopted by the Parliament jointly or separately from a friend may apply to the Supreme Constitutional Court for a conclusion on the existence or absence of discriminatory provisions in the re-adopted law. On the basis of such an appeal, the Supreme Constitutional Court may adopt one of the following decisions: 1) repeal the law; 2) to pass a law; 3) return the law for re-consideration by the House of Representatives.

General and selective veto, decisions that

are made by Parliament based on the results of consideration of proposals (comments, explanations) of the head of state

In most of the countries studied, the head of state’s veto is of a general nature, that is, it concerns the law in general. In other words, the head of state either agrees with the law as a whole (which leads to its promulgation) or disagrees with the law as a whole.

However, in some of the countries studied, the head of state may apply the right of veto to certain provisions of the law adopted by parliament and promulgate the law without taking into account “vetoed” provisions, which are re-examined by parliament. For some time these countries belonged to the United States, where such a veto is now allowed in 43 states (except Indiana, Maryland, Nevada, New Hampshire, North Carolina, Rhode Island and Vermont), (link) and at the federal level could be applied to laws on the state budget from 1996 to 1998. The selective veto at the federal level was introduced by the 1996 Selective Veto Act. However, on February 12, 1998, the District Court for the District of Columbia ruled that it was noted that the selective “veto” of laws contradicted the US Constitution. Later, the same legal position was confirmed by the Decision of the US Supreme Court of June 25, 1998 in the case of *Clinton v. New York*.

In Belarus, the President may submit objections to parliament both according to the law as a whole, and on its individual provisions. In the latter case, prior to the decision by the chambers of parliament on the objections of the President, the law may be signed by the head of state and published with the exception of the provisions in respect of which the President expressed objections. The Polish Constitution provides that after the law is submitted for signature to the President, he can apply the right of veto to the law as a whole, or, without returning it for reconsideration by parliament, apply to the Constitutional Tribunal to assess the compliance of the entire law or its individual provisions with the requirements of the Constitution. If the Constitutional Court made a decision on non-compliance of the Constitution with only certain provisions of the law and did not decide that such provisions are inextricably linked to the law as a whole, the President of Poland, after reporting the corresponding position to the Marshal of the Sejm, signs the law without provisions that are deemed unconstitutional, or returns the law for reconsideration by the Diet to eliminate inconsistencies of its individual provisions in the Constitution (part four of Article 122 of the Constitution). Such a veto can

be considered selective, since in this case the subject of the repeated consideration by the Parliament is the provisions recognized by the Constitutional Tribunal as contrary to the Constitution. The possibility of the President applying a selective veto is also provided for in Argentina and Mexico. (Danilov)

In the constitutions of most of the studied states there is no clear answer to the question of whether the law on which the head of state exercised the veto right can be adopted taking into account some of the remarks of the head of state, and what are the consequences of not taking into account some of the comments made or taking into account all his comments (that is, considered to be a law passed by the Parliament taking into account all or part of the remarks of the head of state by a new law, according to which the head of state can re-use the veto). In this case, only a few countries can be classified as exceptions. Thus, in Latvia, Article 71 of the Constitution provides that if the parliament does not make changes to the law adopted by it, the head of state does not have the right to re-submit an application for revision. Thus, it follows from this that the Parliament, during the re-examination of the law, may change its original wording, but in this case the head of state may reapply the veto over such a law. A similar opportunity is also provided for by the Lithuanian Constitution: based on the results of the repeated consideration of the law, the parliament may: 1) adopt the law as amended, as amended by the President; 2) to adopt the law in the previous wording. However, in both cases, the President does not have the right of veto by law and is obliged to sign it and officially disclose it within 3 days from the date of its adoption by the Seimas. The Constitutions of Albania and Romania also stipulate that the President may use the right of veto with respect to the same law only once (although in Romania, before signing the newly adopted law, he may appeal to the Constitutional Court with a view on the conformity of the adopted law to the Constitution). In Finland, the Constitution provides for the possibility of adopting a law only in the original wording – if the original wording of the law by Eduskunta is not supported, the law is considered to be repealed. A similar rule is also enshrined in the Czech Constitution – if the parliament does not overcome the veto with the necessary number of votes, the law is considered to be repealed.

State management, as a purposeful activity, provides for ensuring the system logic of cardinal, guaranteed progressive political, economic, social transformations, is carried out in countries in accordance with the specifics of each – the head of

state, the parliament and the government. Even with a highly developed legal system, the institutions of power of these countries could not (especially under current conditions) effectively cooperate without an authoritative arbiter – the President, who, although not in direct subordination with these institutions, is designed to really ensure the consistency of their activities state system of possible crisis situations, prepare society for choosing the most profitable way of further development in the interests of ensuring national consensus, azhdansko the world, a long progress. It is thanks to this that the institution of the presidency with its influence is able to create the conditions for the interaction of all branches of government and the unification of their actions in the name of the progressive future of the country.

The law, after being passed by the parliament, is sent to the president for signature. The head of state can either sign it or use a veto at a time specified by law. As a rule, the refusal of the head of state to sign the law is issued with the appropriate message, which justifies the grounds for the use of the veto and sets out objections or proposals of the head of state under the law. The message, together with the law, is returned to parliament, which can adopt a law taking into account the remarks and proposals of the president by amending the law; send such a law for re-signing by the head of state; adopt the law in the previous wording and, thus, overcome the suspensive veto. (Thomas, 2001)

A suspensive veto is usually overcome by a simple (Greece, Italy, Romania) by a majority vote of members of parliament or by a qualified majority of members of parliament (Ukraine, Russia, the USA). The suspensive veto of the head of state is weighty powers for his active participation in the legislative process, but it has a democratic character, unlike an absolute veto, since it leaves the legislature the opportunity to disagree with the position of the head of state and overcome the veto, and the head of state allows to prevent the adoption of imperfect laws. In most countries, it is also provided for, or the duty of the president to sign the law if the suspensive veto is overcome in the prescribed manner, or the signature of the president in this case is not required at all. That is, in this way, the powers of parliament as a legislative body are protected from abuse by the president.

There are various approaches to the scope of the powers of the head of state to promulgate or refuse to sign the law. In some cases, he may refuse to promulgate the whole law. Such powers are called common veto. This option is rather inconvenient, since the president sometimes has to either approve

a bill, despite some articles with which he does not agree, or it is important to protest in general a fairly acceptable bill through several provisions with which he does not agree. In this case, the veto is a tough tool. As a rule, the veto applies to the law in general, as in Ukraine, Russia, the United States. But in some countries (France, Argentina, Mexico), the president has the right to veto certain articles and provisions of the law. Such powers are called selective veto. The selective veto provides a more flexible presidential response mechanism and, in addition, strengthens the role of the president in the legislative process, although it is used quite rarely.

In the USA, proposals were repeatedly made to grant the President the right of selective veto, in particular during the presidency of R. Reagan. (Mishin, 1999: 196)

Although the selective veto is a more flexible tool than the general one, in this case there would be a significant strengthening of the already strong executive at the expense of the legislature. In this case, the main purpose of the right of veto, as an element of checks and balances of the branches of government, would be justified.

The presidential veto is characterized by certain features in presidential, parliamentary republics and republics with a mixed form of government. In states with a presidential form of government, the presidential veto power is strong enough powers that enable the president to actively defend the interests of the executive branch in legislative activity; in parliamentary republics, the nature of the right of veto is different – these are, as a rule, rather weak powers, which are used quite rarely. This is primarily due to the fact that states with a presidential form of government are characterized by a veto, for overcoming of which a complicated procedure has been established; in parliamentary republics, this procedure is usually quite simple. The use of the veto by the presidents of mixed republics depends on the allotted place of the president among the government bodies. The president, as a rule, is guided by his status as head of state and the guarantor of compliance with the Constitution. Despite the fact that there are certain regularities in the functioning of the President's veto in republics with various forms of government, however, international constitutional practice knows cases of a departure from the traditional normative regulation of the right of veto in states with a certain form of government. (Nolan, 2000)

When choosing this or that type of veto to be fixed in the constitution, it is important to take into account that these powers of the head of state

do not violate the overall balance of power and it is distributed and balanced between the head of state and parliament so that none of them can go beyond their legal powers without meeting effective deterrence and opposition from the other.

Germany. In contrast to the United States, the President of Germany does not have veto power. The constitution grants him only the right to formulate laws by means of counter sign. This is not a purely technical action, since the head of state can check this law for compliance with its Constitution. However, due to the fact that the Federal Constitutional Court directly monitors possible violations of the Constitution, the President usually does not need to exercise this right. And yet, without having the right of veto and the ability to reject the law that has already entered into force, the President of the Federal Republic of Germany is able to prevent its action by refusing to issue it. The head of state can decide to take such a step only with serious doubts and gross errors contained in the law.

Abuses on the part of the President are impossible here, since his refusal to issue a law is subject to verification by the Federal Constitutional Court. Therefore, the authors of the German course of state law call the registration of the law by the President of the Federal Republic of Germany a peculiar state-notarial act, the main purpose of which is to certify the authenticity of the text by the head of state. (Topornin, 1994: 226)

France. In France, the promulgation of the law by decree of the President. The head of state has the right to demand, within 15 days, re-discussion of both the law as a whole and its individual articles. This requirement may be based on technical reasons or on the manifestation of political disagreement on the substance of the issue (the latter has not yet occurred). In practice, the procedure of re-discussing the law in the V Republic, in contrast to the IV Republic, is applied in isolated cases, as the government tries to solve controversial problems at the stage of consideration of the law, and not at the stage of promulgation. President F. Mitterrand (1981-1995) only used this right twice (the "World Exposition Act" of 1989 and the "Law of New Caledonia"). (Kerimov, 1998: 138-139) The Constitution provides for the impossibility of the President's refusal to sign the promulgation decree after a new discussion of the law or after a 15-day period.

Belarus. A more perfect structure for the realization of the right of veto is provided for by the Constitution of the Republic of Belarus, since the head of state is endowed with a line item and

“pocket” veto. The President has the right to return for re-voting not only the entire bill with its objections, but also its individual provisions. In this case, the law is signed by the head of state with the proviso of disagreement with its individual articles and enters into force, with the exception of those provisions for which there are objections.

Conclusion

The implementation of the “pocket veto” differs significantly from the United States. The President of Belarus in such cases and after the expiration of the two-week period makes a decision on the merits: either signs the law or returns it with his objections to the House of Representatives, after which he is considered, starting not with the first reading, but according to a special procedure for considering the objections of the President. (Reut, 1999: 46) This practice is very positive, as it allows to achieve procedural economy of legislative activity. Moreover, the Belarusian legislation, unlike the Russian one, obliges the head of state to sign the law passed by the parliament after overcoming the presidential veto. All this contributes to a closer cooperation of the authorities in the legislative process, excludes their confrontation. As a result, the President returns less than 5% of the laws, which indicates the parties’ desire to resolve the differences that arise on the basis of reasonable compromises by reaching a mutually acceptable solution. (analytical material, 1996: 40)

In Norway, the suspensive veto, which belongs formally to the king, can be overcome with the help of such a complicated procedure, which makes it a kind of almost absolute. (Baglaia, 2004: 229)

That is, the absolute nature of the veto is determined not only by the rule of law itself, namely by the procedure and possibilities of overcoming it by parliament, and allows characterizing the veto tool in a particular state not as an unconditional non-democratic ban, but as an important tool from the

head of state by which it has a positive influence on the legislative process and stimulates the effective work of the parliament.

There is an opinion that the so-called “pocket veto” of the president is actually a kind of absolute veto, which is used in American practice. Its essence lies in the fact that the bill was approved by the Congress in the last ten days before the end of the session, does not enter into force if the President refused to sign it and is not subject to mandatory return to Congress. The widespread use of such a veto to laws that are passed by Congress provoked the intervention of the Supreme Court, which recognized the “pocket veto” as anti-constitutional practice. This position can be understood because the parliament is essentially unable to overcome the presidential veto, which can lead to the president abusing his powers in the legislative process and thereby provoking an imbalance of power, which is unacceptable in a democratic state.

Close enough in their practical results to the absolute veto of the President of India to reject state legislature bills. In accordance with Art. 200 of the Constitution, they can be reserved for its consideration by the governor of the relevant state. As noted in the literature, in this case there is practically no means to overcome the President’s veto. This prerogative of the head of state is considered by Indian experts on constitutional law as “one of the means of exercising central control in a federation that is a unitary state.”

The Governor-General of Canada has a similar right under the provincial bills (but he can also reject an act of the province, not formally reserved by the governor for his approval). (Chirkin, 1996: 617) More common is a relative or suspensive veto. It is characteristic of him that the refusal of the head of state to sign the law is not absolute. In this case, the law is sent by the head of state for reconsideration during which the parliament may disagree with the position of the head of state and re-adopt the law.

References

- Gosudarstvennoe pravo Germanii / Sokr. per. s nem. semitom. izd.; Otv. red. B.N.Topornin: V 2 t. M.: In-t gos-va i prava RAN, 1994. T.1. (N.Ahtenberg, P.Badura, E.V.Bekenferde i dr.: Per. Ju.P.Ur’jasa i dr.). – 310 s.
- Daniliv V. Pravo veto: istorija, mizhnarodnij dosvid ta „ukraïns’ka specifika”. <http://www.parlament.org.ua>
- Informacionno-analiticheskij material o dejatel’nosti Palaty predstavitelej Nacional’nogo sobranija Respubliki Belarus’ (1996–2000). Mn., 2000. – 51 s.
- Kerimov A.D. Parlamentskoe pravo Francii. M.: Norma, 1998. – 176 s.
- Kovrizhenko D.S. Institut veto: zarubizhnij dosvid, nacional’ne zakonodavstvo i praktika, propozicii (Laboratorija zakonodavchih iniciativ), 2009, 60 s.

- Konstitucionnoe pravo zarubezhnyh stran / Pod obshh. red. chl. -korr. RAN, prof. M. V. Baglaja, d. ju. n., prof. Ju. I. Lejbo i d. ju. n., prof. L. M. Jentina. – M.: Norma, 2004. – 832 s.
- Mishin A.A. Konstitucionnoe (gosudarstvennoe) pravo zarubezhnyh stran. – M.: Belye al'vy, 1999. – 400 s.
- Proekt Zakonu „Pro vnesennja zmin do Konstitucii Ukraïni” № 4290 vid 31.03.2009 r.; http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4
- Reut V.I. Problemy v Konstitucii Respubliki Belarus' i puti ih preodolenija // Vestn. Vyssh. hoz. suda Resp. Belarus'. 1999. №4. S. 41–47.
- Sravnitel'noe konstitucionnoe pravo / [V. E. Chirkin, Ju. A. Judin, M. A. Nikiforova i dr.; Red kol.: V. E. Chirkin (otv. red.) i dr.]; Ros. akad. nauk, In-t gosudarstva i prava. – M. : Izd. firma «Manuskript», 1996. – 728 s.
- Governors' Veto Power Regarding Appropriations Legislation; <http://www.ncsl.org/IssuesResearch/BudgetTax>
- Nolan M. McCarty. Presidential Pork: Executive Veto Power and Distributive Politics // Americal Political Science Review. – 94 (1). – 2000. – pp. 118-121
- Nolan M. McCarty, Poole K.T. Veto Power and Legislation: An Empirical Analysis of Executive and Legislative Bargaining from 1961 to 1986 // J. L. Econ. & Org. – 11. – 1995. – p.282
- Presidential Vetoes (1789 to Present); http://clerk.house.gov/art_history/house_history/vetoes.html
- Thomas K., Mirja P. Examining the EU Legislative Process: The Relative Importance of Agenda and Veto Power // European Union Politics. – 2001. – p.33

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

1-бөлім	Раздел 1
Мемлекет пен құқық теориясы және тарихы	Теория и история государства и права
<i>Байтекова Қ.Ж., Рахметова Н.Ж., Шамиен Ж.А.</i>	
Мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыру факторы ретінде мемлекеттік қызмет жүйесіндегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл..... 4	
2-бөлім	Раздел 2
Конституциялық және әкімшілік құқығы	Конституционное и административное право
<i>Орсаева Р.А.</i>	
Жасөспірімдердің девианттық мінез-құлықтары: түсінігі, себептері, алдын-алу 14	
<i>Сартаев С.Д.</i>	
Алкогольная аддикция в системе девиантных форм поведения несовершеннолетних 22	
3-бөлім	Раздел 3
Азаматтық құқық және еңбек құқығы	Гражданское право и трудовое право
<i>Рыскалиев Д.У., Оразғали Ә.Д., Абай М.</i>	
О некоторых вопросах применения актов работодателя и рассмотрения индивидуальных трудовых споров: условия применения норм законодательства в сфере трудовых отношений 32	
<i>Adilgazy S., Berdibayeva A. K.</i>	
Legal status of the special social centers for the elderly and disabled in the Republic of Kazakhstan 47	
4-бөлім	Раздел 4
Инвестициялық және қаржы құқығы	Инвестиционное и финансовое право
<i>Баимбетов Н.С.</i>	
К вопросу о правовом обеспечении финансовых рисков в сфере оказания медицинских услуг..... 56	
<i>Zhatkanbayeva A.E., Kozhabek K.M., Umbetov M.N., Zhatkanbayev E.B.</i>	
Development of banking interaction between Kazakhstan and China 66	
5-бөлім	Раздел 5
Табиғи ресурстар және экологиялық құқық	Природоресурсное и экологическое право
<i>Kuanaliyeva G.A., Shulanbekova G.K., Jetibaev N.S., Lavnichak A.</i>	
Alegislative nature and direction of modernization of agroindustrial complex 74	
6-бөлім	Раздел 6
Қылмыстық құқық және криминалистика	Уголовное право и криминалистика
<i>Bersugurova L.Sh., Dyussebayeva A.S.</i>	
The problems of evidence admissibility in the criminal procedure of the Republic of Kazakhstan 86	
<i>Смаилов О.Х.</i>	
Исследование способов совершения уголовных правонарушений с применением взрывных устройств..... 97	
<i>Tapalova R.B., Nurmaganbet Y.T., Izbassova A.B.</i>	
Some aspects of proof by means of the expert statement 106	

<i>Zhumanbaeva N.A., Alimkulov E.T.</i> Proceedings on the application of compulsory medical measures to the insane	115
<i>Sharipova A.B., Kenzhebaeva A.K., Aulanbergen R.A.</i> The principle of ensuring the suspect, the accused the right to defense and its relation to other principles of the criminal process	125
<i>Bissengali L., Lopashenko N.A., Shopabayev B.A., Bazilova A.A.</i> Economic crime: concept and features	136
<i>Sultanov N.N., Kan A., Azarov V.A.</i> To a question of definition of the beginning of criminal prosecution.....	145
<i>Кан А.Г., Избасова А.Б., Юлдошев Р.Р.</i> Особенности допроса при расследовании экономических преступлений, совершенных коррумпированными должностными лицами.....	151
7-бөлім Раздел 7 Халықаралық Международное құқық право	
<i>Biskultanova A.M., Sebastien Peyrouse</i> Worldwide experience applying presidential veto power	162

CONTENTS

Section 1 Theory and history of chair of state and law

Baytekova K.Zh., Rakhmetova N.Zh., Shamshen Zh.A.

Counteraction of corruption in the system of public service as a factor of increasing the efficiency of public administration..... 4

Section 2 Constitutional and administrative law

Orsaeva R.A.

Deviant behavior of adolescents: concept, causes, prevention 14

Sartaev S.D.

Problems of alcoholization as a distributed form of addictive behavior of minors 22

Section 3 Civil law and labour law

Ryskaliyev D., Orazgali A.D., Abay M.

About some questions of application of acts of the employer and consideration of individual labor disputes: conditions of application of regulations of the legislation in the field of labor relations 32

Adilgazy S., Berdibayeva A. K.

Legal status of the special social centers for the elderly and disabled in the Republic of Kazakhstan 47

Section 4 Investment and finance law

Baimbetov N.S.

On the question of legal support finance risks in the provision of health services 56

Zhatkanbayeva A.E., Kozhabek K.M., Umbetov M.N., Zhatkanbayev E.B.

Development of banking interaction between Kazakhstan and China 66

Section 5 Natural resources and ecology law

Kuanaliyeva G.A., Shulanbekova G.K., Jetibaev N.S., Lavnichak A.

Alegislative nature and direction of modernization of agroindustrial complex 74

Section 6 Criminal law and criminalistics

Bersugurova L.Sh., Dyussebayeva A.S.

The problems of evidence admissibility in the criminal procedure of the Republic of Kazakhstan 86

Smailov O.Kh.

Studying methods of committing criminal offenses with the use of explosive devices 97

Tapalova R.B., Nurmaganbet Y.T., Izbassova A.B.

Some aspects of proof by means of the expert statement 106

Zhumanbaeva N.A., Alimkulov E.T.

Proceedings on the application of compulsory medical measures to the insane 115

<i>Sharipova A.B., Kenzhebaeva A.K., Aulanbergen R.A.</i> The principle of ensuring the suspect, the accused the right to defense and its relation to other principles of the criminal process	125
<i>Bissengali L., Lopashenko N.A., Shopabayev B.A., Bazilova A.A.</i> Economic crime: concept and features	136
<i>Sultanov N.N., Kan A., Azarov V.A.</i> To a question of definition of the beginning of criminal prosecution.....	145
<i>Kan A.G., Izbassova A.B., Yuldoshev R.R.</i> Features of interrogation in the investigation of economic crimes committed by corrupt officials	151

Section 7
International law

<i>Biskultanova A.M., Sebastien Peyrouse</i> Worldwide experience applying presidential veto power	162
---	-----